

શ્રીદ્વારકાનાથજીનાં પ્રાંકટ્યંની વાર્તા.

હનરો વધેનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, શ્રી દ્વારકાલીમાં તિરાજતા પ્રભુ શ્રી દ્વારકાધીય ચાર પુત્રના ત્રીકાકારજી છે, ભક્તરાજ અંબરીષે સેવેલા છે, એ વાત આપણે જાણીએ છીએ; પણ વચ્ચેનાં હનરો વધોના ઇતિહાસની ખબર નથી તે જાણવો હોય તો આ અન્ય વાંચો. વેદ, પુરાણો, શ્રીમદ્ ભાગવત વગેરે અન્યોમાંથી શોધી, અમરકોશ, ઐતિહાસિક ઘટનાઓથી જરૂર, શ્રી દ્વારકાધીય, શ્રી મહાપ્રભુજી વગેરેના ૧૦-૧૨ ચિત્રો સમેત, આ અન્ય ભક્તરામમાં તરબોળ કરી દે એવો છે. ન્યો. રૂ. ૧-૦-૦ એક રૂપીઆ.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીના અનન્યલક્ષ, હિન્દી સાહિત્યના અલંકારરૂપ, પ્રેમલક્ષણા ભક્તિતુ મૂર્તિમાન સ્વરૂપ, કવિકુલ ચુક્રગણિ.

શ્રી સૂરદાસજીનું જીવનચરિત્ર.

લેખક:-નરસિંગદાસ ભાજીભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ-કૃતીઆણી (મહીયાવાડ)

શ્રી સૂરદાસજી સાહિત્યની મૂર્તિ છે. આખો દેશ આ પ્રાતઃસ્મરણીય મહાતુમાવને પૂજે છે, વૈષ્ણવો માટે નો એઓથી મહાન નીધી "સૂરસાગર" પ્રકટ કરી પધરાવી ગયા છે. આવા મહાન ભગત ભક્તનું ચરિત્ર ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ લખાયેલું અત્યાર સુધીમાં જોયું નથી, તેમ સાંભળ્યું પણ નથી. (જાણીએ છીએ પણ મળતું નથી) તેથી અનેક પ્રાચીન અન્યોમાંથી શોધ કરી, મહાન પરિશ્રમે આ અન્ય લેખકે તૈયાર કર્યો છે. વળી એઓથીના દૃષ્ટિકૂટ પદોના અર્થો પણ આપ્યા છે. હુંકમાં શ્રી સૂરદાસજીના સંપર્કમાં જોટું જાણતું હોય તેટલું આ અન્યમાંથી તમને મળશે, આવો અન્ય હજુ સુધી કોઈ પણ ઠેકાણે જકાર પડ્યો નથી. વળી સૂરદાસજીનું લિખિતમત્ર સુંદર ચિત્ર મહાપરિશ્રમે શ્રી લાગી આપ્યું છે. ન્યો. માત્ર એક રૂપીઆજ રાખી છે.

શુભરાતી ચોથા ધોરણથી આરંભી બાલકો લાગી શકે, સાધારણ બહે-
લી આઓ વાંચી શકે. એવું સરસ અને સ્વધર્મ સંમત વંતાઈ પુસ્તક.

પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા.

(ભાગ ૧ લો. તેમાં પાઠ ૪૫ છે.)

લેખક:-શાસ્ત્રી. ચીમનલાલ દુરિશંકર-બોરસદ.

મેં કાઢ્યાવાડ, સિન્ધ ને દક્ષિણ, વગેરે અનેક સ્થળે ફરી,
એવું કે ખાલોને અને સ્ત્રીઓને ધાર્મિક શિક્ષણ અપાય તોજ સ્વ-
ધર્મનું રક્ષણ થાય. સમાર્પાં પણ ધાર્મિક શિક્ષણ માટે મેં બાર દસ
કલાક પરંતુ ધાર્મિક શિક્ષણ આપવા માટે પ્રથમ કાનું પુસ્તક બાલકના
હાથમાં મુકવું ? કે જે સરસ અને રસિકરક હોય, આર્થ બાલોપયોગી
પુસ્તક મારા ધ્યાનમાં ન આવવાથી મહારાજશ્રીની આગાધી આ
પુસ્તક શુભરાતી ચોથા ધોરણની જેની પદ્ધતિથી રચી પ્રકટ કર્યું.

જેમાં ૪૫ પાઠ છે. નાનાં મોટાં દરબાર ચિત્ર છે. જેમાં શ્રી
મહાપ્રભુજી, શ્રીગુણધંજી, શ્રીગોકુલનાથજી, શ્રીહરિરામજી, શ્રીપુરોષોત્તમજી,
શ્રીદેવકીનંદનજી વિગેરે આચાર્ય ચરણોનાં કુંક કુંક ચરિત્રો છે. જેમાં
પુષ્ટિમાર્ગ એટલે શું ? બ્રહ્મસંન્યાસ એટલે શું ? સેવા, શુભ, અજ્ઞાન,
અસત્તર્પિતત્યાગ, જપથીકુબ્ધ, મૂર્તિ અથવા સ્વરૂપ, વૈષ્ણવ કેને કહેવો,
વૈષ્ણવ ક્યારે થયો, સ્વધર્મ નિર્ણય, પુરુષાર્થ નિર્ણય, પ્રજા ઉપર
વિધાસ, પ્રજાનાં પણ સ્વરૂપ, શ્રીમદ્ગુનાજી, પ્રાતઃસ્મરણ, પુષ્ટિસંહિ, પુષ્ટિ
સંહિના ભેદ, બહિર્મુખ ત્રિચાર, શ્રીમહાપ્રભુજીનો કનકાભિષેક, વિગેરે
૪૫ પાઠો છે. આ પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા માટે તમે કહી શકશો કે
તમારે જે કુંકમાં પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તો સમજાવ્યા હોય તો, અને
કહિન મન્યોમાં પ્રવેશ કરવો હોય તો, આ પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકા વાંચો.
જે આમાંથી માતા પિતા પોતાના બાલકને દરરોજ એક એક પાઠ
વંચાવવા ચિત્ત રાખે તો સહેલાઈથી સ્ત્રીઓ અને બાલકો સ્વધર્મ
સમજે. ન્યો. ૩. ૧-૦-૦ રૂપીઆ એક.

અમારાં તરફથી પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકો.

- ૧ વિવિધ ધોળ તથા પદ સંગ્રહ ભાગ ૨ લો. (આવૃત્તિ ૫ મી) ૧—૦—૦
- ૨ વિવિધ ધોળ તથા પદ સંગ્રહ ભાગ ૨ જો (આવૃત્તિ ૨ જી) ૧—૦—૦
- ૩ શ્રીગોકુલનાથજીનાં ધોળ તથા પદ સંગ્રહ. ... ૧—૦—૦
- ૪ નિત્યનિયમના પાઠ તથા ધોળ (આવૃત્તિ ૫ મી) ... ૦—૪—૦
- ૫ શ્રીગોકુલનાથજીનાં ૨૪ વચનામૃત (ગુજરાતી) ... ૦—૪—૦
- ૬ હ્રદયમંજુષા (આવૃત્તિ ૩ જી) ... ૦—૪—૦
- ૭ શ્રીકૃષ્ણસ્તોત્ર રત્નાકર મુળે શ્લોક સાથે ગુજરાતી ટીકા. ૦—૧૨—૦
- ૮ શ્રીપુષ્પોત્તમ સદાશ્ર નામ સ્તોત્ર (મુળ શ્લોક સાથે ગુજરાતી ટીકા) ... ૨—૦—૦
- ૯ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા (તત્ત્વદિપિકા અમૃત તરંગીણીના આશય સાથે) ... ૧—૮—૦
- ૧૦ શ્રીગોવર્ધનનાથજીનું પ્રાકટ્ય (આવૃત્તિ ૨ જી) ... ૦—૬—૦
- ૧૧ શ્રીવેદશ અન્યો સરળ ગુજરાતી ટીકા (આવૃત્તિ ૩ જી) ૧—૦—૦
- ૧૨ શ્રીગુણકૃત કૃત વિગતિ ... ૦—૫—૦
- ૧૩ શ્રીગોકુલનાથજીનાં ૨૪ વચનામૃત (મળભાષા) ... ૦—૫—૦
- ૧૪ શ્રીમદ્ગુણ મહોરણ કૃત ૩૨ વચનામૃત.... ૦—૬—૦
- ૧૫ નિત્ય નિયમના ૨૪ પાઠ (મુળ સંસ્કૃત) ... ૦—૬—૦
- ૧૬/૮૪ લેખવતી વાર્તા (ગુજરાતી ભાષામાં મોટા અક્ષરથી) (આવૃત્તિ ૨ જી) ... ૨—૮—૦
- ૧૭ શ્રીધમુના સ્તોત્ર રત્નાકર ... ૦—૮—૦

- ૧૮ શ્રીસ્વરૂપદર્શન (૧૪૦ ક્રોટાવાણું) (આવૃત્તિ ૪ થી) ૩—૦—૦
- ૧૯ કીર્તન સમૃદ્ધ ભા. ૧ લો. વર્ષોત્સવ કે કીર્તન (ધણ
મોટા અક્ષરધરી) ... ૧૦—૦—૦
- ૨૦ શ્રીવલ્લભાખ્યાન મુળ પુરુષ (ગુજરાતી)... ૦—૧—૦
- ૨૧ શ્રીવલ્લભાખ્યાન મુળ પુરુષ (મજાભાષા) ... ૦—૨—૦
- ૨૨ શ્રીમદ્ગુણગાથા ૪૦ પદ (મજાભાષા) ... ૦—૨—૦
- ૨૩ વનવાત્રાનું ધોળ (મજાભાષા)... ૦—૧—૦
- ૨૪ શ્રીગિરિરાજભૂષણ મન્થ સદીક... ૦—૧૦—૦
- ૨૫ શ્રીગોકુલેશ્વરનું હવનચરિત્ર (બે ભાગમાં, મપૂર્ણ
ભાગાદ્યસંગ સાથે)... ૪—૦—૦
- ૨૬ શ્રીહરિરાયજી દ્વિત બહેચિદામત્ર (મૂળ શ્લોક સાથે
ગુજરાતી ટીકા) ... ૪—૦—૦
- ૨૭ તીર્થયાત્રાનો દેવાલ (આખા હિંદુસ્તાનમાં આવેલાં
વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં સપ્તજી તીર્થોની સંપૂર્ણ માહિતવાણું) ૩—૦—૦
- ૨૮ સાવસિન્ધુ મજાભાષા. ... ૧—૪—૦
- ૨૯ નિજવાનાં, ધરવાતાં, બેઠક ચરિત્ર, શ્રીમદ્દામદુલ,
શ્રીગુરુસંપ્રદાય, શ્રીગોકુલનાથજી, શ્રીહરિરાયજી વગેરે
જાળકોની બેઠકો તથા શ્રીનાથજીની ચરણચોટી,
બેઠકોના વર્ણન સાથે. ... ૩—૮—૦
- ૩૦ શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર સદીક ... ૦—૨—૦
- ૩૧ શ્રીપુરુષોત્તમ સહજનામ સ્તોત્ર મુળભાષા... ૦—૨—૦
- ૩૨ શ્રીવલ્લભાષ્ટક, સંસ્કૃત ટીકાના આધારે ગુજરાતી
ભાષાન્તર, શ્રીગુરુશ્લોકો મન્થની ટીકા સાથે ... ૦—૬—૦
- ૩૩ શ્રીઅષ્ટાક્ષગિરિપદ્ય. અષ્ટાક્ષ મહામંત્ર તેના ઉપર
શ્રીગુરુસંપ્રદાયની ટીકાના આધારે ગુજરાતી ભાષાન્તર... ૦—૬—૦

૪ પંચામૃત. ...	૦—૮—૦
૧ રાસ પંચધ્યાયી (નંદાસજીત ગાવાના રાગમાં)...	૦—૨—૦
૨ શ્રીગિરિધરલાલજી કંકરેલીવાળાનાં ૧૨૦ વચનામૃત	૩—૦—૦
જર્જસાબાવન વેણુવની વાર્તા અનેક ટીપ્પણ, ટીકા	
સાથે શુન્દરાતી બાપામાં ...	૪—૦—૦
૩ પોકટ અ-થો પણા મોટા અક્ષરથી ...	૦—૬—૦
શ્રીહારકાનાયજીના પ્રાગટ્યની વાર્તા ...	૧—૦—૦
શ્રીકાકા વલ્લભજી મહારાજનાં પર વચનામૃત ...	૦—૮—૦
શ્રીસુરદાસજીનું જીવન ચરિત્ર ...	૧—૦—૦
શ્રીગોસ્વામી બાળોડાની વંશાવલી ૭ ધરની દરેકના...	૦—૨—૦

પરિણ, નં. ૧૧૦. } સહકુભાર્પ છગાલાલ દેસાઈ
 ઉપર-અમદાવાદ. } બંધાવવાપર—“શ્રીમદ્ધિતિઅન્યમાળા” કાર્યાલય.

—:૦:—

શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રી કાકા વલ્લભજી મહારાજનાં ૬૨ વચનામૃત.

આશરે દોઢસો વર્ષે ઉપર થઈ ગયેલા, મહાતુભ્યારી શ્રી કાકા
 વલ્લભજી મહારાજે લખાવેલા, સંપ્રદાયની પ્રાચીન વાર્તાઓ, અને
 હિન્દુ જ્ઞાન કરનારા અનેક સિદ્ધાન્તોથી ભરપૂર પ્રાચીન અન્ય છે.
 માત્ર આઠ આના,

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीमदल्लुभाचार्यचरणमणीतः

षोडशग्रन्थाः

गुञ्जरनिरानुयादसंघलिताः

✧ अनुवादकः— ✧

शास्त्री. चिमनलाल हरिशंकर भट्ट.

“साहित्यभूषण” “शुद्धाद्वैतरत्न”—चोरसद.

✧ प्रकाशकः— ✧

लल्लुभाई छगनलाल देसाई.

व्यवस्थापक “श्रीभक्तिग्रन्थमाला” कार्यालयम्

रीचीरोड, नं. ११०, -अमदावाद.

मूल्य रु. १-०-०.

પ્રગ્ધ સ્વામિત્વના સર્વ દક્ષ
પ્રકાશકે સ્વાધીન રાહવાટે.
શ્રીકૃષ્ણાન્દ. ❀ શ્રીયત્તમાન્દ

સંવત. ❀ ૬. સ.
૧૯૮૦ ❀ ૧૯૨૪

૬૧૪૮ ❀ ૪૪૫

તૃતીયાવૃત્તિ ❀ પ્રત ૨૦૦૦

શ્રી વીરયાસન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં ચા. કેસવલાલ દલમુખભાઈએ છાપ્યું

કામુપુર, ટંકચાળ-અમદાવાદ.

તીર્થયાત્રાનો હેવાલ.

(ખાસ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને માટે)

સમસ્ત આર્યોવર્ત (ભારતવર્ષ-હિંદુસ્તાન) માં આવેલાં વૈષ્ણવ-
સંપ્રદાયનાં સધળાં તીર્થયાત્રાનાં સ્થળોનું વર્ણન, ચામ્રોમાં આવેલું
તેનું માહાત્મ્ય, યાત્રીન ક્ષેત્રિકાસિક અને પૌરાણિક દષ્ટીકત, હાલની
જાણવા જેવી માહિતી, તીર્થોનાં અમરકારિક વૃતાન્ત. ત્યાં જવા માટે
રેલવે, સ્ટીમર, અને પગ રસ્તાની સંપૂર્ણ માહિતી, તીર્થોની જાણવા
જેવી ખાસ ઉત્પત્તિ, યાત્રાએ જનારને પ્રત્યેક સ્થળમાં ફેટલી સમવક
છે, ફેટલી અગરક છે, તેના માટે શું ઉપાયો શોધવા, ત્યાં ગયા
પછીનું યાત્રાણુઓનું દર્શવ્ય, તીર્થંગાર તથા ચોખ્ખાઓ સાથે કેવી
રીતે વર્તવું, યાત્રાનો ઉદ્દેશ, યાત્રા કરવાનું કારણ, મુસાફરીમાં કેમ
વર્તવું, કયા સ્થળે કયાં રહેવું, તથા ખાસ કરીને શ્રીનાથજી, અને
મંદીરની યાત્રા કરવાનો પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવજનુઓનો હેતુ. વગેરે
હકીકત સાથેનું આ પુસ્તક દરેક વૈષ્ણવે તથા સર્વભક્તિમાની હિંદુ
મિત્રોએ અવશ્ય ખરીદવું જોઈએ. વળી જોઓ આ સર્વ સ્થળે જઈ
ચકતા નથી. તેમને ધેર બેઠાં આ પુસ્તક એક ચિત્તે વાંચવાથી અને
માનસિક ધ્યાન કરવાથી તેને તીર્થમાં જવા જેટલું પ્રવળ પ્રાપ્ત થાય.
છે. આટલું જણાવી. રૂ. ૩-૦-૦ રાખવામાં આવી છે.

“ પ્રાસ્તાવિક ”

વૈષ્ણવો સર્વદા યોગ્યઅન્યનો પાઠ કરે, સેવા કરતાં શ્રીકૃષ્ણ-
અપાદિનું રટયું કરે, આવા નિરવધિ ઉપયુક્ત અન્યોનો ભાગ્યથં જે
વૈષ્ણવ ના સમજે તેને આપણે ગતાનુગતિક રિતિથી માર્ગમાં વત
નારાની મજૂરીમાં આલેખીશું.

પ્રથમાદ્યતિ જનસમાજમાં અતિપ્રિય યદ્ય પડી એમ કહીએ
• તોપણ અવિશયોક્તિ નથી, મારે કહેવું જોઈએ કે ઉચ્ચ કાઠિન્ય બ-
રેની ભાષાના અધિકારી અને ઉચ્ચ વિષયના અધિકારી સ્વરૂપ જ
હોય એ જોમ સ્વામાચિક છે તેમ “ સીચ્છાલુપ્તિદામ ” શ્રીમદ્દાપ્રભુ-
જીના માર્ગમાં વાર્તાલાપમાં પ્રચલિત સરવ્વ ગુર્જર ભાષામાં લખા-
યતા સર્વ સામાન્ય ઉપયોગી અન્યોના અધિકારી વિશેષ હોય એ
પણ જનતા યોગ્ય છે. વસ્તુ તસ્તુ સારસ્વ પ્રથમાદ્યતિને પ્રિય કર-
વામાં પ્રથમ કારણ યદ્ય. દીર્ઘટીકાનું તંદોહન કરી; ઉચ્ચ સિદ્ધાન્તને
સારસ્વ પૂર્વક મંદ બુદ્ધિને પણ ગ્રાહ્ય કરાય એવા કરીને, એક જ
અન્યમાં, સ્વરૂપ મૂલ્યમાં, મળી આવતા આ યોગ્યઅન્યની પ્રિયતા
એટલે સુધી વધી કે છેલ્લા બે વર્ષમાં અમારી પાસે પ્રતિના અભાવે
બાર આનાનું મુદ્રિત મૂલ્ય ઉપરાંત બે આના વધારે આપી બુકસે-
લરો પાસેથી વૈષ્ણવોને ખરીન્તા દેખ્યા, પુષ્ટિમાર્ગીય સાહિત્ય વર્ધક
શેઠજી. રજુછોડાસ વરજીવનદાસે અમુક રાત્રિ પ્રતિ પડતર મૂલ્યથી લઈ
વિના મૂલ્ય મુંઝાણમાં વહેંચી તેઓ પણ અમારા ઉપકારક દહેવાય.
• પુષ્ટિમક્તિ મુદ્દાએ સારસ્વાર્યાઈ અને દીર્ઘ ટીકામાંથી સિદ્ધાન્તોના

સંમેલનાયં મુક્તાકે પ્રશંસા કરી અને અન્ય પણ અનેક આભ-
પ્રાપ્તિ આપ્યા, પરંતુ તેને અતઃ ગાવામાં સ્વપ્રશંસા પશ્વલ્પમાં પાત
થવાનો ભય રહે છે.

આ પોદ્ગમન્યની અદ્યપિ દ્વિતીયાવૃત્તિથી રક્ત બે હજાર પ્રતિ
ધૃષ્ટ પગ્તુ સાદિત્યની દૃષ્ટિએ વિચારકરનાં દેહ્યું જોઈએ કે આ દી-
વામ સંદેહન દીકાને આધારે થએલા વિવેચનચાણા અનેક પોદ્ગમ-
ન્યની આલેશલાખ પ્રતિ પ્રકટ થાય તોપણ આપણે પિછવેલજીનો
અપવાદ આપી ચીડીયું નહિ જ અને સારે જ પર્યાપ્ત થાય.

વે, શા. શાસ્ત્રીજી. દુર્લભજીભાઈનો પ્રથમાવૃત્તિ સમયે વિના
મહે મેં ઉપકાર માન્યો તેથી તેઓથીએ મને જાણ્યું કે “ મેં
આપને લખવામાં જરા પણ મદદ કરી નથી તથાપિ આપે ઉપકાર
માન્યો ” અમારે આ સ્મૃત્તોના ઉત્તરમાં જણાવવું જોઈએ કે “ રક્ત
ચિદાચારને અનુસરી એ ઉપકાર માનવામાં આગો હોતો તેમ પુનઃ
પણ ઉપકાર માનું છું

આ દ્વિતીયાવૃત્તિ વખતે શુદ્ધાશુદ્ધિમાં ધ્યાન અર્પણ પ્રકાશકને
હયું છે, અને તેમ બન્યું પણ છે. તથાપિ અશુદ્ધને શુદ્ધ કરી વૈષ્ણવ
વર્ગ વાંચશે એવી આશા રાખું છું અને મારે વિનવડું જોઈએ કે-
આ દ્વિતીયાવૃત્તિમાં કેટલોક ફેરફાર વધારાના રૂપમાં કર્યો છે

શાસ્ત્રી. ચીમનલાલ હરિશંકર.

“ સાદિત્યમૂલ્ય ” “ શુદ્ધાવૃત્તિ ”
બોરસદ.

વિષયાનુક્રમણિકા.

અન્યાંક,	પૃષ્ઠ.
મંગલાચરણ	૧
૧ શીયમુનાષ્ટક.	૪
પાઠથી મળતું આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય.	૫
ભગવાન જેવા છ મુખ્ય શીયમુનાષ્ટકો છે.	૧૦
પાઠથી સ્વભાવ વિજ્ઞાન.	૧૬
૨ શીખાલબોધ અંશ.	૨૦
મર્યાદાના ચાર પ્રકારો.	૨૨
લૌકિક જીવ વિચારિત સાક્ષોનો નિર્ણય.	૨૩
સ્વતોમોક્ષના સાંખ્ય ને યોગશાસ્ત્રનો વિચાર.	૨૮
ખાલબોધ અથવા સારાંશનું ઝાંઝ.	૫૦
૩ શ્રીસિદ્ધાન્ત મુક્તાવલી... ..	૫૨
સેવાના ત્રણ પ્રકાર-તત્ત્વજ્ઞ-વિતજ્ઞ-ને માનસી... ..	૫૬
આધિદેવીક ગંગાજીના દક્ષિણેથી પરચલનું નિરૂપણ.	૬૦
અહા વિગેરે દેવો કોની કામના પૂર્ણ કરે છે ?	૬૩
મક્તની કામના શ્રીકૃષ્ણજી પૂર્ણ કરે છે. તો મક્તને અન્યાયમ થા સાર કરવો ?	૬૮
અહાવાદ અને જીવનું દુઃખમાં સ્વરૂપ	૭૧

અનુવાક.	પૃષ્ઠ.
✓ જ્ઞાની કરતાં ભક્ત ઉત્તમ ક્યાથી ? ૭૮	
✓ ભક્તિ ના શાય તો શી દશા શાય ? ૭૯	
૪ શ્રીભક્તિવર્ધિની. ૮૧	
✓ ભક્તિમાં ખીજ ભાવ દૃઢ કરવાનો પ્રકાર; ૮૪	
પ્રેમ આસક્તિ ને વ્યસન અને તેનાથી પ્રતિબંધોનો નાશ... ૮૬	
પ્રભુમાં વ્યસન થવા પછી શું તજવું તે શીવાય	
તજવામાં મના છે. ૯૦	
૫ શ્રીનવરતન અને તેનો ઉપક્રમ... .. ૯૫	
પ્રભુ પાસે કાંઈ પશુ વસ્તુની પ્રાર્થના કરતી કે કેમ ? ... ૧૦૦	
શુદ્ધ આત્માથી વિરોધ પ્રભુ આગા. ૧૦૪	
સર્વ કાર્યમાં શ્રીકૃષ્ણનું શરણુ રાખવા વિશે. ૧૦૬	
૬ શ્રીસિદ્ધાન્ત રહસ્ય. ૧૦૮	
છાંદોગ્ય મંત્ર આપવા શ્રીકૃષ્ણમંદ સાક્ષાત્ પ્રકટ થવા છે. ... ૧૦૯	
એકાદશ શકંધમાં કંઠેલા નિવેદનનો ગદ્ય મંત્રમાં અનુવાદ નથી... ૧૧૦	
બ્રહ્મમંત્ર અને તેના અધિકારી. ૧૧૩	
પાંચ પ્રકારના દોષો ૧૧૫	
બ્રહ્મસંનય શીવાય દોષ નિવૃત્તિ થતી નથી. ૧૧૬	
અર્ધા ભોગેલી વસ્તુ ભગવાનને અર્પણુ કરતી નહિ. ... ૧૧૮	
૭ શ્રીઅન્તઃકરણ પ્રબોધ. ૧૨૨	
પ્રભુએ શ્રીમદધ્યાર્મજીને કરેલી આગાઓ. ૧૨૩	

અન્યાંક.

પૃષ્ઠ.

કેવી અને કેટલી આચાર્યો કરેલી ? ...	... ૧૨૮
૮ વિવેક ધૈર્યાશ્રય નિરુપણ... ..	... ૧૩૨
વિવેકના નિયમો	... ૧૪૪
ધૈર્ય અને તેના ઉપર છાશ-જડ-જોષીજનોના દાખલા; આશ્રય...	... ૧૪૧
૯ કૃષ્ણાશ્રય	... ૧૪૭
દેશ, દાગ, તીર્થ, સપ્તરષ્ટી, -ચાન, પૂજા, મંત્ર...	... ૧૫૦
અધિદૈવિક દેવતા, કર્મ, મત વિગેરે નાશ પામવાથી શીકૃષ્ણ આશ્રય હો.	... ૧૬૬
૧૦ ચતુર્લોકી.	... ૧૬૭
ધર્મ અર્થ કામ ને મોક્ષ બક્તિમાર્ગીય પુરુષાર્થો...	... ૧૬૭
૧૧ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદ	... ૧૭૩
બક્તિમાર્ગ શાસ્ત્રમાં છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગ પણ છે.	... ૧૭૪
પ્રવાહ અને મર્યાદામાં પુષ્ટિનું અંગપર્ક નથી...	... ૧૮૩
પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો સર્વથી જુદા અને ઉત્તમ છે....	... ૧૮૪
મનના સમવાયિ કારણથી પ્રવાહી અને મર્યાદા સુષ્ટિ...	... ૧૮૭
શ્રીઅંગથીજ પુષ્ટિસુષ્ટિ થએલી છે.	... ૧૮૯
પુષ્ટિ પ્રવાહ અને મર્યાદાના જીવોને જુદાં જુદાં રહ	... ૧૯૦
પુષ્ટિસુષ્ટિ બમવાને સેવા સારજ પ્રકટ કરી છે ...	... ૧૯૪
✓ બક્તનાંવક્ત્રુ, ક્રિયા, વગેરે બમવાનું જોવુંજ હોય છે	... ૧૯૬
શુદ્ધ અને મિત્ર બેદો	... ૧૯૮

અન્યાંક.

પૃષ્ઠ

ભગવાન સાથે અપારે છે તેનું શું કારણ ...	...૨૦૦
✓પ્રથમકાનું લક્ષણ— ...	...૨૦૨
૭ સર્વ માર્ગમાં ભગનારા ચર્પણી કહેવાય છે ...	...૨૦૩
૧૧ જલસેક ...	...૨૦૬
તૈત્તરીય શ્રુતિમાં બતાવેલા જલના પ્રકાર ...	...૨૦૮
પુરાણીઓનો ભાવ નહેરના જેવો છે ...	...૨૧૦
૨૧૦૬ આરી સીધોમ્મ આસક્ત ગ્રવકો અને પુરાણીઓનો ભાવ. ૨૧૨	
હીતેન ઉપર ગુજરાત અધ્યાવનારનો ભાવ ...	...૨૧૩
યોગ ધ્યાન અને તપવાજાનો ભાવ....	...૨૧૭
શ્રીમ્મ દેવોની ઉપાસના કરનારનો ભાવ. ...	...૨૨૧
વર્ણાશ્રમ અને શાસ્ત્રમર્માદામાં રિચર રહેનારનો ભાવ ...	...૨૨૩
ઉત્તમોત્તમ પૂર્ણ ભગવદીયોનો ભાવ ...	...૨૨૫
શુદ્ધ ભગવદીયોનું વચનામૃત... ...	...૨૨૮
સૌથી એક જુદોજ ભાવ ...	...૨૨૯
૧૩ પંચપથ ...	...૨૩૧
ઓતાની પરિક્ષામાં ગુપ્ત પ્રતિમાર્ગીય ઓતા. ...	.. ૨૩૩
મર્માદામાં અધ્યમ, અધ્યમ ને ઉત્તમ ઓતા. ...	...૨૩૩
૧૪ સંન્યાસ નિર્ણય. ...	...૨૩૭
સંન્યાસી એટલે શું ? અને સંન્યાસ ને માર્ગમાં રહેલો છે. ૨૩૯	
સંન્યાસના સામાન્ય ધર્મો ...	...૨૪૦
મર્માદાના સંન્યાસથી અવજ્ઞાતિક ચક્ર ચક્રનું નથી ...	...૨૪૧

અન્યોંક.

પૃષ્ઠ.

વ્યસન યવા પછી ગૃહ ત્યાગ. ...	... ૨૪૫
વિધીને પ્રભુનો આવેશ યતો નથી.— ...	... ૨૪૫
વિરહના અનુભવ સાફ ગૃહ ત્યાગ કરવો. ...	... ૨૪૭
વિરહી ભક્તને વિકલપણું અને અવસ્થપણું, બૂધશ્ય છે ...	... ૨૫૨
✓ ભક્તિમાર્ગીયને ઉત્તમ રણ ...	... ૨૫૪
ભગવાનના ગુણો વિરહીભક્તને ઊંચન ટકાવવા ઉપયોગી છે ...	... ૨૫૭
✓ ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ ઉત્તમ છે. ...	... ૨૬૩
✓ જ્ઞાનીને માયા મોહ હરે છે ભક્તને નહિ. ...	... ૨૬૬
૨૫ નિરોધ લક્ષણ. ...	૨૬૬
નિરોધ યવા સાફ વિરહ દુઃખની સંભારના ...	... ૨૭૫
નિરોધ યવા સાફ ભક્ત સમાગમની ઇચ્છા ...	... ૨૭૭
મોટાઓની કૃપાથીજ પ્રભુમાં ભાવ યામ છે ...	... ૨૭૯
૨૬ સેવાફલ. ...	... ૩૦૧
સેવાનાં ત્રણફલ ...	... ૩૦૨
સેવામાં આવના ત્રણ બાધકો. અને તેનો ત્યાગ ...	... ૩૦૪
સેવાફલ વિવરણ ...	... ૩૦૪
અમશ્રીકૃષ્ણવાદ સતીક. ...	... ૩૧૩

અનુક્રમણિકા સંમાપ્તા.

નિત્યનિયમના ૪ પાઠ મૂલ માત્ર.

ગ્રા. ૩. ૦-૬-૦.

મોટા અક્ષરથી

પોદશમંથનો યે ત્ત્વોક્ત્ત્વમાં કરેલો અનુક્રમણીકા અને મ્નુતિ વચન.

- ૧ સ્વભાવવિજય્યાન્તરં ૨ પરપુમર્થયોગં વ્યધાત્ ।
- ૩ સ્વનિઘ્નયમકારિ યે ૪ વિવિધમાર્ગભેદ તતઃ ॥
- ૫ રહસ્ય ૬ નવરત્નકો ૭ હૃદયઘોષ ૮ ધૈર્યાધર્યો ॥
- ૯ પરાધય ૧૦ પુમર્થકો ૧૧ મજનવર્ધિની યો ગુણો ॥૧॥
- ૧૨ કમેદ ૧૩ પદપેષકાચકૃત ૧૪ માર્ગસંન્યાસર્ક ॥
- ૧૫ નિરોધવચનન્તરમ્ હમતિ યો દિ ૧૬ સેવાફલમ્ ॥
- સપોદશકલાત્મનો ગગનચરેણ મોહં નુદન્
- ન નોસ્તુ મયિ સત્કૃપઃ સમિતિઙ્ગવૈશ્વાનરઃ ॥ ૨ ॥

(ચિમનલાલશાસ્ત્રિના સંકલિતો).

અર્થ—શ્રી મહામુણ્યએ શ્રી યમુનાજીના પાઠથી મકરોને

સ્વભાવ વિજય થાય, ત્યાર પછી બાલબોધ મંથમાં પર એટલે
મર્યાદામાર્ગીય પુરુષાર્થોનો વિચાર કર્યો છે. ત્યાર બાદ સિદ્ધાન્ત-
મુક્તાવલીમાં પોતાના સ્વમાર્ગીય સિદ્ધાન્તોનો નિઘ્ન કર્યો છે. ત્યારબાદ
પુષ્ટિમવાહુમર્યાદાભેદમાં જુદા જુદા મર્ગોના ભેદોનું નિરૂપણ કર્યું
છે. અને સિદ્ધાન્તરહસ્યમાં રહસ્ય બતાવી નવરત્ન મંથ રચ્યો
છે. ત્યારબાદ અન્તાઃકરણપ્રબોધમાં હૃદયને બોધ આપી મકને
વિવેક ધૈર્ય આશ્રય કેવી રીતે રાખવું એ વિવેકધૈર્યશ્રવણમાં બતાવ્યું
છે. વળી પરબ્રહ્મના આશ્રયનું નિરૂપણ કૃષ્ણાશ્રયમાં બતાવી, ચતુઃ
સ્તોત્રીમાં ભક્તિમાર્ગીય પુરુષાર્થો બતાવ્યા છે. ત્યાર બાદ ભક્તિ-
વાર્ધની પછી જલસેક અને પંચપદ પછી સંન્યાસાનર્જયમાં
ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કહ્યો છે. નિરોધનું લક્ષણ બતાવ્યા
પછી સેવાફલ મંથ રચ્યો છે. આના સાળ મંથ રૂપી સાળ
કલાવાળા ચંદ્રથી અજ્ઞાનરૂપી તાપની નિવૃત્તિ કરનારા,
સભાઓને જીતનારા શ્રીમહામુણ્ય હમેશાં મારા ઉપર કૃપા કરે,

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

श्रीमद्मगधद्वन्द्वानलायतार

श्रीमद्वल्लभाचार्यचरणप्रणिताः

॥ षोडश ग्रन्थाः ॥

(गुर्जरगिरानुयाय संवलितम्)

॥ मंगलाचरणम् ॥

षर्हापीढं नटवरवपुः कर्णयोः कर्णिकारं ।

बिभ्रद्दासः कनककपिशं वैजयन्तीं च पालाम् ॥

रन्धान् वेणोरघरमुधया पूरयन् गोपवृन्दं—

वृन्दारण्यं स्वपदरमणं प्राविशद्दीप्तकीर्तिः ॥

अर्थः—छद्मपुङ्गव ओटवे नगृत रसात्मकानुसूचनं कर-

न भयूर पिच्छना 'शिशोभूषण' धारण करता-

सामग्री रहित केवल विभ्रयोग शृंगाररस सूचक नटनी

માફક અને ઉદ્દીપન વિગેરે સામગ્રી સહીત સંયોગ શૃંગાર
 રસ સૂચક વરની માફક શૃંગાર રસાત્મક વધુને ધારણ
 કરતા, અથવા ચક્ષુ વિગેરેથી પરમાત્મા અગોચર છે.
 તથાપિ ભગવાનની સર્વેન્દ્રિય ભોગવવાની લાલસાવાન ભક્તને
 અર્થે રસાત્મક વધુને ધારણ કરતા, અથવા જેમ પાત્રમાં
 રહેલા રસનું પાન કરાવાને તૈયાર થયેલ મનુષ્ય પાત્રને
 હાથમાં ધરે છે. તો સ્વરૂપાત્મક રસનું હાન કરાવાને તૈયાર
 થયેલા પ્રભુએ પાત્રરૂપ રસાત્મક વધુને ધારણ કરતા,
 સંયોગાવસ્થામાં એક કણુથી પ્રિયાનાં વચન સાંભળી અને
 વિયોગાવસ્થામાં બીજા કણુથી પ્રિયાના શુભગ્નન સાંભળી
 આમ બે પ્રકારના શૃંગારરસને સૂચવનારા કણુમાં શૃંગાર
 રસને ભગૃત કરનારા કૃષ્ણિકાર પુષ્પને ધારણ કરતા,
 ભગૃત થયેલા રસને જે ગોપીજનો જાણે તો અત્યંત
 આતિ થતાં ભગવદ્ વચ્ચે પણ નહિ ગણતાં શ્રીઅંગનું
 તેઓ અવલોકન કરી લે, તો રસ પ્રકટ થઈ જતાં રસાભાસ
 થઈ જાય તેથી રસ શુભ રાખવા માયાના આવરણરૂપ
 સુવર્ણના સરખા પીતલજાને ધારણ કરતા, આધિ-
 દેવિક કામનો પણ પરાજય કરનાર, સાક્ષાન્મન્મથમન્મથ-
 રૂપ સર્વત્ર વિજય કરનારી વૈજયન્તિ માણાને ધારણ
 કરતા, પુષ્પ ભક્તને લોભાવનાર અને યથાયોગ્ય ભવેક-
 પૂર્વક સર્વને સુધાનું હાન કરનાર આ અધરે દેવ-
 ભોગ્યા, ભગવદ્ભોગ્યા, સર્વભોગ્યા, આમ ત્રણ પ્રકારની
 સુધાથી ગોપીજનોને ભગવાનની પાસે ભોલાવનાર અને,
 વિયોગીજનને નાદદ્વારા કણુમાં અમૃતનું પાન કરાવનાર

વેણુના ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય આ છ
 ધર્મ અને સપ્તમ ધર્મ; આમ સાત પ્રધાનનાં છિદ્રને પૂરતા
 નિમિત્તતા અર્પનાર દેવતાવતાર ગોપવૃન્દની સાથે ભગ-
 વત્યરણુનો સ્પર્શ સવાચી રોમાંચિત થયેલા વૃન્દારણ્યમાં
 રમણુ સમયે વનમાં રહેલા ભક્તોના હૃદયમાં ચરણારવિન્દનું
 સ્થાપન કર્યું. તેથી સ્વપદ રમણુ ભક્તવૃન્દમાં અને વ્રજમાં
 રહેલાં વ્રજકુંઠરીના હૃદયમાં ચરણારવિન્દનો આવિર્ભાવ થયો
 છે. તેથી સ્વપદ રમણુ એવાં વ્રજકુંઠરીઓના મનમાં
 આમ વ્રણ પ્રકારે પ્રવેશ ગીત કીર્તિએ કર્યો. (શ્રીમુખોદિનીજી.)

આચાર્યવાચઃ પ્રણમामિ भाग्य

—સુવોધિનીસ્થા इतराश्च वास्ताः ।

मत्स्वान्त आगत्य कृताप्लुतास्ता

—મદીયવાચાં રચયન્ત્વલક્ષ્મી ॥

અર્થ—શ્રીભાગ્ય, શ્રીમુખોદિનીજી, અને ઇતર યોગ્ય
 ગ્રંથો જેવામાં રહેલી શ્રીમદ્વાચાર્ય ચરણની વાણીને પ્રણામ
 કરું છું. તે શ્રીવાણી મારા હૃદયમાં પધારી, પવિત્ર કરી, મારી
 વાણીને અલંકાર રૂપ કરે. [શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રીપ્રભોત્તમજી.]

श्रीविठ्ठलेशांघ्रि सरोजयुगलं नमामि यैर्दास जनाननाय ।

पुष्टिप्रकारः श्रुतिगूढ आविष्कृतो निरस्त्रोन्मद मायिवादः ॥

અર્થ—દાસજનોના રક્ષણાર્થે શ્રુતિમાં ગુપ્ત રહેલો
 પુષ્ટિપ્રકાર પ્રકટ કરીને ઉન્મદ માયાવાદનો પત્તજય કર્યો
 એવા શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુ ચરણકમલને પ્રણામ કરું છું.

[શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રીપ્રભોત્તમજી.]

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीमद્ब्रह्માचार्यविरचिता

षोडशग्रन्थाः

• तत्र प्रथमम्—

॥ श्रीयमुनाष्टकम् ॥

मूलम्—नमामि यमुनामहं सकलसिद्धिहेतुं मुदा

सुरारिपदपंकजस्फुरदमन्दरेणूत्कटाम् ॥

तदस्यनवकाननप्रफटमोदपुष्पाम्बुना

सुरासुरमुपूजितः स्मरपितुः श्रियं विभ्रतीम् ॥ १ ॥

અર્થ:—પુષ્ટિમાર્ગીય આઠ પ્રકારની સિદ્ધિને આપનારાં અને મુર હૈયના શત્રુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચરણારવિંદની ચળકતી રેતી જેમાં અધિક છે એવાં, અને જે કીનારામાં રહેલાં નવાં વનોમાં પ્રસરેલી મુગન્ધિવાળા પુષ્પ સુક્ત જળથી જે યમુનાજી દેવ અને રાક્ષસોએ પૂજેલા કામ દેવના પિતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની શોભાને ધારણ કરનારાં, એવાં શ્રીયમુનાજીને હું હૃદયથી નમન કરું છું.

विश्वोद्धारार्थमेवाविर्भूतवृन्दावनप्रियाः।

• • • • • કૃપયન્તુ સદા તાત્ત્વચરણા મયિ વિદ્વેભા

[વલેચન—વિચિત્ર ઉદ્ધાર સાર પ્રકટ થએલા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મારૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી ખારા ઉપર કૃપા કરે.

આ પ્રમાણે શ્રીમુસાંધજી પોતામાં શ્રીયમુનાજીના આ આડ શ્લોકની વિવૃત્તિ કરવાની શક્તિ આવે તેટલા સાર સ્તુતિ કરી પ્રત્યેક શ્લોકની વિવૃત્તિનો આરંભ કરતાં જણાવે છે કે—

આ શ્રીયમુનાદકનો પાઠ જે અર્થના જ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવે તો ૧. ભક્તિ. ૨. ભક્તિમાં આવતી અઠ્યથ્યનો નાશ અને ૩ ભક્તિમાં ઉપયોગી પદાર્થોની પ્રાપ્તિ આ ત્રણ વાતો સિદ્ધ થશે. માટે આ શ્રીયમુનાદકનો પાઠ અર્થજ્ઞાન પૂર્વકજ કરવો.

આ જીવ શ્રીકાકુરજીને પ્રસન્ન કરવામાં નિઃસાધન હોવાથી તે નમસ્કાર શીવાય કોઈપણ સાધન કરવા સમર્થ નથી એવો અભિપ્રાય દર્શાવવા સાર આરંભમાં “હું શ્રીયમુનાજીને નમસ્કાર કરું છું.” એવું પદ લખેલું છે.

આઠ શ્લોકથી સ્તુતિ કરવાનો અભિપ્રાય એ છે કે, શ્રીયમુનાજીને ભગવાને આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય આપેલું છે. તેથી દરેક શ્લોક એક એક ઐશ્વર્યનું પ્રતિપાદન કરતાં આઠ શ્લોક રચેલા છે. એ આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય નીચે પ્રમાણે છે.

૧ સાક્ષાત્ લીલોપયોગી દેહ, તેમની લીલાનું અવલોકન, ભગવાનના રસનો અનુભવ, સર્વાત્મભાવ વિગેરે સમગ્ર સિદ્ધિઓને આપવામાં કારણભૂત થવું. આ પ્રથમ ઐશ્વર્ય છે.

૨—ભગવાનમાં ભક્તિ વધારવી.

૩—ભગવાનની પ્રાપ્તિમાં જે વિઘ્ન હોય તેને દૂર કરી શ્રીમ-ભગવાનનો અનુભવ થાય એવી શુદ્ધિ કરવાપણું, એ ત્રીજું ઐશ્વર્ય છે.

૪—ભગવાનના જેવા શ્રીયમુનાજીમાં શ્રી, જ્ઞાન વિગેરે ૭ ધર્મો રહેલા છે. તેથી ભગવાનનો સંબધ વિના શ્રમે કરાવે છે.

૫—ભક્તોના દોષોને નિવારણ કરવા.

૬—પોતાના સેવનથી મનભક્તના જેવા જીવેને ભગવાનના રૂપાપાત્ર કરવા.

૭—સેવોપયોગી દેહ સંચાદન કરવો.

૮—પ્રભુના પરસેવાનું જળ જે લીધા વખતે પોતાનામાં આવેલું છે, તેનો સંબધ ભક્તોને કરાવવો.

આ આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય પ્રતિપાદન કરે છે. તેમાં પહેલા શ્લોકમાં ભગવાનના અરણ્યારવિન્દના રત્નવાળા છે અને ભગવાનની શોભાને ધારણ કરનારા છે. આ એ વિશેષણથી શ્રી યમુનાજીનાં દર્શન કરવાથી ભગવાનનું સ્મરણ થાય છે. અને તેથી પ્રભુમાં ભાવ થાય છે. એ આશય સ્પષ્ટ બધાય છે ॥ ૧ ॥

હવે “ભગવાનનાં ભક્તિ વધારવાપણું” આ બીજું ઐશ્વર્ય દર્શાવવા સાફ બીજો શ્લોક આરંભે છે.

મૂલમ્—કલિન્દગિરિમસ્તકે પતદમન્દપૂરોજ્જ્વલા

વિલાસગમનોલ્લસત્ પ્રફટગંઢશૈલોદ્ભતા ॥

સપોષગતિદન્તુરા સમધિરુદ્ધોલોત્તમા

મુકુન્દરતિવર્દિની જર્યાતિ પદ્મવન્ધોઃ સુતા ॥ ૨ ॥

અર્થ—કલિન્દ નામના પર્વતના શિખર ઉપર પડતા બહુજ પ્રવાહથી પ્રકાશમાન દેખાતાં અને વિલાસ પૂર્વક આલવાથી શોભાયમાન લાગતા અને ઉંચી શિલાઓને

લીધે ઉંચાં દેખાતાં વળી શબ્દસાથે ચાલવાથી વિવિધ પ્રકારનાં વિકારવાળાં એવાં અને (બંજરૂપી) સુંદર પાલખીમાં બેસીને (પૃથ્વી ઉપર પધારી) સુકુન્દ ભગવાનનાં પ્રીતિને વધારનારાં એવાં શ્રીસૂર્યપુત્રી શ્રીયમુનાજી જય પામે છે.

વિવેચન—શ્રીયમુનાજીને સામાન્ય નદીની માફક ન ગણવા કેમકે એવો નિયમ છે કે આધિદેવિક સૃષ્ટિનો આધાર વેદ છે. તેથી જે સૃષ્ટિ વેદમય હોય તે આધિદેવિકી કહેવાય. અને તે શીવાયની ખીજ એ આધિભોક્તિક અને આધ્યાત્મિક મળી ત્રણ જાતની સૃષ્ટિ છે.

ઉપરના નિયમ પ્રમાણે વિચાર કરીએ તો વેદમય સૂર્ય છે. અને સૂર્યનાં પુત્રી શ્રીયમુનાજી છે. આ પ્રમાણે વેદમય સૂર્યનાં પુત્રી હોવાથી આધિદેવિક શ્રીયમુનાજી ગણાય છે. તેથી તેમને સામાન્ય નદીની માફક ન ગણવા.

૧. પદ્મપુરાણમાં કહે છે કે-વેદમય સૂર્ય પોતાની પુત્રી શ્રીયમુનાજીને અસ્તાચળથી ઉદયાચળમાં અને ઉદયાચળથી અસ્તાચળમાં લઈ જાય છે. કાલિન્દી એવું નામ પડવાનું કારણ એ છે કલિન્દ પર્વતે શ્રીયમુનાજી પાસે વરદાન માગ્યું કે તમે મારા શિખર વિગેરે ભાગમાં થઈને પૃથ્વી ઉપર પધારો, અને આપનું નામ કાલિન્દી પડશે. વળી આ શ્લોકમાં પાંચ વિશેષણ આવેલાં છે. તે પાંચે વિશેષણથી શ્રીયમુનાજીનું આધિદેવિક સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરીને ભગવાનનાં પ્રીતિ વધારવા રૂપી ખીલું અશ્વર્ય સિદ્ધ કરી આપે છે. વળી જળને પાલખીરૂપે ગણી શ્રીયમુનાજી અંદર બેઠેલાં હોય ને શું? એવી ઉત્પ્રેક્ષા કરેલી છે. ॥ ૨ ॥

મૂલપ્ર—શ્રવં શ્રવનપાવનીમધિગતામનેકસ્વનૈઃ

મિયામિરિવ સેવિતાં શુક્રમયૂરહંસાદિભિઃ ॥

તરદ્ધમુજકદ્ધુણપ્રકટમુક્તિકાવાલુકા—

નિતમ્બતટમુંદરીં નમત કૃષ્ણતુર્યમિયામ ॥ ૩ ॥

અર્થ:—સર્વ લોકને પવિત્ર કરવા સાડ પૃથ્વી ઉપર પધારેલાં, અને પ્રિય સખીઓવડે જેમ સેવા કરાતાં હોય તેમ અનેક પ્રકારના શબ્દ કરનારાં પોપટ, મયૂર, હંસ વિગેરે પક્ષીઓથી સેવાયલાં, અને જળની લહેરોરૂપી હાથની અંદર રહેલા કંકણમાં ચળકતી રુપરૂપી રેતીરૂપી મોતી માલુમ પડે છે એવાં, અને નિતંગરૂપી તટથી સુંદર દેખાતાં એવાં, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં યોગ્ય પ્રિયા શ્રીયમુનાજીને (સર્વ ભક્તો) નમન કરો.

વિવેચન—આ ત્રીજા શ્લોકમાં ભગવાનના પ્રીતિ વધારવાના જે ધર્મો શ્રીયમુનાજીમાં રહેલા છે તે ધર્મોને પ્રતિપાદન કરે છે.

એક વખત શ્રીયમુનાજીએ પોતાના ભાઈ યમને કહ્યું કે હું સાત સમુદ્ર, સાત હોપ વિગેરેનું ભેદન કરીને મારા આશિષોને પવિત્ર કરી તેમના પાપનો નાશ કરવા સાડ રમતી રમતી પૃથ્વીમાં ઉદયાચળ તરફ જઈશ. આ ઉપરથી પહેલાં વિશેષરૂપમાં કહેવા મુજબ સિદ્ધ થાય છે કે—તમનો વિચાર—ભક્તોને પવિત્ર કરી ભગવાન સાથે પ્રેમ કરાવવાનો હતો તેથી કૃપા કરી પૃથ્વી ઉપર આવે છે, માટે આનાથી ભગવાનને વિશે રનેહ કરાવવાનું સૂચન થાય છે. શબ્દ કરતા પદ્મિઓને સખીઓ તરીકે ગણી તેમનાથી સેવા કરતાં હોય એવી ઉત્પ્રેક્ષા કરેલી છે.

જ્યારે શ્રીયમુનાજીના જળની લહેરો આવી ફેલી જાય છે, ત્યારે કીનારાની રેતી ચળકાટને લીધે મોતી જેવી દેખાય છે. તેથી લહેરોરૂપી હસ્તકંકજીમાં મોતી હોય એવાં દેખાય છે. વળી ભગવાનનાં ચોથાં પ્રિયા એવું જે વિશેષણ આપેલું છે, તે કંઈ પ્રથમ રૂકમણીજી, ખીજાં સત્યમામા, ત્રીજાં જાંબુવતી અને ચોથાં શ્રીયમુનાજી એવી રીતે ક્રમ ગણવાનો શાસ્ત્રમાં કહ્યો નથી. પરંતુ ત્રણ સગણથી વિકસિત જે ગુણાતીત આધિદેવિક સ્વરૂપ છે. તેજ ચોથાં પ્રિયા તરીકે વર્ણવાય છે.

આ ચોથા સ્તોત્રમાં ચોથું અર્થ “ શ્રીયમુનાજીમાં પ્રભુના સમાન ધર્મપણું છે. ” આ ધર્મરૂપી અર્થ ગણાવે છે,

મૂલમ્—અનંતગુણમૂર્ષિતે શિવવિરશ્ચિદેવસ્તુતે

ઘનાઘનનિમે સદા ધ્રુવપરાશરામીષ્ટવે

વિશુદ્ધમથુરાતટે સકલગોપગોપીવૃત્તે

કૃપાજલધિસંશ્રિતે મમ મનઃ સુખં ભાવય ॥ ૪ ॥

અર્થ:—અત્યંત ગુણોએ કરીને શ્રોતાયમાન, મહાદેવ, બ્રહ્મા અને ખીજા દેવતાઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલાં, નિરંતર મોટા મેઘની સરખી કાન્તિવાળાં, તેમજ ધ્રુવ અને પરાશરને ઈચ્છિત ફલ આપનારાં, અને જેમાં ભૂમી વિગેરેના કાંઈપણ હોય નથી એવાં, મથુરાજી જેના કિનારા ઉપર છે, અને સર્વ ગોપ અને ગોપીજનોથી ચારે તરફ વીંટાએલાં અને હયાના લંકારરૂપ શ્રીભગવાનનો આશ્રય કરીને રહેલાં હે શ્રીયમુનાજી ! મારા મનને જેમ સુખ થાય તેવી રીતે આપ વિચાર કરો.

વિવેચન—*ભગવાનનામાં ૭ ગુણ રહેલા છે જેમકે ૧ ઐશ્વર્ય, ૨ વિષ્ણુ, ૩ યજ્ઞ, ૪ શ્રી ૫ જ્ઞાન, ૬ વૈરાગ્ય આ ૭ ગુણિમા ગર્વિય ધર્મો શ્રીયમુનાજીમાં ભગવાનની માફક રહેલા છે તે એક વિશેષજ્ઞમાં પહેલો ભગવાન તરફ અને બીજો શ્રી યમુનાજી તરફ એવા બે અર્થ કરી ભગવાનના સરખા શ્રીયમુનાજીમાં ૭ ધર્મ રહેલા છે એવું સૂચવે છે

૧—ભગવાનમાં અનંતગુણ જે અશ્વર્ય વિગેરે છે તેવીજ રીતે શ્રીયમુનાજીમાં પણ અનંત ગુણ રહેલા છે. આ વિશેષજ્ઞથી અત્યંત સામર્થ્યશીપ ઐશ્વર્ય સૂચ્યું છે

૨—શિવજી, બ્રહ્મા વિગેરે દેવોથી સ્તુતિ કરાયેલા અર્થાત્ કરેક દેવોને પણ કરનારા ભગવાનમાં નિર્ધન ધર્મ છે, તેવીજ રીતે શ્રીયમુનાજીમાં પણ તેજ ધર્મ છે

મેધના સરખી કાન્તિવાળાં અને ભગવાન પણ મેધના સરખી કાન્તિવાળા છે આ વિશેષજ્ઞ નથી પણ ધર્મ છે

૩—શ્રીયમુનાજીના તીર ઉપર યમુનાજીની સહાયથી મુને વરદાન મેગબ્યુ હતું તેથી ભગવાનની માફક મુવ અને પરાશરને વરદાન આપનારા છે તેથી શ્રીયમુનાજીના યશનો વિસ્તાર થાય છે

૪—પ્રથમા વિશેષજ્ઞમાં ભગવાન જેમાં રહેલા છે તેથી પવિત્ર મથુરાજી જેના તટ પાસે હોવાથી ભક્તિ આપનારા છે, તેથી જ્ઞાન રૂપી ધર્મને સૂચવે છે

૫—ભગવાનની માફક સકલ ગોપીઓથી વીટાએનાં હોવાથી (શ્રી) શોભાને માગ્ય કરનારા છે આથી શ્રી ધર્મનું નિરખ્ય થયું.

* આ ૭ ગુણોનું મધ્યમ વર્ણન પુણ્યપ્રદાનના જીવદાનપરિચ્છેદમાં કરેલું છે

૬—ભગવાનની દયા સારૂ સાગર જેમ આશ્રય કરેલો છે, તેવીજ રીતે શ્રીયમુનાજી પણ દયા રૂપી સાગરને ધારણ કરનારો છે, આ વિશેષણથી ભગવાનનો વૈરાગ્ય ધર્મ સ્પષ્ટ છે. કેમકે દયા વગર વૈરાગ્યનો અવિભાવ નથી માટે દયાથી વૈરાગ્યપણું સ્પષ્ટ છે.

આ પ્રમાણે પ્રભુના સરખા છ ધર્મ શ્રીયમુનાજીમાં હોવાથી પ્રભુની સાથે શ્રમ વગર સંબંધ કરાવી દે છે. આ મોટું ઐશ્વર્ય પૂરું થયું.

આ પાંચમા શ્લોકમાં બકતોના દોષનું નિવારણ કરવું. એ નામનું પાંચમું ઐશ્વર્ય બતાવે છે.

મૂલમ્—યયા ચરણપદ્મજા મુરરિપોઃ પ્રિયંભાવુકા

સમાગમનતોડમંવત્ સકલસિદ્ધિદા સેવતામ્ ॥

તયા સદૃશતામિયાત્ કમલજા સપત્નીવ યત્

હરિપ્રિયકલિન્દયા મનસિ મે સદા સ્થીયતામ્ ॥૫॥

અર્થ:—જે શ્રીયમુનાજી સાથે મળવાથી ગંગાજી પણ ભગવાનને પ્રિય થઈ પડ્યાં. (અને તે ગંગાજી) પોતાની સેવા કરનારા હોવાને સર્વ સિદ્ધિઓ આપનારાં થયાં છે. હવે તે શ્રીયમુનાજીની સાથે લક્ષ્મીજી શીવાય બીજું કંઈ બરોણરી કરી શકે? (અર્થાત્ શ્રીયમુનાજીની બરોણર કરવા કંઈપણ સમર્થ નથી) એવાં સર્વોત્તમ શ્રીયમુનાજી મારા મનમાં નિરંતર ધિરાજો.

વિવેચન—શ્રીયમુનાજી સર્વોત્તમ છેજ એવું સિદ્ધ કરવા સારૂ કહે છે કે:—શ્રીયમુનાજી મારા હૃદયમાં ધિરાજો. કારણ કે તેમના સમાગમથી પ્રભુના ચરણથી ઉત્પન્ન થએલાં શ્રીગંગાજી પ્રભુને પ્રિય

યદ્ પડ્યાં અને ભક્તોને સિદ્ધિ આપનારાં થયાં. જો કે મંગાજી ભગવાનના ચરણકમળથી પ્રમદ થયાં છે. તેથી તે શુદ્ધ ન હતાં પરંતુ શ્રીયમુનાજીના સમાગમ પહેલાં તે પ્રભુને પ્રિય ન હતાં પરંતુ તે શ્રીયમુનાજીના સમાગમ પછી પ્રભુને પ્રિય યદ્ પડ્યાં અને ભક્તોને સિદ્ધિઓ આપનારાં થયાં.

હવે વિચાર કરો કે મંગાજી પણ તેમના સમાગમથીજ શ્રેષ્ઠ થયાં ત્યારે તેમની બરોબરી કેણુ કરી શકે. જો બરોબરી કરી શકે તો શેઠપરે રહેલાં શીશુદ્ધીજી કરી શકે તે પણ મધ્યમ બરોબરી કરી શકે નહિ, કેમકે શ્રીયમુનાજી ભગવાનના ભક્તોના દોષોને નિવારણ કરવા સમર્થ છે. લક્ષ્મીજી સમર્થ નથી. માટે શ્લોકમાં કહ્યું છે કે “ હરિપ્રિયકલિન્દયા ” હરિના પ્રિયભક્તોના દોષને નિવારણ કરનારા શ્રીયમુનાજી છે. તેથી તે પ્રભુને બહુજ પ્રિય યદ્ પડ્યાં છે. એવાં શ્રીયમુનાજી મારા હૃદયમાં મિરાળે એવું શ્રીમદ્દાપ્રભુજી કહે છે.

હવે એમ સિદ્ધ થયું કે શ્રીયમુનાજીની સમાન કેાઈ નથી. આવાં અદ્વૈત ચરિત્રવાળાં શ્રીયમુનાજીને પ્રસન્ન કરવાના નમસ્કાર શીવાય કેાઈ સાધન ઉપયોગિ નથી. અને પ્રભુકૃપા હોય ત્યારેજ શ્રીયમુનાજી ઉપર શ્રદ્ધા અને નમન થાય છે, માટે આ નીચેના શ્લોકમાં નમસ્કાર પદ મૂકીને શ્લોકનો આરંભ કરે છે.

મૂલમ્—નમોસ્તુ યમુને સદા તવ ચરિત્રમત્યજ્ઞતં

ન જાતુ યમયાતના ભવતિ તે પયઃ પાનતઃ ॥

યમોઽપિ મગિનીસુતાન્ કયમુદન્તિ દુષ્ટાનપિ

પ્રિયો ભવતિ સેવનાત્ તવ હરેયૈષા ગોપિકાઃ ॥ ૬ ॥ *

અર્થ:—હે યમુનાજી ! આપને નિરંતર નમસ્કાર હો !

અને આપનું ચરિત્ર અત્યંત અદ્ભુત છે, કારણ કે આપનું જળ પીવાથી યમરાજ સંબંધિ દુઃખ કદાપિ થતું નથી. (તેનું કારણ અમે જોણી કાઢ્યું કે,—) આપ યમરાજની ઠહેન થાઓ છે, તેથી યમરાજ આપના પુત્રરૂપ ભંકતો દુષ્ટ હોય તોપણ શું શિક્ષા કરે ? (અર્થાત્ શિક્ષા ન જ કરે.) અને જેમ આપની સેવા કરવાથી ગોપિકાઓ હરિને પ્રિય થયાં હતાં તેવી રીતે પ્રાણી પણ આપની સેવા કરવાથી શ્રી હરિને પ્રિય થાય છે.

વિવેચન—શ્રીયમુનાજીને નમસ્કારપૂર્વક કહે છે કે આપનું ચરિત્ર ભગવાનના ચરિત્રની માફક અત્યંત અદ્ભુત છે. કેમકે ભગવાન જેમ ભક્તના કામ ક્રોધ વિગેરે ભક્તિમાં અડચણ કરતા દોષોને ભક્તિમાં બાધક હતાં, ભક્તિમાં સાધનરૂપ કરે છે. દાખલા તરીકે ગોપિકાઓએ કામથી, અને શિશુપાળે ક્રોધથી પ્રભુપદને મેળવ્યું હતું. પ્રભુ તે કામ, ક્રોધ વિગેરે દોષોને પોતાની પ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ કરે છે. તેવી રીતે ભગવાનની માફક આપ પણ અસાધનને સાધનરૂપ કરો છો, કેમકે તૃણાની ઈચ્છાથી આપનું જળપાન કરનાર છવને યમરાજનું દુઃખ થતું નથી. બાળક માતાના કપડનું પાન તૃણ વાસ્તે કરે છે, પરંતુ તેનાથી યમનું દુઃખ નિવારણ થતું નથી. અને જે આપનામાં માતૃભાવ રાખી જે આપનું પવન (જળ) પાન કરે છે, તેને યમનું દુઃખ થતું નથી, કારણ કે યમરાજ સૂર્યપુત્ર અને આપ

પણ સૂર્યપુત્રી છે. તેથી બાઈ યમરાજ આપનું જગપાન કરનારા આપના પુત્રો, કે જે યમરાજના બાણેજ થાય, તે દુષ્ટ હોય છતાં તેમને કેમ દુઃખ દે ? ન જ દુઃખ આપે, વગી તમારા જગતો મંદિમા ઓઠસો બધો છે કે-કે યમુનાજી ! આપના જગનું સેવન કરવાથી, ગાપિકાઓ. પણ પ્રભુને પ્રિય થઈ હતાં. તેથીજ રીતે વ્રજમંત્રીની માફક આપના જગનું જે સેવન કરે છે, તે ભગવાનને પ્રિય થઈ પડે છે. આજ છઠું અંકર્થ શ્રીયમુનાજીનું સિદ્ધ થયું. ॥ ૬ ॥

આ નીચેના શ્લોકમાં પ્રભુને પ્રિય પદાર્થોનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—પમાસ્તુ તવ સન્નિધૌ તનુનવત્વમેતાવતા

ન દુર્લભનમા રતિર્મુરરિપૌ મુકુન્દમિયે ॥

અતોસ્તુ તવ લાલના સુરધુની પરં સંગમાત્

સર્વૈવ મુવિ કીર્તિતા ન તુ કદાપિ પુષ્ટિસ્થિતૈઃ ॥૭॥

અર્થઃ—હે મુક્તિને આપનારાં, ભગવાન મુકુન્દનાં પ્રિયા શ્રીયમુનાજી ! આપના સમીપમાં રહેનારા મારા શરીરનું નવાપણુ થાઓ. અર્થાત્ આ દેહ બદલાઈ સેવોપયોગી દેહ થાઓ. આ સેવોપયોગી દેહ મેળવ્યા પછી મુરદેત્યના શત્રુ ભગવાનની પ્રીતિ મેળવવી કંઈ કઠીણ નથી. માટે હું આપની સ્તુતિ કરું છું. કારણ કે ગંગાજી પણ આપના સંગમથીજ પૃથ્વી ઉપર યજ્ઞ થયાં છે. આપના શીવાય યજ્ઞ થયાં નથી. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો આપના સંગમથી જ તેમને વખાણે છે. કેવળ ગંગાજીની સ્તુતિ નથી કરતા,

આપની પ્રથમ સ્તુતિ કરીને ગંગાજીની સ્તુતિ કરે છે. અર્થાત્ આપને જ શ્રેષ્ઠ માને છે.

નિવેચન—મનુષ્યોનો ધર્મ છે કે ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો શ્રીયમુનાજીના તીરઉપર વાસ કરીને તેમનું સેવન અને જળપાન કરવું, કારણકે તેમનાથી મુક્તિ કરતાં શ્રેષ્ઠ ભક્તિરૂપી ફળ મળે છે, તેથી જ સ્તુતિ કરે છે કે હે શ્રીયમુનાજી ! આપના સમાગમથી માઈ શરીર નૂતન થાઓ. અર્થાત્ આ લૌકિક દેહ પલટાઈને અલૌકિક સેવોપયોગી દેહ મળે. આ વિચાર ઉપર શ્રીહરિરાયજી એવું જણાવે છે—એક દેહથી બીજો દેહ થાય છે. દેહ વિના જીવ રહેતો નથી તેથી જ મુક્તિમાં દેહનો ત્યાગ કરવો પડે છે તોપણ મુક્તિમાં સેવોપયોગી દેહ તો રહે છે જ. કારણ વૈકુંઠમાં સેવોપયોગી દેહ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે. માટે બીજા દેહ ઉપર શંકા ન કરવી, વળી આપના સમીપમાં જ આ દેહ પલટાઈને સેવોપયોગી દેહ થાય એવું નિશ્ચય કરીને ભોલવાનું કારણ એ કે આપના શીવાય બીજાનો સમીપમાં દેહ પલટાય તો સેવોપયોગી દેહ પ્રાપ્ત થાય નહિ. કારણ કે આપજ સેવોપયોગી દેહ આપવા સમર્થ છો, બીજું કોઈ સમર્થ નથી. આપના સમીપમાં યમનું દુઃખ યતું નથી વળી આ સેવોપયોગી દેહ મેળવ્યા પછી મુરનાથનું ભગવાનની પ્રીતિ મેળવવી દુર્લભ નથી. કારણ કે આપ મુકુંદ ભગવાનનાં પ્રિય છો. તેથી આપ ભક્તોના દોષોને નિવારણ કરો છો. તેથી ભગવાન નિર્દોષ ભક્ત ઉપર અનુમદ્દ ધુરત કરે છે. મૂલ શ્લોકમાં કહે છે કે આ દેહ બદલાતા સુધી આપની જ સ્તુતિ થયા કરો. એ કે ગંગાજી અલૌકિક દેહ પ્રાપ્તિ કરવામાં સમર્થ છે. પરંતુ તે શ્રીયમુનાજીના સંગમ-થીજ અલૌકિક દેહ પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. કેવળ નહિ. માટે શ્રીયમુના-

જીની સ્તુતિ કરી ચોગ્ય છે. ફાઇ ધુરાણમાં ફેવળ ગંગાજીની સ્તુતિ માણુમ પડે છે. પરંતુ શ્લોકમાં કહેવા મુજબ પ્રુષ્ઠિમાર્ગીય બહોતો શ્રી-મયુનાજીને ફેરે મુદ્રી ફેવળ ગંગાજીની સ્તુતિ ફરતા નથી પણ જે શ્રીમયુનાજીના માહાત્મ્યને નથી જાણુતા એવા મર્્યાદામાર્ગીય બહોતોજ ફેવળ ગંગાજીની સ્તુતિ કરે છે. ગંગાજી દેહાન્તર મેળવી આવે છે. પરંતુ જેવો મનોરથ હોય એવો અલૌકિક સેવોપયોગી દેહ સંપાદન કરી શકતાં નથી, માટે શ્રીમયુનાજી જ વચાર્થ સેવોપયોગી દેહ સંપાદન કરવામાં સમર્થ છે આ સાતમું ઐશ્વર્ય સિદ્ધ થયું: ॥ ૭ ॥

આ આઠમા શ્લોકમાં સ્તુતિ કરવામાં અસામર્થ્ય સૂચવીને પ્રભુના પરસેવાના જળનો બહોતને સંબંધ દર્શાવવાથી આઠમું ઐશ્વર્ય સૂચવે છે.

મૂલમ્—સ્તુતિં તવ કરોતિ ફઃ કમલજા સપત્નિ પ્રિયે
 હરેર્યદનુસેવયા ભવતિ સૌર્યપમામોક્ષત્રઃ ॥
 હ્યં તવ કયાધિકા સકલગોપિકાસંગમ-
 સ્મરથ્રમજલાણુભિઃ સકલગાત્રજૈઃ સંગમઃ ॥ ૮ ॥

અર્થઃ—હે લક્ષ્મીજીના સમાન સોનાઅથવાનાં અને ભાગવાનને અધિક પ્રિય એવાં શ્રીમયુનાજી ? આપની સ્તુતિ ફાણુ કરી શકવા સમર્થ છે ! અર્થાત્ કોઈ નહિ. (ત્યારે લક્ષ્મીજી તેમના સમાન છે. તે સ્તુતિ કરો ? તેના જવાબમાં કહે છે કે,—) પ્રભુની સેવા પૂર્વક પ્રભુનાં પ્રિયા લક્ષ્મીજીનું સેવન કરવામાં આવે તો ગ્રાહ્ય પર્યંતનું જ મુખ્ય મળે છે. અને આપની વાત એવી ફેલાઈ છે કે,—(આપની સેવા

કરવાથી ભક્તને તો) સમગ્ર ગોપિકાઓના સમાગમમાં કામને લીધે જે પસીનાનું જળ થએલું તે જલનો સંબંધ આપ ભક્તને સર્વાંગે કરાવે છે. અર્થાત્ સાક્ષાત્ પ્રભુ સાથેજ લીલાની પ્રાપ્તિનો અનુભવ કરાવે છે, તેથી લક્ષ્મીજી કરતાં આપ શ્રેષ્ઠ છે.

વિવેચન—આપની સ્તુતિ કરવામાં કોઈ સમયે નથી, એવું કહ્યું ત્યારે ઇંડા થાવ કે લક્ષ્મીજી તેમના સમાન ધર્મવાળાં છે. તેથી કેમ સ્તુતિ ન થઈ શકે? ત્યારે કહે છે કે. શ્રીયમુનાજી ભગવાનને લક્ષ્મીજી કરતાં અધિક પ્રિય છે. માટે તેમની સ્તુતિ કરવી અશક્ય છે. હવે જે પ્રભુની સેવા કરીને જે લક્ષ્મીજીની સેવા કરવામાં આવે તો મોક્ષ પર્યંત સુખ મળે અને જે કેવળ લક્ષ્મીજીની સેવા કરવામાં આવે તો મોક્ષ કશું નથી મળતો, અને શ્રીયમુનાજીની ક્ષા તો મોક્ષથી પણ વિશેષ આનંદ આપે છે. અર્થાત્ શ્રીયમુનાજીના રસિકભક્તને મોક્ષ કરતાં વધારે આનંદ થાય છે. વળી એક વાત સુખ્ય છે કે સમગ્ર ગોપિકાઓની રાસક્રીડા શ્રીયમુનાજીમાં થએલી તે વખતે કામને લીધે પરસેવાના જળનાં બિન્દુ થએલાં તેના રસનો અનુભવ શ્રીયમુનાજીને પરિપૂર્ણ છે. તેથી શ્રીયમુનાજીનું સેવન કરનાર ભક્તોને પણ તે રસનો અનુભવ થાય છે, તે સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. આ પ્રભુની સાથે અમળલ વિગેરે લીલાના રસનો અનુભવ કરાવવો વિગેરે આડમું ઐશ્વર્ય સંપૂર્ણ થયું. ॥ ૮ ॥

• • આ પ્રમાણે આઠ શ્લોકથી શ્રીયમુનાજીની સ્તુતિ કરી આ નવમા શ્લોકમાં બીજાં શ્રીયમુનાસ્તોત્ર કરતાં આ સ્તોત્ર બહુ જ ઉત્તમ છે.

કાગળ કે આ સ્તોત્રમાં શ્રીયમુનાજીનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું પ્રતિપાદન કરેલું છે એવું બીજા અન્ય સ્તોત્રમાં હોતું નથી તેથી આ સ્તોત્રનો જ પાઠ કરવાથી વર્ણવે કામ મળે ॥ એમ કહે છે,—

મૂલમ્—તત્વાણ્કમિદં મુદા પઠતિ સ્થૂરમૂતે સદા

સમસ્તદુરિતક્ષયો ભવતિ ચ મુકુન્દે રતિઃ ॥

તથા સફલસિદ્ધયો મુરરિપુથ્ર સંતુષ્યતિ

સ્વભાવવિજયો ભવેદ્ વદતિ વાદ્રભઃ શ્રીહરેઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—હે સૂર્યપૂત્રી શ્રીયમુનાજી ! આપના આ અષ્ટ-
કનો પાઠ જે માણસ હૃદયેથી હર્ષ સાથે કરે છે, તે માણ-
સનાં નિશ્ચય સઘળા પાપોનો નાશ થાય છે, અને મુકુન્દ
ભગવાનમાં પ્રીતિ થાય છે આ ભગવાનગુણ પ્રીતિવડે સર્વ
સિદ્ધિઓ સિદ્ધ થાય છે, અને સ્વભાવ શુદ્ધ થાય છે, આ
પ્રમાણે શ્રીવૃક્ષભાગ્યજી કહે છે.

વિવેચન—આ શ્રીમુનાજીના પાઠથી સમસ્ત પાપનો ક્ષય થાય
છે અને એવો નિયમ છે કે જ્યારે પાપનો ક્ષય થાય છે ત્યારે શ્રી
પ્રજુમાં પ્રેમ થાય છે. નરાણાં ક્ષીણપાપાનાં કૃત્તણે ભક્તિઃ પ્રજાયતે ॥
જો કે પાપનો નાશ તો ગીતાજીમાં કહેના પ્રમાણે યાનથી પણ થાય
છે, પરંતુ આ સ્તોત્રના પાઠની સરળ રીતિએ પાપનો નાશ થાય તો
યાનનો અગ્રણ્ય પ્રયત્ન કરવો કેણું કમિત ધારે ? આરે આ સ્તોત્રથી
જ પાપનો નાશ થાય છે અને પ્રજુમાં પ્રીતિ થાય છે. પ્રજુમાં પ્રીતિ

યથા બાદ પહેલાં ગણાવેલી સમગ્ર સિદ્ધિઓ મળે છે. આ શ્લોકમાં મુરરિપુ એવું ભગવાનનું નામ આપવાનું કારણ એ છે કે જેમ રાજ-
કન્યાઓના પ્રાતઃપંથને કરનાર મુરદૈત્યનો નાશ ભગવાને કર્યો હતો
તેવી રીતે ભક્તિમાં કોઈ પ્રકારનો પ્રતિજ્ઞ હોય તો તે આ સ્તોત્રનો
પાઠ કરવાથી પ્રતિજ્ઞ નાશ પામે છે.

સ્વભાવ દુષ્ટ હોય તો બદલાઈને હિતમ થાય છે. જો કે તપશ્ચર્યા
સિવાય સ્વભાવ શુદ્ધ થઈ શકતો નથી, તો આ પાઠથી સ્વભાવ શુદ્ધ
શી રીતે થઈ શકશે, એવી શંકા થાય પરંતુ આ શ્રીમદ્વાપ્તભુજનું
આમ વાક્ય છે, અર્થાત્ શ્રીયમુનાજી સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સંબંધી અને
શ્રીમદ્વાપ્તભુ પણ સાક્ષાત્સ્વરૂપ સંબંધી છે, તેથી શ્રીમદ્વાપ્તભુજને યથાર્થ
શ્રીયમુનાજીના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું છે, અને તેને ત્રીધે જ તેના સ્વભા-
વવિજયનું ફળસૂચન કર્યું છે. આ નવમા શ્લોકમાં પાંચ ફળ બતાવ્યાં
છે. ૧ સર્વપાપનો નાશ. ૨ મોક્ષ આપવાવાળા ભગવાનમાં પ્રીતિ.
૩ તે પ્રીતિથી સર્વ સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ. ૪ દોષનિવારક પ્રભુ પ્રસન્ન
થાય છે. ૫ સ્વભાવ દુષ્ટ હોય તે હિતમ થાય છે. આથી સંસારમાંથી
આસક્તિ છુટે છે અને પ્રભુમાં પ્રીતિ થાય છે.

इति श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितं श्रीयमुनाष्टकं

॥ संपूर्णम् ॥

॥ नमः श्रीकृष्णाय गोपीजनवल्लभाय ॥

“ શ્રીવાલ્મીકી ”

આ

સંસારમાં અનેક મતના લોક છે. જેમકે ચાર્વાક મતના નાસ્તિક લોક છે. તે કંઈ ઉપર જરા પણ, અહીં ન રાખતાં મોજ શીખ-ખાવું, ભોગ ભોગવવા વિગેરેને જ પુરપાઈ ગણે છે. કેટલાક મતમાં કન

સંપાદન કરવું એ જ પુરપાઈ ગણે તેને મેળવવા સાર આજ્ઞાત્ય વિગેરેએ કહેલી રાજ્યનર્તાતનો જ ઉપયોગ કરે છે, અને સ્વાર્થ સાધે છે. વળી એક મત એવો છે કે દીતિને જ પુરપાઈ ગણે છે. તે જાજ કેટલાક કામને, કેટલાક આચાર વિચારને, કેટલાક ધર્મને, કેટલાક તપને, સમ્પન્ને, યોગને, કેટલાક શિવની ઉપાસનાને પુરપાઈ માને છે. અને શ્રીમદ્વાચાર્યશ્રેષ્ઠે લક્ષ્મીનાર્ગને ઉપદેશ કર્યો છે. આ સર્વ પુરપાઈના સંદેહનું નિરાકરણ કરવા સદૃશ શ્રીમદ્વાચાર્ય આસબોધ નામનો ગ્રંથ લખવો શરૂ કરે છે.

મૂલ્ય—નત્વા હરિં સદાનન્દં સર્વસિદ્ધાન્તસંગ્રહમ્ ।

વાલ્મીકીનાર્યાય વદામિ સુવિનિશ્ચિતમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—સર્વદા આનંદવાળા, પાપને હરનારા શ્રીકૃષ્ણ

ભગવાનને નમસ્કાર કરીને (શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્તથી અજાણ્યા) બાળકોને બોધ થવા સારૂ સર્વ પ્રમાણથી સારી રીતે નિ-
શ્ચય કરેલા સિદ્ધાન્તના સંગ્રહને હું કહું છું.

વિવેચન—સ્મરણ કરનારના પાપ તથા દુઃખને હરણ કરનાર પ્રભુ છે. એવું સૂચવતા સારૂ હરિપદ મૂચું છે. સદ્ધાનન્દ પદ પશુ એવું સૂચવે છે કે ભક્તની કમળા પૂર્વક રાજ આપનાર છે, સદ્ધાનન્દ શબ્દનો અર્થ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જ થાય છે. ધરણ્ય કે ક્રુદ્ધાણ શબ્દમાં ક્રુદ્ધ એટલે સર્વમાં જોતી સત્તા છે, તે સત્તા અને જ આનંદ વાયક છે, તે પશુ તેમનો આપેલો છે, આ બંને મળી ક્રુદ્ધાણ એ શબ્દનો અર્થ સદ્ધાનન્દ સર્વ ઉપર સત્તા ભોગવનાર સર્વને આનંદ-સુખ, આપનાર એવો અર્થ સિદ્ધ થાય છે. કેટલાક પુરુષાર્થનો નિર્ણય કરનારાં શાસ્ત્રો વૈષ્ણવોને મદ્ય કરવા લાપક છે, અને કેટલાંક માત્ર નથી. તે સર્વનો સિદ્ધાન્ત બતાવી રાજ વગેરેનો પણ નિર્ણય આ અંશમાં કરી આપશે. અહિં આ બાલકનો અર્થ એવો થાય છે કે જોયો ભાવવાળો છે, પરંતુ અમુક શાસ્ત્ર માલ છે, અને અમુક અમાલ છે, એવો વિચાર કરવાને જે મનુષ્ય અશક્ત છે, તેને માલક શબ્દથી કહે છે. આ બાલકરૂપ મનુષ્યો શ્રીકૃષ્ણની બકિન અને એ જ રૂપ શીવાય બીજું સાધન મદ્ય ન કરે તેટલા સારૂ સારી રીતે નિશ્ચય કરેલા નિર્ધાતને શ્રીમદ્વાયાર્થચરણ કહે છે. ॥ ૧ ॥

પહેલાં શ્લોકમાં બતાવેલા અનેક પુરુષાર્થોમાં માલ, પુરુષાર્થોનું વર્ણન આ બીજા શ્લોકથી કરે છે.

* કૃષિર્મૂયાચકઃ શબ્દો જગ્નિ નિવૃત્તિયાચકઃ ॥

તવોરેક્યં પદં ત્વજ્ઞ કૃષ્ણાં ઇત્યભિધોયતે ॥ ઇતિ શ્રુતિઃ ॥

મૂલમ્—ધર્મર્થિકામમોક્ષાસ્વાથત્વારોડ્યર્થ મનીષિણામ્ ॥

જીવેશ્વરવિચારેણ દ્વિધા તે દિ વિચારિતાઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ—બુદ્ધિશાળી પુરુષોને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો છે. આ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો પણ જીવના એટલે જીવિઓએ વિચારેલા અને ઇશ્વર એટલે, વેદમાં વિચારેલા એવા બે પ્રકારના છે.

વિવેચન—ઉપર જતાવેલા ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો નિશ્ચિત જ્ઞાદશાળી પુરુષોથી મદજી રહી રહે છે. તેનાં લક્ષણ નીચે પ્રમાણે શ્રીપુરુષોત્તમજી જણાવે છે.

ધર્મ—વેદમાં જીને પાળવા સારું આગા કરેલી તે ધર્મ, આનાથી વિરૂદ્ધ આચરજી તે અધર્મ કહેવાય છે. પ્રવૃત્તિ ધર્મથી સંસાર પ્રાપ્ત થાય છે, અને નિવૃત્તિ ધર્મથી મોક્ષ થાય છે. આ પ્રકારે બે પ્રકારનો ધર્મ જતાતી અર્થ રહે છે.

અર્થ—દ્રવ્ય, સ્ત્રી, ઘર, પુત્ર, સુવર્ણ વિગેરે ગાંઠરૂપી સર્વ ધનનો તેમાં સમાવેશ થાય છે.

કામ—હિન્દ્રિયોને હિન્દ્રિયોના સ્પર્શદિકે ભોગ ભોગવવા તે,

મોક્ષ—માયાની નિવૃત્તિ અથવા અહતા મમતામક સંસારની નિવૃત્તિ હોઈ પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય તે મોક્ષ, એમ કહવાકે રહે છે.

• શ્રીવેદગીર્ણદનજીના અભિપ્રાય પ્રમાણે વિચાર કરતાં આ ઉપર જતાવેલા-ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થ અન્ય માર્ગના છે- ભક્તિમાર્ગીય નથી. એમ સિદ્ધ થાય છે. ભક્તિ

• આ અભિપ્રાય હિતમ છે.

માર્ગમાં તો ભક્તિ જ શુદ્ધ પુરુષાર્થ રૂપે માનવામાં આવી છે. અનિમિત્તા ભાગવતો ભક્તિ સિદ્ધેર્ગરીયસો ॥ ભગવાનની નિષ્કામ ભક્તિ જ સિદ્ધિઓથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, માટે જ નૂતનમાં કહે છે કે આ હવેર બતાવેલા ચાર અર્થો છે, પુરુષાર્થો નથી.

આ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થોના બે બેદ છે, એક જીવ એટલે ઋષિઓએ સ્મૃતિમાં કહેલા અને બીજા હથર એટલે વેદમાં કહેલા, આ બે પ્રકારનો વિચાર નીચેના શ્લોકમાં સ્પષ્ટ બતાવે છે. ॥ ૨ ॥

અલૌકિક વેદમાં હથરે કહેલા અને ઋષિઓએ સ્મૃતિઓમાં કહેલા ચાર પુરુષાર્થોના વિચાર.

મૂલમ્—અલૌકિકાસ્તુ વેદોક્તાઃ સાધ્યસાધનસંયુતાઃ ॥

લૌકિકા ઋષિભિઃ પ્રોક્તાસ્તથૈવેશ્વરશિક્ષયા ॥ ૩ ॥

અર્થ—(યજ્ઞ વિગેરે) સાધ્ય અને (ધી સરવો વિગેરે) સાધન સાથે અલૌકિક એટલે હથરે વિચારેલા ચાર પુરુષાર્થો વેદમાં કહેલા છે અને લૌકિક એટલે જીવના વિચારેલા ચાર પુરુષાર્થો મનુ વિગેરે ઋષિ લોકોએ પ્રભુની પ્રેરણાથી અર્થાત્ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે પોતપોતાની સ્મૃતિમાં કહેલા છે.

વિવેચન—બીજા શ્લોકની અંદર પુરુષાર્થોના બે પ્રકાર બતાવીને આ શ્લોકમાં પ્રથમ પહેલાં હથર વિચારિત પુરુષાર્થોનું સ્પષ્ટ કરણુ કહે છે.

અલૌકિક—વેદની અંદર હથરે ચારે પુરુષાર્થો કવી રીતે સિદ્ધ કરવા તે અને એનાં સાધનો પણ સાથે બતાવીને સ્પષ્ટ રીતે નિર્ણય કરેલો છે, તેનો દુષ્ટમાં એક એક દાખલો સમજનારને સુગમ પડે તેટલા સાર અપાય છે.

ધર્મ—જ્યોતિષોમ યમ કરવો. [આ સાધ્ય] [હવે સાધન બતાવે છે.] તેને સારૂ સાસ રંગની પીળા આંખવાળા એક વર્ણની વાછરડી આપીને સોમવદ્ધી લેશે, આ પ્રમાણે ધર્મ અને તેના સાધનો પણ સાથે બતાવ્યા છે.

અર્થ—પશુની કામનાવાળાએ વૃક્ષથી યજ્ઞ કરે, વિગેરે.

કામ—છંદોએ ઉપનિષદમાં સિદ્ધ કરેલ છે.

મોક્ષ—અદ્વૈતવિદ્ આમોત્તિપરમ ॥ અહીંને જાણનાર પરમાનન્દ મેળવે છે. તેમ જ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદના અધ્યાય ૪. બ્રા. ૪ માં મૈત્રેય બ્રાહ્મણમાં મોક્ષનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

ત્યા કહે છે કે-આત્માનું જ દર્શન-અવશ્ય-મનન અને નિશ્ચય પૂર્વક સ્મરણ કરવું, કારણ કે તે આત્મા તેનાથી જણાય છે. શ્રી-વક્રીન દેહ કહે છે કે આ વેદમાં બતાવેલા પુરુષાર્થો અલૌકિક સમજવા અને તેના સાધનો પણ અલૌકિક સમજવા.

આ ચારે પુરુષાર્થોમાં બે પુરુષાર્થો મુખ્ય છે. “દુઃસામાય. સુર્ત્વં શ્રેતિપુરુષાર્થદ્વયં મતં” દુઃખની નિવૃત્તિ અને સુખની પ્રાપ્તિ, અર્થાત્ મોક્ષ અને કામ એ બે મુખ્ય પુરુષાર્થ છે, અને ધર્મ તે સુખ પ્રાપ્તિમાં સાધન છે, અને અર્થ તે ધર્મનું સાધન છે વેદના પૂર્વમાં કામ ધર્મ કહેલો છે, અને ઉત્તરમાં મોક્ષ કહેલો છે, માટે મુખ્ય બે પુરુષાર્થ છે, અને બે સાધનરૂપ છે.

લૌકિક જીવ વિચારિત શાસ્ત્રોનો નિર્ણય—

જીવે (જગત્તે) વિચાર કરી જે નિર્ણય પોતાની રમ્પતિ વિગેરેમાં કર્યો છે તે લૌકિક સમજવો. જગત્તે વેદને જાણતા

હતા તેથી વેદનાનુસાર જ પુરુષાર્થોનું વર્ણન કર્યું હશે એવી શકા થાય પરંતુ મૂળમાં કહ્યું છે કે—મંસારની વિચિત્રતા સાથે આધિકારીના બેદ હોવાથી ધર્મની પ્રેરણા પ્રમાણે તેમણે કહ્યા છે, માટે જીવ વિચારિત છે.

હવે એવું થયું કે—પ્રત્યક્ષાક્ષમાં વેદોનો તિથેભાવ થયો, પછી ભગવાને બ્રહ્માને વેદનો ઉપદેશ કર્યો કે જેમાં ભગવદ્ભક્તિનો જ ઉપદેશ છે, બ્રહ્માએ મનુને તે વેદ કહ્યો, મનુએ સપ્તર્ષિ ભૃગુ વિગેરેને કહ્યો, તેમની પાસેથી તેમના પુત્રો ભણ્યા, અને તેમની પાસેથી દેવતા-દાનવ-ગુણક ત્રિગેરે સર્વે ભણ્યા આ સર્વે ભણ્યા, પરંતુ તે સર્વની પ્રતિ જુદી જુદી હોવાથી તેમના સમજવામાં ફેર પડી ગયા અને રમેશુણ, સત્વગુણ અને તમોગુણને અનુભવી વેદના અવળા અર્થ કરી અવળાં મોહક શાસ્ત્રો રચવા લાગ્યા અને જુદી અનુસાર બોધ આપવા લાગ્યા. વળી ભગવાનની ખાયા શક્તિમાં અંબાજ નહ મોહ પામી ભગવદ્વિષ્ણુ મુજબ તેમના કર્માનુસાર અવળા માર્ગ ચલાવવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે લૌકિકમાં અનેક પ્રકારનાં ભગવદ્વિષ્ણુથી મોહક શાસ્ત્ર થઈ ગયાં છે, માટે તેમનો લાગ કરવા સાથે નિર્ણય કરવો યોગ્ય છે. ૩

ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે અલૌકિક તો વેદમાં ૨૫૯ છે, પરંતુ લૌકિકમાં કેટલાંક તજવા લાયક છે, માટે તેનો નિર્ણય કરે છે.

મૂલમ્—લૌકિકાંસ્તુ પ્રવક્ષ્યામિ વેદાદાદ્યા યત્રઃ સ્થિતાઃ ॥

ધર્મશાસ્ત્રાણિ નીતિશ્ચ કામશાસ્ત્રાણિ ચ ક્રમાત્ ॥૪॥

ત્રિવર્ગસાધકાનીતિ ન તદ્વિર્ણય ઉચ્યતે ॥

અર્થ—ઈશ્વરના વિચારેલા ચાર ઝલૌકિક પુરુષાર્થો વેદની અંદર યથાસ્થિત કહેલા છે, તે વેદથી બાણી શકાય છે; માટે હું તેમને નહિ કહેતાં લૌકિક ઝોટલે છવે વિચારેલા પુરુષાર્થો સારી રીતે સમબલ્ય તેટલા સાફ કહું છું. ધર્મશાસ્ત્ર (સ્મૃતિઓ અને ગૃહ્યસૂત્ર) અને નીતિશાસ્ત્ર તથા કામશાસ્ત્ર (વાતસાયન સૂત્ર વિગેરે) આ ત્રણ શાસ્ત્ર ક્રમથી ત્રિવર્ગે ઝોટલે ધર્મ-અર્થ-અને કામને સિદ્ધ કરનારાં છે, માટે તેમનો નિર્ણય અમો કહેતા નથી.

વિવેચન—ઈશ્વર વિચારિત વેદની અંદર ચાર પુરુષાર્થો જે કાંકમાં પ્રમાણુ આપી સિદ્ધ કરેલા છે, માટે તેમાં સંદેહ નથી, પરંતુ લૌકિક કે જેને છવે વિચારન કહી ગયા તેને સિદ્ધ કરવા સાફ કહે છે કે—

ધર્મશાસ્ત્ર—ઝોટલે ધર્મ પ્રતિપાદન મનુ વિગેરે સ્મૃતિઓ અને ગૃહ્યસૂત્ર વિગેરેનું મંદણ કરવું. આમાં વામમાર્ગીય સાસો મંદણ કરવા લાયક નથી.

નીતિશાસ્ત્ર—નૃદસ્પતિ વિગેરે આચાર્યોએ કરેલી રાજનીતિ મંદણ કરવી, બીજી નીતિઓ અને ધનતાજ અમાલ છે.

કામશાસ્ત્ર—વાતસાયન સૂત્ર દંતકાદિ પ્રણીત વિગેરે માલ છે બીજાં કેટલાંક અમાલ છે.

આ ત્રણ પ્રકારનાં સાસોમાં કલા મુજબ અનુગ્રાન કરવાથી અનુક્રમે ધર્મ-અર્થ અને કામ સિદ્ધ થાય છે. આ સાસો પ્રમાણે ધર્મ-અર્થ-અને કામને સિદ્ધ કરવામાં પ્રયત્ન અધિક હોવાથી અને તેના જર્મિમાર્ગમાં કપયોગ નહિ હોવાથી તેનો નિર્ણય અહિંમાં

ઉપયોગી નથી, કારણ કે શુદ્ધ ભાવવાળા અનન્ય ભક્તના સર્વ પુરુષાર્થો પ્રભુ જ સિદ્ધ કરી લે છે. ॥ ૪ ॥

પણ પુરુષાર્થો કહી, નીચેના શ્લોકમાં મોક્ષ પુરુષાર્થનો પ્રકાર કહે છે.

મૂલમ-મોક્ષે ચત્વારિ શાસ્ત્રાણિ લૌકિકે પરતઃ સ્વતઃ ॥૫॥

દ્વિધા દ્વે દ્વે સ્વતસ્તત્ર સાંખ્યયોગૌ પ્રકીર્તિતૌ ॥

ત્યાગાત્યાગવિભાગેન સાંખ્યે ત્યાગઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥૬॥

અર્થ—જીવવિચારિત લૌકિક મોક્ષની અંદર ચાર શાસ્ત્ર છે. આ લૌકિક મોક્ષ બે પ્રકારનો છે. એક પરથી થવાનો અને બીજો પોતાની સત્તાથી થવાનો, આ પ્રમાણે મોક્ષ બે પ્રકારનો છે, તેમાં પણ એક એક પ્રકારના મોક્ષમાં બે બે શાસ્ત્રો વહેંચાય છે, તેથી સ્વતો મોક્ષમાં ત્યાગ અને અત્યાગના બેદથી સાંખ્ય અને યોગ એ બે શાસ્ત્રો કહેલાં છે, સાંખ્યશાસ્ત્રમાં તો અનાત્મ વસ્તુનો ત્યાગ કહેલો છે.

વિવેચન—મોક્ષ બે પ્રકારનો છે. એક સ્વતોમોક્ષ અને બીજો પરતોમોક્ષ. સ્વતોમોક્ષ—પોતાની હાંશીયારીથી મેળવી શકાય એવો સ્વાધીન મોક્ષ તે સ્વતોમોક્ષ કહેવાય, પરતોમોક્ષ—બીજા દેવ વિગેરે દ્વારા થવાનો એવો પરાધીન મોક્ષ તે પરતોમોક્ષ. આ બે પ્રકારના મોક્ષને પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્રો ચાર છે, તેમાં બે સ્વતોમોક્ષને અને બે પરતોમોક્ષને પ્રતિપાદન કરનારાં છે. આ ચાર શાસ્ત્ર શીવાય બાકીનાં કેટલાંક શાસ્ત્ર વેદવિશ્વ આસ્રમવાળાં હોવાથી તેમનું મહત્ત્વ કરવાનું નથી.

હવે સ્વતોમોક્ષમાં સાંખ્યશાસ્ત્રને પ્રમાણ કહેયું છે, તેનો સારોય નીચે પ્રમાણે છે.

સાંખ્યદારિદ્ર્યની પ્રથમ દારિદ્ર્યમાં જન્માવે છે કે ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખ છે. ૧ આધિભૌતિક ૨ આધ્યાત્મિક અને ૩ આધિદેવિક આ ત્રણ પ્રકારના દુઃખનો નાશ થાય એજ પરમપુરુષાર્થ છે.

આ સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં પચીસ તત્ત્વ છે-તે એકમીભયી ઉત્પત્તિ થએલાં છે, તેમાં પુરુષ નામનું તત્ત્વ છે, તે કોઇનું કારણ નથી, હમેશાં કૂટસ્થ રહે છે, નિત્ય છે, ચોતે ઉત્પત્તિ થતો નથી, પ્રકૃતિના પ્રપંચમાં છે છતાં કોઇ પણ વસ્તુથી વેપાતો નથી, સાક્ષીરૂપ, હમેશાં રહે છે અને પ્રકૃતિ વિષે સર્વને ચેનન કરે છે, તે અનેક છે, પ્રતિ થીર બિન છે.

ઉત્પત્તિ-આ ચેનન પુરુષ જડપ્રકૃતિને અધ્યપંશુન્યાયથી^૧ મદદ કરે છે, ત્યારે મહત્ત્વ ઉત્પત્તિ થાય છે. આ મહત્ત્વ જ્યારે વિકાર પામે છે ત્યારે ત્રણ પ્રકારનો અડંકાર ઉત્પત્તિ થાય છે. સાત્વિક રાજસ અને તામસ, રમેયુક્તી પ્રેરણાવાળા સાત્વિક અમલુંકારથી આંખ, નાક, કાન, જીભ, ચામડી (આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય હાય, પગ, મુખ, ઉપરથ અને શુભ (આ પાંચ ક્રમેન્દ્રિય) અને મન, મળી અગીયાર ઇન્દ્રિય ઉત્પત્તિ થયાં, રમેયુક્તી પ્રેરણાવાળા તામસ અમલુંકારથી શબ્દ, રસ, રૂપ, રસ, અને ગન્ધ, (આ પાંચ તન્માત્રા કહેવાય છે.) આ પાંચ તન્માત્રાથી અનુક્રમે આકાશ વાયુ, તેજ, અપ, અને પૃથ્વી, આ ચંચલદ્રવ્ય ઉત્પત્તિ થયાં છે. આ

૨ ઉપરથ-લિંગ ૧ ૧ આધિભૌતિક પાંચજ્ઞાનેન્દ્રિયથી થે અને પાંચજ્ઞાનેન્દ્રિય જન્માવે ત્યારે મનેષ્ટાપૂર્વક ચાલ્યા જાય તેવી રીતે.

પ્રમાણે ૨૫ તત્ત્વની ઉત્પત્તિ સાંખ્ય કારિકામાં દર્શાવી છે.

આ રીતે સિદ્ધ કરેલી ઉપરની ઉત્પત્તિ પ્રમાણે આ સંસારચક્ર ચાલ્યા કરે છે. પુરુષ અને પ્રકૃતિના યોગથી આ સર્વ વ્યવહાર ચાલી રહ્યા છે. મારે પુરુષ બોક્તા છે, અને પ્રકૃતિ બોળ્યા છે. પ્રકૃતિને લીધે કર્તા સમાન બાસે છે, અને સુખ દુઃખાદિ સહિત દેખાય છે. પ્રકૃતિના સંબંધથી ત્રિદુઃખ સહન કરવું પણ પડે છે, કારણ કે અચાનકથી પોતે પોતામાં સમજી લે છે.

પરંતુ જ્યારે ઉપર કહેલા પચીસ તત્ત્વના પ્રકારનું તત્ત્વગાન બોક્તાને થાય છે, ત્યારે બોક્તાને ભોગ ઉપર વૈરાગ્ય થતાં પોતાનું સ્વરૂપ સમજે છે, અને પ્રકૃતિનું પણ સ્વરૂપ સમજે છે, ત્યારે પ્રકૃતિ પર્યંત સર્વ જડમાં ફું નથી, આ સર્વ માફ નથી, એવી રીતે અભિમાનનો ત્યાગ થાય છે. એજ વિવેક સિદ્ધ થયો એમ કહેવાય છે. અને વિવેકથી શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં સ્વરૂપમાં રિયતિ થાય છે, આત્મ નામ સાંખ્યશાસ્ત્રનો મોક્ષ કહેવાય છે. ત્રિદુઃખનો નાશ એ પણ આજ રિયતિ છે, આમાં ઉપર કહેલા પ્રમાણે સર્વ આત્મા સિવાયની વસ્તુઓ ઉપર વૈરાગ્ય બુદ્ધિ અને અહંકાર રહિત પણ્ હરી તેમનો ત્યાગ કરવાનો હોવાથી શ્રીમદ્ધર્માર્થે મૂળમાં સાંખ્યે ત્યાગઃ પ્રકીર્તિતઃ સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં ત્યાગ કરવાનો ક્યો છે, એવું કહ્યું છે.

સાંખ્ય શાસ્ત્રના મોક્ષનું યથાર્થ સ્વરૂપ નીચેના શ્લોકમાં બતાવે છે.

•મૂલમ્—અહંતામમનાનાયો સર્વથા નિરહંકરૌ ॥

સ્વરૂપસ્યો યદા જીવઃ કૃતાર્યઃ સ નિગદ્યતે ॥ ૭ ॥

અથ:—અદંતા મમતાનો નાશ થઈને હું કંઈ કરતો નથી તેમ પ્રકૃતિ પર્યંત મને જડ છે, એમ બધી રીતે અદંતાની નિવૃત્તિ થયે દેહાભિમાની જીવાત્મા ત્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં એટલે આત્મજ્ઞાનમાં નિષ્ઠા વાળો થાય છે, ત્યારે તે જીવાત્મા કૃતાર્થ એટલે મોક્ષ સ્થિતિમાં થયો એવું કહેવાય છે.

વિવેચન—જીવાત્માની રમૂસ શરીરમાંથી અને તેનો આશ્રય કરી રહેલા નિર્લિંગ શરીરમાંથી જન્મ ત્યારે અદંતા મમતા નાશ પામે છે, અને +જુદ્ધિત્વમાં જે પ્રતિનિબ્ધ પડે છે તેમાં જન્મ અભિમાનનો ત્યાગ થાય એટલે કર્તા બોધતાના અદંતર રહિત થઈને ઉદાસીન થાય ત્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં મધાર્થ શીતે તે [જીવાત્મા] સ્થિતિ કરી શકે છે, અને કૃતાર્થ થાય છે.

નિર્લિંગ શરીરને સૂક્ષ્મ વાસના દેહ કહેવાય છે. તે સત્તર તત્ત્વનું બંધાયેલું છે. ૧૧ ઇન્દ્રિય, ૫ તન્માત્રા અને ૧ જુદ્ધિ મળી સત્તર તત્ત્વ છે, તે એક છે, પરંતુ કર્મબોધથી સર્વેન્દ્રિય રમૂસ શરીરમાં તે જુદ્ધું જુદ્ધું રહે છે. સુષ્ટિના આરંભથી પ્રસવ સુધી રહે છે. પુરુષ તેનો ઉપભોગ કરતો નથી. ધર્મ, અધર્મ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વશાય અવેશાય, ઐશ્વર્ય અવેશ્વર્ય આ આઠ પ્રકારની જુદ્ધિ રૂપી સત્તરમું તત્ત્વ તેનામાં રહેલું હોવાથી તેને વાસના રહેતી છે તેથી સંસારનો સંબંધ તેને પણ રહેલો છે. રમૂસ દેહનો આશ્રય કરીને જ રહે છે, આ પ્રકારનું નિર્લિંગ શરીર છે.

+ ૩ જેને આપણે પાંછગ આવેલા ઉપત્તિ પ્રકારનાં મહત્તત્ત્વ કહીએ છીએ તે આ મહત્તત્ત્વ પ્રકૃતિ પ્રધાનથી ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પ્રકારે પોતાના ગળાની અંદર મણિ હોય છતાં જોમ પોતે ભૂલી નય તેવી રીતે બ્યારે જીવાત્મા જડ પ્રકૃતિને એનત્વ આપી સર્વ વ્યવહાર ચક્રાવતાં ચલાવતાં પોતે અદંતા મમતાના આવેશમાં આવી જતાં પરિણામે ત્રણ પ્રકારના દુઃખનો ભોગવનારો થઈ પડે છે. પરંતુ બ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ સમજે ત્યારે અનલંકાર પ્રાપ્ત થતાં મમતાનો નાશ થાય છે, અને પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ સમજતાં વિવેક પ્રાપ્ત કરે છે, અને તેનાથી સ્વરૂપરથ થાય છે, એટલે મુક્ત થાય છે ૭

ગોતમે બનાવેલા અને કણાદના બનાવેલા કેટલાક શાસ્ત્રોમાં વેદ વિરુદ્ધ અંશ હોવાથી સિદ્ધ લોકો તેનો સ્વીકાર કરતા નથી તો સાંખ્ય દર્શનમાં પણ વેદ વિરુદ્ધ અંશ દેખાય છે છતાં તેનો કેમ સ્વીકાર કરતા હશે ? કારણકે ગોતમે પણ સ્વતો મોક્ષ જ રહ્યો છે, તો તેનો પણ સ્વીકાર કરવો ગોચર છે છતાં કેમ સ્વીકાર કરતા નથી આ શંકાના સંભાધાન સાર કહે છે કે—

મૂલમ્—તદર્થ મક્રિયા કાર્ત્ત્વિપુરાણેઽપિ નિરૂપિતા ॥

ઋષિભિર્વહુથા પ્રોક્તા ફલમેકમવાહ્યતઃ ॥ ૮ ॥

અર્થઃ—તે સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલા મોક્ષને સારું ઋષિઓએ ઘણા પ્રકારે સાંખ્યશાસ્ત્રની પદ્ધતિઓ કહેલી છે એવી સાંખ્ય શાસ્ત્રની પદ્ધતિ પુરાણમાં નિરૂપણ કરેલી છે. આ સર્વ પદ્ધતિઓમાં જે સૈશ્વરસાંખ્ય છે તેનાથી એક સરખું જ રૂણ થાય છે.

વિવેચન—આ સાંખ્યોક્તમોક્ષ મહણ કરવાનું કારણ એજ કે આ સાંખ્યમોક્ષના હેતુ પુરાણમાં પણ વિવેચન કરેલા છે. આ

સામ્પનો સિદ્ધાન્ત યુગલમાં પ્રતિષ્ઠ છે, અને યુગલ વેદમાંથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે. તેથી ક્ષિપ્ત હોંડો તેનો આદર કરે છે. જુઓ યુગલમાં આ ૪ સિદ્ધાન્ત છે "અન્યથા ડપ છોડીને એટલે પ્રવૃત્તિના કાર્યોમાં અહંતા મગતા છોડીને સ્વરૂપમાં રહેવું એનું નામ મોક્ષ છે. આનું નામ સ્વતો મોક્ષ" આ પ્રમાણે યુગલમાં હોવાથી શિષ્ટ ભોક્ષો તેનો આદર કરે છે, અને જ્ઞાનમયો આશય પુરાણથી વિરુદ્ધ હોવાથી તેમાં આદર નથી. વળી ઋષિ ભોક્ષામાં ૨૬ તત્ત્વ કોષ્ટ ૨૫ તત્ત્વ માને છે કોષ્ટ ૨૭ તત્ત્વ માને છે. પરંતુ ૩૫ એક જ છે. મર્વેમા ઉપર કલ્પા પ્રમાણે જ મોક્ષનું વર્ણન કર્યું છે. મઢિ બાજી માખ્ય કે જે નિરીધર સામ્ય છે, તેને છોડીને સ્વતો મોક્ષને આપનારા સર્વે શાસ્ત્રો મહાજ કરવાં. ૮

આ પ્રમાણે સ્વતો મોક્ષના સામ્ય ચાઅનુ પ્રતિપાદન કરી હવે બીજા યોગશાસ્ત્રનું પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂલમ્—અત્યાગે યોગમાર્ગાં હિ ત્યાગોડપિ મનસૈવ હિ ॥

યમાદયસ્તુ કર્તવ્યાઃ સિદ્ધે યોગે કૃતાર્થવા ॥ ૧ ॥

અર્થઃ—ઉપર સામ્ય શાસ્ત્રમાં કહેવા મુજબ ત્યાગ ન કરવો હોય તો નિશ્ચયે કરીને યોગમાર્ગ છે. (વળી મોક્ષ સિદ્ધ કરવા સાક્ષ) ત્યાગ પણ મનથી કરવો પડે છે, અર્થાત્ યોગ માર્ગમાં પણ હું "કંઈ નથી કરતો" એવી ભાવના રાખવી પડે છે. અને યમ-નિયમ આસન, પ્રાણાયમ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન-ધારણા અને સમાધિ વિગેરે સાધનો અવશ્ય કરવાં કે જેથી કરીને મનની સધળી વૃત્તિ એના નિરોધ રૂપો યોગ સિદ્ધ થયે એવને કૃતાર્થ પણ થાય છે.

વિવેચન—યોગ એટલે શું? ઉ. યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ॥ દેહની અંદર રહેલા દ્રશ્ય પુરુષનો વિવેક ઉત્પન્ન થાય, અને હું કહું છું, હું બોલતા છું એવા અભિમાનની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે શુદ્ધ બુદ્ધિમાં જે પોતાનું સ્વરૂપ સમજાય તેને દ્વંદ્વમાં ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કે યોગ એ પ્રમાણે કહે છે, આ યોગશાસ્ત્રના પ્રવર્તક શ્રીપતંજલિ છે, આ યોગશાસ્ત્રને સેશ્વર સાંખ્ય પણ કહે છે.

નિરોધના કેટલા પ્રકાર છે? ઉં. બે. અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય. અન્યત્ર વૃત્તિ રહિત જે ચિત્તની સ્થિતિમાં યત્ન કરે તે અભ્યાસ, અને પદાર્થમાં દાષ દેખીને તેમાંથી ચિત્તની સ્થિતિ દૂર કરવી તે વૈરાગ્ય.

આત્માગમાં યોગશાસ્ત્રનું સૂચન થાય છે તો ત્યાગ કરવો એવું કેમ કહે છે? ઉં. ત્યાગ સિવાય અર્થાત્ જ્યાં સુધી અહંતા મનતા, હું કર્તા છું એવું અભિમાન રહે છે ત્યાં સુધી મોક્ષ થતો નથી, માટે મનથી નૈષ કિંચિત્ત કરોમ્યહં ॥ હું કર્તા નથી, હું કંઈ કરતો નથી. એવી ભાવના રાખવી.

સ્તોકમાં યમાદિક કરવા એમ કહ્યું છે તેનાં લક્ષણ બતાવો? ઉં. યમાદિક ખાસ કરવાં જોઈએ કારણ કે તે યમાદિક આદિ યોગનાં મુખ્ય અંગ છે, તેથી ચિત્તસત્ત્વની અશુદ્ધિનો નાશ થાય છે, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય અને વિવેક પ્રગટ થાય ત્યાં સુધી આ આદિ યોગના અંગનું સાધન કરવું જોઈએ. તે આદિ અંગ નીચે પ્રમાણે.

યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયમ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, દયાન અને સમાધિ આ આદિ પહેલાં પાંચ અંહિરંગ સાધન છે.

૧ યમ—^૧અદિસા, ^૨સાયું બોલવું, ^૩ચોરી ન કરવી, ^૪અદ્ય ચેય પાળવું, ^૫બોગના સાધનોનો સ્વીકાર ન કરવો, આ પાંચ યમ છે.

૨ નિયમ—^૧બાદ અને આગમનતર ઝોટમે દેહની અંદર પવિત્રતા શુદ્ધિ રાખવી, સંતોષ રાખવો, અગ્નિદામધ્યાર્દિથી તપ કરવું, ^૨પ્રભુવ પૂર્વક જપ કરવો, ^૩સર્વ કર્મ પ્રભુને અર્પણ કરવા અને રક્ષણી ઇચ્છા ન રાખવી, આ પાંચ નિયમો છે.

૩ આસન—પદાસન, દંડાસન વગેરે. આ આસનોથી તાદત્ત્વો તૃપા વિગેરે જીલાય છે. અને પ્રાણાયમ કરવાને પાત્ર થાય છે.

૪ પ્રાણાયમ—આસ અને પ્રથામને કુંભક ઝોટમે રોકવો, ૨-૩ થક ઝોટમે બહાર દોડવો, અને પૂરક ઝોટમે પૂરવો, વિગેરે પ્રાણુને નિયમમાં રાખવાની ક્રિયા, તે પ્રાણાયમ, આનાથી ચિત્તનો સત્ત્વ ગુણ પ્રકાશ પામે છે.

૫ પ્રત્યાહાર—ઝોટમે પાછું ખેંચવું; અર્થાત્ ચક્ષુ શ્રોત્ર વિગેરે ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષયમાંથી પાછી ફેરવોને સ્વરૂપમાંજ રાખવી તે પ્રત્યાહાર, આનાથી ઇન્દ્રિયો વશ થાય છે, અને સ્થિતિમાં મદદ કરે છે.

આ પાંચ બહિરંગ સાધન હતાં, હવે ત્રણ અન્તરંગ સાધન હોવાય છે.

૬ ધારણા—નાભિક, હૃદયકમળ વિગેરે સ્થાનોમાં ચિત્તરત્તિને સ્થિર કરવી. અને તેને જગવત્સ્વરૂપમાં રોકવી તે ધારણા.

૭ ધ્યાન—ધારણા વાળા સ્થાનોમાં તલીન થવું એ ધ્યાન.

૮ સમાધિ—જ્યારે ધ્યાનમાં જગવત્સ્વરૂપ શીર્ષક કાઢ પડે.

ઈતું બાન ન રહે, અને ભિન્નભાવ નાશ પામે, ત્યારે પ્રભુ શીતામ હંતર કંઈ ગણાય નહિ, તે સમાધિ.

આ પ્રમાણે આઠ યોગનાં અંગ કરે તો મનનો નિરાધ થાય છે, અને ત્યાર બાદ જીવ કૃતાયં થાય છે.

આ પ્રકારે સ્વતો મોક્ષનાં સાધન ગણાવી હવે પરતો મોક્ષનાં શાસ્ત્ર કહે છે.

મૂલમ—પરાશ્રવેણ મોક્ષસ્તુ દ્વિઘા સોઽપિ નિરૂપ્યતે ॥

વ્રહ્મા વ્રાહ્મણતાં યાતસ્તદ્રૂપેણ સુસેવ્યતે ॥ ૧૦ ॥

અર્થ:—૫૨-વિષ્ણુ અને શિવ છે તેમના આશ્રયથી જ મોક્ષ થાય છે તે બે પ્રકારનો છે તે બન્ને રીતનો મોક્ષ કહેવાય છે. પરંતુ બ્રહ્માજી બ્રાહ્મણપણાને પામેલા છે. તેથી તે બ્રાહ્મણરૂપે બ્રહ્મજ્ઞાનાર્થ સેવાય છે. મોક્ષાર્થ સારૂ સેવાતા નથી.

વિવેચન—સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં સ્વરૂપ સ્થિતિને મોક્ષ કહે છે અને પરતો મોક્ષનું બહુ આ પ્રમાણે છે. ૧ સાલોક્ય ૨ સાદ્દિ ૩ સામીપ્ય ૪ સાદૃપ્ય, આ ચાર પ્રકારનો છે, આ મોક્ષને આપનાર શિવ અને વિષ્ણુ બે છે, તેથી તેના બે બેદ છે. અહિંઆં ચંકા થાય કે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર આ ત્રણ પુરાણમાં સરખા કયા છે. ત્યારે બ્રહ્મા કેમ મોક્ષ ન આપી શકે? એવી ચંકા થાય ત્યાં કહે છે કે—

૧. બ્રહ્માને સરસ્વતીનો આપ છે તેથી પૂજ્યપણું મળી ગયું છે. પૂજ્ય સિવાય તે મોક્ષ ન આપી શકે.

૨. સત્ત્વ રજઃ અને તમોગુણને અનુમતી અનુક્રમે વિષ્ણુ પાસન કરે છે, બ્રહ્મા ઉત્પન્ન કરે છે, અને શિવ સંહાર કરે છે, આ પોત પોતાના કાર્યમાં તમર રહેવું પડે છે, માટે જો બ્રહ્મા મોક્ષ આપે તો તેમની ઉત્પત્તિના પ્રદારમાં ખામી આવે, કારણ મોક્ષ પામેલા જન્મ મરણ પામતા નથી, માટે તે મોક્ષ આપી શકતા નથી.

૩. બ્રહ્મા વેદને જાણે છે. અને પરબ્રહ્મને પણ જાણે છે તેથી બ્રહ્માણ્યજ્ઞાને પામેલા છે. માટે બ્રહ્માજ્ઞાનને મિદ્ધ યજ્ઞ કે વેદાધ્યયન તથા બ્રહ્મનેજ પ્રાપ્ત કરવા બ્રહ્માની સેવા કરી મોક્ષ છે. મોક્ષાર્થ સેવાતા નથી. ૧૦

બ્રહ્મા મોક્ષ નથી આપતા તેવું કારણ કહે છે.

મૂલમ્—તે સર્વાર્થા ન ચાઘેન શાસ્ત્રં કિંવિદુદીરિતમ્ ॥

અતઃ શિવશ્ચ વિષ્ણુશ્ચ જગતો હિતકારકો ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—તે ઉપર કહેલા ચાર પુરુષાર્થો આઘ એટલે બ્રહ્માજ્ઞાન સિદ્ધ કરી શકતા નથી. કારણ બ્રહ્માજ્ઞાનને મેળાનસ શાસ્ત્ર કહેલું છે (તેમાં પણ પહેલા ત્રણ પુરુષાર્થોનું યથાર્થ પ્રતિપાદન કર્યું છે, પરંતુ મોક્ષ આપનાર ભગવાન છે એવું કહી ગયા છે.) માટે શિવજ્ઞ અને વિષ્ણુ જો બન્ને ચારે પુરુષાર્થો આપી શકે છે. તેથી તે જગતના હિત કરનારા છે.

વિવેચન—બ્રહ્માથી ચારે પુરુષાર્થો મળી શકતા નથી. પરંતુ એક જો સિદ્ધ થઈ શકે છે. તેમની પાસેથી વેદાધ્યયન મેળવવું હોય તો તેમની ઉપાસના કરવી. એમણે વરદાનમાં પણ દેશને મોક્ષ આપ્યો

નથી. વળી તેમણે વૈખાનસ શાસ્ત્ર કહ્યું છે, તેમાં ધર્મ, અર્થ અને દામનું પ્રતિપાદન લાખ અધ્યાયથી કર્યું છે. તેવું મોક્ષર્થ પ્રતિપાદન કર્યું નથી, મોક્ષમાં કહે છે કે પરમાત્મા મુખ્ય છે. તે મોક્ષ આપી શકે છે, એવી રીતે વર્ણન કરી ગયા છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે મોક્ષ આપનાર બ્રહ્માજી નથી પરંતુ શિવ અને વિષ્ણુ છે. તે બન્ને જગતના હિત કરનારા છે. કારણ કે તે ચારે પુરુષાર્થ આપે છે. વળી શિવજી સહારતું કાર્ય કરે છે અને વિષ્ણુ પાલન કરે છે માટે તે પશુ જગતનું હિત કરનારા છે. ૧૧

નીચેના શ્લોકમાં શિવજીનું કાર્ય દર્શાવે છે.

મૂલમ—વસ્તુનઃ સ્થિતિસંહારૌ કાર્યૌ શાસ્ત્રમવર્તકૌ ॥

ब्रह्मैव तादृशं यस्मात् सर्वात्मकतयोदितौ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—નારદપંથસાત્ર અને પાશુપત વિગેરે શાસ્ત્રોને ચલાવનારા અને વસ્તુ માત્રની સ્થિતિ અને સંહારરૂપી જે મુખ્ય કર્તવ્યવાળા વિષ્ણુ અને શિવજી છે. બ્રહ્મ જ શિવ વિષ્ણુરૂપે પ્રગટ થએલ હોવાથી ઉપર કહેલા તથા ખીજા કેટલાક શાસ્ત્રોમાં સર્વાત્મકપણાથી વર્ણવેલા છે.

વિવેચન—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર અનુક્રમે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ (રક્ષણ) અને સંહાર (નાશ) આ ત્રણ કાર્ય કરનારા છે. ચતુર્વર્ગ^૧ પ્રતિપાદન કરવા વાળુ વેદસંમત જે પંચરાત્રશાસ્ત્ર તેને પ્રવર્ત-

૧ ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ તે ચતુર્વર્ગ કહેવાય છે.

નારા વિ'ણ છે. અને અત્યર્થ પ્રતિપદક વેદસંભત પાશુપતશાસ્ત્ર
 પ્રવર્તક (૬૫૭) જે. દર્શનપ્રમાણ મોદ શાસ્ત્રની મજૂરી કરેલા છે. તે
 કહે છે કે પાંચરાત્રે પાશુપત તથાન્યાનિ સદસદાઃ । પાંચરાત્ર
 અને પાશુપત વિષે દર્શન મોદ શાસ્ત્રે કહેવે અને દિવે વેદશાસ્ત્ર
 પાર્પ્ત્યોની રક્ષા વાસ્તે દર્શા છે આમાં જે પાંચરાત્ર અને પાશુપત
 શાસ્ત્ર હયા છે. તે બે શાસ્ત્રોમાં અનેક દોષો દોવાયાં વેદને અસંભત
 છે, પદ્ય વેદાનુકૂળ જે પાંચરાત્ર અને પાશુપતશાસ્ત્ર છે તેજ નિર્દોષ
 દોવાયાં જત કદબ્ય કરવાનાં છે. વળી સ્વંતાશ્વતરંય, અદર્શશિર,
 અદર્શશિખા, મહોપનિષદ એ ઉપનિષદોમાં સિવશ્વ બ્રહ્મ પ્રતિપાદન
 હયું છે, અને મહોપનિષદ, નારાયણોપનિષદ, મુળમોપનિષદ, મહા
 નારાયણોપનિષદ વિષે ઉપનિષદોમાં વિષ્ણુશ્વ બ્રહ્મ પ્રતિપાદન હયું
 છે. તેવી રીતે શ્રુતિ અવિરદ પાંચરાત્ર અને પાશુપતશાસ્ત્રોમાં પણ
 તે બેને બ્રહ્મરૂપ વર્ણવ્યા છે, તેથી શ્રુતિથી અવિરદ ઉપદેશ બે
 શાસ્ત્ર મહબ્ય કરવાં એજ સાર છે. ૧૨

મૂલમ્—નિર્દોષપૂર્ણમુળતા તત્ત્વછાસ્યે તયોઃ કૃતા ॥

ભોગમોક્ષફલે દાતું દક્તી દ્વાવપિ ચઘપિ ॥ ૧૩ ॥

ભોગઃ શિવેન મોક્ષસ્તુ વિષ્ણુના ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥

લોકેઽપિ યત્પ્રમુર્ધદક્તે તથ ચચ્છતિ કદિંચિત્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થઃ—ઉપર કહેલા શિવ અને વિષ્ણુને અનુક્રમે
 પાશુપત અને પાંચરાત્રમાં બન્નેને નિર્દોષ અને પૂર્ણશુદ્ધ
 વાળા કહેલા છે. (આ બન્ને બ્રહ્માવાનના શુદ્ધાવતાર છે)

તેથી શિવ અને વિષ્ણુ બન્ને લોગ અને મોક્ષરૂપી રૂપને આપવા સમર્થ છે, અર્થાત્ જો વહાલા ભક્તને ઈચ્છા થાય તો આપી શકે ખરા, પરંતુ સ્વતંત્રતાના વિષયપૂર્વક તેમના ગુણનો વિચાર કરતાં શિવજીથી લોગ સિદ્ધ થાય છે, અને મોક્ષ તો વિષ્ણુથી સિદ્ધ થાય છે, એવો નિશ્ચય જ છે, કારણ કે જુઓ લૌકિકમાં પણ જે સ્વામીને લોગ-વવાની વસ્તુ હોય છે, તે સેવકોથી લોગવાતી નથી, અર્થાત્ સ્વામી સેવકોને સ્વલોગ્ય વસ્તુ કદાપિ આપતા નથી. અન્યત્ સર્વ આપે છે,

વિવેચન--ત્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ કહે છે કે-પાશુપત શાસ્ત્રમાં શિવને નિર્દોષ અને પૂર્ણગુણવાળા વર્ણવ્યા છે. અને પંચરાત્રમાં વિષ્ણુને નિર્દોષ અને પૂર્ણગુણવાળા કહ્યા છે. અર્થાત્ બન્નેનું તે બે શાસ્ત્રમાં પ્રક્ષપણાથી વર્ણન કર્યું છે. પણ એટલે જીવ તેને સંસારમાંથી છોડાવવા જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું તે પાશુપત શાસ્ત્ર કહેવાય--આમાં પાંચ અધ્યાય છે. કાર્ય, કારણ, યોગ, વિધિ, અને દુઃખાંત. કાર્ય જીવ છે તે પણ કહેવાય છે. કારણ પતિ ઇશ્વર કહેવાય છે. યોગ એટલે-પશુપતિ (શિવજી) માં ચિત્ત સમાધાન તે યોગ અને ત્રિકાળ સધ્યાદિક કર્મ તે વિધિ. અને દુઃખાંત એટલે મોક્ષ. આ પ્રમાણે પાશુપત શાસ્ત્રનો સાર છે.

પંચરાત્રમાં--વાસુદેવ નિરંજન જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. અને સંકર્ષણ પ્રદુષ્ક અને અનિરૂદ્ધ એ સર્વ મળીને ચતુર્વૃદ્ધ થાય છે.

મહાભારતના સાન્નિપર્વના ૩૫૦ મા અધ્યાયમાં કહે છે કે વેદ, સાંખ્ય, યોગ, પંચરાત્ર અને પાશુપત આ પાંચ શાસ્ત્રના તાત્પર્ય નારાયણ જ છે અર્થાત્ પાંચે શાસ્ત્રોનું તાત્પર્ય ભગવાન જ છે. અને પંચરાત્રને કહેનાર ભગવાન છે. અહીંમાં સંદેહ થાય કે ભગવાને કહ્યું ત્યારે વેદની માફક અલૌકિક કહેવાય? હાં સમાધાન કરે છે કે.—

ભગવાને નારદજીના અન્તઃકરણમાં પ્રવેશ કરીને તેમના મુખ-દ્વારા કહેવડાવ્યું છે. તેથી જીવ વિચારિત લૌકિક છે. આ પ્રમાણે ઉપરનાં પાંચે શાસ્ત્રોમાં સાંખ્ય-યોગમાં જીવની સ્વરૂપરિચિતિને મોક્ષ, ૩૫ કહેલી છે. અને પાશુપત અને પંચરાત્ર પ્રમાણે આત્મનારને શ્રીમદાચાર્ય મુળ શ્લોકમાં કહે છે કે ભોગ અને મોક્ષને શિવ અને વિષ્ણુ બન્ને આપી શકે છે પરંતુ તેમના મુખ્યને વિચાર કરતાં જે મનુષ્ય શિવનું આરાધન કરે છે, તેને ધનાદિક મળે છે. અને ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે. (શિવની ઉપાસનાથી ભોગાદિક મળે છે-મોક્ષ નથી મળતો.)

ભાગવત-અ. ૮૮-૧, શિવ સંહાર કરવાની સક્તિવાળા છે.

* આ પાંચ શાસ્ત્રોની ધનાર મોક્ષ. સમુચ્ચ-સ્માર્ત છે તેથી તેમનાથી ભગવાનનું મળી શકતો નથી, ભગવાનનું અલૌકિક છે. તે શ્રીકૃષ્ણથી જ મળે છે.

૧ શિવ જે કે પૌતાના બકતોને ભોગ જેવી સાધરણ વસ્તુ ન આપે પરંતુ કેટલાક ધનાદિકની પ્રજ્ઞાવાળા બકતોને તો ભોગ આપે છે. અને છેવટ તે અદ્વંદરી અભિમાની બકતો થાય છે. શાંત-સ્થાવાળાને આપે છે.

વિષ વિગેરેને લોકને માટે ધારણ કરનાર છે તથા પ્રદારના સાત્ત્વિકાદિ અંશકારથી મુક્ત છે. આ શિવની પૂજાથી ભોગ વિગેરે અશ્વર્ય મળે છે. અને જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળાને જ્ઞાન પણ મળે છે. ईश्वराज्ञान-मन्विच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात् ॥ જેને જ્ઞાન કે ભોગની ઇચ્છા હોય તેણે શિવપાસના કરવી. અને ભોક્ષની ઇચ્છા હોય તો વિષ્ણુની ઉપાસના કરવી, આ પ્રમાણે વેદ સંમત પુરાણથી સિદ્ધ જ છે કે ભોગ (ધન વિગેરે) ની ઇચ્છા હોય તો શિવની ઉપાસના કરવી. કારણકે શિવ ભોગાદિક અશ્વર્ય આપી શકે છે.

(વિષ્ણુની ઉપાસનાથી ભોક્ષ મળે છે.)

વિષ્ણુ પ્રકૃતિથી પર છે, પુરુષ છે. સર્વને જોવાવાળા છે. અન્તર્યામિ રૂપ છે. તેને ભજનાર ભક્ત મુક્ત થાય છે. ભક્તોના દુઃખરૂપ જે ધનાદિ ભોગો તેને હરનાર છે. માટે તેમનું હરિ નામ આપેલું છે પોતાના સાત્ત્વિક ભક્તોને ધનાદિક ભોમ આપે તો લા.૦ રૂ.૦ ૧૦ અ.૦ ૮૧ માં દેહેવા પ્રમાણે ધનથી મદ હત્યજ થાય છે. અને મદ થયા પછી તેના પાત થાય. એમાં નવાઇ નહિ. માટે પોતે લક્ષ્મી ભક્તોને આપતા નથી. પરંતુ જેના ઉપર અનુગ્રહ કરે છે. તેના દ્રવ્યને ધીમે ધીમે હરે છે* કારણ કે તેમ કર્માથી તેની અહતા મમતા ન્યૂન થાય છે. એટલે ભોક્ષ આપવો સુવચ પડે છે.

વળી ક્રોધ પુરાણોમાં શિવ ભોક્ષ આપે છે. વિષ્ણુ ભોગ પણ આપે છે. એવું દર્શું છે. તે ખર્ચ છે. કારણકે સામર્થ્યને લીધે આપવા સમર્થ છે. આ સામર્થ્ય ન હોય તો ઇષ્વરપણામાં દોષ આવે

મારે સમર્થ છે પરંતુ તે આપના નથી તેના યોગ શાસ્ત્રદારજી ઉપર બતાવ્યા અને શ્રીમદાપજીજી લોકિકમુક્તિ નામે બતાવે છે.

લોકમાં સ્વામી જે પદાર્થનો ઉપભોગ કરે છે, તે પદાર્થ સેવકને કરી આપતા નથી અથવા સ્વામી લોભ વસ્તુ સેવકને મળતી નથી.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં શિવ અનેક પ્રમાણના ભોગીનો ત્યાગ કરી બસ્માદિકને ધારણ કરી મુક્તિનો જ અનુભવ કર્યા કરે છે તેથી સ્વોપયોગી મુક્તિ અન્યને આપતા નથી અને ભોગીનો ત્યાગ કરે છે તેથી તે ॥ ૬૦૦ ॥ વાળા બડોને ભોગ આપે છે વિષ્ણુ સદા ભોગીનો ઉપયોગ કરે છે, પરંતુ મહા અપેક્ષા વખતના રહે છે લક્ષ્મીની દરકાર કરતા નથી. પરંતુ લક્ષ્મીજી તેમના ચરધારવિન્દને હોડનાં નથી.

તેથી નિશ્ચય થયો કે શિવ નિરતર ભોક્ષીનો ઉપભોગ કરે છે, અને વિષ્ણુની પામેજ લક્ષ્મીજી રદ છે. તેથી ભોગીનો અનુભવ તે જ કરે છે. તેથી બડોને અનુક્રમે શિવ ભોક્ષીને અને વિષ્ણુ ભોગીને આપતા નથી પરંતુ શિવ ભોગીને અને વિષ્ણુ મુક્તિને આપે છે.

યાદ રાખશો કે, શિવ અને વિષ્ણુ બન્ને સામદાને લીધે ભોગ અને ભોક્ષ આપી શકે છે. પરંતુ તે પુરાણ પુત્રોત્તમની આગળ જ આપી શકે છે. કાશ્ય તે બન્ને કરતા તે શ્રેષ્ઠ છે. વિષ્ણુ સત્વગુણમુક્ત છે, તેથી જે વિષ્ણુ દ્વારા ભોક્ષ મળે છે. તે સગુણ મુક્તિ કહેવાય છે પરંતુ શ્રીમદાચાર્ય ચરણના ચેદાકાન્ત *વિચાર પ્રમાણે નિર્ગુણ મુક્તિ તો શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રથી જ થાય છે. કારણ કે

અમજન સર્વરૂપેષુ ફલસિદ્ધ્ય તથાપિ તુ ॥ આદિમૂર્તિઃ કૃ
ષ્ણ યચ સ્તેવ્ય સાયુજ્યવામ્યયા ॥ નિર્ગુણા મુક્તિ રસ્માત દિ

તેમને વેદાદિકમાં પુરાણ પુરુષોત્તમ કહ્યા છે. માટે તેમનાથી જ નિર્ગુણ સર્વાનન્દ થાય છે. જીર્ણ રૂપોની સેવાથી સગુણ મુક્તિ મળે છે. સત્વાત્ સંજાયતે જ્ઞાન સત્વગુણથી જ્ઞાન યજ્ઞેહ્ય હોવાથી, જ્ઞાનથી પણ સાત્વિક મુક્તિ થાય છે. શ્રૂણ પુરુષોત્તમ સિવાય સર્વ દેવ સગુણ હોવાથી પૂર ભગવાન સિવાય નિર્ગુણ મુક્તિ મળતી નથી. આ જ કારણથી ઉપર બતાવેલો શ્રવણચારિત લૌકિક મોક્ષ તે ધર્મને કહેલો નહિ હોવાથી ભક્તિમાર્ગમાં તેનું શ્રદ્ધા કરેલું નથી માટે કોઈ ભક્તિ માર્ગીય ભક્ત આ લૌકિક શાસ્ત્રોક્ત મોક્ષમાં જૂલથી ધ્રુવના કરે નહિ તેથી જ આ લૌકિક મોક્ષનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

વળી ભક્તિમાર્ગીય ભક્તને તો કર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ વિગેરેથી જે ફળ થવાનાં હોય છે તે ફળ ભક્તિથી જ સિદ્ધ થાય છે. તેથી ભગવાન કહે છે કે મારા ભક્તને મોક્ષની પણ ધ્રુવના હોતી નથી પરંતુ કેવલ ભક્તિને જ શ્રેષ્ઠ માની તેની ધ્રુવના રાખે છે. માટે ભક્તને ભગવાનની સેવાને વારતે જોષતા પદાર્થો સાર શિવાદિકની ઉપાસના કરવી પડતી નથી, માટે કદાપિ ભક્તે કામના વિગેરે કોઈ પણ કારણથી અન્યાશ્રય ન કરવો, કારણ કે ભગવાન ભક્તોનું હર્ષિત આત્મા જ કરે છે. માટે પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના ન કરવી તેમ અન્યાશ્રય પણ ન કરવો. ૧૪

હવે એમ સંકા થાય કે નિષ્કામ પ્રેમ, ધન, સ્ત્રી, દ્રવ્ય વિગેરે ભોગ આપતા નથી, ત્યારે તેમની ભક્તિને દૈવદ્રુમ જેવી કેમ કહી શકાય? અને શિવજી મોક્ષ ન આપે ત્યારે તેમનું પાશુપત શાસ્ત્ર મોક્ષ આપનારું એમ કેમ કહી શકાય? આ સંકાના સમાધાન સાર નીચેનો શ્લોક આરબે છે.—

મૂલમ્—અતિપ્રિયાય તદપિ દીયતે ક્વચિદેવ હિ ॥

નિયતાર્થપ્રદાનેન તદીયત્વં તદાશ્રયઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—કેાઈ વખતે પોતાના અતિશય વદાલા બક્તને જ શિવ મોક્ષ આપે છે અને વિધ્વુ લોગ પણ આપે છે, અને નિયમ પૂર્વક લોગ અને મોક્ષ આપે છે, તેથી તે દેવનું સેવકપણું અને તેનો આશ્રય સિદ્ધ થાય છે.

વિવેચન—જે ભક્ત શિવનો કે વિધ્વનો અત્યંત વદાશે છે, તે ભક્તને પોતાના ભોગવવાના પદાર્થો પણ આપે છે જેમકે શિવ-જીએ પોતાના ભોગવવા લાયક મોક્ષ અપદાનવને આપ્યો હતો અને ભગવાને પોતાને ભોગવવા લાયક ભોમ ઉપરિચર વસુને આપ્યો હતો. મારે ભોગ અને મોક્ષ આપવા બન્ને સમર્થ છે પરંતુ જે બહુ વદાશે હોય છે તેને જ આપે છે. વળી જે ભગવદ્ભક્ત ન હોય તેને ભોગની ઇચ્છા થાય તો શિવની ઉપાસના કરે અને મોક્ષની ઇચ્છા હોય તો વિધ્વનું ભજન કરે અને ભગવદ્ભક્ત હોય અને તેને વિધ્વ ભગવાન પાસેથીજ બન્ને અર્થ સિદ્ધ કરવા હોય તો તેમના બહુ જ વદાલા થવા સાર તેમને સેવક થઈ તે ભગવાનનો જ આશ્રય કરવો.

મૂલમ્—પ્રત્યેકં સાધનં ચૈતદ્વિવીયાર્થે મહાન્ શ્રમઃ ॥

જીવાઃ સ્વભાવતો દુષ્ટા દોષાભાવાય સર્વદા ॥૧૬॥

શ્રયણાદિ તતઃ પ્રેમ્ણા સર્વં કાર્યં હિ સિદ્ધ્યપિ ॥

મોક્ષસ્તુ મુલમ્બો વિષ્ણોર્મોગશ્ચ શિવતસ્તથા ॥૧૭॥

અર્થ—ઉપર બતાવેલા જે સાધનોથી બન્ને પાસેથી ભોગ અને મોક્ષ ફળ મળે છે. પરંતુ વિષ્ણુને ભોગ આપવામાં અને શિવને મોક્ષ આપવામાં બન્નેને મોટો શ્રમ પડે છે. કારણ કે જીવ માત્ર સ્વભાવથીજ (એટલે દેવ, મનુષ્ય અને આસુરાદિકના ધર્મથી અથવા ભગવતસેવા રૂપી ફરજ નહિ અદા કરવાથી) હોવાવાળા છે. માટે તે હોવાના અભાવ સાફ હંમેશાં શ્રીભાગવત શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું અને નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવી, તેથી ભગવાનમાં પ્રેમ થાય છે. અને તેથી આ લોક અને પરલોક સંબંધી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. (માટે સર્વ વિચાર કરતાં એ જ સિદ્ધ થાય છે.) કે મોક્ષ તો વિષ્ણુથી સુલભ ■ અને ભોગ શિવજીથી સુલભ છે.

વિવેચન—જે શિવ ભજન અને વિષ્ણુ ભજન રૂપી બન્ને સાધનો કરવામાં આવે તો ક્રાંતિક વખત વિષ્ણુ ભોગ આપે છે. અને શિવ મોક્ષ પણ આપે છે, પણ તે ફક્ત પોતાના વહાલા ભક્તનેજ પોતાની ભોગવવાની વસ્તુઓ આપે છે કારણ કે શિવને મોક્ષ આપવામાં બહુજ મહેનત પડે છે. અને વિષ્ણુને ભોગ આપવામાં બહુજ મહેનત પડે છે. જે કે તેઓ ઉદાર છે તો પણ અમને લીધે તે કરેને આપતા નથી.

હવે શ્રમ પડવાનું કારણ કહે છે—જીવો સ્વભાવથી દુષ્ટ હોય છે. એક રીતે વિચાર કરતાં જીવ અક્ષતો અંશ હોવાથી અને ત્રિદંશ યુક્ત હોવાથી સ્વરૂપથી પવિત્ર છે, તોપણ, તે જીવ દેવ,

મનુષ્ય ને આશુર વિષે યોગના આગ્રહથી આ મંસારમાં અવિ-
દ્યાનાં કષાય પર્વને લીધે અને દામ અને કર્મને લીધે જે વાસના
હત્યન થાય છે તેનાથી જીવ દુષ્ણિત થાય છે. તે વાસના જ દોષરૂપ
છે. હવે જ્યારે તેમના સ્વસ્થાવ બદલાય ત્યારે દોષ દૂર થાય
અને જ્યારે નિર્દોષ જીવ થાય ત્યારે જ તેમને મોક્ષ આપી
શકાય. આ પ્રમાણે શિવ અને વિષ્ણુને જીવોના સ્વસ્થાવ
બદલવામાં બહુ જ શ્રમ પડે છે.

૬.૨૭ પીઠુ—મત્સ્યપુરાણ—ક્રમ ચાર પ્રકારના છે. ૧
સંકીર્ણ ૨—તામસ ૩—રાજસ ૪—સાત્ત્વિક આ ચાર પ્રકારના ક્રમમાં
અનુક્રમે સંકીર્ણમાં સરસ્વતી અને પિતૃ, તામસમાં શિવ અને અગ્નિ,
રાજસમાં બ્રહ્મા, અને સાત્ત્વિકમાં હરિનું આહારમ્ ચામે છે. હવે
વિચાર કરવાનો કે સાત્ત્વિક ક્રમમાં ભક્તને મોક્ષ આપવો હોય તો
ભક્તનો સત્ત્વગુણ દૂર કરી મોક્ષ મહેલાઈથી આપી શકાય. પરંતુ
વિષ્ણુને ભોગ આપવો હોય તો નથી આપી શકાતો, કારણ કે
સાત્ત્વિક ભક્તનો સત્ત્વગુણ કાયમ રાખવો અને રાજગુણ અને તામ-
સગુણને નાશક ભોગ આપવો એ વિષ્ણુને બહુ જ શ્રમ પડે છે.
હવે શિવજીનો ભક્ત તામન કે રાજસ હોય તે તામન કે રાજસ
ગુણનો નાશ કરી નિર્ગુણ મોક્ષ આપવો એ પણ શિવજીને બહુ જ
મહેનત પડ્યા વગર રહેશે નહિ. માટે શિવ તામસ ભક્તને ભોગ
આપે છે. કારણ ભોગ આપવામાં તેમને ભક્તનો રાજસ કે તામસ

*૧ અક્ષરવરૂપનું અગ્નિ. ૨ કન્દિયાધ્યાસ. ૩ પ્રાણાધ્યાસ. ૪
અન્તઃકરણાધ્યાસ. ૫ દેહાધ્યાસ. આ પાંચ પ્રકારની અવિદ્યાથી જીવને
મંસારમાં આવી બંધન થાય છે.

ગુણ ફેરવે પડે નથી સારાંશ કે સાત્વિક કલ્પમાં હરિનું
માહાત્મ્ય હોવાથી પોતાના ભક્તોને નિર્ગુણ ભોક્ષ આપે છે.
પરંતુ રાજસ અને તામસ ગુણને લાયક ભોગ આપતાં બહુ
જ શ્રમ પડે છે, કારણ કે પોતાને પ્રિય હોવાથી સાત્વિક
ગુણ કાયમ રાખવો પડે છે, અને તામસ કલ્પમાં શિવનું
માહાત્મ્ય હોવાથી તે પોતાના ભક્તને નિર્ગુણ ભોક્ષ આપતાં
તેમનો તામસ અને રાજસ સ્વભાવ બદલવો પડે છે તેથી
તેમને બહુ જ શ્રમ પડે છે.

ઉપર બતાવેલા સ્વભાવોના દોષો દૂર કરવા સારૂ હમેશા અવશ્ય,
હીર્તન, વિગેરે કરવાં. આ શિવ કે વિષ્ણુનું અવશ્ય, કીર્તન કરવાથી
શિવ પાસેથી ભોગરૂપી કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. અને વિષ્ણુ પાસેથી
ભોક્ષરૂપી કાર્ય સુખમ થાય છે.

શ્રીદેવકીનદ્ય કહે છે કે અવશ્ય, હીર્તન વિગેરે કરવાથી
દોષ નિવૃત્ત થાય છે. અને દોષ નિવૃત્ત થવાથી પ્રભુમાં સ્નેહ થાય છે.
અને આ સ્નેહથી ભોક્ષ અને તેનાથી પણ શ્રેષ્ઠ પ્રભુની ભક્તિરૂપી
સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. માટે જીવો પ્રભુની સેવારૂપી સ્વધર્મ
પાળતા નથી તેથી દોષરૂપ થાય છે. માટે હમેશાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુની
સેવારૂપી પોતાનો ધર્મ પાલી નિર્દોષ થવું જોઈએ. ૧૭

મૂલમ્—સમર્પણેનાત્મનો હિ તદીયત્ત્વં ભવેદ્ધ્રુવમ્ ॥

અતદીયતયા ચાપિ કેવલચેત્ સમાશ્રિતઃ ॥૧૮॥

અર્થ:—પોતાના આત્મા વિગેરે સર્વ ધન દ્રવ્ય,
ધૂર, સ્ત્રી, પુત્ર આદિ વસ્તુઓનું સંમર્પણ કરવાથી નહી

છવને તેનાપણું (તદીયપણું) થાય છે તદાગ અને જો તે દેવપણું ન થાય તો પણ તેમનો આશ્રય તો છોડવો નહિ. (કારણ કેવળ આશ્રય રાખવાથી પણ સારી ગતિ થાય છે)

વિવેચન—આત્મસમર્પણ—જો વસ્તુ પોતાની છે. એવું જોતી અંદર માફ અને હૃપણું દેખાતું હોય તે સર્વ પ્રશ્નને અર્પણ કરી દેવું. અને હંમેશાં યાદ કરવું કે આ સર્વ વસ્તુ પ્રશ્નની છે, માફ તેમાં કંઈપણ નથી, દેહ પણ તેમનો જ. આથી બાવના રાખવાથી છવટે જોતી ભુવન ભુક્તિ યમે કેટલું પણ ભગવાનને જ (દાસ) છું આથી બાવના ચવાથી ભગવદીપણું થાય છે.

આત્મસમર્પણ સિદ્ધ કરવા માટે પ્રથમ અવધ, પછી કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, પૂજન, વદન એટલે નમસ્કાર, કારણ—મક્તિ, પછી સખ્યભક્તિ, આ સર્વ એક પછી એક કરવાથી છવટે આત્મનિવેદન સિદ્ધ થાય છે. ત્યારે ભગવદીય થાય છે આ આત્મસમર્પણ સિદ્ધ ન થયું હોય અને ભગવદીય ન થયાયું હોય તોપણ શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે કે, આશ્રય દેહ રાખવો જ. અને પ્રશ્ન માફ સરણ છે, એવી બાવના રાખવી કારણ તેનાથી ભગવદીપણું થશે. ગી. ૯-૪૨.

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ॥

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥

અર્થ —મારો આશ્રય કરનાર સર્વે પણ એટલે ગતિને પામે છે.

મૂલમં—તદાશ્રયતદોયત્વબુદ્ધયૈ કિંચિત્ સમાચરેત્ ॥

સ્વધર્મમનુતિષ્ઠન્ વૈ ભારદ્વૈગુણ્યમન્યથા ॥ ૧૨ ॥

અર્થઃ—ભગવાન્તેના આશ્રય અને ભગવદીયપણું જાણવા સાર પોતપોતાના વર્ણાશ્રમનું આચરણ રાખીને શ્રી-આચાર્ય ચરણ દ્વારા શરણાર્થી સાધન આરી રીતે કરવું અને જો વર્ણાશ્રમ ધર્મ ન પાળે તો નહીં જમણો ભાર પડે છે, અર્થાત્ જમણો અધર્મ થાય છે.

વિવેચન—ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે (વહીવપણું) ભગ-વદીયપણું મેળવવા સાર શ્રવણ, કીર્તન વિગેરે કરીને ભગવાન્તેના આશ્રય કરવો, અર્થાત્ તેમને ઘરણે જવું જોઈએ, ચરણથી જ સર્વ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

વળી વર્ણાશ્રમ ધર્મ પણ અવશ્ય પાળવો, અને શ્રવણાદિક કરવાં, જો વર્ણાશ્રમ ધર્મ પાળવામાં ન આવે અને ફક્ત શ્રવણાદિક એકલાં જ કરવામાં આવે તો તેના ઉદ્ધાર કરવામાં પ્રશ્નને બદલે જ મમ પડે છે, કેમકે જે પ્રકારેના ભાર થાય છે.

૧ વર્ણાશ્રમધર્મનું આચરણ ન કરે તો દોષિત થાય.

૨ દોષથી દુષ્ટ સ્વભાવ થઈ જાય છે, તેને બદલવામાં બહુ જ ભાર થાય છે. આ બેવડા ભારથી ફળમાં વિલંબ થાય છે.

આ બાલગોધ અંશની અંદર પાંચ વિષય કહ્યા છે. ૧ વૈદિક, ૨ સૌમ્ય, ૩ યોગ, ૪ પારાયણ ૫ વૈષ્ણવ. તે આમળના કાંદાથી સ્પર્શ માલુમ પડશે.

મૂલમ-इत्येवं कथितं सर्वं नैतज्ज्ञाने भ्रयः पुनः ॥

અર્થઃ—આ પ્રમાણે સર્વ અન્ય સિદ્ધાન્તોનું નિરૂપણ કર્યું છે, તેનું જ્ઞાન થયે તો કોઈ પણ પ્રકારનો ભ્રમ થયે નહિ. પુરુષાર્થચાર.

(અલૌકિક) ઇન્દ્રિય વિચારિત.— (લૌકિક) શ્રવ વિચારિત.

ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ.
 { આ ચારે પુરુષાર્થો વેદની અંદર }
 { સાધ્ય સાધન સાધે કહેલા છે } ધર્મ - અર્થ - કામ
 ધર્મશાસ્ત્રી, અર્થશાસ્ત્રી,
 કામશાસ્ત્રી સિદ્ધ થાય છે.

મોક્ષ

સ્વતોમોક્ષ

પરતોમોક્ષ

૧ સાંખ્યશાસ્ત્રી ૨ યોગશાસ્ત્રી શિવથી-વિષ્ણુથી

૧ સાંખ્યશાસ્ત્ર કહે છે કે સર્વ ભક્ષા મોક્ષ આપતા નથી. અનાત્મ પરતુનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ (કારણ દીકારા વાંચો.) શિવ અને અહંતામમતાનો નાશ કરી શ્રવણનારે વિષ્ણુ અનુક્રમે પાશુપત અને પંચ-આત્મચાનૂર્માનિષ્ઠાવાળા થાય ત્યારે જ જ્ઞાન રિમેરે સાસ્ત્રીને રચનાર છે. શ્રવ મોક્ષ દશાને પામે છે. મોક્ષ જ શિવ અને વિષ્ણુરૂપે પ્રગટ

૨ યોગશાસ્ત્ર કહે છે કે હું કંઈ કરતો નથી, એમ મનવડે ત્યાગ કરવો તેમને બહુજ્યે કહેલા છે.

અને યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા, શકિતથી ભોગ અને મોક્ષ સમાધિ, આ આઠ અંગ કરવાં અને આપવાં બન્ને સમર્થ છે. પરંતુ તેનાથી યોગ સિદ્ધિ થશે તો કૃતાર્થ પોતાને વાપરવાની વસ્તુ હોવાથી વડાલા મકનસિવાય શિવ મોક્ષ અને થશે.

આ શિવ અને વિષ્ણુ પુરાણ પુરુષો વિષ્ણુ ભોગને આપતા નથી. છતાં તમના મુજાવનાર હોવાથી પુરુષોત્તમ સ્વભાવથી કુષ્ટ હોય છે તેથી શિવને તે દ્વારા દુઃખ અપાવે છે. પરમા મોક્ષ આપવામાં અને વિષ્ણુને ભોગ નહીં તો શ્રીકૃષ્ણથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, આપવામાં બહુજ અમ પદ છે.

પરમપુણ્યમકંઠ કંઈ પણ કામના સિવાય ભક્તિ કરે છે, આ ભક્તિને મોક્ષની પણ ઇચ્છા હોતી નથી, પ્રભુ સાયુજ્ય-મુક્તિ આપે છે. પણ આ ભક્ત પ્રભુમકિં સિવાય કંઈ પણ ઇચ્છે નથી એમ માની તેનો સ્વીકાર કરતો નથી, (મસ્તેશ્વર વિના) આ જ ભક્તમાં કક્ષા રૂપ છે.

નિભૂતિતું યજ્ઞ કરનારને પ્રભુ તે તે કેવોદ્ધારા તેમની કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે. પરંતુ પરમાત્મનાં તો શ્રી કૃષ્ણ પાતે જ આપે છે.

આ ગ્રન્થમાં કહેલા પુરુષાર્થો મર્યાદિત છે, પુણ્યમાર્ગીય પુરુષાર્થનું વર્ણન આગળ આવશે.

इति श्रीमद्बलभाचार्य विरचित बालबोध संपूर्ण

॥ नमः श्रीकृष्णाय ॥

श्री सिद्धान्तमुक्तावली.

सिद्धान्तैकविचारचारुचटुर्ल दत्त्वा मृधुन्युपमाम
छोलाद्यादलयो यथं भगवतः स्यातां वदादेशिनीम् ॥
नानाशास्त्रचयां चकार चतुरः सिद्धान्तमुक्तावलीम् ।
जैत्रो वै जयतात् सतां स शरणो वदान्प्रवेद्यो विभुः ॥.
(ची० ह०)

મહાપ્રભુજી બાલભોધ મન્વન્તી અંદર અન્ય
ખતાદિકતું દિગ્દર્શન કરાવી સ્વખતજી દર્શન
કરાવાની હજીયાથી પોતે સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી
નાખનો મન્વ પ્રારંભે છે. આ મંદ્યમાં સેરા,
અક્ષરબ્રહ્મ, જગત્, ખરખસ અને અર્પાદાનું

સ્વરૂપ વિગેરે વિષયોતું મયારિયત વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, આ
ઉપરના વિષયોની દહતા સાર શ્રીમહાપ્રભુજી મંગાજીનું દુષ્ટાન્ત મેળો
છે. આ મંદ્ય સહેલાણીથી વાંચકજન્દ સમજી શકશે. આ મંદ્ય ઉપર
શ્રી પુરુષોત્તમજી તથા શ્રી કલ્યાણુરાયજી વિગેરે મહારાજશીખોની સંસ્કૃત
દીક્ષા, દીપણી ॥ તે સર્વેનો આશય વિવેચનમાં દર્શાવવામાં આવશે.
હવે શ્રીમહાપ્રભુજી મગલાચરણ પૂર્વક સ્વમાર્ગેના સિદ્ધાન્ત દર્શાવવા
શરૂ કરે છે.

મૂલમ્—નત્વા હરિં પ્રવક્ષ્યામિ સ્વસિદ્ધાન્તવિનિશ્ચયમ્ ॥

કૃષ્ણસેવા સદા કાર્યા માનસી સા પરા મતા ॥ ૧ ॥

અર્થ—(પાપને હરણ કરનાર) શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને પોતાના ઝેટકે સ્વમાર્ગના સિદ્ધાન્તના નિશ્ચયને સારી રીતે (વિચાર કરીને) કહું છું—(હવે સિદ્ધાન્ત કહે છે.) શ્રીકૃષ્ણસેવા હંમેશાં કરવી, આ સેવામાં માનસી સેવા ઉત્તમ છે.

વિવેચન—શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞાના વાક્યની રચના એવી છે કે વાંચનારને તેના શબ્દમાં રહેલા ગૂંધાથેથી જ સારા સિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે, જુઓ કે આ તૃતીય ગ્રંથમાં પણ નત્વા (પ્રણામ કરીને) એવો શબ્દ મુકવામાં આવ્યો છે, તે સ્વમાર્ગમાં પ્રણામ સિવાય લગવાનું લગવામાં કંઈ પણ સાધન નથી, એવું સૂચવી આપે છે.

પોતાના સિદ્ધાન્તનો નિશ્ચય સારી રીતે વેદની અંદર વિચાર કરીને કહે છે તેથી અન્ય મતના સદેહનું નિરાકરણ આ ગ્રંથથી થઈ જશે.

હવે સ્વસિદ્ધાન્ત દર્શાવતાં શ્રી મદ્દાપ્રજ્ઞા કહે છે કે—“શ્રીકૃષ્ણસેવા હંમેશાં કરવી. એક સામાન્ય નિયમ એવો છે કે પરમ શુદ્ધ અને પોતાના જીવનના સાક્ષ્યરૂપ મુખ્ય કર્તવ્ય એ પ્રથમ આદરવું જોઈએ. શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ જણાવે છે કે આ જગ-

તમા સર્વે જીવો પરબ્રહ્મ પરમાત્માના સહજ દાસ છે, પ્રભુના સેવક છે. માટે તેમણે હુએશાં સેવા કરવી એ એમનો સહજ ધર્મ છે. અને આ સેવાથી જ સર્વ વસ્તુ કરતાં ઉત્તમ પરમાનન્દમય વસ્તુ કે જે પરમશુભ રૂપ છે, તે પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ સર્વદા પ્રાપ્ત થાય છે, બ્રહ્માએ પણ તેનો ત્રણ વખત તપાસ કર્યો અને સારાંશ બોળી કાઢ્યો કે ભગવાનનાં પ્રેમ થાય એજ મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે, અને પ્રેમ તે તેમની સેવાથી જ થાય છે, (સ્કંધ ૨-૨ ૪૪ ભાગવત.) દહવદને પણ ભગવાનથી પ્રુથાસે મળ્યો હતો કે આ દુનિયામાં બહુ જ પ્રકારના મતો છે, પરંતુ તેમાં બાનંદ બહુ જ ઘોડો દોમ છે, હે સખ્ય! જે ચારે તરફથી અર્ચણાં સંહિત ચક્ર આશમાં જ જીવાત્માને અર્પણ કરી રહેલા છે તેઓને પરમાનન્દ મળે છે.† આ ઉપરથી સિદ્ધ જ થાય છે કે ભક્તિ એજ મુખ્ય કર્તવ્ય છે, એજ પુરુષાર્થ છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા પોતે પુરુષાર્થ રૂપ હોવાથી પૂર્ણદયાને પામેલા બહોતો પણ સેવા શીવાય કોઈ પણ વસ્તુથી કંચ્છા કરતા નથી. ૧

આ સેવા બે પ્રકારની છે, એક રૂણરૂપ સેવા અને બીજી સાધન રૂપ સેવા, તેમાં રૂણરૂપ માનસી સેવા એ મુખ્ય છે, અને બીજી તત્તુજ અને વિતાજ આ બે પ્રકારની સેવા એ અવાન્તર રૂણરૂપ છે. આ બે પ્રકારની સેવા હુએશાં કરચમાં આરે તેજ માનસી

શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ છે, એ વિષય તૃતીય સ્તોત્રમાં આપેલો છે.
† ભાગવત સ્કંધ ૧૧ અ. ૧૪. ૧ જુઓ, ભાગવત સ્કંધ ૩ અ. ૨૯ સ્તો. ૧૨.

૧ નેચ્છન્તિ સેવયા પુર્ણાઃ સાદોક્ત્યાદિચતુષ્ટયમ્.

સેવા સિદ્ધ થાય છે. સાધનરૂપ સેવા સિવાય ફળસેવા સિદ્ધ થનાર નથી. પ્રેમરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થયા પછી ભક્તને કોઈ પણ ઉપ-
દેશની જરૂર રહેતી નથી. અને વ્રજભક્તની માફક કૃતાર્થ થઈ જાય છે.* સારાંથ એ જ કે પ્રથમ તનુજા વિત્તજા સેવા કરવી,
તેનાથી માનસી સેવા જે ઉત્તમ ફળરૂપ છે, તે સિદ્ધ થાય છે.

આ બીજા શ્લોકમાં માનસી સેવાનું લક્ષણ અને સા-
ધન સેવાનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે--

મૂલમ્—ચેતસ્તત્પ્રવર્ણં સેવા તત્તિદ્યૈ તનુવિત્તજા ॥

તતઃ સંસારદુઃખસ્ય નિવૃત્તિર્વ્રક્ષવોચનમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ:—શ્રીકૃષ્ણની અંદર મન એકતાન થઈ રહે
તેને માનસી સેવા કહેવાય છે, આ માનસી સેવાની સિદ્ધિ
માટે તનુજા અને વિત્તજા સેવા સાધનરૂપ છે, આ સાધ-
નરૂપ સેવાથી અહંતા મમતાત્મક સંસારના દુઃખની નિવૃત્તિ
થાય છે, અને પ્રદાનો બોધ થાય છે.

વિવેચન--આ શ્લોકમાં પ્રથમ માનસી સેવાનું લક્ષણ કહે
છે. શ્રીકૃષ્ણમાં ચિત્ત રહે અને તેમને તાબે થઈ તેમનામાં જ અખંડ
પરોવાદને રહે બીજા પદાર્થ ઉપર કંઈ પણ ધ્યાનાંશ ન રહે ત્યારે
માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ એમ માનવું. જેમકે એપીજનો પ્રભુમાં
એકતાન થઈ રહ્યાં પછી તેમને દેહ, સર્માં, આલોક કે પરલોક વિગે-
રું જાન રહ્યું ન હતું.

આ માનસી સેવાની સિદ્ધિ પ્રથમ તનુજા એટલે દેહથી

થતી સેવા અને વિત્તળ એટલે દ્રવ્યથી થતી સેવા અવશ્ય કરતી જોઈએ, આ સાધનરૂપ બન્ને સેવાઓ કર્યા સિવાય કેવળ માનસી સિદ્ધ થતી નથી, મારે પ્રથમ માનસી સેવા સારૂ પ્રયત્ન ન કરતાં સાધન સેવાનો આરંભ કરવો ઉચિત છે.

તનુજાસેવા—અવળાં કીર્તન વિગેરે મોડની અંદર તનુજા સેવાનાં લક્ષણ સાચોર્થ બતાવે છે કે, પ્રભુનાં ચરિત્ર સંમગવા, તેનું કીર્તન કરવું, પછી તે ચરિત્રોનું મનન કરવું. પાદસેવન કરવું શ્રીસ્વરૂપ સેવામાં સમગ્ર અંગતી હૃદયો પ્રભુસેવામાં રોકવી. આ સેવા તે વિત્તળ સેવા કરતાં ઉત્તમ કહેવાય છે, અને તેનાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે.

વિત્તળસેવા—પ્રભુમાં દ્રવ્યનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીવિકૃષ્ણ પ્રભુ કહે છે કે દ્રવ્ય આપીને નોકર પાસે સેવા કરાવવી અને પોતે પણ કરવી, પરંતુ આ વિત્તળ સેવા કેવળ નોકર પાસે કરાવે અને પોતે જરા પણ સેવામાં મન ન રાખતાં ઉદાસ રહે તો તે વિત્તળ સેવા યોગ્ય ગણાતી નથી, કારણ વિત્તળ સેવા તનુજા સેવાથી સંયુક્ત હોય તો શુભ મળે છે.

આ બે સાધનસેવા કન્નાર બહતને માનસી સેવા રૂપી પરમ શુભ પ્રાપ્ત થતા પહેલાં અવાન્તર શુભ મળે છે તે ઉત્તરાર્ધથી કહે છે— કે અહંતા મમતાત્મક સંસાર કે જેમાં હું અને આ મારું એવું અજ્ઞાન હોવાથી દુઃખ રૂપ છે, આ સંસારથી દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે. સંસાર દુઃખની નિવૃત્તિથી અહંતા મમતા નાશ પામતાં મોક્ષમાં કહે છે કે બ્રહ્મનો બોધ થાય છે, અર્થાત્ આ પ્રથમ (જગત) માં બ્રહ્મનું જ્ઞાન થાય છે. શીખહાપ્રભુ પણ ભકિતચર્ચિનીમાં કહે છે કે,

સેવામાં તત્પર રહેવાથી ભગવાનમાં સ્નેહ થાય છે, પછી પ્રભુમાં આ સંકેત થાય છે, અને છેવટે પ્રભુમાં વ્યસન થાય છે, અને કૃતાર્થ થાય છે. આ પ્રમાણે સાધન સેવાથી અવાન્તર ક્ષણ મળે છે, માટે પ્રથમ સાધન સેવા કરવી, એ મહાન સિદ્ધાન્ત છે. ॥ ૨ ॥

શ્રવણં કીર્તનં વિष्ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ ।

અર્ચનં વંદનં દાસ્યં સખ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥ ૧ ॥

કરૌ હરેર્મંદિરમાર્જનાદિપુ શ્રાવૌ કરૌ નો કુલ્લઃ સપર્યામા ॥૨

અક્ષરબ્રહ્મતું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

મૂલમ્—પરં બ્રહ્મ તુ કૃષ્ણો હિ સચ્ચિદાનન્દકં બૃહત્ ॥

દ્વિરુપં તદ્દિ સર્વં સ્યાદેકં તસ્માદ્વિલક્ષણમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—શ્રુતિ સ્મૃતિ વિગેરે શાસ્ત્રોમાં શ્રીકૃષ્ણને જ પૂર્ણાનંદ પરબ્રહ્મ કહેલા છે, અને સત્—ચિદ્ અને આનંદ જેમાં થોડાં છે એવું અક્ષરબ્રહ્મ છે, અને આ અક્ષરબ્રહ્મ તે બે પ્રકારનું છે, એક જગદ્ગૂપ અને બીજું તેથી વિલક્ષણ એટલે જ્ઞાની લોકોને ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે.

વિવેચનઃ—પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ છે, અને તે અક્ષરબ્રહ્મથી ભેદ છે.

શ્રીકૃષ્ણ એ પરબ્રહ્મ છે, તે જ પૂર્ણાનંદ છે, અર્થાત્ તેમના આનંદની ગણતરી નથી, એવો પણ શાસ્ત્રોનો મત છે. યુગ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ શબ્દ લખ્યો છે તેજ સચ્ચી આપે છે કે કૃષ્ણ એ બૃહાચક

છે, જા એ આનંદવાચક છે, આ એ સર્વો મળી સદાનંદ—સમ્યક્તાનંદ પરબ્રહ્મ વિગેરે શ્રીકૃષ્ણ જ છે, એવો અર્થ થાય છે. ભાગવતમાં ૫૫ કહે છે કે “કૃષ્ણસ્તુ મગધાનુ સ્વયમ્” એને યશોદાજીએ લાક લડાવ્યા છે તે શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે. ગીતાજીના ૧૫ મા અધ્યાયના ૧૮ મા શ્લોકમાં ૫૫ કહે છે કે:—“અક્ષરાદ્ અપિ ચોત્તમઃ” અક્ષરબ્રહ્મથી ૫૫ ઉત્તમ છે. વિષ્ણુમાં શ્રી વિદ્યેશ ૫૫ ૫૫ કહે છે કે અક્ષરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમનું ધામ છે, અક્ષરબ્રહ્મનો આનંદ મણી યજ્ઞ એવો હોવાથી પુરુષોત્તમના અર્ગણુત આનંદ આગળ તે ન્યૂન છે.

પ્રપંચ અક્ષરબ્રહ્મમાંથી પ્રકટ થયો છે. આ પ્રપંચ “જગત્” બ્રહ્મરૂપ છે—સ્ત્ય છે. જગત્ના જડ પદાર્થોમાં સદંશ રહેલો છે. જીવમાં સદંશ અને ચિદંશ બે ધર્મો રહેલા છે, અને અંતર્યામિમાં ત્રણ ધર્મો છે, મારે જ આ જગત્ અક્ષરબ્રહ્મનું જ કાર્ય છે એવું સ્પષ્ટ છે, બીજું અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ યાનીએને પરમ સ્થાન રૂપ છે, ઉપાસના યોગ્ય છે અને બડોને પુરાણ પુરુષોત્તમનું ધામ છે. ગીતામાં ૫૫ કહેલું છે કે:—તદ્દામ પરમં મમ । અક્ષરબ્રહ્મ એ મારું પરમ ધામ છે. શ્રુતિમાં કહે છે કે:—તદ્વક્ત્રે પરમે ક્યોમનુ । તે પરબ્રહ્મ અક્ષરબ્રહ્મમાં વ્યાપ્ત થઈ રહે છે વિગેરે પ્રમાણેથી બડોને પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું ધામ લાગે છે. સારાંશ કે શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ છે, અક્ષરબ્રહ્મ કરતાં અતીત છે, અક્ષર બ્રહ્મ એ જગત્નું મારણ છે, અને તેનું બીજું સ્વરૂપ પુરુષોત્તમનું સ્થાન છે. યજ્ઞીને ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. ૩

મૂલમ્—અપર તત્ર પૂર્વસ્મિન્ વાદિનો વહુધા જગુઃ ।

માયિકં સગુણં કાર્યં સ્વતંત્રં ચેતિ નૈકયા ॥ ૪ ॥

અર્થ:—આ અક્ષરબ્રહ્મના પ્રપંચ (જગત્) ને વેદ-

મતથી બીજા મતોમાં બહુ બહુ પ્રકારોથી વર્ણવે છે. કોઈ મતવાળા (માયાવાદી) માયિક કહે છે. કોઈ (સાંખ્ય) શુણોત્તું કાર્ય છે, એમ કહે છે. કોઈ (નૈયાયિક) ઇશ્વરનું કાર્ય છે એમ કહે છે. કોઈ (મીમાંસક) સ્વતંત્ર એટલે આણું ને આણું જગત્ પ્રથમથી જ છે, એણું કહે છે અને આ શિવાયના બીજા કેટલાક મતો છે. તે પોતાની મરજી મુજબ વર્ણવે છે.

વિવેચન--ગયા શ્લોકમાં અક્ષરબ્રહ્મનાં બે સ્વરૂપ કહ્યાં. તેમાં જે આ જગદ્દર્શને રહેલું તેમાં બધા મતભેદ છે. જોકે આ મતોના કેવા વિચારો છે તે સંપૂર્ણ દર્શાવવાથી શ્રેય મોટો થાય, તેથી આપણા વિચારનું જ શ્રુતિપ્રમાણથી પ્રતિપાદન કરવાથી બીજા મતોનું ખંડન થઈ જશે.

વેદનો સિદ્ધાન્ત એવો છે કે-આ સર્વ જગત્ બ્રહ્મમાંથી પ્રકટ થયેલું છે. બ્રહ્મમય છે. તૈત્તરીય ઉપનિષદમાં કહે છે-કે જેનાથી આ પ્રાણી માત્ર ઉત્પન્ન થાય છે, હિત્વન્ થયેલાં જેનાથી જીવે છે. અને જેનામાં અન્તે પ્રવેશ કરે છે. તે બ્રહ્મ છે. છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ જે આ કંઈ છે તે સત્ય છે. એમ પ્રાચીન ઋષિઓ કહે છે. “આત્મો રૂપ આ જગત્ બ્રહ્મે ઉત્પન્ન કર્યું છે.” “આ સધળું પરબ્રહ્મ સંબંધી ॥ ” સર્વં ચક્ષુ દૃદં દ્રશ્ય ” “સધળું આ જગત્ બ્રહ્મરૂપ છે” વિગેરે અનેક વેદના પ્રમાણથી સિદ્ધ જ થાય છે કે આ જગત્ (અક્ષર) બ્રહ્મનું કાર્ય છે, અર્થાત્ આ સધળું જગત્ સત્ય છે. બ્રહ્મરૂપ છે, બ્રહ્મમાંથી પ્રગટ થયેલું છે. બ્રહ્મથી જ દરાયેલું છે અને છેવટે બ્રહ્મમાં જ તેનો લય થાય છે જગત્ સત્ય છે. પરંતુ સંસાર અસત્ય છે, મિથ્યા છે, અહંતા-મમતારૂપ છે, મોહક છે, તેથી જગત્ના કરતાં

સસારમાં બહુજેર છે, +” માયાના ઉપાદાનથી આ જગત યજ્ઞેલું છે અને છીપોલી ઉપર ચાંદીની જાનિત થાય છે, . તેથી રીતે નિર્ગુણ અક્ષરમાં આ જગતની જાનિત થાય છે, ” એવું મયાવાદી કહે છે. “સાવ, રજ અને તમસ આ ત્રણ ગુણોથી જગત યજ્ઞેલું છે,” એવું સાંખ્ય શાસ્ત્રકાર કહે છે. “પંચમહાભૂતોનાં ક્રીલાં કૃત્તે ઈશ્વરઆથી મળ્યાં તેથી આ જગત યજ્ઞેલું છે,” એવું તર્કશાસ્ત્રી કહે છે. પુર્વમી-ભાંસામાં કહે છે કે “આ જગત જેવું છે એવું જ છે, સ્વપ્ન છે, કોઈ કર્તા નથી,” વગી આ સિવાય અનેક મતો છે તેનો વેદને માનતા જ નથી. જેમકે જૈન, જૈન, ચાર્વાક, વિશેષ. માટે તેમનો વિચાર કરવાનું કારણ જ નથી. સારાંચ કે શ્રીકૃષ્ણ પરબક્ષ છે. અને આ સર્વ જગત અક્ષરબક્ષરૂપ છે. અર્થાત્ અક્ષરબક્ષનું સ્વરૂપ છે. પરંતુ અન્ય મત વાગી જુદા જુદા પ્રકારે કહે છે તે વેદસિક્ષાન વિરુદ્ધ છે. એમ શુદ્ધાદેવ સિક્ષાન્ત વાચ્યાથી માયુમ પડશે. ૪

દ્વે આ નીચેના શ્લોકમાં અગાજીનું દેહાન્ત આપીને અક્ષર બક્ષના જે જે સ્વરૂપ તેમાં એક જગત અને બીજું યાત્રીને ઉપાસના થોડા તે જે સ્વરૂપ શ્રુતિને માન્ય છે એવું બતાવે છે.

મૂલમ્—તદેવૈવત્મકારેણ ભવતીતિ શ્રુતેર્મતમ્ ॥

દ્વિરૂપં ચાપિ ગંગાવજ્ઞેયં સા જલરૂપિણી ॥ ૫ ॥

માહાત્મ્યસંયુતા નૃણાં સેવતાં મુક્તિમુક્તિદા

મર્યાદામાર્ગવિચિનાત ॥ ૬ ॥

અર્થઃ—“તેજ અક્ષરબક્ષનું” એક સ્વરૂપ મપંઆત્મક

જાહિઆથી અન્ય મતોનો સારાંચ બતાવે છે. તેથી તેમાં વેદ સિક્ષાન્તથી કંઈકેર છે, તે સ્પષ્ટ માલુમ પડશે.

એટલે જગદ્ગુપ્ત છે, એમ શ્રુતિનો મત છે. જેમ ગંગાજીનું એક સ્વરૂપ જળરૂપે છે અને બીજું સ્વરૂપ માહાદેવવાળું તીર્થરૂપે છે. તે મર્યાદામાર્ગના પ્રકારથી સેવા કરનાર મનુષ્યોને ભોગ-મોક્ષ આપનાર છે. તેવી રીતે અક્ષરબ્રહ્મનાં પણ બે સ્વરૂપ છે. એક જગદ્ગુપ્ત અને બીજું જ્ઞાનીને સેવવા યોગ્ય.

વિવેચન--ગંગાજીના દૃષ્ટાન્તથી એમ સમજવાનું છે કે-ગંગાજીનાં બે સ્વરૂપ. એક ૧ વરસાદ આવ્યાથી જેમાં વૃદ્ધિ થાય અને તાપથી જેમાં ધરી જાય એવું જળરૂપે આધિકૃતિક સ્વરૂપ રહેલું છે. ૨, બીજું તીર્થરૂપ છે. તેને આધ્યાત્મિક કહે છે, આ તીર્થરૂપ ગંગાજીનું સ્વરૂપ મર્યાદામાર્ગની વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરનારને ભોગ અને મોક્ષ આપે છે.

હવે આપણે વિચાર કરીએ કે પહેલા દૃષ્ટાન્તને અનુસરતું અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ જગત્ છે, કેમકે ગંગાજીમાં જેમ જળ વૃદ્ધિ પામે છે. ને ઓછું થાય છે તેમ જગતમાં પણ (આવિર્ભાવ-તિરોભાવથી) વૃદ્ધિ પામે છે ને ઓછું પણ થાય છે. માટે અક્ષરબ્રહ્મનું એક સ્વરૂપ જગત્ છે, તે તો નક્કી સમજાયું.

હવે બીજું તીર્થરૂપ છે તેને જેમ મર્યાદામાર્ગથી પ્રકારથી સેવે છે અને ભોગ અને મોક્ષ મેળવે છે. તેવી રીતે અક્ષરબ્રહ્મના બીજા સ્વરૂપની જ્ઞાનીઓ ઉપાસના કરે છે, અને તેમાં જ લય થાય છે આ દૃષ્ટાન્ત પણ મળી રહ્યું.

સામાન્ય નિયમ એવો છે કે-ગંગાજીનું જળ સો ખસો ગાક ઉપર લઈ જઈ સ્નાન કરવામાં ફળ નથી અને જે સાક્ષાત્ ગંગાજીના પ્રવાહની અંદર સ્નાન થાય છે તેનું ફળ આપે છે, એ કે સો ખસો ગાક ઉપર

સહ મોક્ષ જગ મંગાજીનું જ છે, છતાં દગથી જૂદું માન્ય પડે છે. તેરી રીતે અક્ષરબ્રહ્મના જગતસ્વરૂપની કોઈ ઉપાસના કરતું નથી, પરંતુ અક્ષરબ્રહ્મની જ ઉપાસના ગાનીએ કરે છે. આ પ્રમાણે અક્ષરબ્રહ્મનાં બે સ્વરૂપ છે, એમ સારી રીતે સમજાયું. ૬

ઉપલા સ્થોત્રમાં મંગાજીના આધિભૌતિક દૃષ્ટાંતથી જગતનું સ્વરૂપ બતાવી અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટાંતથી અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ બતાવી આગમના સ્થોત્રમાં આધિદેવિક, કે જે પહેલાં બન્ને કરતાં જુદામ છે, તેના સ્વરૂપના દૃષ્ટાંતથી બગવાનના પૂર્ણ પ્રાપ્તિમ (આધિદેવિક સ્વરૂપ) નું પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂલમ—તપ્રેવ દેવતા મૂર્તિર્ભરુત્યા યા દશ્યને ક્વચિત્ ॥

ગંગાયાં ચ વિશેષેણ પ્રવાદામેદવુદ્ધયે ॥ ૭ ॥

મત્યક્ષા સા ન સર્વેષાં પ્રાકામ્યં સ્વાત્તયા જલે ॥

વિહિતાચ ફલાત્તદ્દિ પ્રતોત્પાપિ વિશિષ્યતે ॥ ૮ ॥

અર્થ:—આધિભૌતિક ગંગાજીમાં અને આધ્યાત્મિક ગંગાજીમાં રહેલાં દેવતારૂપ આધિદેવિક ગંગાજી જ્યારે ભક્તિ અધિક થાય ત્યારે કોઈ ઠેકાણે પ્રત્યક્ષ થાય છે. જે ભક્તની “પ્રવાહથી ગંગાજી ભિન્ન નથી,” એવી બુદ્ધિ છે, અને દેવતારૂપ ગંગાજીમાં જેની બહુજ ભક્તિ છે, તેને પ્રવાહમાં દર્શન આપે છે. અન્યથા આ આધિદેવિક ગંગાજી કંઈ સર્વને પ્રત્યક્ષ નથી, તોપણ જ્યારે તેના ભક્તને પ્રત્યક્ષ થાય તેટલા સ્વરૂપ ગંગાજીમાં સ્નાનાદિક કરી

સર્વ ગંગાજીમાં આધિદૈવિક ગંગાજી રહે છે એવો ભાવ રાખવો. અને તેમાં જ તીવ્ર ઇચ્છા રાખવી, કે જેથી શા-
સ્ત્રમાં કહેલા ફળ કરતાં પણ અન્તઃકરણની પ્રતિતિથી
બહુ જ અધિકપણું મારૂંમ પડશે.

વિવેચન—આશ્લોકમાં જે તીર્થરૂપથી પણ ઉત્તમ આધિદૈવિક
દેવતારૂપ મૂર્તિસ્વરૂપ છે તેનું સ્વરૂપનાવવામાં આવે છે. આ સ્વરૂપ
જે ભક્તને તીવ્ર ભક્તિયોગ જ્યાં જ્યાં થાય છે, ત્યાં આગળ ભક્તને
આ મૂર્તિનું દર્શન થાય છે.

• દેવતારૂપ આધિદૈવિક ગંગાજીનું શ્રુતિ અને પ્રત્યક્ષ પ્રમા-
ણથી પ્રતિપાદન નીચે પ્રમાણે થાય છે.

શાબ્દપ્રમાણ—શુભો વાલ્મીકી રામાયણ. બગીરથ રાજાએ
પ્રસન્ન કરી સાર્વજનિક દર્શન કર્યો અને વરદાન મેળવ્યું હતું. અને તે
વખતે સરદ્ધાનુના ચંદ્રમા જેવા ધોળા, ચાર હાથ, મકર વાહન,
શ્વેતવસ્ત્ર જેમણે ધારણ કર્યું છે, એવું મૂર્તિ સ્વરૂપનું દર્શન કર્યું હતું.

પ્રત્યક્ષપ્રમાણ—ભક્તિયાં ગંગાજીનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે.
આ ગૃહમાં કે ગંગાજીમાં તે પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે. આ પ્રમાણે
બંને પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે કે જેને અસંત ભક્તિ વધે છે, ત્યારે
કોઈ ઠેકાણે તે આશ્રયવાળા ભક્તને દર્શન દે છે મારે મર્યાદામાર્ગ
પ્રમાણે ઉપાસના કરનારને આ દર્શન ચર્ચાં ધણું દુર્લભ છે. કારણ
કે તીવ્રભક્તિવાળા અને પ્રવાહમાં અને આધિદૈવિક ગંગાજીમાં જેને
બેદ શુદ્ધિ નથી એવા ભક્તને સારું દર્શન આપે છે.

આ દર્શનથી સમજવાનું કે જેવી રીતે ભક્તની ગંગાજીના
પ્રવાહમાં અને આધિદૈવિકમાં અબેદ શુદ્ધિ થાય છે અને તીવ્ર ભક્તિ

યાય છે, ત્યારે સાક્ષાત્ ગંગાજીની મૂર્તિનાં દર્શન યાપ છે, તેવી રીતે આ દેખાતાં સર્વ જગત્માં ભગવાન જીરાજે છે, ભગવાનરૂપ છે. એવી અભેદ શુદ્ધિવાળા અને આ પ્રમાણે જગત્માં ભગવાનને દેખી રહેનારા રનેદાતિશયવશા બહુતને આરૂ ભગવાન પ્રકટ દર્શન આપે છે. આ દર્શન બહુતને આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક અક્ષર-બ્રહ્મમાં યાય છે માટે અક્ષરબ્રહ્મનું પશુ જ્ઞાન જોઈએ, માટે આ જગત્માં ભગવાનથી ભેદ શુદ્ધિ જોનારને દર્શન થતાં નથી. ૭

દૃષ્ટાન્ત—આ સ્વરૂપનું કંઈ બધાને દર્શન થતું નથી પરંતુ મોઢ વિરલા બહુતને જ યાપ છે, પરંતુ જોને દર્શન ન થતાં હોય એવા બહુતને એવું સમજતું કે મારે જોનાં દર્શન કરવાનાં છે તે આ જગત્માં જીરાજે છે, અને ઉત્તમ અધિકારીની માફક મને પશુ દર્શન થશે એમ સમજીને શાસ્ત્રમાં નિષેધ ન કરેલા સર્વ વ્યવહારો રનાન વિગેરે ગંગાજીમાં કરવા.

(સિદ્ધાન્ત) આ ઉપરથી સમજવાનું કે જેમ ગંગાજી મૂર્તિ-રૂપે સર્વને પ્રત્યક્ષ નથી તેમ ભગવાનનું મૂર્તિસ્વરૂપ પશુ સર્વને પ્રત્યક્ષ નથી, માટે જગત્માં ભગવત્શાસ્ત્રમાં જેની મના ના કરી હોય એવા સર્વ વ્યવહારો જગત્માં કરવા અને તીવ્રશુદ્ધિ રાખી આ જગત્માં મારા ઉપર કૃપા થશે ત્યારે મને દર્શન થશે એવી શુદ્ધિ રાખી રનેદાતિશય વધારવો કે જોથી ભગવાનનાં આધિદેવિક સ્વ-રૂપનાં દર્શન યાપ છે.

(દૃષ્ટાન્ત) આ પ્રમાણે જે ગંગાજીનાં દર્શન થતાં છે તે દર્શન શાસ્ત્રમાં કહેલા ગંગાજલનાં દર્શન કરતાં પશુ વધારે ઉત્તમ જાણવામાં આવે છે. અને સર્વજલ કરતાં આ ગંગાજલમાં તેની ઉત્તમ શુદ્ધિ યાપ છે.

(સિદ્ધાન્ત) તેનીજ રીતે જોને ભગવાનનાં દર્શન ન થયાં હોય તેવા બકતે ભગવતપ્રતિમામાં ભજનાદિક કરવું અને આર્માજ અને ભગવાન સાક્ષાત્કાર થનાર છે, 'એતું' માની સ્નેહાતિથય કરવો. અને ભગવદ્મક્તમાં પણ સર્વ મનુષ્યો કરતાં ઉત્તમ બુદ્ધિ રાખવી. આ પ્રમાણે વર્તવાથી જે ભગવાનનાં પ્રગટ દર્શન થાય છે અને આનંદ પ્રગટે છે, તે આનંદ દ્વારાને કે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરનારને મળતો નથી, ભગવાન મજિથી પૂર્ણાનંદનું દાન કરે છે. ૮

આ નીચેના શ્લોકમાં ઉપર આવેલા દર્શનોની સિદ્ધાન્તોમાં સમજાવટ કરે છે

મૂલમ્—યયા જલં તયા સર્વં યયા શક્તઃ તયા મૃદત્

યયા દેવી તયા કૃષ્ણઃ તજાપ્યેતદિહોચ્યતે ॥૧॥

અર્થ—૧ જેમ કેખાતું આ પ્રવાહરૂપો ગંગાજીનું જલ, તેમજ આ બધું જગત્ જાણવું. ૨ જેમ પાપાદિકને નાંધ કરવામાં સમર્થ ગંગાજીનું આધ્યાત્મિક તીર્થરૂપ સ્વરૂપ, તેમ સિદ્ધાન્તમાં અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ જાણવું. ૩ અને જેમ દેવતા રૂપી આધિદેવિકી શ્રીગંગાજી કે જે સાક્ષાત્ પરમશક્તને જ દર્શન આપે છે, તેમ અહિંઆં શ્રીકૃષ્ણ જાણવા. હવે આ આધિદેવિક વિષે અને આધિ-લૌતિક જગત્ વિષે લખવા વિચાર છે તે લખીએ છીએ.

વિવેચન—આ શ્લોક પૂર્વે ગંગાજીના ત્રણ સ્વરૂપનાં જે દર્શન આપ્યાં તેને સિદ્ધાન્તમાં સ્પષ્ટ કરવા સારૂ શ્રી મહાપ્રભુજીએ આં શ્લોક કહેવો છે. આપણે તેમના દર્શન સાચેજ સિદ્ધાન્ત પાછલ સાંતમા

અને આકાશ સ્થોકના વિવેચનમાં લખી જણાવેલો હોવાથી પિટપેચક કરવું કશું નથી. ૬

આ નીચેના સ્થોકમાં જે વિશેષ કહેવાનું છે તે કહે છે તેમાં જગત્ ત્રણ પ્રકારનું છે એવું પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂલમ્—જગત્ત્રિવિધં પ્રોક્તં બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાસ્તતઃ

દેવતારૂપચત્વોક્તા બ્રહ્મણીત્યં હરિર્મતઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—જગત્ત્રો (સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ) ત્રણ ગુણોને લીધે ત્રણ પ્રકારનું કહેલું છે. અને તેથી જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ આ ત્રણ રૂપાનુસાર દેવતા કહેલા છે, અને પરબ્રહ્મ તેા શ્રીકૃષ્ણને શાસ્ત્રમાં માનેલા છે.

વિવેચન—સત્ત્વગુણ અને રજોગુણ અને તમોગુણ, આ ત્રણ ગુણને અનુસરી જગત્ત્વ ત્રણ પ્રકારનું થયેલું છે. ભાગવતમાં કહેલું છે કે—(૫-૧૮) સત્ત્વ, રજા અને તમોગુણ એ ત્રિગુણ પરમાત્માના ગુણો છે. જગત્ત્વના ત્રણ ગુણોને માયાએ જગત્ત્વી ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રસવ કરવા સાર ઉપયોગમાં લીધા છે. માયા એ ભગવાનની શક્તિ છે. અને ગુણો પણ ભગવદ્દેવ છે. અને માયા-શક્તિને વશ થઈ રહેલા છે.

ગુણના સ્વરૂપ અને તેથી જીવને બાંધન. ગીતાજી. અ. ૧૮

સત્ત્વગુણ—નિર્મલ છે, પ્રકાશ છે. અને નિરોગનો હેતુ છે, તેથી લૌકિક સુખમાં જીવને મગ્ન કરે છે, અને લૌકિક વૈદિક ક્રિયામાં પણ પ્રેરણા કરે છે, તેથી સુખાદ્યભયોનિમાં પણ બાંધાયે છે, જન્મ આપે છે. રજોગુણ—તૃષ્ણા અને સંગને વધારવાર છે અને પાપ પુણ્ય કર્મ કરાવી જીવને બાંધનાર છે. તમોગુણ—તે ઉત્પત્તિ સ્થાનથી છે. સર્વ શ્રીકૃષ્ણ-

{ એને મોહ કરનાર છે. પ્રમાદ, આયસ, અને અત્યનરૂપી નિરાશો જીવને બાંધનાર છે.

આ ત્રણ સત્ત્વ, રજઃ, તમો ગુણોને નિયમમાં રાખતા અનુક્રમે વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, અને શંકરને પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમે પ્રકટ કર્યા છે. પુરુષોત્તમ સ્વતત્ર છે. અને આ ત્રણ દેવોને નિયમમાં રાખનાર છે અને પુરુષોત્તમને અધીન આ ત્રણ દેવો પોતપોતાના ગુણોને નિયમમાં રાખે છે + શ્રીપુરુષોત્તમ આંસી છે. અને તેમના આ ત્રણ બ્રહ્માદિ દેવો અંશ છે તે બગરાનની આજ્ઞા પ્રમાણે બ્રહ્મા રજોગુણનો પ્રકાશ કરી ઉપતિ વિગેરે કાર્ય કરે છે. વિષ્ણુ સત્ત્વનો પ્રકાશ કરી રક્ષારૂપી કાર્ય કરે છે. અને શિવજી તામસ ગુણનો પ્રકાશ કરી પ્રલય વિગેરે કાર્ય કરે છે. અને શ્રીપુરુષોત્તમ તો નિર્ગુણ, લીલા માત્ર કરે છે. ઘણાજોત્સ્ય હરિમંતઃ પરંતુ બ્રહ્મમાં જોતી નિષ્ઠા છે, જેને આ સર્વ વાસુદેવ છે એવું જ્ઞાન થયેલું છે અને સરગુપ્તિ સિદ્ધ થઈ છે, શુદ્ધ અદૈત્યું બાળ થયું છે. એવા ભકતનો ઉદ્ધાર કરનાર પરબ્રહ્મ શ્રી કૃષ્ણ છે. ૧૦

આ નીચેના શ્લોકમાં તે ગુણગણા અને બ્રહ્માદિ દેવોને બળનારા પ્રાણીઓની કામનાઓ તે તે દેવોથી મળે છે. અને ઉપર બતાવેલા ભકતની કામના પરમાત્મા પોતેજ પૂરી કરે છે. એ કહેવામાં આવે છે.

મૂલમ્—કામાચારસ્તુ લોકેસ્મિન્ બ્રહ્માદિભ્યો ન ચાન્યથા ॥

પરમાનન્દરૂપે તુ કૃણ્યે સ્વાત્મનિ નિશ્ચયઃ ॥ ૧૧ ॥

• +યસ્પાત્તવા જગત્સર્વં ઘણા સૃજતિ નિત્યથઃ વિષ્ણુષ્ઠ પાલંકો નિત્યં રુદ્ર, શંકારકસ્તથા (નારદોપપુરાણ)

અતસ્તુ બ્રહ્મવાદેન કૃષ્ણે બુદ્ધિર્વિન્નૌયતામ્ ॥

આત્મનિ બ્રહ્મરૂપે તુ છિદ્રા વ્યોમ્નીવ ચેતના ॥૧૨॥

અર્થ — આ લોકની અંદર તે તે ગુણવાળા મનુષ્યોની કામના બ્રહ્માદિકથી પૂર્ણ થાય છે, બીજા કંઈથી થતી નથી. બ્રહ્મ જનોની કામનાની પૂર્ણતાતો પરમાત્મરૂપ શ્રીકૃષ્ણથી જ થાય છે. અથવા બ્રહ્મજનોને ચોતાના હૃદયમાં બિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પાસેથી સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થઈ શકે છે, તેથી વેદમાં કહેલા બ્રહ્મવાદ વડે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામાં બુદ્ધિ સારો રીતે રાખો. જેમ કાણુંવાળી ચારણીથી આકાશમાં નાનાં છિદ્રો જેવું માલૂમ પડે છે, તેમ હૃદય બ્રહ્મના અંશરૂપ હોવાથી બ્રહ્મરૂપ જીવાત્મામાં અવિદ્યા (ચેતના-બુદ્ધિ) ની ઉપાધિથી કુદ્રત્વ; દુઃખીપણું વિગેરે અથોગ્ય ધર્મો દેખાય છે. માટે અવિદ્યાનો નાશ કરવા શ્રીકૃષ્ણમાં બુદ્ધિ રાખો. ૧૧-૧૨

બ્રહ્માદિક દેવોથી કોની કામના પૂર્ણ થાય છે ?

વિવેચન—આપણે પહેલાં વાંચી ગયા કે બ્રહ્માદિક ગુણધીન દેવતાઓ પરબ્રહ્મના અંશ છે. અને તેમની આતા પ્રમાણે જ વર્તે છે. જે પ્રાણી આ ગણ ગુણને અધીન થઈને બ્રહ્માદિક દેવોની ઉપાસના કરે છે, તો તે તેમની કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે. આ ગુણધીન દેવતા કરતાં ગુણાતીત ભગવાનનો બ્રહ્મ ઉત્તમ હોય છે, તેથી તેનો મનોરથ પણ ઉત્તમ હોવાથી આ બ્રહ્માદિક દેવતાથી પૂર્ણ થઈ શકતા

નથી. તે બ્રહ્માંદિકદેવતાઓ આ જગત સંબંધી અદ્વિષ્ટવાળા કામનાઓ પૂર્ણ કરવા શકિતવાળ છે તે પણ શ્રીકૃષ્ણની આચાર્યો જ.

પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણથી જ ભક્તની કામનાઓની પૂર્તિ અને પૂર્ણાનંદનું દાન થાય છે. તો પછી ભક્તને અન્યાશ્રય કરવાની રી. જરૂર ?

લોકમાં રહેનારા નિષ્કામ ભક્તજનોના નિવામક (ઉપરી) શ્રી-કૃષ્ણ જ છે, અને જેમના અંતઃકરણમાં પરમાનંદ થઈ રહ્યો છે, અને શ્રીકૃષ્ણમાં જ જેનું મન સ્થિર છે, અને દૃઢ વિશ્વાસવાળા કે મારા મનોરથ શ્રીકૃષ્ણ જ પૂર્ણ કરનાર છે એવા ભક્તના મનોરથો શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ કરે છે એટલું જ નહિ પણ ભગવાન પણ તેને વશ થઈ રહે છે. “અહં ભક્તપરાધીનઃ” (હું ભક્તનેજ આધીન છું) મા-૦-૯-૪ આ અંશરીપના આખ્યાનમાં ભગવાન જ પોતે કહે છે. અને આકેશોક્તિથી ભક્તવત્સલતા પોતે બતાવી છે. ગીતાજીમાં પણ ભગવાન કહે છે કે (અ. ૯-૨૨). હે અર્જુન ! જે અનન્ય ભક્ત છે, અર્થાત્ બીજા દેવથી કશીની ઇચ્છા ન રાખનારા અને માઈજ (શ્રીપુરુષોત્તમનું) ચિંતન કંનાડ અને ભક્તિમાર્ગ પ્રમ.ણે સેવા કરનાર, મારા મંથન રાખનારા એવા ભક્તોનો યોગક્ષેમ (સેવામાં ઉપયોગી ધન, ધાન્ય, વસ્ત્ર, અલંકાર, વિગેરે સર્વ) પૂર્ણ કરું છું. અને તેનું ચંરક્ષણ પણ હું જ કરું છું. સર્વ મદ્મક્તિયોગેન મદ્ધવતો લભતેન્નજ્જતા ॥ ભગવાનની ભક્તિ કષ્ટદ્રુમ સમાન છે. ભક્તિથી ભક્ત સર્વ મેળવી શકે છે. મૃત્યુના પાશમાંથી જાય છે. વધારે શું ? ભગવાન ભક્તોના ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ રૂપી ચારે પુરુષાર્થો પૂર્ણ કરવા માટે રાખે છે. ભક્તિમાર્ગની શ્રેષ્ઠતા એટલે સુધી વર્ણવે છે કે, ભગવાન દાનથી, તપથી, યોગથી, કે ત્યાગથી અને કેષથી પણ પ્રસન્ન થતા નથી,

પણ કેવળ ભક્તિથી જ પ્રવૃત્ત થાય છે. પૂર્ણ ભગવાન બ્રહ્માના હૃદયમાં સાર્વજનિક પરમાત્મા બિનાજે છે. પોતે વચ્ચે ચર્ચા રહેલા છે. ત્યાં તેની દામનાઓ પોતેજ વિચાર માત્રમાં ભણી પૂર્ણ કરે છે. ભક્તિ રૂપી પાત્રમાં પરમાનન્દ વર્ષાવે છે. બ્રહ્મચર્યમાં પણ ભગવાનને અનન્ય (બદત) ના અધિપતિ વર્ણવેલા છે. ગૃહ, ધન, દ્રવ્ય, દેહ, પ્રાણ, સ્ત્રી, આત્મા વિગેરે સર્વ દ્રુષ્ટને અર્પણ કરી દ્રુષ્ટની સરજાગતિમાં રહેલા અને પરબ્રહ્મ પ્રભુ જેની હૃદયવદાનમાં પ્રવૃત્તિ રહ્યા છે, એવા બદતને શુ અન્ય રમુજ દેવોને આશ્રય કરવો યોગ્ય છે ? શું તેમની થાસે પ્રાર્થના કરવી કંઈ જરૂરની છે ? શું આ બદતને કંઈ પણ દામનાની પ્રતિભા કે આનન્દની પ્રાપ્તિમાં કંઈ ન્યૂનતા રહે છે ? કંઈ પણ નહિ. સર્વ દ્રુષ્ટ જ સેવોપયોગી ધન, દ્રવ્ય, સુખ, સરીર સંપત્તિ વગેરે સર્વ પૂર્ણ કરે છે, અને પૂર્ણાનન્દનું ધન કરતા સાર્વજનિક લીલોપયોગી સર્વ સંપત્તિ મળી જાય છે. વિચારો : પછી આ પ્રુદિમાર્ગીક બદતને અન્યાયમની શી જરૂર છે ?

આ સર્વ સિદ્ધાન્ત ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું કે બ્રહ્માદિક દેવોની ઉપાસના કરનારાઓને પણ ભગવાન તે દેવોદ્ધારક હજી અપાવે છે અને પ્રુદ બદતની દામના તો ભગવાન જ પોતે પૂર્ણ કરે છે. તો સખ-જાને હજી આપનાર પોતે જ કયા તો પછી સાર્વજનિક ભગવાનની જ ભક્તિ કરવી, અને તેમાં જ પ્રુદિ પરાવવી એ જ ઉત્તમ છે. કારણ કે બધા પણ શ્રીકૃષ્ણને અધીન છે. માટે બ્રહ્મવાદથી શ્રીકૃષ્ણમાં જ મન પરાવવું જોઈએ. "બ્રહ્મવાદનું કુંઠમાં સ્વરૂપ ઝોલું" છે કે

* જુઓ. ગીતાજી, અ. ૭ શ્લોક ૨૧-૨૨

+ બ્રહ્મવાદ કે બ્રહ્મનું સ્વરૂપ પ્રુદિસુધાકરના પાન ૮ થી ૩૬ સુધી વિરતાદથી ઉત્તિપાદન કર્યું છે. નિશેષ જુઓએ એમાં જોવું

શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ છે, અક્ષર એ એમનું ધામ છે, આ સર્વ જગત પરબ્રહ્મતા દટાણથી અક્ષર બ્રહ્મમાંથી પ્રકટ થયું છે, જીવ બ્રહ્મનો અંશ છે. જગતના આ જગતમાં સત્ ચિત્ અને આનંદાં-શથી ઓતપ્રોત થઈ રહેલા છે. પરમાનંદ તો શ્રીકૃષ્ણથી જ મળે છે, માટે શ્રીકૃષ્ણમાં મન પરાવર્તું.

જીવનું સ્વરૂપ દુઃખમાં દહેલામાં આવે છે—જીવ બ્રહ્મનો અંશ છે. જીવ વાગના છેડાના સોમા ભાગના પણ સોમા ભાગ જેવો આવે છે. અવિદ્યા તેને ઉત્પન્ન કરતી નથી, પણ તેને બાધે છે. અક્ષિમાંથી તણખાની માફક જીવ બ્રહ્મમાંથી નીકળેલો છે. જીવ અનેક છે. ચિદંશ તેમાં મુખ્ય છે. આનંદંશ શુભ છે. જીવ હૃદયમાં રહે છે. પરંતુ ધરના એક ખુણામાં મુઠેલા દીવાથી જેમ આખા ધરમાં અજવાળું પડી રહે છે, તેમ આખા શરીરમાં તેનું ચેત-પ ફેલાઈ રહે છે. શ્લોકમાં કહેવા મુજબ આકાશમાં ચારણી ધરી જોઈએ ત્યારે જેમ ચારણીથી ઝીણાં ઝીણાં છીદ્ર દેખાય છે, પરંતુ ચારણી લઈ લઈએ ત્યારે કંઈપણ છીદ્ર દેખાતાં નથી, તેમ જીવમાં અવિદ્યાની ઉપાધિથી જીવમાં કુદૃત્વ, દુઃખીપણું, બેદપણું, પરાધીનપણું વિગેરે માલુમ પડે છે આ અવિદ્યા પાંચ પર્વવાળી છે, પાંચ પર્વવાળી વિદ્યાથી અવિદ્યાનું ઉપમર્દન થાય ત્યારે જન્મમરણ વિગેરે :જીવને દુઃખ રહેતું નથી. માટે શ્રીકૃષ્ણની સેવાથી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી અને અવિદ્યાથી રક્ષેલા બંધનથી જીવને છોડાવવો, એ મનુષ્યાવતારનો મુખ્ય પુરુષાર્થ છે. ૧૨

પડેલાંના શ્લોકમાં જીવનું સ્વરૂપ કહ્યું અને અવિદ્યા તેને બંધન કરે છે તથા એમ કહ્યું. હવે તેને કેવી રીતે મુક્ત કરવો એ કહે છે.

જીવનું સ્વરૂપ ૩૬ થી ૬૦ પાન સુધી છે. "પ્રાણમુધાકર." માં જોવું

મૂલમ્-ઉપાધિનાશો વિજ્ઞાને બ્રહ્માત્મત્વાયોધને ॥

ગંગાતીરસ્થિતો યદ્વદ્દેવતાં તત્ર પદ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

તથા કૃષ્ણં પરં બ્રહ્મ સ્વસ્મિન્ જ્ઞાની પ્રપદ્યતિ

અર્થ—જેમ ગંગાજીના કાંઠા ઉપર બેઠેલા ગંગાજીનો ભક્ત પ્રવાહરૂપ ગંગાજીમાં આધિદેવિક મૂર્તિરૂપી ગંગાજીનાં દર્શન ભક્તિથી જ કરે છે, તેવી જ રીતે ભક્તિથી અવિદ્યારૂપી ઉપાધિનો નાશ થયા પછી આપ્ત જગત્ પ્રહ્માત્મરૂપે જાણવું. એ રૂપી જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાની પોતાને વિષે સાક્ષાત્ પદબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણને પોતામાં સારી રીતે જુએ છે.

[વિવેચન—અવિદ્યારૂપી ઉપાધી જીવને લાગુ થઈ છે. તેથી જીવને ભગવાનનું દર્શન થઈ શકતું નથી. અવિદ્યાનાં પાંચ પર્વ છે, ૧ સ્વરૂપનું અજ્ઞાન. ૨ હન્દ્રિયાધ્યાસ. ૩ પ્રાણાધ્યાસ. ૪ અંતઃકરણાધ્યાસ ૫ દેહાધ્યાસ. આ પાંચ પ્રકારની અવિદ્યાથી જીવને સંસારમાં આવવું પડે છે (સ્લોક નિં ૩૨) આ ઉપાધિનો નાશ થાય છે, ત્યારે ભગવાનનાં દર્શન થાય છે. વળી જ્યારે ભગવાનની ઇચ્છા થાય છે કે અમુક જીવનો હૃદય દરવે છે, ત્યારે તે જીવ પાસે સારાં કર્મ કરાવી શ્રદ્ધાસર સરણાદિક અપાવી તેની અવિદ્યાનો નાશ કરે છે અને પછી અક્ષર જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ કરાવે છે, ત્યારનાં જેમ ગંગાજીમાં ગંગાજીના ભક્તને ગંગાજીનાં દર્શન થાય છે તેવી રીતે અક્ષરમાં પુરુષોત્તમનાં દર્શન થાય છે. ત્યારે કેાઈ પ્રકારની અપેક્ષા રહેતી નથી. “ભિષતેહૃદયમનિયઃ છિન્નંતે સર્વે સંશયઃ” સર્વ સંશયો હેદાઇજાઈ છે.

હવે સંસારી ભક્તની વ્યવસ્થા લખે છે—

મૂલમ્—સંસારી યસ્તુ ભજતે સ દૂરસ્યો યયા તયા ॥ ૧૪ ॥

અપેક્ષિતજલાદીનામભાવાત્ત્ર દુઃસ્વભાક્ ॥

અર્થ—જે ભક્ત થઈ સંસારમાં આસક્ત હોય, અ. હંતા ભમતાવાળો હોય, છતાં ગુરુના ઉપદેશથી ભગવાનને ભજે છે, તે જેમ ગંગાજીનો ભક્ત દૂર દેશમાં રહી ગંગાજીને ભજે, પરંતુ ગંગાજીના જળનો લાભ મળતો નથી, અને ગંગાજીનાં દર્શનનો પણ લાભ થતો નથી, અને જેમ કલેશી થાય છે, તેવી રીતે ભગવાનનાં દર્શન નહિ થવાથી દુઃખી થાય છે.

વિવેચન—અહંતાભમતાશ્ચી સંસારમાંથી નિવૃત્ત યયા વગર ભગવાનનું ભજન કરનારને અવિદ્યાશ્ચી પડેલો નહે છે, તેથી ભગવાનનું દર્શન નહિ થવાથી દર્શનમાં કલેશ થાય છે. દૂર દેશમાં રહી ગંગાજીનાં દર્શનની પ્રત્યાવાજાને ગંગાજીના જળપાન કે દર્શનનો લાભ મળી શકતો નથી. એ દષ્ટાન્તથી સ્પષ્ટ મालૂમ પડશે કે સંસારી ભક્તને ભગવાનનાં દર્શન થતાં નથી. તેથી દુઃખી થાય છે. ૧૪

હવે પુષ્ટભક્તની વ્યવસ્થા કહે છે.

મૂલમ્—તસ્માચ્છ્રીકૃષ્ણમાર્ગસ્યો વિમુક્તઃ સર્વલોકતઃ ॥ ૧૫ ॥

આત્માનન્દસમુદ્રસ્થં કૃષ્ણમેવ વિચિનયેત્ ॥

અર્થ—માટે શ્રીકૃષ્ણના માર્ગમાં રહી સર્વ લોક (સંસાર) થી મુક્ત થઈ આત્માનન્દશ્ચી સમુદ્રમાં વિહાર કરતા શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતન કરવું અને ભક્તિ કરવી.

વિવેચન—સંસારી ભક્તને ભગવાનનું દર્શન ન થવાથી ઉવટે ક્ષેપ થાય છે, એ વાત ગપ્પા શ્લોકમાં આવી ગઇ. આટે સંસારમાંથી છૂટા થઇ, અહંતા મમતા દૂર કરી, શુદ્ધ ધૃષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત દષ્ટ પૂર્ણાનન્દ શ્રીકૃષ્ણને (સેવવા) બળવા લેખે. સેવા ત્રણ પ્રકારની છે, તનુભ, વૃત્તભ, અને માનસી. એ પહેલાં વાંચી ગયા તે પ્રમાણે માનસી સેવા સિદ્ધ થાય એમ ચત્ન કરવો. વળી આપણને જે ભગવાનની લીલા ઉપર વિશેષ પ્રેમ હોય તે લીલાનું સ્વરૂપ પંચરાવી પ્રજાસુંદરીમાં વિનોદ કરતા શ્રીકૃષ્ણને ભજવા આથી જ ભગવાન પૂર્ણાનન્દનું દાન કરે છે. ॥ ૧૫ ॥

હવે કનિષ્ઠ અધિકારીનું વર્ણન કરે છે

મૂલમ—લોકાર્થીં ચેદ્ભજેત્કૃષ્ણં લિપ્તો ભવતિ સર્વથા ॥૧૬॥

લિપ્તોપિ ચેદ્ભજેત્કૃષ્ણં લોકો નશ્યન્તિ સર્વથા ॥

અર્થ—લૌકિક કામનાની છંગાચળા થઇ જો ભગવાનને બળે તો નક્કી દુઃખી થાય છે, અને લૌકિકો વિરક્ત થઇ સંસારને છોડી અહંતામમતા વગરનો થઇ શ્રીકૃષ્ણને બળે તો નક્કી સર્વ રીતે લોક એટલે સંસાર નાશ પામે છે.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં કનિષ્ઠ અધિકારીનું વર્ણન કરે છે. જે લૌકિક પદાર્થની છંગા રાખી અથવા પુત્ર-કન્યાદિની મતલબથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે તે લોકાર્થી કહેવાય છે, આ માણસને ભગવાનનો બળનાનન્દ મળતો નથી. પરંતુ ઉવટે ક્ષેપવાળો થાય છે. દ્રવ્યની છંગાથી સેવા કરે તો તે પણ કનિષ્ઠ અધિકારી છે, વળી દેવને ઉદેશી દ્રવ્ય લે અને તેના ઉપર દેવદ્રવ્યની શુદ્ધિ ન રાખે અને પોતાના મોજશોખમાં વાપરે તે દેવલક કહેવાય છે, આ માણસ શાસ્ત્રમાં દલોઠ છે.

ભગવાન જ્યારે પ્રસન્ન થાય છે, ત્યારે ભક્તને લૌકિક સુખ કે જે સુખથી કેવળ અહંતાગમતારૂપી સંસાર થાય એવું સુખ આપતો નથી, પરંતુ અલૌકિક આનંદ આપે છે. કે જેનાથી પૂર્ણ અક્ષર સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમણે સંસારી ત્રણ પ્રકારના દનિષ્ટ ભક્તો કહ્યા. ૧ સંસારની નિવૃત્તિને ઇચ્છનાર. ૨ લોકાર્થી હોવાથી સેવામાં આગ્રહ. ૩ સેવા થાય તો શું? અને ન થાય તો શું? એવો આગ્રહ વગરનો. હવે સંસારમાં દ્વેષ પામેલો, કુટુંબીઓના અપમાનથી વિરક્ત થઈ ગયેલો જે ભગવાનને ભજે છે તો તેને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ રહેતું નથી અને લોક એટલે સંસાર નાથ પામતાં ભગવદ્દર્શન થાય છે. પરંતુ સંસારિક કામનાઓથી ભગવાનને ભજે તો દુઃખી થાય છે.

હવે મધ્યમાધિકારી પુષ્ટિમાર્ગીય પણ મર્યાદામાર્ગીય ભક્તે શું કરવું એનો વિચાર કરે છે—

મૂલમ—જ્ઞાનાભાવે પુષ્ટિમાર્ગી તિષ્ઠંત્પૂજોત્સવાદિષુ ॥ ૧૭ ॥

મર્યાદાસ્થસ્તુ ગદ્ગાયાં શ્રીભાગવતતત્પરઃ ॥

અર્થ—પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને આત્મજ્ઞાન કે ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોય તો શ્રીભાગવતમાં સાવધાન થઈ શાસ્ત્રમાં કહેલી ભગવાનની પૂજા જ્યાં થતી હોય અથવા જ્યાં ભગવાનના ઉત્સવો થતા હોય ત્યાં આગળ રહેવું. મર્યાદામાર્ગીમાં રહેનારા ભક્તે જ્ઞાન ન હોય તો શ્રીભાગવતમાં તત્પર રહી શ્રીગંગાજીના પવિત્ર સ્થાનમાં જઈ રહેવું.

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય મધ્યમાધિકારીને પૂજા સંબંધ દ્વો છે તે દુઃકામાં અદિ જતાવાય છે. (સ્કંધ. ૧૧-૩૯) પવિત્ર સ્થાનમાં રહેવું, ભગવાનમાં ચિત્ત પરોવવું, પરમભક્તના આચરણનો આશ્રય કરવો, ભગવત્પરીતન, ભગવાન સર્વમાં ભિન્ન છે એવું જ્ઞાન, સર્વમાં સમાન દષ્ટિ, ક્રોધ, સ્પર્ધા, કૃષ્ણા, તિરસ્કાર વિગેરેનો ત્યાગ, અને પારકા તિરસ્કારનું સહન, આ વિશ્વમાં જ્ઞાનભાવ, સર્વ દર્શન ભગવાનમાં અર્પણ, અદંતા મમતાનો ત્યાગ, અભિમાનનો ત્યાગ, સેવામાં પૂર્ણ આગ્રહ, આ પ્રમાણે ભગવદ્દર્શન પાગવા; જેથી ક્રોધ પ્રકારે પ્રતિજ્ઞા વગર મધ્યમાધિકારી ઉત્તમ અધિકારી બની જાય છે. મર્યાદામાર્ગીયે તો ગંગાજના સ્થાનમાં રહી થીમાગવતમાં તત્પર થવું જોઈએ, અને પવિત્ર થઈ અન્તઃકરણની શુદ્ધિ કરવી. અને પરિક્ષિતને જ્યાં સિદ્ધિ થઈ ત્યાં આગળ રહેવું એવો એનો નિયમ છે. ૧૭

પૂર્વશ્લોકમાં મર્યાદામાર્ગી ભક્તને રહેવાનું સ્થાન બતાવ્યું, અને આ શ્લોક પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને રહેવાનું સ્થાન બતાવે છે.

મૂલમ્—અનુગ્રહઃ પુષ્ટિમાર્ગે નિયામકઃ इति स्थितिः ॥૧૮॥

અર્થ—પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાનનો અનુગ્રહ જ નિયમ કરનાર છે, તેથી જ્યાં આગળ ભગવાનની ઇચ્છા થાય ત્યાં આગળ રહેવું અનુકૂળ જ સ્થાનમાં રહેવું એવો નિયમ નથી.

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તે ક્યાં રહેવું? એના ખુલાસા સાર આ ઉત્તરાર્ધમાં કર્યું છે કે—ભગવાન જે સ્થલમાં અનુગ્રહ કરી રાખે તે સ્થલમાં રહેવું. પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાનના અનુગ્રહ જ ઉપર.

સર્વ આધાર છે. પુષ્ટિ એટલે પોષણ, એને “પોષણં તદનુગ્રહઃ,”
પોષણ એટલે ભગવાનનો અનુગ્રહ, આ અનુગ્રહ એ ભગવાનનો એક
ધર્મ છે, અનુગ્રહ એ પ્રકારનો છે, એક સાધારણ અને બીજો વિશેષ.
સાધારણ અનુગ્રહથી લૌકિક અથવા ભગવત્ સંબંધિ જે પદાર્થોની
ધન્યતા હોય તે પૂર્ણ થાય છે. જેમકે ઇન્દ્ર વિગેરે ઉપર તેવા સાધા-
રણ અનુગ્રહથી ફલ સિદ્ધ થયું હતું. અર્થાત્ ભગવત્સ્વરૂપ શિવાય
ઇતરપદાર્થની પૂર્તિ જે અનુગ્રહથી થાય તે સામાન્ય અનુગ્રહ, અને
કેવળ ભગવત્સ્વરૂપની જ ઇચ્છાવાળાને પ્રમેય બળથી જે સ્વીકાર કરે
તે વિશેષ અનુગ્રહ. આ અનુગ્રહ પુષ્ટિભક્તિથી જ થાય છે, મર્યાદા
માર્ગીયને મોક્ષની ઇચ્છા રહે છે તેથી તે પુષ્ટિ ન કહેવાય. કારણકે
વૃત્તાસુરે “હું મોક્ષ પણ ચાહતો નથી, હું તો હે ભગવાન? આપની
સેવા જ ચાહું છું.” માટે મોક્ષ કરતાં પણ પુષ્ટિ ભક્તિ અધિક છે.
મોટામાં મોટા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, લક્ષ્મીજી વિગેરેએ જે અનુગ્રહને
ન મેળવી શક્યા તે યશોદાના હાથે બંધાઈ ભગવાને પોતે ભક્તવત્સ-
લતા બતાવી અનુગ્રહ કર્યો હતો, એમ ન હોય તો સર્વત્ર વ્યાપક
એવા ભગવાનનું દોરડા (હાથ) માં બંધન શીરીને સંભવે? નહિ જ,
માટે તે અનુગ્રહ નહિ તો બીજું શું?

પુષ્ટિમિત્ર મર્યાદા ભક્તને શું ફળ? અને યાનમાર્ગ કરતાં
ભક્તિમાર્ગ હંતમ છે. એ આ નીચેના શ્લોકથી કહે છે,—

મૂલમ્—ઉભયોસ્તું ક્રમેજૈવ પૂર્વોક્તૈવ ફલિષ્યતિ ॥

જ્ઞાનાધિકરે ભક્તિમાર્ગે एवं તસ્માન્નિરૂપિતઃ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—મર્યાદામાર્ગના જ્ઞાની અને ભક્ત આ બન્ને ઉપર ભગવાનને અનુચિત કરે તો પુણિમાર્ગમાં તેમનો સ્વીકાર થાય છે અને પૂર્વોક્ત (માનસીસેવા) પણ પ્રાપ્ત થાય છે. મર્યાદામાર્ગમાં જ સ્થિતિ કરાવે તો મુક્તિ જ મળે છે, બજનનામૃત મળતું નથી. તેથી જ જ્ઞાનમાર્ગ કરતાં ભક્તિ માર્ગ અધિક છે, ઉત્તમ છે, માટે આ શાસ્ત્રમાં ભક્તિમાર્ગનું નિરૂપણ કર્યું છે.

વિવેચન—એક મર્યાદામાર્ગી જ્ઞાની અને ભક્ત આ બન્ને ઉપર ભગવાન અનુચિત કરે તો તેમાં મર્યાદાનો અંશ દૂર કરી તેમનો પુણિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવે છે અને માનસીસેવા સિદ્ધ કરાવે છે. વળી પુણિમિત્ર મર્યાદાભક્ત હોય તો તેને માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ જાય છે. પરંતુ કેવળ મર્યાદામાં સ્થિતિવાળાને મુક્તિ મળે છે. પુણિ (અનુચિત-ભક્તિ) આપતા નથી.

જ્ઞાની કરતાં ભક્ત ઉત્તમ શાસ્ત્રી ?

જ્ઞાનીને અક્ષરબ્રહ્મમાં જ પૂર્ણતા હોય છે, ભક્ત તે અક્ષરને ભગવાનનું ધામ જણે છે, ગીતાશ્રમાં કહેવા પ્રમાણે તેમાં રહેલા પ્રાપ્તોત્તમનો દર્શન રૂપી વિશેષ લાભ થાય છે. જ્ઞાનીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતાં અને અક્ષરબ્રહ્મની ઉપાસનામાં મોટો કહેવ પડે છે, જ્ઞાનીને મળતી અક્ષરપ્રાપ્તિ સાક્ષાત્ રસાનન્દરૂપ નથી, પણ જેમ મીઠું જલમાં નાખતાં ઓગળે એક થઈ જાય છે, તેમ અક્ષરમાં જ્ઞાનીનો લય થાય છે. ભક્તને અક્ષર કરતાં ઉત્તમ પૂર્ણાનન્દ પરબ્રહ્મનો લાભ થાય છે; લીલાસ્વાદ મળે છે; કારણકે શ્રીકૃષ્ણ રસિકજન સાથે લીલા

કરવા અક્ષરબ્રહ્મનો ક્લેશ દૂર કરી અતૈકિક દેહવાળા જીવનો સ્વતઃ અંગીકાર કરે છે, અને રસાત્મક આનંદ દાન કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનંદ છે, એના આનંદની ગણતરી નથી. અક્ષરબ્રહ્મના આનંદની ગણતરી હોવાથી પૂર્ણાનંદ નથી. અક્ષર પ્રકટ નથી, શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ છે. શ્રીકૃષ્ણ ભક્તમાત્રથી મેળવી શકાય છે, અક્ષર કૂટરથ છે, શ્રીકૃષ્ણ વિહાર કરે છે, અક્ષર ચલ નથી તેમ વિહાર કરવા સક્તિમાન નથી. શ્રીકૃષ્ણ આધિદેવિક છે, અક્ષરબ્રહ્મ આધ્યાત્મિક છે. માટે જ ગીતાનુભાવ બગરાનું કહે છે કે (અ. ૧૨ સ્તો. ૬. ૭) જે ભક્ત અને સર્વ સોંપીને મારે અધીન થઈ મારી સેવા કરે તો તેનો સંસારમાંથી ઉદ્ધાર હું છું, કારણ તેઓનું ચિત્ત મારામાં જ હોય છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગના યાત્રી કરતાં ભક્તિમાર્ગનો ભક્ત ઉત્તમ છે, એમ વેદાન્તશાસ્ત્રનો નિર્ણય છે. અને ગંગાજીના દશાન્તથી પણ સિદ્ધ જ છે કે આધ્યાત્મિક અક્ષરબ્રહ્મ કરતાં આધિદેવિક પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનંદ રસાત્મક છે, ઉત્તમ છે.

ભક્તિ ના હોય તો શી દશા થાય ?

મૂલમ્—ભક્ત્યભાવે તુ તીરસ્યો યયાદુષ્ટૈઃ સ્વકર્મેભિઃ ॥

અન્યથા માવમાપન્નસ્તસ્માત્સ્થાનાચ્ચ નશ્યતિ ॥૨૦॥

અર્થઃ—જેમ ગંગાજીના કાંઠા ઉપર રહેલો ગંગાજીનો ભક્ત ભક્તિ (સ્નેહ) વગરનો હોય તો પોતાના દુષ્ટ કર્મથી ભક્ત છતાં પતિત થાય છે, તેમ ભગવાનની સમક્ષ રહેતો હોય છતાં જો તેને ભક્તિ (સ્નેહ) ન પ્રકટે તો તે પોતાના દુષ્ટ કર્મથી પતિત થાય છે, નાશ પામે છે.

વિવેચન, દૃષ્ટાન્ત—મંગાજના શંકા ઉપર રહેલો ભક્ત મંગા-
'જીને ખેડેલાં તીર્થંત્રયે ભજી છે, પરંતુ ભક્તિ રનેદ ન થાય ત્યારે
તેને પાપાચરણ થાય છે, પૂજ્યબુદ્ધિ નહ થાય છે. અને ઉત્તમ ફળ
ન મળતાં પતિત થાય છે

સિદ્ધાન્ત—તેમજ અધિકારી પણ ભગવાનની નજીક રહેના હોય
છતાં સેવા વિગેરેમાં પ્રીતિ ન રાખે અને નિસકલ રનેદ ન થતાં
સાધારણત્વ બુદ્ધિ થાય એટલે પાપાચરણ કરવાની બુદ્ધિ થાય છે,
ઉપરે કૃપાશુ ભક્ત ઉપર ઈર્ષ્યા દેખ વિગેરે શકિ પામતા પતિત થાય
છે, નાશ પામે છે માટે જ—

માહારમ્યજ્ઞાનપુર્યસ્તુ સુહૃદ. સર્વતોષિકઃ ॥ રનેદો મક્તિ
રિસિપ્રોક્તસ્તયા મુક્તિર્ન ચાન્યથા ॥ ભગવાનની મોટાપ નજી
હદ અધિક રનેદ થાય તે જ ભક્તિ કહેવાય અને તેનાથી જ મુક્તિ
થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

મૂલમ્—एवं स्वशास्त्रसर्वस्वं मया गुप्तं निरूपितम्

एतद्गुप्तं विमुच्येत पुरुषः सर्वसंशयात् ॥ ૨૧ ॥

અર્થ—આ પ્રકારે ભક્તિમાર્ગીય-શાસ્ત્રીય સર્વે સિં-
દ્ધાન્તો જો કે ગુપ્ત હતા છતાં (અધિકારી સાહે) નિરૂપણ
કર્તા છે, તે આ પ્રમાણે બાણી સમજી મનુષ્ય સર્વ સંશ-
યમાંથી છુટે છે.

વિવેચન—ભક્તિ શિરામ એન્ન કર્તવ્ય શાસ્ત્રમાં નિરૂપણ
નથી. માટે આ મનુષ્યમાં કહેવા નિયમોને સમજી આચરણમાં યુક્તી
પ્રશુના લીધા સ્વાદને મેળવેલા, જો જ મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

इति श्रीमदार्चार्थप्रणीता श्रीसिद्धान्तमुक्तांशली समाप्ता.

॥ श्रीभक्तिवर्धिनी ॥

શ્રીમદાચાર્યજી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવેની ભક્તિ કેવી રીતે વૃદ્ધિ પામે તેના પ્રકાર જણાવવાની પ્રતિજ્ઞા નીચેના શ્લોકથી કરે છે.

મૂલમ્—યયા ભક્તિઃ મદૃદ્ધા સ્યાત્તયોપાયો નિરુપ્યતે ॥

વીજમાવે દહે તુ સ્યાત્ ત્વાગાચ્છ્રવણકીર્તનાત્ ॥૧॥

અર્થઃ—પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોની ભક્તિ જે ઉપાય કરવાથી વૃદ્ધિ પામે તે ઉપાય આ ગ્રંથમાં જણાવવામાં આવે છે. (હવે ઉપાય દર્શાવે છે કે) પ્રહ્લ્લસંબંધ મંત્રનો ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યા પછી ભગવાન જીવેનો અંગીકાર કરે, એ રૂપી બીજા ભાવ હઠ થયા પછી અર્થોત્ સંપૂર્ણ રીતે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્પરાયણ થાય ત્યાર પછી બીજા સાધનો કરવાની અપેક્ષા મટાડીને સ્વમાર્ગીય સાધનો કે ભગવદ્દ્ધર્મનું શ્રવણ અને ભગવદ્દ્દુષ્ટોના કીર્તનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે.

વિવેચન—આગ્રંથના આરંભમાં શ્રીમદાચાર્યજી દર્શાવે છે કે સર્વથી વિવક્ષ્ય પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિ જે સાધનો કરવાથી વૃદ્ધિ પામે તે સાધનોનું નિરૂપણ આ ગ્રંથમાં દર્શાવાય છે.

જે કે ભક્તિના ઉત્પત્તિના પ્રકારો પુરાણ વિગેરે ગ્રંથોમાં દર્શાવ્યા છે અને ભક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી સાધન કર્યા સિવાય પણ વૃદ્ધિ

પામે છે, તો પછી આ અંધ રચનાનું શું કારણ? એવી શંકા ઉપજ
 થાય પરંતુ, ભાગવતના એકાદશ સ્કંધ, વિગેરે ગ્રંથોમાં દર્શાવેલા સા-
 ધનોથી જે ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને મર્્યાદાબંધિત કહેવામાં આવે
 છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિમાં તેની ગણતરી થતી નથી, કારણ કે તે
 ભક્તિના સાધનો સારુમાં કહેલી મર્્યાદા પ્રમાણે જ કરવા પડે છે. માટે
 શ્રીમદ્વાયર્ધશ્રીએ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિની વૃદ્ધિના ઉપાયો દર્શાવવા પ્રતિજ્ઞા
 કરી છે. શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોને કામના સિવાય પ્રભુમાં દૃઢ પ્રેમ
 થાય અને હૈકિંક કે વૈદિક આવરણો કાંઈ પ્રતિબંધ ન કરે, તેવી
 પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિ જીવોને પ્રાપ્ત થાય તે ભક્તિની વૃદ્ધિ કરવાને
 સ્વમાર્ગના સાધનો બતાવવાની ખાસ જરૂર છે કે સાધનથી શુદ્ધ-
 પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાની પ્રાપ્તિ તુરંત પ્રાપ્ત થાય. આ પુષ્ટિમાર્ગીય સાધનો,
 ભક્તિનું સ્વરૂપ અને ભક્તિનું રૂપ વિવક્ષ્ય છે. એવું સમજવામાં આવે
 તેવી રીતે આ પુષ્ટિમાર્ગીય સાધનોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

હવે શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ દીક્ષામાં ભક્તિનું લક્ષણ અને સ્વ-
 રૂપ દર્શાવતાં લખે છે, કે ભગવાન કહે છે “કે આ જગતમાં મને
 વધીથી ભક્તિ સિવાય કોઈ પણ જ્ઞાન, તપ, યોગ, સાંખ્ય વિગેરે સાધનો
 મારી પ્રાપ્તિ કરવા શકતાં નથી.” માટે શ્રીમદ્વાયર્ધશ્રી ભક્તિની વૃદ્ધિ
 થાય એવા ઉપાયો દર્શાવે છે. વળી આ ભક્તિનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે કે
 પ્રભુની મોટાઈ મર્યાદા પછી તેમાં મન્યુત્ત અને સર્વ કરતાં વધારે
 રમેહ થાય છે. તેભક્તિ કહેવાય છે. અને તેજ ભક્તિથી સુખિત
 થાય છે. આજ ભક્તિ આ અંધમાં કહેવામાં આવી છે.

હવે હવતર્ધમાં સાધનનું નિરૂપણ દર્શાવતાં કહે છે કે —

સાધનો લગ્નકર્તા પહેલાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તે ખીજ આવને દૃઢ

કરવેા જોઇએ. આ બીજા ભાવનું સ્વરૂપ શ્રીગોકુળનાયક મહારાજ એવું દર્શાવે છે કે—શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીઆચાર્યશ્રીના અનુમદ પૂર્વક સ્વમાર્ગની પદ્ધતિ પ્રમાણે સર્વ ભગવાનને આત્મનિવેદન કરીને અર્ચાત્ સ્નહસંબંધ મૂંઝવેા ઉપદેશ શ્રદ્ધા કર્યા પછી જ્યારે આત્મનિવેદનનું વારંવાર સ્મરણ થયા પછી સર્વ વસ્તુપર ભગવાનનો પૂર્ણ હક છે. એવું ભક્ત જાણે ત્યારે ભગવાન તે જીવેા અંગીકાર કરે છે. ” એ બીજા ભાવ દ્વયવાનું લક્ષણ છે. આ બીજા ભાવ દ્વય થયા પછી ભક્ત નિરંતર ભગવાનમાં પરાયણ થઇને પ્રુષ્ટિમાર્ગમાં રિયતિ કરીને જ રહે છે.

આ બીજાભાવ દ્વય થયા પછી સ્વમાર્ગનાં સાધનોમાં જ તત્પર રહી અને દયાગાત્ર એટલે સ્વમાર્ગીય સાધન સિવાયનાં બીજાં સાધનોના ત્યાગ કરી, તેમજ સ્વમાર્ગીય ભગવદ્ધર્મના અવલુપ્તિ તથા ભગવદ્ગુણોના કીર્તનથી સ્વમાર્ગીય ભક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. આ અવલુ સ્વમાર્ગીય ધર્મોમાં જેવું ભગવદ્ધર્મનું નિરૂપણ કરેલું હોય તેવું જ હોયું જોઇએ અને એ ધર્મનું અવલુ કર્યા પછી તે ધર્મોનું સ્વરૂપ બરાબર સમજ તે પ્રમાણે બીજાને ધર્મો કહી સંમળાવવા, તેનું નામ કીર્તન છે. આ સાધન રૂપ અવલુ અને કીર્તન કરવામાં આવે તોજ ભક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ કહે છે કે ભગવાનના સ્વરૂપ, ગુણ, અને લીલાની ભાવના સાથે કીર્તન કરવાથી ભક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. અર્થાત સ્વરૂપ, ગુણ, તથા લીલાનું જે અવલુ કર્યું હોય તેની ભાવના કરતાં કીર્તન કરવું. ૧.

શ્રીગોકુળનાયક મહારાજ આગળ આલતાં કહે છે કે—પહેલાં

* આનું વિવેચન નિરોધવશજી નામના ગ્રંથમાં કરેલું છે. ત્યાં આગળ જોઇ લેવું. *

બહિતના બીજની દહનાનો પ્રકાર દેવો તોપણ કોઈ વખતે બીજનાં કુસંગને લીધે વિધ્નો આવવાનો સંભવ રહે છે, માટે બીજના દુઃસંગોને નાશ કરીને બહિતના બીજની દહના શી રીતે થાય તે માટે ભગવાનના ભજન રૂપી બીજને પ્રકાર શ્રીઆચાર્યજી દહે છે,

મૂલમ્—ધીજદાદર્યમકારસ્તુ ગૃહે સ્થિત્વા સ્વધર્મતઃ ।

અન્યાવૃત્તો યજેત્ કૃષ્ણં પૂજયાશ્રવણાદિધિઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ—ઘરમાં રહીને પણ સ્વધર્મથી પોતાનું વતન ચલાવીને બહિતના બીજની દહના કરવાનો ઉપાય નીચે પ્રમાણે કરવો. પોતાના સ્વમાર્ગના ભગવદ્ધર્મથી નિવૃત્ત થયા બગર ભગવાનની પૂજા વડે શ્રવણ કીર્તન વિગેરેથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને સેવવા જોઈએ.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં ઘરમાં રહીને પુરિમાર્ગીય બકને ધર્મો પાળવા, જોમ કહ્યું છે, તેનું કારણ જોઈ કે ભગવત્સેવા, ભજન વિગેરે કરવાનું મુખ્ય કર્મ ઘરમાં રહેવા સિવાય બની શકતું નથી, તેથી ઘરમાં રહીને ભજન કરવું. સ્વધર્મથી પોતાનું વર્તન અસારવું. જોમાં સ્વધર્મથી વર્ણશ્રમના ધર્મો ન સમજવા, પરંતુ બહિત માર્ગના ધર્મોથી જ વર્તન કરવું કેમકે વર્ણશ્રમના ધર્મો તેર ભૂતિ પ્રમાણે વળગેલાં છે શ્રીમાદાચાર્યજી પણ કહે છે કે શક્તિ પ્રમાણે જરૂર વર્ણશ્રમના ધર્મો પાળવા, પરંતુ વર્ણશ્રમના ધર્મોથી ભગદ્ધર્મને ખાધ ન થવે જોઈએ. તેથી આ ઠેકાણે બહિતમાર્ગીય ધર્મો સમજવા, અન્ન સ્વધર્મ જોવો શબ્દ છે, સ્વ જોટલે આદ્યા સર્વેથી (વર્ણશ્રમ (સિવાયના) પુરિમાર્ગીય ધર્મો જોવો અર્થ થાય છે. હવે ગૃહસ્થશ્રમમાં રહ્યા સિવાય સેવો ઉપયોગી પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને શ્રીમદ્ વલ્લભ પ્રભુએ જે વેદ વિગેરે યાત્રાના શોખરૂપ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રેમરૂપ સેવાનો પ્રકાર બાંધ્યો છે, તે પ્રમાણે સવારે મગધાથી આરંભી રાજભોગ પર્વન અને ઉત્થાપનથી ચપન સુધી દીનતા પૂર્વક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની પ્રેમપૂર્વક ઋતુ પ્રમાણે સેવા કરવી આ મેવામાં ગમવાનતા સ્વરૂપને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ માનવા. સમાગમ માટે વિરહ કરવો, હું સેવક છું. એવી ચરણની ભાવના રાખવી. આ પ્રકારે વલ્લ, આમરણ, દીર્ઘન, નમન, ચંદન વિગેરેથી પ્રણામી સેવા કરવાથી નવ પ્રકારની શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, સર્ચન, ઘન્દન, દાસ્ય, સહય અને આત્મનિવેદન. આ નવ પ્રકારની ભક્તિ પણ આની જાય છે. આ પ્રકારે સેવા કરી પછી બચતા વખતમાં બીજાનો દુઃખ જાણ નહિ તેટલા સાર શ્રવણ વિગેરે નવ પ્રકારની સેવા કરવી. એમ આજ્ઞા કરી છે. સાચંચ કે-ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સેવા કરવાથી, અને શ્રવણ વિગેરેથી નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવાથી (ભગવાનમાં અસંત પ્રેમરૂપી) પુષ્ટિમાર્ગીય બીજા દેવ થાય છે. એનું સૂચ્યુ. ૨.

મૂલમ્—વ્યાવૃત્તોઽપિ હરૌ ચિત્તં શ્રવણાદૌ યતેત્ સદા ॥

તતઃ પ્રેમ તથાસક્તિર્વ્યસનં ચ યદા ભવેત્ ॥ ૧ ॥

વીજં તદુચ્યતે શાસ્ત્રે દૃઢં યદ્વાપિ નશ્યતિ ॥

અર્થ—(સેવામાં મદદગાર સ્ત્રી વિગેરે સાધનો ન મળી આવ્યાં હોય અને બીજા સ્ત્રીક્રમાં બતાવ્યા મુજબ સેવા કરવામાં અસક્ત નિવડે તો) અને તેથી જુદા પ્રકારના વ્યવસાય (કાર્ય પ્રવૃત્તિ) માં રોકાઈ જવાય ખરું, પરંતુ

તેમાંથી એકદમ છુટા થઈને શ્રીહરિમાં જ ચિત્ત લગાડીને
 અવશ્ય વિગેરે નવ પ્રકારની બકિત માટે જરૂર ચત્ત કરવો.
 આ પ્રમાણે ચત્ત કરતાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુમાં પ્રેમ થાય છે,
 અર્થાત્ રનેહનો અંકુર થાય છે. આ રનેહ પછી આસક્તિ
 થાય છે (આ આસક્તિથી ચિત્ત પ્રભુમાં લાગીને તેમાં જ
 તત્પર પડેવેલું રહે છે.) ત્યારે પ્રભુમાં બકતને વ્યસન થાય છે.
 (આ વ્યસનથી બકત પ્રભુ સિવાય ગોપિકાઓની માફક બીજે
 કંઈ રહી શકતો નથી.) આ પ્રમાણે વ્યસન થવાથી બીજ
 બાવ દૃઢ થાય છે. કે જે દૃઢ બીજ કાંઈ પણ પ્રકારે ખસતું નથી.

વિવેચન—શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ જણાવે છે કે સેવાનાં
 સાધનો વગર જે બકત હોય તેણે પ્રભુકયાઅરણ્ય વિગેરેમાં ચત્ત કરવો.
 આ પ્રમાણે અવશ્યાર્થિક સાધનો દર્શાવી પ્રભુમાં પ્રેમ થાય છે. પ્રેમ
 પછી આસક્તિ અને આસક્તિ પછી વ્યસન થાય છે. અર્થાત્ જેમ
 ગોપિકાઓને ભગવાનનું વ્યસન લાગેલું હતું અને તેથી તેમને ભગ-
 વાન સિવાય એક ક્ષણ પણ રહી શકાતું નહતું. તેની માફક જ્યારે
 પ્રભુમાં વ્યસન થાય છે. ત્યારે બકતને પ્રભુ સિવાય બીજું કંઈ પણ
 રચતું નથી. આ પ્રમાણે વ્યસન થવાથી બીજ બાવ દૃઢ થાય છે
 અર્થાત્ પહેલાં શ્લોકમાં બીજભાવનો અર્થ મતાબ્ધા મુજબ આત્મ-
 નિરતનથી પ્રભુએ જીવનો કરવો અંગીકાર રૂપી બીજભાવ કદાપિ નાશ
 પામતો નથી. આ શ્લોકનો સાર્વત્રિક દર્શાવતાં શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ
 તણે છે કે જે બકતને સેવાનાં સાધનો નથી, તેમણે અવશ્ય વિગેરેમાં
 ચત્ત કરી સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થએલી ઈન્દ્રિયા, સર્વ વસ્તુઓ,
 અને ચિત્ત, ભગવાનમાં જ જોડવાં. તેનાથી જ બીજ દૃઢ થશે. ૩૮

આ આવતા ચોથા અને પાંચમા શ્લોકમાં શ્રીગોકુલનાયક જી-
ણાવે છે કે-ભગવાનના પ્રીતિ ઉત્પન્ન થવામાં ત્રણ કારણો આડાં
આવે છે. ૧ ભગવાન સિવાયના પદાર્થોમાં સ્નેહ. ૨ ગૃહમાં આસક્તિ
અને ૩ ભગવાન સિવાય એકદશ્ય પણ ગાળવી. આ ત્રણ પ્રકારના વિ-
ધોને નાશ કરવા સાર ત્રણ પ્રકારના ઉપાયો નીચેના શ્લોકથી જણાવે છે.

મૂલમ્—સ્નેહાદ્રાગવિનાશઃ સ્યાદાસત્ત્વપા સ્યાદ્ ગૃહારુચિઃ ॥

ગૃહસ્થાનાં વાધકત્વમનાત્મત્વં ચ ભાસતે ॥

યદા સ્યાદ્વ્યસનં કૃષ્ણે કૃતાર્થઃ સ્યાત્તદૈવ હિ ॥૫॥

અર્થ—પ્રભુમાં સ્નેહનો અંકુર થાય છે, ત્યારે ભગ-
વાન સિવાય ઇતર પદાર્થમાંથી સ્નેહ નાશ પામે છે અને
ભગવાનમાં આસક્તિ થાય છે. અર્થાત્ પ્રભુમાં હૃદ પ્રેમભાવ
થાય છે; ત્યારે ઘરની અંદર રહેલી આસક્તિનો નાશ થાય
છે. ભગવાનમાં આસક્તિ થવાથી ઘરની અંદર રહેલાં સ્ત્રી
પુત્રાદિક જે પોતાના જેવા ભાવવાળા ના હોય તો આ મારા
સરખાં ભાવવાળાં સ્ત્રી પુત્રાદિક નથી, માટે મારા ભગવદ્-
ભાવને બાધ કરનારાં છે, એવું ભક્તને સ્પષ્ટ માલૂમ પડે
છે. અને અમુક ભગવદીય નથી અને અમુક ભગવદીય છે.
એવું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે (તેથી ભગવદીયોમાં તે ભક્તને
ભગવાન પલું ભાસે છે.) અને આમ કરતાં પ્રભુમાં વ્યસન
થાય છે ત્યારે તે કૃતાર્થ થઈ જાય છે.

વિવેચન—ઉપર કહ્યું કે પ્રભુનો સ્નેહ થવામાં ત્રણ પ્રકારનાં
વિધો આડાં આવે છે. તે વિધોના નાશ કરવાના ઉપાયો દર્શાવતાં કહે

છે કે શ્રવણાદિક સાધનો કરી અને પ્રભુની સેવા દરીને પ્રભુમાં રનેલ ઉત્પન્ન કરવો. તેથી ભગવાન પ્રિયાય પ્તર વસ્તુઓમાંથી પ્રેમ નાચ પામશે, અને પછી તે પ્રેમ દદ થાય ત્યારે પ્રભુમાં આસક્તિ થાય છે આ આસક્તિથી ધરતી આસક્તિ નીચેના બે કારણોથી દૂર થાય છે.

૧—ધર્મ રદનારા સ્ત્રી પુત્રાદિક બે પેતાના સરખા બાવ વાગા ન હોય તે તે મારા બાવને નાચ કરશે એવું બંડ સમજે છે તેથી તેમનો સંબંધ ન રાખતાં તેમનાથી તટસ્થ રહે છે.

૨—ઉપર પ્રમાણે પેતાના સરખા ભગવદ્ બાવ વગરના સ્ત્રી પુત્રાદિક હોય તો તેમના ઉપર પેતાપણાનું અભિમાન બંડતોને રહેતું નથી. કેમકે તેનું ચિત્ત ભગવાનમાં જ હોવાથી ભગવાનમાં જ પેતા પણાનો ભાવ રાખે છે. અને ભગવાનના સંબંધ વાળા ભગવદ્દોષોમાં જ પેતાપણાનો ભાવ રાખે છે તેથી બે સ્ત્રી પુત્રાદિક જે દોષ ભગવદ્દોષ હોય અને પ્રભુમાં હલકું ભાવવાળા હોય તે જ તેમાં પેતાપણાનું બાન રાખે છે.

૩—આ પ્રમાણેનું વર્તન કરતાં પ્રભુમાં અધિઃાધિક પ્રેમ થાય ત્યારે બંડતને વ્યસન થાય છે. ત્યારે ભગવાનના પ્રમદ દર્શન સિવાય તથા તેમના સંબંધ વગર આ બંડન જરા પણ રહી શકતો નથી. આ વ્યસન પ્રાપ્ત થતાં તે કૃતાર્થ થાય છે. અર્થાત્ પ્રભુસંબંધ રૂપી સર્વોત્કૃષ્ટ બંડને મળી જાય છે. ૫

આ નીચેના શ્લોકમાં શ્રીગોકુલનાથજી મદારાજ જણાવે છે. કે ઉપરના શ્લોકમાં કહેવા યુગ્મ્ય જે બંડને પ્રભુવ્યસન પ્રાપ્ત થયું હોય તે બંડતોની ચોગ્યતા ખતાવી તેમ ભાવ અને કૃણ પણ ખતાવ્યું હવે આ શ્લોકમાં તેની વ્યસન વાળા બંડતની વ્યવસ્થા ખતાવે છે—

થાય છે, તેવો દ્વેષ અને બંધ બીજા પ્રસંગથી થતો નથી, માટે ધરતો ત્યાગ કરીને જ વ્યસન બાવવાળા ભક્તે મનને પ્રભુ પરાવર્ણ કરીને ભગવાનમાં મન સ્થિર થાય એવી પવિત્ર જગ્યા ઉપર જઈ પરમ ભગવદીયોના સંગમાં જ વખત ગાળવો જોઈએ. ૬

ગૃહ ત્યાગ ક્યારે કરવો ?

દ્વે આમળ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજ દહે છે કે—ભક્તિમાર્ગનું અનુકરણ કરનાર કોઈ પણ ભક્ત ત્યાગનું સ્વરૂપ સમજ્યા સિવાય અને વ્યસન કુધીની પાત્રતાને પામ્યો ન હોય છતાં હું પણ ગૃહનો ત્યાગ કરીને ભક્તિની વૃદ્ધિ માટે ચલ કરીશ એમ વગર વિચારે અને અધિકાર વગર ગૃહનો ત્યાગ કરે તો તેને બહુ જ હોય પ્રાપ્ત થાય છે એવું આ સાતમા શ્લોકમાં પ્રતિપાદન કરે છે—

મૂલમ્—ત્યાગે ધાધક મૂયસ્ત્વં દુઃસંસર્ગચિયાન્નતઃ ॥૭॥

અર્થ—ત્યાગનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર જો ગૃહત્યાગ કરવામાં આવે તો તેને દુષ્ટ આધુસોનો સંબંધ થાય છે. (અને ગૃહનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી) તેને અન્નને સાફ અહિંતહીં રખકવું પડે છે અને તેથી અપ્રસાદી અન્ન ખાવાથી તેને અનેક પ્રકારના રોગો પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન—ઉપર કહી ગયા કે પ્રજ્ઞના વ્યસનપર્યંતે જો ભક્તની સ્થિતિ રહેલી છે, તેથી ભક્તિનો નાશ ન થાય એવું બીજા ૬૬ શ્લોકમાં તેવા ભક્તેજ ગૃહનો ત્યાગ કરવાનો છે તેથી તેને બાધ થતો નથી. પરંતુ ઉપર કહેવા મુજબ વ્યસન સ્થિતિએ ના પડે એવો હોય અને ત્યાગનું સ્વરૂપ સમજ્યા સિવાયનો સાધારણ ભક્ત જો ધરતો ત્યાગ કરે તો તેને ક્ષણસિદ્ધિ થતી નથી. કારણ કે પ્રજ્ઞમાં આસક્તિ થાય છે ત્યારે

તે ભગવદ્ભાવ વગરનાઓને ઝોળખી ચકે છે, સાધારણ ભક્તની ભગવાનમાં આસક્તિ નહિ હોવાથી ભગવદીયોને ઝોળખી શકતો નથી, તેથી તેને પોતાના સરખા સાધારણ ભક્ત અને કેટલાક દુષ્ટજનોનો સમાગમ થવાથી તેનો સાધારણ ભાવ પણ નાશપામે છે. સર્વત્ર પ્રસાદીજન, અન વિગેરે નહીં મળી શકવાથી અપ્રસાદીનો ઉપયોગ કરે તેથી તેની ભુદિનો નાશ થાય છે. અને બહિર્મુખ થાય છે. માટે જ્યારે પ્રભુમાં વ્યસન થાય છે ત્યારે આપો આપ ગૃહ છૂટી જાય છે, મહારાજશ્રી કહે છે કે ઉપર પ્રમાણે જે અધિકાર વગરનાઓને શુદ્ધત્યાગ કરવાનો નિષેધ કર્યો તે ભક્તે કેવી રીતે વર્તવું તે નીચેના શ્લોકમાં કહે છે.

મૂલમ્—અતઃ સ્થેયં હરિસ્થાને તદીયૈ સહ તત્પરૈઃ ॥

અદુરે વિપ્રકર્ષે વા યથા ચિત્તં ન દુષ્યતિ ॥ ૮ ॥

અર્થ—જે હીન અધિકારવાળા ભક્તોને ધરનો ત્યાગ કરવા વારતે નિષેધ કરેલો છે. અર્થાત્ અધિકાર વગરના ભક્તે ધરનો ત્યાગ ન કરવો, એવું જે પહેલાં કહ્યું તે અનધિકારી ભક્તે શ્રીભગવાનમાં પરાયણ એવા ભગવદીયો પાસે રહેવું કે જ્યાં સેવા વિગેરે પ્રકાર આપે આપે છે, તેવા ભગવતસ્થાનમાં બહુ દૂર ન પડે અર્થાત્ કંઈક છેટે આપણા મનમાં બહુ પરિચયથી તેમના ઉપર દોષ દ્રષ્ટિ ન આવે અને તેમના ચિત્તમાં આપણા ઉપર દોષ દ્રષ્ટિ ન થાય, એવી રીતે ભગવદીયો પાસે રહેવું.

વિવેચન—ભક્તિવાળો પણ અધિકાર વગરનો જે ભક્ત હોય તેણે પ્રભુના હૃદય સ્થાન શ્રીજી જેવામાં જઈને રહેવું. અને ત્યાં ભ-

ગવાનમાં તત્પર રહેનારા ભગવતમેવા અને ભગવદ્ગુણ માનારા ભક્તો સાથે રહેવું. આ પ્રમાણે દરવાચો જાકિનો નાચ થતો નથી. વળી શ્લોકમાં યોગેષ્ઠ છેડે રહેવું, એવું કહ્યું છે તેનું કારણ એવું છે કે—ભગવદીયની અત્યંત પાસે જ હમેશાં જો રહે તો દિનાધિકારીના મગતમાં ભગવદીયોની મોટાપ્ત રહે નહિ માટે જરા દૂર વાસ કરી ધજોખરે સમય તેમના સંગમાં જ ગાગવો. અને તેમાં મુખ્ય એ ભગવતું કે ભગવદીયો ઉપર આપણી દુષ્ટબુદ્ધિ યથા ચિત્ત દુઃખ ન થાય અને ભગવદીયોનું આપણા ઉપર ચિત્ત દૂષિત યથા દોષ દષ્ટિ ન થાય એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. કારણ કે તેમ ચલાથી ભગવદ્ધર્મનો બોધ થતો અટકે છે. અને ભગવાનથી જાહિર્મુખ થવાય છે. માટે ભગવદીયોના સંગમાં નિર્દોષપણાથી રહેવાય એમ કરવું આ ભગવદીયના સંગથી દુષ્ટ સંગથી બચાવી અને અન્નાદિકમાં પણ અપ્રસાદીનો દોષ આવશે નહિ, કારણ કે ભગવદીયોમાં પ્રસાદી વસ્તુનો ઉપયોગ થાય છે.

હવે આગળ કહે છે કે—શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત જો સેવા અને કલામાં આસક્ત હોય તેને આ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય રાગની સિદ્ધિ થાય છે એમ શ્રીમદ્વાચાર્યજી દર્શાવે છે.

મૂલમ્—સેવાયાં વા કલાયાં વા વસ્યાસક્તિર્દદા મયેત્ ॥

યાવજ્મીવં તસ્ય નાશો ન કાપીતિ મતિર્ધમ ॥૧॥

અર્થ—શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય સેવામાં અથવા તો ભગવત્કલામાં જો ભક્તની જીવન પર્યંત દૃઢ આસક્તિ રહેલી હોય, તો તે ભક્તની કોઈ ઠેકાણે ખરાબી થતી નથી. એવો મારો ખાસ અભિપ્રાય છે.

વિવેચન—શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય અને શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ પ્રગટ કરેલા

સેવાના પ્રકારથી સેવા કરવામાં અને સેવાના અનવસરમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવાનની લીલા દર્શક કથામાં જે ભક્તને સંપૂર્ણ આસક્તિ હોય અને ચિત્તની દદતાપૂર્વક જેનો દદ આશ્રય પ્રભુમાં જીવન પર્યંત બંધાય તો તેની કોઈ દેશમાં કે કાલમાં અરાખી એટલે અધમતા પ્રાપ્ત થતી નથી. સેવા અને કથા એવા બે રુપે જ્યોત્સ્નામાં લખેલ હોવાથી બુદ્ધિમાંથી ભગવદોચ્ચાથી જેમાં આસક્તિ થાય તે આસક્તિ પરમ ફળને આપનારી છે. પરંતુ તે આસક્તિ જન્મ પર્યંતની હોવી જોઈએ. આમાં ફળની પ્રાપ્તિ તુરંત થાય છે. એવો શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ પોતાનો મત દર્શાવ્યો છે.”

આ તીથેના જ્યોત્સ્નામાં જણાવે છે કે કોઈ સાધારણ અનુપયોગ ભક્ત સામા જીવ કોઈ ભક્તને સેવામાં અશક્ત અને કથામાં પ્રેમવાળો જોઈને પોતે પણ ફળ ઉત્સાહથી જ દેખા દેખી સેવા ત્યાગ કરી સ્મરણ કરવાનો ઉત્સાહ ધરાવી ગૃહત્યાગ કરે ને એકાન્ત વાસની ઇચ્છા રાખે તો તેમાં બાધ થાય છે. આ બાધનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

મૂલમ—વાધસંભાવનાયાન્તુ નૈકાન્તે વાસ રૂપયતે ॥

हरिस्तु सर्वतो रक्षां करिष्यति न संशयः ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—કોઈ પણ સંસારિક કારણથી સેવામાં બાધ આવતો હોય (તેથી પોતાને સેવામાં અશક્ત માની ભગવાનના સ્મરણ સાર) એકાન્તમાં વાસ કરવાનો વિચાર કરે તો તે આ ભક્તને ઈષ્ટ નથી. (કારણ કે એકાન્ત વાસ ટીકામાં કહેવા મુજબ અયોગ્ય ગણ્યો છે) માટે સેવાનો ત્યાગ કર્યા સિવાય સેવામાં જ તત્પર રહેવું કેમકે ભગવાન ચો તરફથી રક્ષણ કરશે એમાં સંશય નથી.

વિવેચન—કોઈ માન્ય માનસિક દિશ્વથી અથવા તો સંસારિક લોભમાં આપ્તહિને લીધે સેવામાં બાધ આવતો જોઈને ધરતો ત્યામ કરીને એકાન્તમાં બગવાનની નામ સ્મરણ કરવા સાર એકાન્ત રહેવા માગે, તો એ તેની એકાન્તની સ્થિતિ પસંદ કરવા લાયક નથી, કારણ કે સેવાનો ત્યામ કરીને જ સ્મરણ વિગેરે કરવાનું છે, તેની એકાન્ત સ્થિતિ કરવાની શ્રીમદ્દાયાર્થજી મના કરે છે. માટે જો બંધને સેવામાં અડચણ આવતી હોય તો પણ માન્ય સેવાની દૃઢતા ન હોઈતી, ગમે તેટલી અડચણો આવતી હોય તે સદન કરીને સેવામાં જ તત્પર રહે તો બગવાન પોતાના બંધનો સેવામાં આમદ જોઈને પોતાની કડિતથી બંધની માનસિક દિશ્વ અને સંસારિક, વૈદિક વિગેરે સર્વ અડચણો દૂર કરીને સેવાનીજ સંપત્તિ પૂરી પાડે છે. માટે જરા પણ સંશય રાખ્યા શીરાવ સેવામાંજ તત્પર રહીને ભગવત્પ્રભુ વિગેરે કરવાં. સેવાનો ત્યામ સર્વથા કરવો નહિ. આમ કરતાં વ્યસન અવર્યાથી આપોઆપ મુક્તિ મળે.

હવે ઉપસંહાર કરે છે.

મૂલમ્—इत्येवं भगवच्छास्त्रं गूढतत्त्वं निरूपितम् ॥

य एतत्समशीयीत तस्यापि स्याद् दृढा रतिः ॥૧૧॥

અર્થ—આ પ્રમાણે હોના તત્ત્વવાળું ભગવાનમાં સક્તિ વધવાના ઉપાયવાળું શાસ્ત્ર નિરૂપણ કર્યું. આ શાસ્ત્રને જાણે છે; તેને પણ ભગવાનમાં દૃઢ પ્રીતિ થાય છે.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં રૂઢિ શબ્દ સમર્પિતે રૂચર છે, આ પ્રમાણે શ્રીપુરોષોત્તમની ભક્તિને વધારવાની સિદ્ધાંતજી આપનારું આ શાસ્ત્ર છે, એમ સિદ્ધ કર્યું. આ શાસ્ત્ર રૂઢિ વર્ણનાથી માત્ર પસંદ

નથી. પરંતુ આચરણમાં મુખી અનુભવ લેવાથી જ આ ધ્યાનનું રવ-
રૂપ પથાર્થ સિદ્ધ થાય છે. અને આ ધ્યાનનો સખ્યાર્થ અને તેના
સિદ્ધાન્તોનો જ્ઞાન પૂર્વક અભ્યાસ કરવામાં આવે અને તે જ પ્રમાણે
પાઠ કરવામાં આવે તો અંતઃકરણના દોષો નિવૃત્ત થઈને આ માર્ગના
સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે. અને તેથી શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાનમાં દૃઢ ચિત્ત
થાય છે. મોટે અર્થે અને જ્ઞાન પૂર્વક પાઠ કરવો ઉચિત છે.

इति श्रीमदाचार्यविरचिता श्रीभक्तिवर्धिनी समाप्ता.

શ્રીનવરત્ન ગ્રન્થ.

શ્રીમદ્ભગવાદ ગીતામાં નવ શ્લોકો છે, તે ખરેખર નવ રત્ન ખરેખર
જોવા ઉપર મમતાવાળો જેમ રત્નને સંભા-
ળાળીને રાખે છે. તેમ આ નવ શ્લોકોશ્ચી રત્નોનું પૂર્ણ જ્ઞાન મેળ-
વી, સંભાળવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. એવો ભાવ નીકળે છે.

પ્રકાશનું જણાવે છે કે ભગવાન બંધને સર્વે પદાર્થો પૂર્ણ કરે
છે, અને તેનું રક્ષણ કરે છે. યોગક્ષેમ વદામ્યહં, એમ ગીતામાં કહ્યું
છે. તો પછી બંધને ચિંતા હતીયે થવાનું પ્રયોજન શું રહ્યું.

વાદી કહે છે કે એક ચિંતા છે, જુઓ કે-આત્મનિવેદન કરે-
લાઓને જ સેવામાં અધિકાર હોય છે, નહિ કે ખીજાઓને, ત્યારે
આત્મનિવેદન કરેલાને આ લોક કે પરલોકનું કંઈ પણ વસ્તુ સમર્પ્યા
સિવાય બાકી રહેતી જ નથી જો આ પ્રમાણે સર્વ ભગવાનનું
થાય તો દેહનિર્વાહ સાધી કરવો ? એમ સકળ શંકા થાય છે. ભગ-
વાનની આજ્ઞા સિવાય ભગવાનનું વાપરવું એ શું યોગ્ય કહેવાય ?

અને આણા પણ શી રીતે બચવી ? ધારા કે આણા થાય પણ બગવાનું થયું એટલે શી રીતે વપરાય ? ત્યારે શું નિવેદન કર્યો સિવાયની વસ્તુ વાપરવી ? નહિ. નહિ. એટલે મહાત્ દોષ. શ્રીમદ્ધામ જીવની ખાસ મના જ છે કે બગવાનને નિવેદન કર્યો સિવાયની વસ્તુ ઉપયોગમાં મેવી જ નહિ, આ પ્રમંથમાં દેહ ધારણ કરવાનું નિર્વાહ ન રહેવાથી બચ્ચન પણ થયું મુશ્કેલ, અને છેવટે માર્ગના ઉઘટે થવા સંભવ ઉપર આવશે ? આ દાહ થાય તો તેનું સમાધાન સાંભળો.

ભાગવતના એકાદશસ્કંધમાં જીઓ. સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, ગૃહ, પ્રાણ, વિગેરે બગવાનને અર્પણ કરવું કે જોનાથી મક્તિ હતપન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે આત્મનિવેદનની જરૂર પડતી આવે છે. જો શી રીતે બ્રાહ્મણ-દાત્રી વૈશ્યનો વૈદિક કર્મમાં અધિકાર ઉપરીત સંસ્કારથી થાય છે, તેવી રીતે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના ભજનનો અધિકાર આત્મનિવેદનથી જ થાય છે. માટે જોટલી વસ્તુની ખાસ જરૂર હોય તેટલી નિવેદન કરેલી વસ્તુ ઉપયોગમાં લેવી. માટે જ વિચાર પછી સ્ત્રીનું પણ પ્રભુને નિવેદન કરવામાં આવે છે અને પુત્રાદિકનું પણ નિવેદન કરવું પડે છે.

જ્ઞાન અને નિવેદનમાં બહુ તફાવત છે. જ્ઞાન કરેલી વસ્તુનો ઉપયોગ લેવો તેમાં શાસ્ત્રની મના છે. પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુને આત્મનિવેદન કરીને પ્રસાદી કરેલા નિર્દોષ પદાર્થોને વાપરવામાં દોષનો શંક પણ નથી.

જો નિવેદન કરેલી વસ્તુનો બાધ હોય તો “ બગવાનના પ્રસાદી થયેલા અન્ન-વસ્ત્ર-જળ-અલંકાર વિગેરે સર્વ નિવેદન કરેલા વાપરવા ” એમ આણા કરે નહિ, જો વસ્તુ બગવાનને નિવેદન થઈ ને

---

* જીઓ. પુષ્ટિસંધાકર પૃષ્ઠ ૭૬ અને સિદ્ધાન્તરહસ્ય—શ્લોક. ૫ મના. વિવેચનમાં

ભગવાનને વારતે તેનો ઉપયોગ થયો તેથી આ ભગવતપ્રસાદી છે, એમ માની એ પવિત્ર વસ્તુ ઉપયોગ કરવામાં કંઈ પણ બાધ નથી. “ઉચ્છિદ્ધ મોજિનો દાસાસ્તથ માયાં જયેમદ્વિ” વિગેરે પ્રમાણેથી જણાવે છે કે પ્રસાદી બક્ષણ કરી ભક્તો ભગવાનની માયાને પણ જીતી જાય છે. માટે આ વિષેની ચિંતા કરવી અયોગ્ય છે.

વળી એક શક્ત રહે છે, પ્રભુને નિવેદન કર્યા પછી વિશેષ વસ્તુ સંપાદન કરવા યત્ન કરવો નહિ ?

સમાધાન—જો યત્ન કરવામાં આવે તો તે વસ્તુ મેળવવામાં ચિત્ત દોડતાં સેવામાં પ્રતિબંધ (અડચણ) થાય છે, અને ઉદ્વિગ્ધોનાં વ્યવહાર તેમાં પડોવાનાં તે ગદ્ગદબુદ્ધિ થાય છે. હવે જો આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં યત્ન ન કરવો તે સિદ્ધ થાય છે. * તો પછી ભગવાનને વિનિયોગ કરવાનું કંઈ પણ રહેતું નથી તો ભક્તને આ વિષે ચિંતા થાય તેના નિવારણ સાર શ્રી મહાપ્રભુજી કૃપા કરી નિચેનો શ્લોક આરંભે છે.

મૂલમ્—ચિન્તા કાઽપિ ન કાર્યા નિવેદિતાત્મભિઃ કદાપીતિ ।

ભગવાનપિ પુષ્ટિસ્યો ન કરિષ્યતિ લૌકિકીં ચ ગતિમ્ ॥

અર્થ—પ્રભુને નિવેદન કરેલા ભક્તે કદાપિ પણ ચિંતા કરવી નહિ, કારણ કે ભગવાન પુષ્ટિમાગીંય ભક્તને લૌકિક ગતિ આપતા જ નથી.

વિવેચન—ઓ, પુત્ર, શૃંગ, પ્રાણુ વિગેરે પ્રભુને અર્પણ કર્યા પછી ભક્તને કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કરવી યોગ્ય નથી; જગત્-નિયંતા પ્રભુ શરણે આવેલાનું બરણ અને પોષણ, સર્વ વસ્તુનું સંપાદન પોતે જ કરી આપે છે એમ સ્વમુખે કહે છે. માટે દૈવ વિશ્વાસ રાખવો કે માફ સર્વ રીતે પ્રભુ શરણ છે. તે સર્વ સિદ્ધ કરશે, કોઈ

* જુઓ વિવેકધૈયાગ્રય. શ્લોક ૧-૨-૩.

વખત પરીક્ષાની ખાતર પ્રભુ વસ્તુ મેળવી આપવા વિલંબ કરે તો પણ ચિંતા કરવી નહિ, વળી એમ પણ યાંત્રા ન લાવવી કે કુંડું કુંડું બધાં જોડાણને ગેલેસ છૂં તેથી મારી પ્રભુ લૌકિક અર્થ કરશે ? કેમકે પ્રભુને શરણે ગમેલાઓનો પ્રભુ પોતાપણથી રીકાર કરે છે તેથી મર્યાદામાર્ગીય વેશગ્ય નહિ હોય તો પણ લૌકિક અર્થ કરશે જ નહિ, માટે સર્વ રીતે શરણુ ભાવના રાખવી એજ ચોગ્ય છે.

આ ખીજી સ્થોકમાં કહે છે કે ઉપર પ્રભાણે ગિંતા છોડી સ્વચ્છંદ વ્યવહાર કરવામાં આવશે તો ઉદ્ધતામ્ ગણાશે, એવી યંત્રા કરવી નહિ, મૂલમૂ—નિવેદનં તુ સ્મર્તવ્યં સર્વથા તાદૃશીર્જનૈઃ ।

સર્વેશ્વરશ્ચ સર્વાત્મા નિજેન્છાતઃ કરિષ્યતિ ॥ ૨ ॥

અર્થ—જેમણે નિવેદન કર્યું છે એવા ભગવદીયોએ હંમેશાં ભગવાનને કરેલું નિવેદન સ્મરણમાં રાખવું અને પ્રભુ પાસે કંઈ પણ પ્રાર્થના ન કરવી અને સર્વના ઇશ્વર અને આત્મા એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતાની ઈચ્છાથી સર્વ પૂર્ણ કરશે, એવી ભાવના રાખવી.

વિવેચન—જેઓ પ્રભુને નિવેદન કરી ભગવદીય બન્યા છે તેમની સાથે રહી નિવેદન કરેલા બકો હંમેશાં નિવેદનનું સ્મરણ કરવું કે આ દેહ, આ આત્મા, પ્રાણ, બર, ધન, દ્રવ્ય, સ્ત્રી, પુત્ર, વિગેરે સર્વ શ્રી પ્રભુનું જ છે, ને માઈ શરણુ સર્વ રીતે પ્રભુ જ છે. આવી રીતે સ્મરણ કરતાં અહંકાર, મમતા સર્વે દૂર થઈ ભગવદ્ભક્તિ થાય છે, અને શુદ્ધ ચિત્ત થઈ સેવામાં અર્પણિત થઈ રહ્યા કરે છે. વળી કોઈ પ્રમોદે સેવા કરવામાં ન આવે તો અને નિવેદનનું સ્મરણ કરવામાં ન આવે તો આસુરાવેદ થાય છે આમ શ્રી નૃસિંહજી ટીકામાં કહે છે.

શંકા—લૌકિક કે અલૌકિક વસ્તુની ઇચ્છા વાસ્તે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવી કે કેમ ?

* સમાધાન—ગીમદાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાગ્રવર્માં હશે છે કે કદાપિ પશુ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરવી નહિ, કેમકે સંવેદના સ્વામી પ્રભુ છે. તે સંવેદને પોતાપણથી સ્વીકારે છે, તો બક્તના હૃદયમાં રહેલા બગવાન બક્તાની ક્ષમાઓ સ્વતઃ જાણે છે, અને પોતાની સ્વેચ્છા મુજબ પૂર્ણ પશુ કરે છે, માટે નિવેદન કર્યા પછી સર્વાત્મા, સર્વ કરવાને સમર્થ, પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણ સ્વેચ્છાથી સર્વ સિદ્ધ કરશે, એવી આવના રાખી એ બગવદીયનું જૂઠાણ છે. પ્રાર્થના કરવામાં આવે નો પશુ પ્રભુ સ્વેચ્છાથી જ આવે છે, માટે પ્રાર્થના કરવામાં સ્વધર્મની હાનિ થાય છે. ૨

હવે શ્રીનવ શ્લોકમાં જણાવે છે કે પ્રભુને અર્પણ કરેલ દેહાદિક શ્રી પુત્ર વિગેરના ઉપયોગમાં આવે તો સ્વધર્મની હાનિ થશે, એવી બક્તે ચિંતા ન કરવી.

મૂલમ્—સર્વેપાં પ્રભુસંવંધો ન પ્રત્યેકમિનિ સ્થિતિઃ ॥

અતોઽન્યવિનિયોગેઽપિ ચિંતા કા સ્વસ્ય સોઽપિ ચેત્ ॥૧॥

અર્થ—અધાનો પ્રભુને વિષે સંબંધ છે. એકનો મુખ્ય ને એકનો ગૌણ એવો નિયમ નથી, તેથી સામા સામી વિનિયોગ કરવામાં આવે તો પશુ કોઈ પ્રકારની ચિંતા નહિ કરવી.

વિવેચન—આત્મનિવેદન કરતી વખતે પ્રભુને શ્રી, પુત્ર વિગેરે સર્વ અર્પણ કરવામાં આવે છે, અને વિશેષમાં તેમને પશુ ધ્વજસંબંધ થતાં પ્રભુ પાસે સર્વનો વિનિયોગ એક સરખી રીતે જ થાય છે, એકરૂપ વિશેષ ને એકનો ઓછો, એવો નિયમ છે જ નહિ. કાઈના ઉપર વખતે વિશેષ અનુમતિ માત્રમ પડે, તો તે પ્રુષ્ટિ છે, એમ માનવું. પરંતુ પ્રભુનો

* જુઓ વિવેકધૈર્યાગ્રવ. શ્લોક ૨ ને ૧૪ માંના, વિવેચનમાં.

સંબંધ તો સર્વને સમાન છે, તેથી જેમ અવેતન વસ્તુઓ વસ્તુદિ-
કને મુકવા સાર પેદીનો ઉપયોગ થાય તેમાં કંઈ રીત નથી. તેમ
આદિયા પણ સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેનો સામાસામી ઉપયોગ થતાં બાધ નથી.
તેમ પોતાનો પણ વિનિયોગ ભગવદીયોમાં યોગ હોય તો ચિંતા નથી.
સિદ્ધાન્તરહસ્યમાં કહેલું છે કે શ્રવણ દ્વારા દેવાથી દરેકને અવિદ્યા
બાધે છે, અને પાંચ પ્રકારના સદ્બ્રહ્મ દોષો લાગુ થાય છે. તેથી પ્રત્યેક
શ્રવણ, દેહ, ભિન્ન હોવાથી દરેકને અલક્ષણેય લેવાની જરૂર છે, કેમકે
દરેકને અવિદ્યા અને સદ્બ્રહ્મ પાંચ દોષોને નિવારણ કરવાની જરૂર
છે, તેથી ધરમાં મુખ્ય માણસો સ્ત્રી, પુત્ર, વિગેરે અર્પણ કર્યા પછી પુનઃ
સ્ત્રી વિગેરેને અલક્ષણેય લેવાની જરૂર છે કે નહિ, એવી ચંદા કરવી
નહિ. દારણ કે ચતુષ્કો જરૂર છે, માટે અલક્ષણેય પવિત્ર યથેચ્છા
સ્વકીય સ્ત્રી પુત્રાદિક જોડે સંબંધ રાખવામાં બાધ નથી. ૩

પોતાનો અન્ય વિનિયોગ થાય તો નિર્ણય કરે છે.

મૂલમ્—અજ્ઞાનાદયવા જ્ઞાનાત્કૃતમાત્મનિવેદનમ્ ।

યૈઃ કૃષ્ણસાત્કૃતમાણેસ્તેષાં ક્ષા પરદેવતા ॥ ૪ ॥

અર્થ—ભણથી કે અભણથી પણ જો આત્મનિવેદન
કરીને જેમણે શ્રીકૃષ્ણ સાથે પ્રાણે જોડી લીધા છે તેમને
શુ ક્ષુઃખ છે ? શી ચિંતા છે ? (કંઈ નહિ.)

વિવેચન—આત્મનિવેદન કર્યા પછી પ્રજા મારો અંગીકાર કરશે
કે નહિ તેની ચિંતા કરવી નહિ, વળી જ્ઞાનપૂર્વક આત્મનિવેદન કર-
વામાં આવ્યું હોય, જેમકે ભગવાન સર્વેશ છે, માર્મને પ્રવૃત્તનાર ને
ઉપદેશ આપનાર શુ સત્સિદ્ધાનદેવ છે, હું અર્પણ કરું છું તે વસ્તુ
સર્વે ભગવાનની જ છે, એવા જ્ઞાનપૂર્વક, કે જ્ઞાનનો અગ્નિયોગ લીના-
ધિકારી હો, સ્ત્રી હો, કે પુરુષ હો, હો તે હો, પરંતુ આત્મનિવેદન

હરી પ્રભુ અધીન જેમણે પ્રાપ્ત, દેહ વિગેરે ક્યાં છે. તેમનું શરણ શીકૃષ્ણ પ્રભુ જ છે. ઉદ્ધાર કર્તા પણ તે જ છે. વધારે તો શું ? તેમના હૃદયમાં પ્રભુ સ્થિર થાય છે. માટે દીનાધિકારી કે મધ્યમા-ધિકારીએ કોઈએ પણ ચિંતા કરવી નહિ. ૪

અરણ્ય, દીર્ઘન, વિગેરે સાત પ્રકારની સેવ્ય પ્રભુની ભક્તિ, જીવાધીન હોવાથી બની શકે છે. તેમાં ભગવત્ક્રિયાની જરૂર પડતી નથી પરંતુ સમ્યક્ અને આત્મનિવેદનમાં પ્રભુની ક્રિયાનો સ્વીકાર કરવો પડે છે, તો આ ક્રિયાના અભાવમાં પ્રભુએ આત્મનિવેદન શુદ્ધ કર્યું છે કે નહિ. એની ચિંતા કરવી નહિ. એવું આ શ્લોકમાં જણાવે છે.

મૂલમ્—તથા નિવેદને ચિંતા ત્યાજ્યા શ્રીપુરુષોત્તમે ।

વિનિયોગેऽપિ સા ત્યાજ્યા સમર્થો હિ હરિઃ સ્વતઃ ॥૫૧॥

અર્થ—શ્રીપુરુષોત્તમને નિવેદન કરવામાં પણ પ્રભુ અંગીકાર કરશે કે કેમ ? એવી ચિંતા કરવો નહિ, ખૂલમાં અન્ય વિનિયોગ થાય તો પણ ચિંતા ન કરવી કેમકે, શ્રી-હરિ પોતે જ સર્વ સમર્થ ॥ કે સાધનની અપેક્ષા ન રાખતાં પ્રમેય બળધાજ ઉદ્ધાર કરે છે.

વિવેચન—જો કે તે નિવેદન કરવામાં પ્રભુની ક્રિયાનો અભાવ દેખાય છે, પરંતુ શીવજી જ શુદ્ધ કરે છે, સ્વીકારે છે, રસે આવેલા નો ત્યાગ કરતા નથી, એમ અંતરીયના આધ્યાનમાં દુર્વાસા પ્રત્યે “ ચે દ્વારામારપુત્રામાન ” એ શ્લોકમાં કહેલું છે. વળી વ્રજકીર્ત્તમાં દ્રષ્ટિ કરો. ત્યાં જોપોને ઈંદના યજ્ઞને નિષેધ કર્યો ત્યારે ભગવદ્દયાગ્ય પ્રમાણે તેમણે જોવર્ધનપૂજન કરી ભગવાનને શરણે ગયા, ત્યારે પ્રભુએ તેઓને અધીન કર્યા હતા. તેમ “ ભગવાન મને પણ નિરાધણીવાથી અપના ભજનમાંથી પારી પોતાના શરણે લીધેલો છે. તેથી મારે કોઈ

મકારની ચિંતા નથી. તેમ બકતે માનવું જોઈએ. ” જથી ભગવત્પ્રેરણા સિવાય આત્મનિવેદનની ગંભીરતા પણ નથી ખાટે પ્રભુએ સ્વેચ્છાથી જ આ નિવેદન કરાવ્યું છે. એ પક્ષથી પણ બકતે આત્મનિવેદન સ્વીકારશે કે નહિ, તેની ચિંતા ન કરવી જોઈએ. વળી પ્રસંગોપાત લૌકિક ભય પ્રાપ્ત થાય અને તેવા પ્રસંગમાં જીવના કુલ્ક રાખાવને અનુસરી ભૂતેચુકે અન્યવિનિયોગ થઈ જાય તોપણ ચિંતા ન કરવી. કારણ ? પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે, સ્વેચ્છાપૂર્વક પોતાના પ્રેમ બળથી સાધનોની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય પોતે ઉદ્ધાર કરે છે, ખાટે ચરણ ચાવના રાખતી અને ચિંતાનો લાગ કરવો. એ જ મુખ્ય સિદ્ધાંત છે, ચરણે આવેશનો પ્રશ્ન ઉદ્ધાર કરે છે. ૫

ભગવાને અંગીકાર કર્યો છે. તેમાં જબું લક્ષણ જતાવે છે.

મૂલમ—લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે દરિસ્તુ ન ફરિણ્યતિ ॥

પુટ્ટિમાર્ગસ્થિતી ચરમાત્સાક્ષિણી ભવતાઽલિલાઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ—ભગવાન શ્રીહરિ લૌકિકમાં અને વેદમાં ભક્તની સ્થિરતા કરતા નથી. અને પોતા તરફ સ્થિરતા કરે છે. ત્યારે પુટ્ટિમાર્ગમાં તેનો અંગીકાર થયો એમ માનવું. અને પૂર્વે ઘઈ ગયેલા ભકતોનો હાખલો લઈ પોતે લોકમાં અને વેદમાંથી આસક્તિ ઝાઝી કરતી.

વિવેચન—ભાગવતના ગોચા રહ્યના રહ્યા અધ્યાયમાં નારદજીએ પ્રાચિનજ્ઞિષ સભ્ય પ્રત્યે કહ્યું છે કે—યદ્વા યસ્યાનુગૃણ્ણતિ મગધાનાત્મમાયિત ॥ સ જહાતિ મર્તિ લોકે ચેવે ચ પરિનિવૃતામ્ ॥

જનુએ દરમસ્કધર્મા ભગવાન પાસે આકરજી આપ્યા ત્યારે કહે કે આપના ચરણારવિન્દને ચરણે આવ્યો છું એ આપનો જનુમંડળ છે.

અર્થ—“આત્મા વડે ભાવના દરમિયાન ભગવાન જ્યારે તેના ઉપર અનુબદ્ધ હરે છે. ત્યારે તે લોકમાં અને વેદમાં નિશ્ચય વાગી યજ્ઞ ગએલી ભુદ્ધિને ઊડી દે છે, અર્થાત્ જેના ઉપર અનુબદ્ધ હરે છે તે ભક્તને લૌકિક સગ્ગ વહાલાં ધન-દ્રવ્ય વિગેરેમાંથી આસક્તિ નિવૃત્ત થઈ જાય છે, અને વેદમાં પણ દેહમાં અગાધ કર્મોમાંથી આસક્તિ નિવૃત્ત થઈ જાય છે.” આ પ્રમાણે લૌકિક અને વૈદિક કાર્યોમાં વિદ્યમાન શય છે, પૂર્ણ થતાં નથી, ત્યારે પ્રભુએ આસક્તિ છોડાવવા સાફ આ વિધન નાખ્યાં છે, એમ જાણી તેમાંથી આસક્તિ ઊડી, પ્રભુની ચરણ ભાવના કરવી. કારણ ભક્તના સર્વ કર્મ, ધર્મ, પ્રભુ પ્રમેયમળથી પૂર્ણ હરે છે. મારે ભગવાન લૌકિકમાં અને વૈદિકમાં ભક્તની સ્થિતિ હરતા નથી, મારે પ્રથમ રક્ષકમાં કલા પ્રમાણે રાતિ-પુત્ર-માતા-પિતા અને ખીજા સર્વ મનુષ્યોમાં જે વ્યવહાર પાળવામાં આવે તેમાં મમતા ઊડી અનુમોદન આપતા બંધ થયું. અને પહેલાં યજ્ઞ ગએલા ભક્તોનું અનુકરણ કરવું. કે લૌકિક, વૈદિક, વિગેરે કોઈ પણ પ્રકારનાં કર્મમાં આસક્તિ ન રાખતાં તેની ચિન્તા ભક્તે ન કરવી. ૬

સેવા કરવામાં વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય રાખવા અને લૌકિક અને વૈદિકમાં પણ આસક્તિ ઊડવી એવો નિયમ છે. આવા સમયમાં લૌકિકમાં રહેવું અને લૌકિક વ્યવહારો ઊડવા બહુ મુશ્કેલ છે, વિગેરે કારણોને લીધે સેવા ન બની શકે તો ભક્તને તે તરફની ચિન્તા થાય. મારે શ્રીમદ્દાપરબ્રહ્મ સેવામાં પ્રવૃત્તિ કરાવતાં કહે છે કે—

મૂલમ—સેવાકૃતિર્મુરોરાજ્ઞાઽવાધનં વા હરીચ્છયા ॥

અતઃ સેવાપરં ચિત્તં વિધાય સ્થીયતાં મુલમ ॥ ૭ ॥

અર્થ—શુરુએ આજ્ઞા કરી હોય એ જ પ્રમાણે સેવામાં પ્રવર્તે માન થયું. પુરતું આ શુરુ આજ્ઞા કરતાં હૃદયની ઇચ્છાથી

વિશેષ આજ્ઞા થાય તો તે પ્રમાણે વતવું. માટે સેવામાં ચિત્ત પરોવી મુખેથી બહેવું.

વિવેચન—સાત્ત્વમાં હજી છે કે ચત્ત્વ દેવે પરા પ્રતિયંચા દેવે તથા ગુરો ॥ તત્ત્વેતે વચિતાડયાઃ પ્રકાશન્તે મહાત્મનાઃ ॥ જેને દેવ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર નિર્ગુણ બક્તિ છે, અને જેવી દેવમાં છે, તેવી જ ગુરુમાં છે. તેને જ મહાત્માના સિદ્ધાન્તોના આશયો સ્પૃશ છે. આ પ્રમાણે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે આત્મનિવેદન કર્યા પછી સેવામાં પ્રવર્તમાન થવું. અને આજ્ઞા પ્રમાણે જ સેવા કરવી કે જેથી વિવેક, ધર્મ વિગેરે સર્વ પ્રશ્ન સેવાથી મેળવી આપણે એવી ભાવના રાખવી.

આ મેવા કરતાં કરતાં ભોમ વિચરે કાંઈ પણ સેવાસંબધમાં પ્રભુની આજ્ઞા સ્વપ્રમદ્વારા થાય કે અન્ત કર્મદ્વારા થાય, તો તે પ્રમાણે ખાસ કરીને વર્તવું. આ પ્રભુઆજ્ઞા ગુરુઆજ્ઞા કરતાં વિશેષ હોવાથી ગુરુઆજ્ઞાને બાધ કરનારી હોય, કે બાધ કરનારી ન હોય તો પણ આ પ્રભુની આજ્ઞા વિશેષ હોવાથી જરૂર માનવી, અને તે પ્રમાણે વર્તવું. એમ શ્રીગુરુસાહિત્ય પ્રમદ્વારા નામની ટીકામાં કહે છે. માટે જ ઉત્તરાર્ધમાં આજ્ઞા કરે છે કે સર્વવસ્તુ સિદ્ધારી આપનારી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં યથારિયત ચિત્તપરોવીને બીજા કશામાં પણ ચિત્ત ન રાખવું. ચતુષ્કોણમાં હજી કે કે, સૌંદર્ય શ્રીકૃષ્ણના સેવાએ તેમની શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી, એ મુખ્ય પ્રુરુષાર્થ છે. ૭

સાધારણ લૌકિક દુઃખ હોય તો બકતોની આશ્ક સદન કરીએ પરંતુ મહાન દુઃખ આવે તો ચો રીતે ધર્મ રહે ? આવી ચિંતા થાય તો તેનો જવાબ આપે ■

* શુભો વિવેકધર્મોત્તમ. શ્લોક ૩ માં.

મૂલમ્-ચિત્તોદ્દેગં વિધાયાઽપિ હરિર્યદ્યત્કરિષ્યતિ ॥

તથૈવ તસ્ય લીલેતિ મત્વા ચિન્તાં દ્રુતં ત્યજેત્ ॥ ૮ ॥

અર્થ—જે જે દુઃખ કરી પ્રભુ ચિન્તાનો ઉદ્દેગ વિગેરે જેજે કરે, તે તે સર્વ પ્રભુની લીલા છે, એમ માની ચિન્તાનો તુરત ત્યાગ કરવો જોઈએ.

વિવેચન—મગવાનું કસોટી કરવા, કે પ્રારબ્ધ કર્મનો ક્ષય થવા સાર દુઃખ કરે તો તે દુઃખને સહન કરવું એ ધૈર્યનું લક્ષણ છે. માટે જે જે દુઃખો યાવ તે સર્વ પ્રભુની લીલા છે, અને આપણા પ્રારબ્ધ કર્મનો નાશ કરવા સાર આ દુઃખો છે, એમ માની ચિન્તા ન કરવી. ચિન્તાઓથી મન રોઢાઈ જતાં બાકુળ બને છે, અને પ્રભુ તેવા ચિન્તાથી બળી રહેલા અન્તઃકરણમાં બિરાજતા નથી. માટે વિવેક ધૈર્યશ્રવણ કહેવા પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરવા સાર, જાણ એમ નિઃસાર છે, તેમ દેહ વિગેરેને પણ નિઃસાર જાણી અમતા છોડી, જડમરતણે પોતાના સ્મલ્લહાલાના તિરસ્કાર સહન કર્યા, રઘુરાજ રાજની પાલખી ઉપાડી, ગોધના જેવા તિરસ્કારો સહન કર્યા, ચોર લોટના ઘરમાં અંબિકાના ઝવનમાં વધ થવાની તૈયારી સુધીના મોટામાં મોટા દુઃખમાં અલાયમાન થયા ન હતા, તો છેવટે પ્રભુએ તેમને સહાય કરી હતી. આ પ્રમાણે ધૈર્ય રાખી પ્રભુ મોટા દુઃખો કરે તે પણ પ્રભુની લીલા છે એમ માનીને તેમથી ચિન્તાનો ઉદ્દેગ કરનારી ચિન્તાને એકદમ છોડી દેવી. કેમકે કાંઈ પાસણમાં જેમ જળ રહેતું નથી તેમ ચિન્તાવાળા અન્તઃકરણમાં ભકિતભાવ રહેતો નથી. ૮

આ જ્ઞાન્તની ઉપસંહારની દૃષ્ટિ રાખી જણાવે છે કે—આ સર્વ નવરત્નમાં લખ્યા પ્રમાણે વર્તવું મુશ્કેલ છે. કેમકે નવ પ્રકારની ભકિત તેમાં અવલુપ્તી આરંભીને સખ્યપર્યંત સંપૂર્ણ ભકિત યાવ સારે

આત્મનિવેદન થઇ શકે. માટે નિવેદન-વિગ્રેની ચિન્તા છોડવાનું હજી,
પરંતુ તે ચિન્તા ઉપસ્થિત રહે છે. એવી યંત્રાનું સમાધાન કરવાનું
વિચારમાં સાધન અને શળને એકત્ર જતાવતાં હશે છે.

મૂલમ્—તસ્માત્સર્વાત્મના નિત્યં શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ,

પદદ્વિરેવ સતતં સ્થેયંમિત્યેવ મે મતિઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ—સર્વ સિદ્ધ કરવા સાફ સર્વ રીતે "શ્રી કૃષ્ણઃ
શરણં મમ" એ પ્રમાણે હમેશાં બોલવું, અને ઘેરું સખી
બેસવું, એવી મારી મતિ છે, કેમકે તેનાથી જ સર્વ સિદ્ધ થયે.

વિવેચન—શ્રીઆચાર્ય ચરણ આપા કરેછે કે, આ સર્વ જતાવેલું
અશક્ય લાગેતો "આત્મનિવેદન કર્યા પછી જોને શરણે મથોલું, એ પ્રશ્ન જ
મારું મર્વ સિદ્ધ કરશે." એવી બુદ્ધિ સખીને સર્વ પ્રકારના અશક્ય વિ-
ચારો છોડી દેવા. કેમકે સેવામાં ચિત્ત કાઢ્યા પછી શ્રી રજુસેવામાં મકાનો
આમદ જોઇ સેવામાં આવતા સધગા પ્રતિજ્ઞા પોને જ દૂર દરે છે.
કેમકે તે સર્વ ર તે સમર્થ છે. માટે મારાથી આ નિધેલું નિરાશ બની
શકે એમ નથી, એમનાની પોતામા અશક્યપણાનું જાન લાવી પોને
દીનતાપૂર્વક પ્રશ્ન શરણની બાવના કરવી, કે એવી પ્રશ્ન મકાની અશકિત
કેમતાં સર્વ સેવાના પ્રતિજ્ઞા પો દૂર દરી દે છે. માટે જ દીનતા જૂણ છે. આ
વાક્ય જૂલાવવું ન જોઇએ વળી બાકિતમાર્ગમાં પ્રવેશ કરના આત્મ-
નિવેદન લઇ સેવાધિકાર મદલ્ય કરવે, એ પ્રશ્નપાત્ર પરિણામ છે.
અન્યથા શરણે જવાની બુદ્ધિપ્રમટે નહિ. પૂર્વ જન્મમાં બકન હોય અને તેમાં
વળી કોઇ કારણસર આ જન્મમાં આવેલા એવા ઉત્તમ ભગવદીયોને જ
પ્રવેશ હોય છે. તેથી આત્મનિવેદનવાળા બકન ઉપર પ્રશ્નનો અનુમદ છે જ
એ જ સિદ્ધાન્ત રમણીય છે. તો પછી પ્રશ્નને આત્મનિવેદન કરી અનુમદ-
વાળા બનેલા બકને અશક્યની ચિન્તા કરવી, એ ધર્મ જ અયોગ્ય નહિ,

તો બીજું શું ? પરમાર્થ-સર્વજ્ઞના સ્વામી. કર્તૃમ્ અકર્તૃમ્ અન્યયા કર્તૃમ્ સમર્થ એવા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના શરણથી વિશેષ કોઈ સાધનક્રમ્ય ક્ષણે ધરાવે છે ? તો પછી સર્વ સિદ્ધ થઈ જવામાં શું વિલંબ છે ? કંઈપણ નહિ. આ ભોક્ષ અને પરભોક્ષ સંબંધિ સર્વ પ્રભુ સિદ્ધ કરી લેશે. એરી બાવનારૂપી પ્રરૂપાર્થ ભગવદીષોધાન બને છે. પરમ કૃપાળુ રસિક પ્રભુ તો અહંમક્તપરાધીનઃ હું ભક્તને સ્વાધીન છું, એમ પ્રતિજ્ઞા પથ કરે છે; તો પછી આત્મનિવેદન ભક્તને કોન્યોર્યાંડયશિષ્યતે. બીજો કથો અર્થ બાકી રહે છે ? પ્રભુની કૃપા સિવાય શું પ્રાપ્ત કરવાનું છે ? શ્રુતિ પથ એજ રમણીય સિદ્ધાન્તોને ટેકા આપે છે. નાયમાત્મા પ્ર-યત્નતેન લભ્યો ન મેઘયા ન યદુના યુતેન યમેષ ધૃણુતે તેન લભ્યતા આ પ્રભુ વાક્યોથી લભ્ય નથી, શુદ્ધિ કે ધારણા શક્તિથી પથ મેળવી શક્ય એમ નથી. શાઓના બહુશ્રુતપણાથી પથ મેળવી શકાય એમ નથી, એ તો આ જીવ ભારો છે, એમ પોતાપણાથી સ્વીકારે તેનાથી મેળવી શકાય એમ છે ત્યાર પછી આત્મનિવેદનથી કૃપાપાત્ર થએલા અને શરણે આવેલાને પોતાપણાથી સ્વીકારનાર પ્રભુને શરણે ગયેલા ભક્તને અસંકલ્પમાં "શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ" સિવાય બીજું ઉચ્ચારણ કરવાનું શું બાકી રહ્યું ? કંઈ નહિ. માટે હંમેશાં આ શરણ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી સેવામાં ચિત્ત પરોપવું, એ જ સિદ્ધાન્ત પર્યવસાન પામે છે.

અશયયે વા સુશયયે વા સર્વયા શરણં હરિઃ ॥

અસંકલ્પ કે સુશયમાં પથ હંમેશાં શ્રીહરિની જ શરણુભાવના કરવી એજ ભૂષણ છે.

इति श्रीमदाचार्यविरचितम् श्री नवरत्नम् समाप्तम्.

॥ नमः श्रीकृष्णाय. ॥

॥ श्री सिद्धान्त रहस्यम् ॥

कथं हा ते शिष्याः, कलिमलसदाचाररहिता
भवेयुः सेवाही, इति दहनचिन्तां, मुमुक्षुः ॥
विष्णुः प्रादुर्भूय प्रचितशुभंमन्त्रं दधति यः
शरण्यो वै भूयान्मम तु, शरणं वल्लभ इति ॥ १ ॥

અન્યનો ઉપક્રમ.

સુભગ—
સ્વમાર્ગનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત એવો છે કે પ્રભુ ઇચ્છા આ સર્વ
કર્મો કરવો એવી રીતિ ઉપર આવનાં પ્રભુએ શ્રીમદ્ધર્મસૂત્રને આપી
કરી કે પુણ્યમાર્ગ પ્રદેશ કરે. આ આપી પ્રભુએ જુદા ઉપર પધારી
નિર્ણય સ્નેહક્રમ ભક્તિનો ઉપદેશ આપ્યો અને પોતે 'દેવોદ્ધારમ-
ચત્નાત્મા' કહેવાયા, શુદ્ધ અદેતનું બાન કરાવ્યું, પૂજ્યમાર્ગ કરતાં
શુદ્ધ ભક્તિમાર્ગ વિસર્જ્ય છે, એવું જણાવી આપ્યું. સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણ પર-
બ્રહ્મની સેવાનો પ્રકાર બતાવ્યો. વિગેરે સર્વ રીતે સરજ આર્થો બતાવ્યા.

પરંતુ પોતે એક વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ કલિયુગ છે. અને
સેવામાં પ્રથમ પ્રવર્તમાન થતા પહેલાં દોષ નિવૃત્તિનો ઉપાય બતા-
વવામાં આવ્યો નથી. અને તેવી ખાસ જરૂર છે.

કેમકે સેવ્ય પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ, દોષરહિત, પૂર્ણ મુખવાળા,
આનંદરૂપ, સર્વજ્ઞવશવાળા, સર્વોત્તમ અને નિર્દોષ છે. અને સેવા

કરનાર સેવકો કસિયુગના દોષથી દુષ્ટ અને દોષથી બરેલા છે. આવા દોષવાળાઓની સેવાને પ્રભુ અંગીકાર કેમ કરે ? અને સેવાનો જ્યારે સ્વીકાર કરે ત્યારેજ ફળ મળે. વળી એવા સ્વીકાર ન કરે ત્યારે સેવા-માર્ગ-બકિતમાર્ગ પણ સફલ ન થાય ? આવા વિચારની ચિંતામાં કાલુવાર રહ્યા છે, તેટલામાં ગોકુલેન્દુ (શ્રીકૃષ્ણ) આપ પોતે જ પ્રકટ થયા. પ્રકટ થઈ પોતાની સેવામાં પ્રતિબંધ કરનારા દોષોની નિવૃત્તિ થવા માટે શ્રીમદ્દાપ્રભુજીને આ અંશમાં કહેલું ઉપદેશ કર્યું. જે ઉપદેશ બ્રહ્મસંબંધ બદલ્યું કરતી વખતે સેવામાં આવે છે, તેનાથી જીવના બ્રહ્મસંબંધ થતા પહેલાંના દોષો નિવૃત્ત થાય છે, તે ઉપરાંત સેવામાં બ્રહ્મસંબંધ પછી પણ કોઈ પણ (આમળ ગણવામાં આવશે) એ દોષોનો સંબંધ થતો નથી, માટે પોતાના બકતો આ ઉપદેશ જાણે એવો વિચાર કરી ભગવદીયો ઉપર કૃપા કરીને ભગવાને કહેલું ગૂઢ રહસ્ય આ અંશમાં શ્રીમદ્દાચાર્ય ચરણ પ્રકટ કરે છે.

શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ આ અંશ ઉપર એક વિચાર આરંભ-શકાનું સમાધાન કરે છે.

શંકા—એકાદશસ્કંધમાં ચાર ઠેકાણે સમર્પણ-નિવેદનનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે. તેનો ભાવાર્થ “શરીરથી, મનથી, વાણીથી, બુદ્ધિથી, આત્માથી, જે કંઈ કરવામાં આવે તે પ્રભુનેજ અર્પણ કરવું. સ્ત્રી, પુત્ર, મૃક, પ્રાણી, તપ, જપ, વિગેરે પોતાને વડાહુ હોય તે પરમાત્માને અર્પણ કરવું. વિગેરે બતાવી નવ યોગેશ્વરોએ નિમિરાજીને, અને ભગવાને ઉદ્ધવજીને બક્ષિતનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે.” આજ પ્રમાણે આચાર્યશ્રીએ બ્રહ્મસંબંધ રૂપી સમર્પણનો ઉપદેશ કર્યો છે તે એકાદશ

શ્લોક સપ્તમાં “કૃપ” શબ્દ સત્તાને સૂચવે છે, અને ‘ણ’ શબ્દ સુખને સૂચવે છે. તે જાનેનો એકઠો અથ કરીએ તો પરબ્રહ્મ શ્રી કૃષ્ણ જ થાય છે.

સ્કંધના વચનોનેજ અનુસરતો છે, એટલે તેનો અનુવાદ* કર્યો છે, એમ માલુમ પડે છે, કેમકે જલ્પમંત્રનો પણ ભારત્ય એવો જ છે, તેથી આચાર્યશ્રીએ નવું કંઈ ઉપદેશમાં આપ્યું એમ માલુમ પડતું નથી.

સામાધાન—નીચેનાં દારણથી ત્રીમહાપ્રભુએ એકાદશ સ્કંધનો અનુવાદ કર્યો નથી. સાંભળો ?

૧. આચાર્યશ્રીને સાક્ષાત્ પરમાત્માએ પ્રકટ થઈ આવણ શુદ્ધ એકાદશીએ કહેલું છે. તેથી અનુવાદ કરવાની જરૂર ન હતી. તેથી પ્રજાકર્તા ભગવાનનું કહેલું “અક્ષરેઅક્ષર” કહ્યું એવું વાકા મુખ્ય છે.

૨. સેવા કરવી એવા ઉપદેશ પહેલાં જલ્પમંત્ર કરવો એવો ઉપદેશ ગદ્યમંત્રમાં છે. એકાદશમાં ફળ આથી વિવક્ષ્ય છે તેમાં આત્મનિવેદન પછી ભક્તિ ધ્યાન છે. ગદ્યમંત્રમાં તેા નિવેદન પૂર્વક સેવા કરવામાં આવે તેા મહાપુરુષેા જે ભક્તિ શેષિ છે તે ભક્તિને પ્રકટ કરી શકે છે.

૩ એકાદશમાં કહેલા સમર્પણ કરતાં અન્તઃકરણ અને વિત્ત આ બે સબંધ વધારે છે.

૪ એકાદશના સમર્પણમાં અધિકારી સંસ્કારવાળા નેષ્ટએ, અર્હિયાં ગદ્યમંત્ર જ સર્વ સરકાર પૂર્ણ કરે છે.

૫ અન્તઃકરણ ને વિત્ત બે વધારે સબંધો મદ્ય મંત્રમાં છે, તેથી પ્રમાણ્ય વચરના ન માનવા દારણ કે સ્કંધ ૯. અન્તઃકરણમાં અર્જુનની પાત્રતા આપ્યાન છે. તેમાં ભગવાને કહ્યું છે કે—“જે લોકો સ્ત્રી, મૃક, પુત્ર, સ્વર્ણધુવર્ગ, પ્રાણ ને વિત્તનો ત્યાગ કરી મારે દારણે આવે, તેનો હું કદાપિ લ્યાગ કરતો નથી.” માટે સમ્રમાણ છે.

* અનુવાદ—એટલે કાંઈના કહેલાં વચનને પુનઃ તેજ વચન બોલવાં તે.

+ત્યાગ એટલે છોડી જતું રહેવું એવો અર્થ નથી. પરંતુ મર્ત્ય પ્રભુને અર્પણ કરવું, અને તેમાં આસક્તિ ન થવું તે ત્યાગ, બાકીના સમ-

૬ એકાદશ રકથમાં સમર્પણ ને પુરુષ જ અધિકારી છે, અ-
હિંઆ ગદ્યમંત્રમાં સ્ત્રી પુરુષ વિગેરે ભક્તભાત્ર દેવી છવેઃ અધિકારી
છે, બુદ્ધિ બાગવત. પ્રદાદની માતાને નારદે નવ પ્રકારની ભક્તિનો
ઉપદેશ આપ્યો હતો. અને જમવાન કહે છે કે વિદ્યાધર, મનુષ્ય,
વૈશ્ય, શૂદ્ર, સ્ત્રી, અંત્યજ વિગેરે, અને રમેશુલ તમોશુલ વાળાં પુત્ર-
શુર વિગેરે બહુ પ્રાણીઓ ભક્તિથી મને મળેલા છે." માટે આમાં
સ્ત્રી વિગેરેનો અધિકાર સ્પષ્ટ સાત્ત્વિક છે, માટે ગદ્યમંત્ર સ્વતંત્ર છે.

આ મર્વ દારણીથી માલુમ પડશે કે ગદ્યમંત્ર સ્વતંત્ર છે. કાષ્ઠ
નાં વચનને પુનઃ યોગેથી નવાં. વગા સાક્ષાત્ પ્રભુએ કહેલું એ વેદ
સમાન જ છે, વેદ પણ ધર્મને કહેશે છે. આ મંત્ર પણ પ્રભુએ
કહેશે છે, આ મંત્રમાં "આત્મા સાથે" એમ સાથે સમ્બ આત્મા-
સાથે જોડેશે હોવાથી, પિતા સાથે પુત્ર આવે છે. તેમાં જમ
પિતાની મોટાઈ ગણાય છે. તેમ અહિંઆ આત્માની મોટાઈ છે.

આ પ્રમાણે આ મંથની સંકલ્પને નિર્મલ કરી આ મંથને
આરંભ કરાય છે. તેમાં કીયા દિવસે પ્રભુએ પ્રકટ થઈ કહ્યું તે દિવસ
મતાવવામાં આવે છે.

મૂલમ્—શ્રાવણશ્યામલે પક્ષે એકાદશ્યાં મહાનિશિ ।

સાક્ષાન્નગવતા મોક્ત વદસરશ્ચ ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥

અર્થ—શ્રાવણ માસના શુકલપક્ષમાં એકાદશીની મ-
ધ્ય રાત્રિએ સાક્ષાત્ ભગવાને (પ્રકટ થઈ) ને ઉપદેશ
કર્યો છે. તે અક્ષરે અક્ષર (આ મંથમાં) કહેવાય છે. એમ
શ્રીમદ્માત્રકુળ કહે છે.

વિવેચન—જે ઉત્તમ કાર્ય છે. તેના આગળ પાછળના સંભોગો
પણ, ઉત્તમ જ હોય છે. આ નિયમાનુસાર આ દીવસ પણ વિચાર
કરતાં દેવી બાસે છે. માસ શ્રાવણ-શ્રવણ નક્ષત્ર ને પૂર્ણિમાએ હોય

તે આવણે માસ. પ્રવણ નક્કર વેળવ છે, માસ પણ વેળવ છે, તેથી પવિત્ર કરનાર છે. પક્ષ. શુક્લ-અગ્નિવાણીઆમાં જેમ ચંદ્ર વદિ પામે છે અને અંધકાર નાશ પામે છે. તેમ સરને આવેલાનો અગ્નિવાણી અંધકાર દોષ નાશ પામે છે. ભાવ વદિ પામે છે.

એકાદશી તિથી-એટલે ઉપવાસથી પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જાતિ ન્દ્રિય અને અગ્નિવાણી મન મળી અગ્નિવારે છન્દ્રિયોને નિર્દોષ કરનારી આ તિથિ છે. તેથી ભક્તના અધ્યાત્મિક દોષ નાશ થાય છે. સમય મધ્ય રાત્રિનો છે. તે પ્રભુ શીકૃષ્ણ અંતરગ ભક્ત ગોપીજનોના સર્વ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવા, અને તે દ્વારા ગોકુલવાસીઓના પણ મનોરથો સિદ્ધ કરવા મધ્ય રાત્રીએ ગોકુલમા પ્રકટ થયા હતા. તેમ અહિં આ પણ શ્રીઆચાર્યજી આટે અને તે દ્વારા સર્વ ભગવદીયોના પુરુષાર્થો સિદ્ધ કરવા મધ્ય રાત્રીએ પ્રકટ થયા. એ ભાવ નિકળે છે.

આ પ્રમાણે જે પવિત્ર સમયમાં પ્રભુએ ઉપદેશ આપ્યો, તે સાધનરૂપ અતી ભક્તના સર્વ દોષોને હરે છે.

ભગવાન્તી આઠા ઠોઠ વખત રામદ્વારા થાય છે. ઠોઠ વખત સેવકદ્વારા થાય છે, ઠોઠ વખત આકાશવાણીથી થાય છે વિશેષ. પરંતુ આ આઠાએ સાક્ષાત્ આઠા ન કહેવાય પરંતુ આચાર્યશ્રીને સાક્ષાત્ પ્રભુએ પ્રકટ થઈ કહેલી છે. તે પરમકૃપાથીજ, આચાર્યશ્રીની પ્રાર્થનાથી કહેનામાં આવ્યો એમ નથી. ૧

આ પ્રમાણે ઉપક્રમ કરી હવે જે ઉપદેશ સાંભળવામાં આવ્યો તે ઉપદેશ કહેવા શરૂ કરે છે.

મૂલમ્-ઘ્રણ્ણસંવંધકરણાત્ સર્વેષાં દેહજીવયોઃ ॥

સર્વદોષનિવૃત્તિર્હિ દોષાઃ પંચવિધાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ—ઘ્રણ્ણસંવંધ કરવાથી સર્વેના દેહ અને જીવના સર્વે દોષની નિવૃત્તિ નિશ્ચય થાય છે, આ દોષો પાંચ પ્રકારના છે.

નબ્રહ્મસંબંધ એટલે શું ?

વિવેચન—સંબંધ એટલે બેડાવવું. કાંઈ બ્યવહાર ચર કરવા ને સમાગમ થાય તે સંબંધ, અદિઆં સેઅ સેવકનો બ્યવહાર ચર કરવાના આરંભમાં પ્રભુને આત્મનિવેદન (સમર્પણ) કરાય છે, એથી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ સાથે ને સંબંધ થાય તે બ્રહ્મસંબંધ. આ બ્રહ્મસંબંધ પછી સેવામાં અધિકાર થાય છે. તેથી સેવ્ય સેવકનો બ્યવહાર ચર થાય છે. આત્મનિવેદનમાં પોતાને જગતમાં અહંતા મમતા ઉત્પન્ન કરનારી નેટલી પ્રિય વસ્તુઓ હોય તે બધી શુરનીઆગાધી ભગવદર્પણ કરી, તેમાં ભગવદ્વચ્છેદ કરી ભગવાનનું સ્વામીપદ સ્થાપી. સદોપ વસ્તુઓનો નિર્દોષ કરી, પ્રભુ આગાધી બ્યવહાર કરવો એ બ્રહ્મસંબંધનો ઉદ્દેશ છે. આ ઉદ્દેશ પ્રમાણે વર્તનારના દેહ અને જીવના સેવામાં પ્રતિબંધ કરનારા દોષો નિવૃત્ત થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

અધિકારી—શ્લોકમાં સર્વના દોષની નિવૃત્તિ લખી છે. તેથી સર્વ શબ્દથી દેવ, અસુર, મનુષ્ય, અન્ધર્વ વિગેરે સર્વ બ્રહ્મસંબંધ કરી સેવામાં અધિકારી છે. ભગવદ્આશ્રય કરવો, અને પોતાના સ્વામીના સેવામાં પ્રવર્તમાન થવું, એ કોના અધિકારથી છે? છે ?

હેલ અને જીવનો સ્ફોટ—હેલ શબ્દથી સ્પૂલ અને સક્ષમ શરીર લેવું, કે જેમ દય અથવા એકાદસ ધન્ધિયોના બ્યવહારથી દોષો ઉત્પન્ન થવા સંભવ છે. અને જીવ, પંચમર્માત્મક અવિદ્યાથી બંધાય છે, તેથી જીવ શબ્દથી અવિદ્યાયુક્ત જીવ જ લેવો મોખ લાગે છે. આ પ્રમાણે બ્રહ્મસંબંધથી દેહ અને જીવના સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે, કારણ કે નિર્દોષ પૂર્ણ શુભવાન પરબ્રહ્મના સંબંધનું સામર્થ્ય

+ આ વિષય પ્રુષ્ઠિસુધાકર ગ્રંથના પાન ૭૦ થી ૭૭ સુધી વિસ્તારથી વર્ણવેલ છે. તેમાં જણાવ્યું છે.

જ બળવાન છે, જોથી પુનઃદોષો થવાનો સંભવ પણ રહેતો નથી. પૂજ્યમાર્ગના ઉપામોને પૂજ્યની શરૂઆતમાં શુદ્ધિ સાર દર્શાવ બૂત શુદ્ધિ નામનો પ્રયોગ કરવો પડે છે. કમઠે તે ઉપાસકોના દેવતા નિર્દોષ નથી, સંતોષના સંબંધથી નિર્દોષ થાય એવું સાંભળ્યું નથી.

આ ૩ શ્લોકમાં દોષોની સંખ્યા ગણાવે છે.

મૂલમ્-સહજા દેશકાલોત્પા લોકવેદનિરુપિતાઃ ॥

સંયોગજાઃ સ્પર્શજાશ્ચ ન મન્તવ્યાઃ કથંચન ॥ ૩ ॥

અર્થ—દેહની સાથે જ ઉત્પન્ન થનારા, દેશ અને સમ-થને અનુસરી ઉત્પન્ન થનારા, સંયોગથી ઉત્પન્ન થનારા, અને સ્પર્શથી ઉત્પન્ન થનારા, આ પાંચ દોષો લોક અને વેદમાં નિરૂપણ કર્યા છે, તે બ્રહ્મસંબંધથી નિવૃત્ત થાય છે. તેથી કોઈ પ્રકારે (અડચણ રૂપ) માનવા ન જોઈએ.

વિવેચન—નીચે બતાવેલા પાંચ પ્રકારના દોષો બ્રહ્મસંબંધ કર્યા પછી નાશ પામે છે. તેથી આ દોષોથી હું નિવૃત્ત થઈ નિર્દોષ છું, એમ માની સેવા કરવી જોઈએ. નિર્દોષ બનની સેવા નિર્દોષ પ્રભુ પ્રેમથી સ્વીકારે છે.

૧ સહજદોષ—સહજ દોષ જે પ્રકારનો છે, રચૂન દેહમાં માતા પિતાની અપવિત્રતાથી સાથે જ રાગાદિ થાય છે તે, અને પાંચ મહાબૂત (પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, આકાશ)ના પાંચ દોષો છે. જોને સાર, પૂજ્યમાર્ગીયને બૂતશુદ્ધિ કરવી પડે છે, ૨ જીવની સાથેજ અવિચા

+ ૧ દંડિયાધ્યાસ ૨ પ્રાણાધ્યાસ ૩ દેહાધ્યાસ ૪ અન્તઃકર-ણાધ્યાસ, આયારથી ૫ સ્વરૂપનું વિસ્મરણ. આ પાંચ પર્વ છે. પર્વ એટલે ભાગ

(અહંતા મગતાં) થી હૃત્પત્ર ચનારા દોષો છે, તે સદૃશ દોષ ઓટલે સાથે હૃત્પત્ર ચનારા છે.

૨ દેશથી ચનારા—પૂજના સ્થાનમાં અપવિત્રતા હોય છે. માટે આસન શુદ્ધિ કરતી પડે છે. અને જમણ, ખારવાડે, સિન્ધ વિગેરે દેશો દોષવાળા ગણેલા છે. તેથી દેશથી ચનારા દોષ તે સમજવો.

૩ કાલથી ચનાર—સૂર્યોદયને પાંચ ધડી થઇ જાય તો સૂર્યને ત્રણ અર્ધ્યને બદલે એક કાલ વીતી ગયા બદલનો વધારે એક અર્ધ્ય આપવો પડે. અમુક મુહૂર્તમાં અમુક કામ કરવું, તે કાલ વીતી જાય તો તે પણ કાલ દોષ લાગે છે તે કાલ દોષ. અથવા કલિદોષ.

૪ સંયોગથી ચનાર—શુદ્ધિપૂર્વક જે કામના કરવામાં આવે તેને જ સંયોગદોષ કહેવાય છે. વળી પૂજનાર્થમાં વરુણ પૂજનથી શુદ્ધ જળ કરવામાં આવે છે. તેમાં સામાન્ય જળ જાય તો તે પણ બેના સંયોગ (જોડવા) થી દોષ રૂપ થાય છે. તે સંયોગ દોષ જાણવો.

૫ સ્પર્શથી ચનાર—પૂજના સામાનમાં અપવિત્રતા, શુદ્ધ વિગેરેને સ્પર્શ તે સ્પર્શદોષ કહેવાય છે. આમાં અપવિત્રને અડકવાથી ચનારા દોષોનો સમાવેશ થાય છે.

આ પાંચ પ્રકારના દોષો વેદમાં અને લોકમાં ઓટલે સ્મૃતિ વિગેરેમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. કારણ કે તેને નિવારણ કરવા પૂજનાર્થીએ મહેલ છે. આ પાંચ દોષો કદાપિ પણ સેવામાં પ્રતિબંધ કરનારા ચતાન્ન નથી, અને મનમાં વિચાર પણ ન લાવવો કે અહસંજન્ય લીધા પછી આ પાંચ દોષો અને દોષચૂકન કરવો. કારણ કે નિર્દોષ પૂજાનિન્દા ભગવાનને અર્પણ કરવાથી સર્વ વસ્તુ પવિત્ર થાય. એ સ્પષ્ટ સિદ્ધિ છે. ભગવાન કહે છે કે, આંકલ, ઓ, શુદ્ધ, પણ જે મારામાં નિષ્ઠા રાખી બઠિા કરે તો તે પવિત્ર થાય છે, તો આ દોષો નિવૃત્ત થાય એમાં નેવાઈ શી ? માટે આ દોષો પૂજનાર્થીને જ લાગુ થાય છે.

પૂજામાર્ગ અને લક્ષિતમાર્ગમાં બહુજ તફાવત છે. પૂજામાર્ગ માં જેની સેવા થાય છે તે પુરોહિતમયી ઉત્તરતા દરજ્જાના એટલે બગવાનની વિમુત્તી છે. ભક્તિમાર્ગમાં પરબ્રહ્મ પુરોહિતમની જ સેવા થાય છે, તેથી નિર્દોષ થાય છે. પૂજામાર્ગનો કર્મમાર્ગમાં સમાવેશ થાય છે, ભક્તિનો સ્નેહ માર્ગમાં થાય છે. પૂજામાર્ગમાં તે દેવને બોલાવે છે ને દામ પુરુષ થયે વિસ્તરેન કરે છે. તેથી મંત્ર બોલ્યા કે આવે, ને વિસ્તરેનનો મંત્ર બોલ્યા કે જાય, તેથી તે મનને તાબે છે, પુરોહિતમ તો જ્યાં ભક્તનો પ્રેમ દેખે ત્યાં વગર બોલાવે પણ તેના હૃદયમાં સ્થિર થાય છે. પૂજામાર્ગમાં અમુકનો જ અધિકાર છે. ભક્તિમાર્ગમાં સર્વ અન્ધર્વ, મનુષ્ય, પશુ, ગજ વગેરે સર્વ પ્રભુમાં સ્નેહથી અધિકારી છે. ભક્તિમાર્ગમાં ભક્ત બ્રહ્મમર્મનંધ થઈ પડી પોતે દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, શ્વેદ, ધન, ક્રોધ, મુદ્ધ, બાર વિગેરે સર્વ ભગવાનનું જ છે. એવી ભગવદીપત્ય મુદ્ધિ થાય છે. માટે જ ભક્તિમાર્ગથી ભક્તને આ દોષો દોષવાળા કરતા નથી. પૂજામાર્ગમાં આવો જાન લેશ પણ નથી. ક બ્રહ્મસંબંધ કયાં સિવાય દોષ નિવૃત્ત કરવાનો કોઈ પણ ઉપાય નથી.

મૂલમ્—અન્યથા, સર્વદોષાણાં ન નિવૃત્તિઃ કપચ્ચન ॥

અસમર્પિતવસ્તુનાં તસ્માદ્વર્જનમાચરેત્ ॥ ૪ ॥

અર્થ—પ્રભુને નિવેદન કયાં સિવાય સર્વ દોષની નિવૃત્તિ, કર્મ જ્ઞાન કે પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે કોઈપણ પ્રકારથી થતી નથી, તેટલા માટે ન સમર્પેલી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

વિવેચન—ભગવાનને અર્પણ કરવાથી જેની રીતે સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે. તેથી રીતે જીભ કોઈ પ્રકારથી થતી નથી. જુઓ

કે ભાગવત ચોથા સ્કંધમાં “ સુખની પ્રાપ્તિ કર્મથી થનાર નથી.” એમ કહ્યું છે.

પ્રાયશ્ચિત્તથી સમ્પલ્લોપની નિવૃત્તિ થતી નથી. પણ સ્કંધમાં કહે છે કે હે પરિક્ષિત! પ્રાયશ્ચિત્ત તો અવિદ્વાનને સાર એક કારણ છે. પરંતુ તેનાથી દોષની નિવૃત્તિ થતી નથી.

જ્ઞાનથી-સર્વ દોષોની નિવૃત્તિ થાય છે એવું ગીતાજી વિગેરેમાં કહ્યું છે, પરંતુ જ્ઞાન યત્રામાં પ્રથમ યમ, નિયમ, દમ એટલે ઉદ્વિગ્નિચ્છ, તપ, બ્રહ્મચર્ય, શમ, તિતિક્ષા વિગેરે સર્વ નિયમો પાળે અને વેદ વેદાન્તનું પૂર્ણજ્ઞાન સંપાદન કરે ત્યારે દેહકે જ્ઞાન સંપાદન થાય, ત્યારબાદ દોષ નિવૃત્ત થાય, એ આ કલિકાલમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાન ઉપજ થવું મુશ્કેલ હોવાથી જ્ઞાનથી દોષ નિવૃત્ત થવાની આશા રાખવી એ નકામી છે. માટે જ ભાગવતમાં કહે છે કે “ જ્ઞાનમાર્ગથી કંટાળી સર્વથી શ્રદ્ધ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. અને સૂર્યના ઉદયથી ઝાંકેળ નાશ પામે તો ભક્તિના ઉદયથી સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે.”

માટે નિર્દોષ પ્રભુને દેહ-પ્રાણ-જીવ-ધન-દ્રવ્ય વિગેરે સર્વ પદાર્થો અર્પણ કરી, દોષ વગર કરવાં, અને આ સર્વ ભગવાનનાં છે. એવી શુદ્ધિ રાખવી. અને પ્રભુમાં ચિત્ત રાખી સેવામાં જોડાવવું. તેથી જ નિર્દોષ થાય છે. સેવા અવર્તમાન થયા પછી પણ એક એવો નિયમ રાખવો, કે પ્રભુને અર્પણ કર્યા સિવાયની કોઈ પણ વસ્તુ ઉપયોગમાં લેવી નહિ. કે જેથી આ કલિકાળમાં દેશ અને કાળના કાંઈ દોષ લાગુ થાય નહિ, માટે સર્વ વસ્તુઓ અર્પણ કરવી યોગ્ય છે.

પ્રભુને અર્પણ કર્યા પછી તેમાંથી પોતે અન્નાદિનો ઉપયોગ કરે, તો અર્પણ દરેકું વપરાય તેથી દોષવાળું થવાય કે કેમ ? તેના મુકાસો કરે છે. અને નિવૃત્તિનો ઉપાય જતાવે છે—

મૂલમ્-નિષેદિમિઃ સમર્પ્યં ચ સર્વં કુર્યાદિતિઃ સ્થિતિઃ ॥

ને મતં દેવદેવસ્ય સામિશ્રુક્તં સમર્પણમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—જેણે પ્રભુને નિવેદન કર્યું છે, તેણે તો પ્રભુને સર્વ અર્પણ કરીનેજ સર્વ કાર્ય કરવાં. એવી ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા છે. દેવતા પણ દેવ શ્રીકૃષ્ણપ્રભુને અર્પણ લોગવેલી વસ્તુ અર્પણ કરવી એ યોગ્ય નથી.

વિવેચન—આ ભક્તિમાર્ગીય ગુરુદ્વારા જેણે ભગવાનને - ધન, શુદ્ધ, સ્ત્રી, પ્રાણ, પુત્ર, વિત્ત વિગેરે સર્વ અર્પણ કર્યું છે, અને સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરે સ્વકુટુંબવર્ગને સેવામાં યોજેલાં છે, તેણે તો સર્વ ભગવાનનેજ અર્પણ કરી સર્વ કાર્ય કરવાં, અર્થાત્ દરરોજ ખાવાનાં અન્ન વિગેરે પ્રભુને અર્પણ કરીનેજ ઉપયોગ કરવો, વસ્ત્ર-અલંકારસર્વે તેમને અર્પણ કરવાં, એવો આ માર્ગનો ખાસ નિયમ છે. શાક હોય ત્યારે પિતૃઓને પણ પ્રસાદી અન્નથી તૃપ્ત કરવા. મનુષ્ય દરેકો હોય તો પ્રભુને અર્પણ કરીનેજ હૃદય દ્રવ્ય ધી વિગેરે વાપરવું. લગ્ન વિગેરે પ્રસ્તુતમાં શ્યામલ્યભોજન પણ ભગવાનને અર્પણ કરીને વાપરવું. સુખને અર્થ વિગેરેમાં જલ પણ પ્રસાદીજ વાપરવું જોઈયે, એવો ખાસ નિયમ રાખવા જોઈયે.

અર્થ લોગવેલી વસ્તુ ભગવાનને અર્પણ કરવી નહિ- પ્રભુને અર્પણ કરવા આણેલી વસ્તુમાંથી ખાસકે કે સ્ત્રી વિગેરેએ અપા- નથી ઉપયોગ કર્યો હોય તો તે અર્પણ કરવી નહિ. અથવા એક વસ્તુ આણી અને અધી ભાગ પોતે ઉપયોગમાં લીધો હોય આમ વાપર્યા પછી તે વસ્તુ પ્રસાદી કરવા અર્પણ કરવી નહિ, આટલે તે નો ખાસ મના કરે છે. ભગવાનને સારૂ ચીજ લાવતી વખતે તે સારી છે કે ખોટી તેની પરીક્ષા કરવા સારૂ સુંઘતી કે ચાખતી તે અર્પી લોગવેલી ન કહેવાય.

પરંતુ તેને લાગ્યા પછી તેના ઉપર ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છા ફરી ખાવાની હોય તો ખાવી, અને પહેરવાની હોય તે પહેરવી, તે અર્થ બોગવેશી કહેવાય. માટે આણેશી વસ્તુઓ ઉપર પ્રસાદી થયા વગર કાષ્ઠપણ પ્રકારની લાલસા કરી નહિ, અને ભૂથેચ્છે લાલસા થઈ જાય તો પ્રભુની ક્ષમા માગી કે, મારાથી જે અપરાધ થયો છે તે પુનઃ હવે નહિ કરું, પછી મનનો નિમ્મલ કરી અન્ન જે રીતે ઘરમાં રંધતું હોય તે, અને વસ્ત્ર-અપંદાર, ઇળ, કુચ, મેવો વિગેરે જે કંઈ હોય તે પોતે લાલસા કરી સિવાય પ્રભુને અર્પણ કરી ઉપયોગમાં લેવું પ

માટે હ મેમાં અર્પણ કરવું કહી, હવે ચંકાતું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—તસ્માદાદૌ સર્વકાર્યે સર્વવસ્તુસમર્પણમ્ ॥

વક્તાપહારવચનં તથા ચ સકલં દરેઃ ॥ ૬ ॥

ન ગ્રાહ્યમિતિ વાક્યં હિ વિદ્યમાર્ગપરં મનમ્ ॥

સેવકાનાં યથા લોકે વ્યવહારઃ પ્રસિદ્ધયતિ ॥ ૭ ॥

તથા કાર્યે સમર્પ્યેવ સર્વેર્ણાં બ્રહ્મતા તતઃ ॥

અર્થ—માટે હ મેમાં વૈદિક કે લૌકિક સર્વ કાર્યના આરંભમાં પ્રભુને સર્વ વસ્તુનું અર્પણ કરવું. વળી શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહે છે કે “આપેલું દાન, અને પ્રભુનું કંઈ પણ ગ્રહણ કરવું નહિ” આ શ્રીભાગવતનું વચન અન્ય પૂજા માર્ગને લાગુ પડે છે. લક્ષિતમાર્ગના સમર્પણનો પ્રકાર બુદ્ધીજ્ઞ રીતનો છે—

સેવકોનો જેવી રીતે વ્યવહાર ચાલતો હોય—અર્થાત્ જે વ્યવહાર પ્રસિદ્ધ હોય તે પ્રમાણે સમર્પણને જ કાર્ય કરવું તેથી જ સર્વ વસ્તુ નિર્દોષ અને પ્રદારૂપ બને છે.

વિવેચન—સર્વ વસ્તુ ભગવાનને અર્પણ કરતી, એવો ખાત નિયમ છે, પરંતુ એક ચંદા યામ છે કે, ભગવાને કહ્યું છે કે “ મને અર્પણ કરેલો એક દીવો હોય અને તેનો પ્રકાશ પણ ઉપયોગમાં ન લેવો ” એવું ભાગવતમાં કહ્યું છે તો ભગવાનને સમર્પણ કરેલી વસ્તુ એનો ઉપયોગ કેવી રીતે યામ ? તેનું સમાધાન કરે છે.

*સમાધાન—સમર્પણ અને દાન, એમાં બહુ જ તફાવત છે. જે વસ્તુ જોતી હોય તે તેને સોંપવી કે અર્પણ કરવી, એ સમર્પણ, અને પોતાનો હકક વસ્તુ ઉપરથી હાલી લાઇ સામા પાત્રનો હકક એસાડવો એ દાન કહેવાય છે. દાન કરેલી વસ્તુનો ઉપયોગ લેવો એ જાજ્ઞથી વિરુદ્ધ છે. એક રીતે વિચાર કરતાં પૂજાર્થમાં સમર્પણનો ખ્યાલ પણ નથી, અને તેમાં આ ખીલા દાનની વ્યાખ્યા કરી તેનો પ્રચાર છે, તેથી તેમાં પાત્રને દાન આપે છે. તે કાંઈ બ્રાહ્મણ કે દાન લેવા અધિકારી મનુષ્ય જ હોય છે. ભક્તિમાર્ગમાં તો અર્પણ કરવાનું સાક્ષાત્ પ્રશુને જ છે. અને તે સર્વ ભગવાનની બનાવેલી વસ્તુઓ જ ભગવાનને અર્પણ કરવાની છે. અને ભગવાનના પ્રસાદથી જ ભગ્ન નિર્વાહ કરી પોતે પવિત્ર બને છે. એ ભક્તનું શૂળ છે. પ્રશુ પોતે પણ કહે છે કે મને પત્ર, પ્રુખ, ફળ વિગેરે નો ભક્તિથી અર્પણ કરે છે તો હું મર્વ અંગીકાર કરું છું. ઉલ્લિષ્ટ મોજિમો દાસાસ્તથ માયાં જાયેમ દિ ॥ અને ભક્તો કહે છે કે હે ભગવાન ! તમારી પ્રસાદી વસ્તુ એનો ઉપયોગ કરી અમે તમારો માવાને પણ તરી જઈએ છીએ. આ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગમાં સમર્પણથી સર્વ વસ્તુ પવિત્ર પ્રશુ રમ થાય છે, અને અર્પણ કરીને જ વાપરવાનો પ્રચાર છે. અને પાછું ન લેવું એવું જ વચન છે તે પૂજાર્થના દાનના વિષયને લાગુ પડે છે. ભક્તિમાર્ગમાં તેનો લેણ પણ નથી.

*આ વિષય ઉપર વિશેષ જુઓ પ્રહિસુધાકર. પાન ૭૯ માં.

શંકા—પ્રસંગોપાત કોઈએ જન્મવા કે કોઈ ફલાદિકને ખાવા સાદ આગલ કર્યો તો ત્યાં આગળ કેવી રીતે સમર્પણ કરવું ?

સમાધાન—સેવા કરનારનો નસેવકોનો બ્યવહાર લેખિકામાં પ્રસિદ્ધ જ હોય છે. તે પ્રમાણે વર્તવું. શિષ્ય શુરની આગા શિવાય કંઈ કાર્ય ન કરે એવો રીવાજ શાસ્ત્રોક્ત છે, તેમ પ્રજાને પણ બંધન સર્વ કાર્યના આરંભમાં વિસ્થાપન કરે છે. અથવા મનથી પણ સમર્પિત કરે છે, તે પણ સમાપત દહેવાય છે.

આ પ્રમાણે સમાપત કરવાથી ધ્વજનાદ્વય થાય છે, દોરરહિતપણું થાય છે, ભગવદીય થાય છે. અને કલિ વિગેરેનો કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ દોષિત કરતો નથી. તેથી સેવામાં અધિકારી હોઈ સેવા પણ પ્રજા પ્રેમથી સ્વીકારે છે.

હવે આ ઉપસંહારમાં આખા મંથનો સાર બતાવી આપના દક્ષાન્ત આપે છે.

મૂલમ્—ગદ્ગાત્વં સર્વદોષાણાં ગુણદોષાદિવર્ણના ॥

ગદ્ગાત્વેન નિરૂપ્યાસ્યાત્તદ્વદત્રાપિ ચૈવ હિ ॥ ૧. ॥

અર્થ—ગંગાજીમાં મળેલા દોષિત જળ કે સારા જળના દોષ કે ગુણ ગંગામાં મળ્યા પછી ભુદા ગણાતા નથી. તેમ અહિંઆં પણ જ્યાં સુધી બ્રહ્મસંબંધ લઈ ભગવદીય થયા નથી ત્યાં સુધીજ તેને દોષો બાધ કરે છે. પછી બાધ થવાનો સંભવ પણ નથી.

• + ચરણામૃત પધરાવી પવિત્ર કરે છે. એવો રીવાજ પણ સ્વમાર્ગીયોમાં પ્રચલિત છે.

વિવેચન—ગંગાજીમાં પરનાગનું જળ નય છે. અને માર જળ પજુ નય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી પરનાગનું જળ જુદું દેખ છે ત્યાં સુધી અપવિત્ર વિગેરે રહે છે, પરંતુ ગંગાજીમાં મગ્ગ મયા પડી જેમ ગંગાજીરૂપ થતાં પવિત્ર થાય છે, અને નિઘકુલ આ પરનાગનું જળ અને ગંગાજળ જુદું પડતું નથી, પણ પવિત્ર જ જાણાય છે. તેવી રીતે અહિંમાં પણ જ્યાંસુધી બકિનખર્ચો આચાર્યદ્વારા નિવેદન નથી, ત્યાં સુધી જ તેને પડેલા ગણાવેલા પાંચ દોષો તથા કવિના દોષો ગાય થઈ શકે છે, પરંતુ આત્મા અને દેહ સુદાં પરમાત્માને અર્પણ કરી સર્વ શુદ્ધ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરી પવિત્ર જ્ઞાનરૂપ જ્યારે અને છે, ત્યારે તેને દેખ હજી પણ બાધ કરી શકતા નથી. મારે આચાર્ય પાસે મદ્યમત્ર મળ્યું કરી સેવાને અધિકાર મેળવી. આત્મનિવેદનને હમેશાં રમરશુભ રાખી, દીનતાપૂર્વક સેવા કરવી જોયી જ્ઞાનભાવ અને પરમાનન્દ રૂણ સંકેશાધમાં મેળવી શકે. ૯

જેને દેવમાં જેની જગ્યા, તેવી જ ગુરુમાં હરો તેને તો આ હેલા સિદ્ધાન્તો અમૃતરૂપ લાગે છે, નહિ તો ખાટા લાગે છે.

॥ इति श्रीमद्ब्रह्मवैवर्तपुराणान्तर्निहितं सिद्धान्तसंग्रहस्यं संपूर्णम् ॥

“શ્રી અન્તઃકરણ-પ્રવાહ.”

~~~~~

આ મન્ય ઉપરથી જાત કરવાને બોધ આપનારો કે ભગવાનનો સંકાર નિત્ય છે, ભગવાન સમર્પણ કરી શરણે આવેલા બંધનને અગીયાર કરે છે, તે બંધનને અગીયારથી બહાર દાઉદાર નથી. એવો બંધને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ. અને પ્રથમ દેખા

યતાં અભિમાન ન દરું, અભિમાનથી કૃપા ન્યૂન થાય છે. આવા પ્રસંગમાં પણ પ્રભુ અંગીકારથી છાડતા નથી.

ભગવાને વિચાર્યું જે શ્રીભાગવતનો અર્થ મારા સિવાય બીજાથ શુદ્ધ વેદાનુસાર કરવો અશક્ય છે. એવો વિચાર કરી, પોતાની વાણીના અધિપતિરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રકટ કરી, શ્રીભાગવતનો અર્થ કરવાની આજ્ઞા કરી મીસુબોધિનીજી કરાવ્યાં, તેમાં ત્રણ રકંધમાં જે ધણે વખત જવાથી, શ્રીમહાપ્રભુજીના વિયોગને ન સહન કરી શકવાથી, દેહ ત્યાગ કરવાની પહેલી આજ્ઞા કરી. પછી દશમરકંધની વિવૃત્તિ કરવાની વિશેષ આજ્ઞા કરી. પછી દેશ ત્યાગ કરવાની બીજી આજ્ઞા દેગી, આ આજ્ઞા યતાં પહેલાં ત્રણ રકંધ પુરા કરો ઉત્તમેત્તમ દશમરકંધને શરૂ કર્યો આ સંપૂર્ણ યતાં શ્રીહાકારજીએ જલદી પોતાની પાસે આવવાની ત્રીજી આજ્ઞા આપી, ત્યારે પોતે ભગવદ્ભાર્ગવ વક્તાવનાર હોવાથી અને ભગવત્કૃપાની મોટાઇ તરફ નજર રાખીને તેના આવેશથી જે વખત આજ્ઞાનું ઉલ્લેખન થયું. આ પ્રમાણે ભગવાનનો આશ્રય છતાં આગેશ્વરની મૂલતા કરનાર રાક્ષીવાનઃકરણને પ્રભુ સંબધી નિત્યસ્વીકારનો વર ઉપદેશ આપે છે. પરંતુ ભગવદીયોને જ માટે કૃપા કરી આ અંધ શ્રીમહાપ્રભુજીએ લખ્યો છે એમ માનવું લૂપાય છે.

મૂલમ્—અન્તઃકરણ મદ્રાકયે સાવધાનતયા શૃણુ ॥

કૃષ્ણાત્ પરં નાસ્તિ દૈવં વસ્તુતો દોષવર્જિતમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—હે અન્તઃકરણ ! સાવધાન થઇને મારું જ્ઞાન સાંભળ ! અરેખર રીતે વિચાર કરતાં શ્રીકૃષ્ણ સિવાય દોષરહિત બીજું એકે દેવત નથી.

[વિવેચન—શ્રીભાગવતમાં કહે છે કે “ ધન્દ્રિયો અથ છે અને મન લગામ છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે અન્તઃકરણ દશેન્દ્રિયનું

અધિપતિ છે. તેથી તેને જ બોધ આપે છે. સાવધાન થઇ સમજવાનું કારણ એજ છે કે—જ્યોત્ષીજનોને ભગવાને પાછાં ઘેર જવાની આજ્ઞા કરી પરંતુ ભગવદ્વિરુદ્ધ થવાનો હોવાથી તે પાછાં ઘેર ન જતાં બધાના ઉપર આપી પોતે શ્રીકૃષ્ણ સાથે રમણ કરી, આનંદ મેળવેલા હતા. તેથી રીતે તારે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું યોગ્ય નથી, કેમકે તેમને વિરુદ્ધ થવાનો હતો અને શ્રીકૃષ્ણની સાથે સંધી ઉત્તમ પૂર્ણાનંદ મલવાનો હતો તે થાત નહિ, આ બે મુખ્ય કારણોથી તેમનું આજ્ઞાલંઘન બૂધવ્યવસ્થા છે. પણ તારે તો પ્રભુ પાસે જવા આજ્ઞા છે, તેથી તે તારે તેનાથી વિપરીત હોવાથી અસૌકરિક આનંદ પ્રાપ્ત નહિ થાય. સાવધાન પશુથી સાબળ; એમ કહેવું છે. શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞામાં વિલંબ થશે માટે વિપરીત રૂણ થશે કેમકે શ્રીકૃષ્ણથી બીજું ઉત્તમ દેવ નથી એજ સર્વથી ઉત્તમ છે. પહેલાની ભાવના પ્રમાણે પોતે ભાગવતનું વિવરણ કરે તો તે શ્રીકૃષ્ણમાં જ નામરૂપ સેવા થાય છે. પરંતુ સિદ્ધાન્તના નિરૂપણ વખતે બીજા સિદ્ધાન્તોનું નિરાકરણ કરવું પડે; બીજા દોષરૂપ ગ્રંથોમાં પણ પડે તેથી ભગવદ્ભાવ સિવાય બીજા ભાવમાં પણ અયોગ હોવાથી પ્રશ્ન આજ્ઞા પ્રમાણે તેમની પાસે જવું યોગ્ય છે. ૧

એક બાજુએ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થયું તેથી રૂણ ન મળે અને દેહ હોવાથી ભાગવતનો વિચાર પણ ન થાય ? એમ બન્નેમાંથી ભદ્ર થાય તો ભાગવતનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે ! એવી સંકલ્પ નિરાકરણ કરે છે.

મૂલમ્—ચાળ્હાલી ચેદ્રાજપત્ની જાતા રાજા ચ માનિતા ॥

કદાચિદપમાનેપિ મૂલતઃ કા સતિર્ભવેત્ ॥ ૨ ॥

* સ્વામર્ત ઘો મહામાયાઃ ત્યાંથી આરંભ.

અર્થ—ચાંદ્રલી જે રાજપત્ની થાય અને રાજાની માનીતી થાય, પરંતુ કંઈ કારણસર અપમાન થાય. અર્થાત્ અણુમાનીતી થાય તોપણ તેને મૂળ રાજાની રાણીપણું કંઈ જતું રહેતું નથી.

વિવેચન—ચાણ્ડાકી રાજાની રાણી થઈ હોય અને તે માનીતી થાય પણ કંઈ કારણસર અપમાન થઈ, અણુમાનીતી થાય, પરંતુ તેનું રાણીપણું જતું નથી. જેમ વડનાં પાન ખરી જઈ સરદામનુમાં નવાં આવી પુનઃ પહેલાંના જેવાં થઈ જાય છે, તેવી રીતે તેજ પાછી સમયાનુસાર માનીતી થાય છે. આ દ્રષ્ટાન્તથી સમજવાનું કે ચાંદ્રાલી અકલાને અધોગ્ય હતી, છતાં દેવેગ્ધથી રાજાના અંગીકારથી હિતમ રાણી થઈ. આ ઉપરથી સમજવાનું કે તે તો પ્રભુનો અંગીકાર નિત્ય છે, તેમાં જોયો તો અંગીકાર દરવા લાયક જ છે. આવા નિત્ય અંગીકાર કરનારા પ્રભુના સંયોગરૂપ ફક્ત ભગવાનમાં જો વિશ્વં થાય તો તારે અપમાન થએલી રાણીની માફક ચિન્તા ન કરવી. આ ભાગવતનું જ વિવરણ કરવું, એવી એકાન્ત હડ ઉપર ન આવવું. સંગોગ ન થવાથી વિયોગ થશે તો વિયોગરૂપી વિશ્વં જો સાક્ષાત્ ફળ બરોબર છે તેથી તારે નિલ સ્ત્રીદાર કરનારા ભગવાનના સંયોગરૂપના વિશ્વંમાં ચિન્તા દરવી નહિ.

ઉપરની વાતને દૃઢ કહે છે.

મૂલમ્—સમર્પણાદર્હ પૂર્વમુત્તમઃ કિં સદા સ્થિતઃ ॥

કા મમાધમતા માન્યા પશ્ચાત્તાપો યતો ભવેત્ ॥ ૩ ॥

+ સ્વમાર્ગમાં સંયોગાવસ્થા કરતાં વિયોગાવસ્થા હિતમ ગણવામાં આવે છે.

‘અર્થ—સર્વ નિવેદન કયા પહેલાં શું હું’ નિત્ય ઉત્તમ હતો ? મારી એવી અધમતા વિચારવાની છે જ નહિ, કે જેનાથી મને પશ્ચાત્તાપ થાય.

વિવેચન—અરે અન્ત કરણ ! તું વિચાર કર કે આ માનભંગ થયો ? શ્રીપ્રભુકૃપા સિવાય તારામાં માન (મેગવવાની યોગ્યતા) કંઈ હતી ? વળી માનભંગ તો સમાનમાં ગણવાનો હોય, પરમાત્મા આગળ માનભંગની વાર્તા અયોગ્ય છે. પ્રભુને નિવેદન કર્યાથી તો આ યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ છે. તેમ ન હોય તો નિવેદન પહેલાં શું ઉત્તમતાનો લેણ કર્યા હતો ? માટે તારે કોઈ પણ પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ કરવો એ મહાન અયોગ્ય છે ॥૩૥॥

ફક્તમાં વિલંબ થાય તો શું કરવું ?

મૂલમ્—સત્યસદ્ગુણવતો વિષ્ણુર્નાન્યથા નુ કરિષ્યતિ ॥

આજ્ઞૈવ કાર્યા સતતં સ્વામિત્રોહોન્યથાભવેત્ ॥ ૪ ॥

‘અર્થ—ભગવાન સત્યસંકલ્પ વાળા : છે. માટે ફક્ત દેવામાં વિલંબ કરશે જ નહિ. માટે તારે શ્રીકૃષ્ણનીજ આજ્ઞા માનવી એ જ યોગ્ય છે. નહિ તો સ્વામીનો દ્રેષ કયો ગણાયે,

વિવેચન—ભગવાનનો સંકલ્પ સાચો છે. તેમણે એક વખત કરેલો સ્વીકાર શરીરી અસ્વીકાર થતો જ નથી, માટે તારે કોઈ પ્રકારે ફક્તમાં વિલંબ સહે એમ માનવું નહિ અને ભગવાનની કૃપાનુ માન રાખી તારે કોઈ વખત ભગવાનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરવું, પહેલાં શ્લોકના વિવેચનમાં ગોપિકાઓનું દેશાન્ત આધ્યુ છે. તેમાં ગોપિકાઓના

જ આત્મનિવેદન કરેલા ભગવદ્દયોએ આત્મનિવેદન પણ કોઈ પ્રકારની ચિન્તા ન કરવી એ આ શ્લોકના સારસંલક્ષી બોધ મેવાનો છે.

પ્રમાણે તું પણ ભગવાનની આશાનું ઉદ્ધંધન કરીશ તો તારે વિપરીત ફલ ભોગવવું પડશે કારણ કે ગોપીજનોને ભગવાનનો વિરહ થવાનો હતો અને તારે તો ભગવાન પાસે જવાની આશા છે માટે તારે ભગવાનની આશાનું ઉદ્ધંધન ન કરવું. કરવાથી તારે સ્વામીનો દ્રોહ થશે. અને તેઓશ્રીએ આપેલા ધારણ ઉત્તમ ફલમાં પ્રતિબંધ થશે. અને ફલમાં વિલંબ થશે, માટે ભોગવન વિચારવાનો આગ્રહ છોડી દેવો યોગ્ય છે.

ભાગવતવિચારની આશા પહેલાંની છે અને પોતાની પાસે આવવાની આશા પછીની છે. આ બેમાં બલવાન ફાણ છે ? તેનો વિચાર કર.

મૂલમ્—સેવકસ્ય તુ ધર્મોઽયં સ્વામી સ્વસ્ય કરિષ્યતિ ॥

આજ્ઞા પૂર્વે તુ યા જાતા ગંગાસાગરસંગમે ॥ ૫ ॥

યાઽપિ પશ્ચાન્મધુવને ન કૃતં તદ્દ્વયં મયા ॥

અર્થ—ચાંદાં શ્લોકમાં કહેલો સેવકનો તે ધર્મ છે અને સ્વામી પણ પોતાના અસાધારણ ધર્મો સેવક સમજી શકે એમ કરશે જ. વળી ગંગા અને સાગરના સમાગમમાં જે આજ્ઞા થઇ અને પાછલથી મધુવનમાં જે આજ્ઞા થઇ તે અને પણ મેં ખાળી નથી.

વિવેચન—પ્રભુની આશાનું ઉદ્ધંધન ન કરવું, વિગેરે સેવકના અસાધારણ ધર્મો તારમાં હશે તો પ્રભુ અસાધારણ (ઉત્તમ) ભક્તિ જોઇ શ્રીપ્રભુ પણ પોતાના સ્વામીપણના અસાધારણ ધર્મો તારાથી સમજાય એમ કરશે. માટે તારે સેવકના ઉત્તમોત્તમ ધર્મો પાલવા એજ તારી ફરજ છે. તેમ છતાં ગંગા અને સાગરના સમાગમમાં યજ્ઞની પહેલી આજ્ઞા અને બીજી મધુવનમાં યજ્ઞેલી આજ્ઞા આ બંને આશાનું ઉદ્ધંધન કર્યું છે. (માટે આ ત્રીજી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તી ભાગવતના વિચારનો આગ્રહ છોડી પ્રભુ પાસે જવું એ સારાંથ છે.)

આજ્ઞા કેવા પ્રકારની તેની બળના કહે છે,
મૂલમ્-દેહદેશપરિત્યાગસ્તૃતીયો લોકગોચરઃ ॥

પચાત્તાપઃ કથં તત્ર સેવકોઽહં ન ચાન્યથા ॥ ૬ ॥

અર્થઃ—પહેલી દેહત્યાગ કરવાની, બીજી દેશત્યાગ કરવાની, અને ત્રીજી સંન્યાસ લેવાની. ત્રીજી આજ્ઞામાં મને પચાત્તાપ કેમ થાય ! હું સેવક છું, એમાં દેશ નથી.

વિવેચનઃ—પહેલી દેહત્યાગ કરવાની આજ્ઞા કહેલી છે. દેહત્યાગ પ્રારંભ કર્મ સુધી થતો નથી, અને બળાત્કારે કરવો એ શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે. પરંતુ અહિંમાં સર્વ જીવોની સમામ હાથમાં રાખનારા સાક્ષાત્ પરમહત્માની આજ્ઞાથી દેહત્યાગ કરવામાં બાધ નથી. આજ્ઞા ન પાળવામાં આવે તો તે પ્રતિગ્રહક (બાધ) રૂપ છે. બીજી દેશત્યાગની આજ્ઞા હોતી, ત્રીજી આજ્ઞા લોકમાં એકલે સ્મૃતિ વિશેરેમાં સ્પષ્ટ દેખાતી સંન્યાસ નામની છે. તેથી ધરતો ત્યાગ કરવો એ એમાં કારણ છે. પહેલી બે આજ્ઞાઓ ન પાળી અને ત્રીજી પાળવામાં આવવાથી પહેલી બે આજ્ઞાઓ પાળવા બંધાઈ રહેશે. તેમ છતાં અંતઃકરણને પહેલી બે આજ્ઞાઓનું ઉદ્વેગના-અપરાધની ચિંતા થાય તો કહે છે કે-જનમાં વિલંબ થાય તો તે કે સિક્ષારૂપ છે માટે સેવકે પચાત્તાપ કરવો યોગ્ય નથી. કારણ કે સેવક હું અને પ્રભુ મારી સેવા સ્વિકારે છે, તેથી તેમની આજ્ઞાના કૌશલનથી અપરાધ તરફ નજર રાખી મારી સંભાળ પડુ ન લે ? અને તોનો છે એમ માને છે. તેથી જ જનના વિલંબરૂપ સિક્ષા કરી છે. માટે સેવક હું તેથી અને કેમ પ્રકારની ચિંતા કરવાનું કારણ નથી. ૬

કેમ કહે છે કે “રાજા મિત્ર કેન કુર્ત્ય સુર્ત વા” રાજા તે કેમ કરે ? તથા એવું બેયું કે સાંભળ્યું ? આ વિચાર પ્રમાણે ભગવાન પણ બાળ ન બેતો શું કરવું ? આ વાંઠાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—લૌકિકપ્રભુવત્કૃપ્ણો ન દ્રષ્ટવ્યઃ કયંચન ॥

સર્વે સમર્પિતં ભક્તયા કૃતાર્યોસિ સુખી ભવ ॥ ૭ ॥

અર્થ—લોકના રાજાની માફક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને માનવા ન જોઇએ. તેમને ભક્તિપૂર્વક બધું અર્પણ કર્યું છે, માટે કૃતાર્થ (ભાગ્યશાળી) છે, અને આશા પ્રમાણે વર્તી સુખી થા.

વિવેચન—સામાન્ય રાજાઓની માફક શ્રીકૃષ્ણને ન માનવા જોઇએ. કારણ કે કયાં અલૌકિક પરમાનન્દ પરબ્રહ્મ સર્વ જગત્તા નિયન્તા શ્રીકૃષ્ણ અને સામાન્ય એક અવિદ્યાબદ્ધ થયેલો જીવ રાજા કયાં ? શ્રીકૃષ્ણનો અંગીકાર નિસ છે. સ્વીકારેલાનો ત્યાગ કરતા નથી. કારણ કે તારા ઉપર કૃપા હતી તેથી શ્રીકૃષ્ણપણે સર્વ અર્પણ કર્યું છે, તે પણ ભક્તિપૂર્વક, અર્પણ કરેલું હોવાથી તારે અંગીકાર કરેલો છે તેથી તું કૃતાર્થ થયો છું, વચ્ચે કૃપાના માનથી આશા પ્રમાણે ન વર્તવામાં આવ્યું તેથી ફક્ત વિદ્યાન કૃપી શિક્ષા થઇ છે. હવે ભાગવતવિવરણનો આગ્રહ હાડી ત્રીજી પ્રશ્નની આશા પ્રમાણે વર્તીને પહેલાની માફક સુખી થા. આમ અન્તઃકરણને બાધ આપે છે. ૭

ભગવાનનો અંગીકાર નિત્ય છે એ સાબીત થયું. પરંતુ પહેલાના જેવું ફળ આપશે કે કેમ ? એ શંકાનું નિવારણ કરે છે.

મૂલમ્—પ્રૌઢાપિ દુહિતા યદ્વત્સ્નેહાન્ન મેષ્યતે ચરે ॥

તથા દેહે ન કર્તવ્યં વરસ્તુપ્યતિ નાન્યથા ॥ ૮ ॥

અર્થ—પોતાની યુવાન છોકરી સ્નેહથી તેના વરને ત્યાં ન મોકલવામાં આવે તો વર જેમ જોઈવાળો થાય છે,

તેમ દેહને વિષે ન કરવું, અને શ્રીકલવામાં આવે તો કિલ્લ થવાનો સંભવ રહેતો નથી. તેમ શ્રીકૃષ્ણસ્વામી પ્રસન્ન થાય એમ સર્વ દેહાદિક અર્પણ કરવું.

વિવેચન—હે અન્તાકરણ ? પ્રભુને તારી જરૂર છે તેથી તારા રોપ ઉપર દૃષ્ટિ નહિ સખતા તને પૂર્ણ રૂળ આપશે જ, પ્રાદા અવસ્થામાં આવેલી કન્યા ઉપર બાપનો અતિમમ સ્નેહ હોય તેથી વર પાસે ન મોકલે તો વર ખેદવાળો થાય છે, માટે તેથી રીતે દેહના સંબંધમાં ન કરવું. શ્રીપ્રભુને પોતાની અપેક્ષા (જરૂર) પડી છે એમ જાણતાં છતાં તેમ ન કરવામાં આવે તો પ્રભુ અમનુષ્ઠ થાય છે. અને આરાધનું ઉત્તરોત્તર થાય છે. માટે જો આ પ્રમાણે નહિ કરતાં ત્યાં જવામાં વખત નહિ સગાડવામાં આવે તો પહેલાંની માફક રવે-ચ્છા પ્રમાણે આલનાર પ્રભુ પૂર્ણ રૂળ આપશે જ. માટે શ્રીમદ્ ભાગવતના વિવરણનો આગ્રહ છોડી દઈને પ્રભુ આગ્રહ પ્રમાણે વર્તવામાં આવશે તો પૂર્ણ રૂળ મળશે અને આરાધનું પાલન થશે. માટે દેહ ત્યાગમાં વિલમ્બ કરવો એ ઉચિત નથી. ૮

શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ કરવાથી લોકમાં સારી પ્રસિદ્ધિ થશે અને શરીરથી કાઢક વખતે પ્રભુ પાસે જવાશે ? એવી શંકા થાય તો તેનું સમાધાન કરે છે —

મૂલમ—લોકયદ્યેત્ સ્થિતિર્મે સ્યાત્ કિં સ્યાત્ इति विचारय ॥

अश्वमे हस्तिरेवास्ति मोहं मागाः कथंचन ॥ ९ ॥

અર્થ—(શ્રીભાગવતનો અર્થ કરશે લોકિકમાં પ્રસિદ્ધિ-રૂપી) લોકરૂળની પ્રાપ્તિ થાય તેનું આર શું પ્રયોજન છે ?

મિથ્યાર કર ? અને (શરીર ત્યાગ એ અશક્ય છે. એમ પણ ન માનવું.) કારણ કે અશક્ય વસ્તુમાં શ્રીકૃષ્ણ સહાય કરે છે. માટે કોઈ પ્રકારે મોહ પામીશ નહિ.

વિવેચન—આમે વ્યાસસૂત્ર જનાવી જેમ પ્રસિદ્ધિ કરી તેવી રીતે અલૌકિક વેદાનુસાર શ્રીભાગવતના અર્થ કરી પ્રમિદ્ધિ અને ઉત્તમતા સોક્ષ્મા મેગવવાના મારે થી જરૂર છે ? કારણ કે એના કરતાં સર્વ કામ પૂર્ણ કરનાર ભક્તિમાર્ગના ઉત્તમોત્તમ દર્શક શ્રીકૃષ્ણના પૂર્ણ-નન્દરૂપી અલૌકિક દ્વિ ભોગવતું એ હજાર દરજે એટલે છે. આ અલૌકિક દ્વિ આગમ મોક્ષનો પણ હોતામ નથી. માટે આ દ્વિ મેગવવા પ્રભુની આજ્ઞા પાળી એ જ ઉત્તમ છે. વળી દેહ ભાગ એ અશક્ય માનવામાં આવે તો કહે છે કે-મગવાનની આજ્ઞાથી દેહત્યાગ કરવો એમાં કંઈ અશક્ય છે જ નહિ, કારણ કે અશક્ય વસ્તુનું દુઃખ હરનાર શ્રીકૃષ્ણ સર્વજ સહાય છે. માટે અલૌકિક દ્વિ મેગવવામાં દેહત્યાગ અશક્ય અને પદેલાંની માફક દ્વિ મગશે કે કેમ ? વિગેરે કોઈ પણ મોહ (ચિંતા)માં ન પડવું.

ઉપસહાર અને ઉપદેશનું દ્વિ.

મૂલપ્ર-ઈતિ શ્રીકૃષ્ણદાસસ્ય વલ્લભસ્ય હિતં વચઃ ॥

ચિત્તંપ્રતિ યદાકર્મ્યં ભક્તો નિશ્ચિન્તતાં વ્રજેત્ ॥૧૦॥

અર્થ—આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણના દાસ શ્રીવલ્લભાચાર્ય-જીએ અન્તઃકરણને કહેલું હિતકારી વચન જે સાંભળે છે તે ભક્ત પણ ચિન્તાવગરનો થાય છે.

વિવેચન—ભક્તસહિત લીલાસથી મુક્ત પરમાત્માના દાસ અને પ્રભુને વહાવા એવાં શ્રીવત્સમનું વચન હિતકારી છે, કારણ કે

શ્રીવદ્ધમનું વચન આપવાક્રમ છે માટે દરેક રીતે તે પ્રમાણ છે એ
ચિત્તને પણ તેમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર છે.

આ પ્રથમ શુદ્ધ પ્રુષ્ઠિમાર્ગીય દુર્ગમાં પોતાની ચિત્તવૃત્તિ દેરી
આ ગ્રન્થના સાંભળનારા પોતાના બકતો પણ ચિન્તાવગરના થશે
એવી વૃત્તિ બતાવે છે. માટે આ પ્રમાણે સાંભળી નિઃશંક અને નિ-
ચિન્તા થવું એ ભગવદીયનું કર્તવ્ય છે.

इति श्रीमद्ब्रह्मभार्यविरचित-श्रीअन्तःकरणप्रबोधः समाप्तः॥

नमः श्रीकृष्णाय.

॥ श्रीविवेकधैयाश्रयनिरूपणम् ॥

શ્રી આચાર્યચરણને સાક્ષીગ નમસ્કાર કરી વાંચકવૃન્દને
આ ગ્રન્થનો ઉપક્રમ દર્શાવવામાં આવે છે.

બ્રહ્મભંજન લીધા પછી સેવકનો સેવામાં અધિકાર થયો. હવે
સેવામાં પ્રવર્તમાન થયા પછી દરેક બાવના રાખવી એ ભગવદીયનું
પ્રથમનું શુદ્ધ છે. આ સમય બારીક છે તેથી સેવામાં અને ભગવા-
નના સ્નેહમાં ધણી વિશેષતા આવે એ સ્પષ્ટબાવક છે. આ વિશે
એને સહન કરવાનો રસ્તો બતાવવો એવો પરમ કૃપાળુ શ્રીમદાચાર્ય
એ વિચાર હૃદયમાં કે ન્થા આ ગ્રન્થમાં બકતને કેરી રીતે વિવેક
રાખવો. કેવી રીતે વિશેષોમાં ધૈર્ય રાખવું, અને ભગવદાશ્રય કેરી રીતે
રાખવો. આ ત્રણ પ્રકારના અમૃતરસને પાત્રમાં ભરવા “વિવેકધૈ-
યાશ્રય” નામનો ગ્રન્થ ભગવદીયો ઉપર કૃપા કરી લખે છે.

વિવેકનું સ્વરૂપ—

મૂલમ્—વિવેકધર્મે સતતં રક્ષणीये तथाश्रयः ॥

વિવેકસ્તુ હરિઃ સર્વે નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ ॥ ૧ ॥

પ્રાર્થિતે વા તતઃ કિં સ્યાત્ ? સ્વામ્યભિપ્રાયસંશયાત્ ॥

સર્વત્ર તસ્ય સર્વે હિ સર્વસામર્થ્યમેવ ચ ॥ ૨ ॥

અભિમાનશ્ચ સંત્યાજ્યઃ સ્વામ્યધીનત્વમાવનાત્ ॥

વિશેષતઃ શ્વેદાજ્ઞા સ્યાદન્તઃકરણગોચરઃ ॥ ૩ ॥

તદાવિશેષગત્યાદિ ભાવ્યં મિત્તં તુ દૈહિકાત્ ॥

આપદ્રત્યાદિકાર્યેષુ હઠસ્ત્યાજ્યશ્ચ સર્વથા ॥ ૪ ॥

અનાગ્રહશ્ચ સર્વત્ર ધર્માધર્માગ્રદર્શનમ્ ॥

વિવેકોયમ્ સમારૂપાતો * * ॥ ૫ ॥

અર્થ—વિવેક અને ધર્મ અને અગવાનનો આશ્રય આ
જી તો હમેશાં રાખવાં (કારણકે આ ત્રણથી શ્રેષ્ઠ પદ
જો છે.) વિવેકનું સ્વરૂપ એવું છે કે શ્રીમહા પોતાની
સહા પ્રમાણે જેમ કરવું હશે તેમ કરશે ॥૧॥ માટે કોઈ પ્રકારે
મની પાસે કશાની પણ પ્રાર્થના ન કરવી જોઈએ. શ્રી
હુને આપવાની મરજી છે કે નહિ તે બધા સિવાય

* વાંચનારને = વિવેક ” નું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજવ એવ
વાશ્યથી આ પાંચ શ્લોકોનો અર્થ અને વિવેચન સાથે કરેલું છે.
૧૨જો પાંચ શ્લોકથી વિવેકનું સ્વરૂપ આવેખ્યું છે. ચ:૨ શ્લોકથી
ર્થ, અને પૂર્ણ મતા મુખી આશ્રય સમજાવેલ છે.

તેમની પાસે યાચના કરવાથી પણ શું મળવાનું છે? અને ભગવાનને આપવું હશે તો તે સામર્થ્યવાળા છે, એમને કશું દુર્લભ નથી ॥ ૨ ॥ વળી આ સઘળું પરમાત્માને આધીન છે. એમ આત્મનિવેદન કર્યા પછી ભાવના રાખી અભિમાન (મમતા) સુકી દેવું જોઈએ. વળી શ્રીમહાપ્રભુજીની સેવાની આજ્ઞાઓ કરતાં પ્રભુની સેવાસંબંધી વિશેષ આજ્ઞા થાય તો તે આજ્ઞા અવશ્ય પાળવી-કરવી; આ આજ્ઞા ભક્તને સ્વપ્ન વિગેરે દ્વારા થાય છે. ॥ ૩ ॥ (ભગવાનની આજ્ઞા સામાન્ય લૌકિક હોતી નથી.) તેથી દેહ સંબંધથી જોડેલા સ્ત્રીનાં વિવાહ જનોઈ વિગેરે લૌકિક આજ્ઞાથી જુદી જ સેવાસંબંધી આજ્ઞા હોવી જોઈએ. અને પોતાની પાસે દ્રવ્ય વિગેરેથી ભગવત્ કાર્યોમાં ટોટો પડતો હોય તો (દેવું કરીને પણ તે પ્રમાણે કરવું) એવી હઠ રાખવી નહિ, સ્માર્ત અને વેદમાં કહેલા ધર્મ અને ધર્મમાં પણ આગ્રહ ન રાખવો, કેમકે સેવામાં વિશેષ પડે અને ધર્મ અધર્મનો વિચાર સૂક્ષ્મ અવલોકનથી કરવો. આ પ્રમાણે વિવેક કહ્યો. (હવે પછી ધેર્યનું સ્વરૂપ કહેવાશે.)

વિવેચન—આ પાંચ શ્લોકમાં વિવેક જતાવ્યા છે. બ્રહ્મસંબંધ સમા પછી આ વિવેક પ્રમાણે વર્તવું અને સેવામાં પ્રવર્તમાન થવું. વિવેક ૧—આ શ્લોક સંબંધી ધન, દ્રવ્ય વિગેરે પ્રભુજી મેળવી આપ છે અલૌકીક સેવામાં ઉપયોગ આવતા પદાર્થો પણ પ્રભુ જ મેળવી આપે છે. માટે કશા વાસ્તે સેવા છોડી લેખ ન કરવો અને મનુષ્યોમાં પણ યાચના ન કરવી જ.

વિવેક ૨—પ્રાર્થના ન કરવી અર્થાત્ પ્રભુ પાસે કંઈ પણ યાચના

ન દરવી, દારણુકે પ્રજુ સર્વ જગતમાં અને વિશેષે ભક્તના મનોરથો સંભળે છે, જાણે છે, અને દયા ધાય છે ત્યારે પૂરા પણ કરે છે.

વિવેક ૩—સ્વામી શ્રીપ્રજુ પાસે આપણે જે વસ્તુ માગીએ

+ આ રથયે પોતાના સ્વામી પાસે કંઈ પણ માગતા જતાં આપણને શું ખમવું પડે છે તેનો આગેદુર્ય વિચાર કરાંક એક ઐનિદાસિક દાખલો આપને બતાવવા માગુ છું તે એકે—

એક રાત્રને ત્યાં એક એક માણસે જાતે નિમકડલાલ હોઈ પણ પાસેથી કંઈ પણ પગારની આશા રાખ્યા સીવાય ધણીજ વફાદારીથી રાત્ર્ય વહીવટનું કામ કરવા માંડ્યું આમ કરતા ધણીજ વખત વહી જત તેની હોંશીયારી ભરેલી નોકરીથી રાત્રના મનમાં એવું આગ્ય કે આ નોકરીની કદર મારે પીઝાનવી જોઈએ એવા દૃઢ નિશ્ચય કરી રાણીને ખાનગીમાં બાલાવી નિશ્ચય જણાવ્યો કે આપણે ત્યાં આ નોકર નથકા વખતથી તનમન ધનથી વફાદારીથી ખીન પગારે નોકરી કરે છે તેવા નોકરની કદર કરવાનું કામ આપણું છે. તેની લાયકાત જોઈ છું એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છું કે—

“આપણે ત્યાં એક કન્યા સીવાય બીજી સતત નથી આ વહાળી કન્યા તેને આપી તથા તમામ રાત્ર્ય તેને બક્ષીસ કરી તેને રાત્ર કરવો.” આ સંબંધમાં આપનો શો વિચાર છે ? રાણીએ કશું કે કન્યાદાન દેવામાં આપનો સ્વતંત્ર હક્ક છે માટે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું એજ મારો ધર્મ છે, મારે એટલું તો કહેવું જોઈએ કે જેમ જાને તેમ આ કન્યા દુઃખી ન થાય એવા રચાનમાં આપતો.” પછી કન્યા તથા રાત્ર્ય આપવાના નિશ્ચય ઉપર રાત્ર આવ્યો તેટલામાં પેલા નોકરને વિચાર આવ્યો કે આ રાત્રની નોકરી ધણા વર્ષથી કરી પણ રાત્રને કદર કરવાની શુદ્ધિ નથી માટે મારે જ કંઈ તેને મોઢે ચઢી માયા સીવાય છુટકો નથી આમ વિચારી હાલ પાસે આવીને દાખ જોડી વિનવી કરવા દાખ્યો કે રાત્રધિરાત્ર આપની નોકરી મે ધણા વખતથી કરી હવે મારે એક ઈચ્છા છે તે આપ

સમજીને વેદ-સ્મૃતિ-દેવ-અને લૌકિક મુર્તિ ધર્મો ઉપર આગ્રહ રાખ્યા શીવાય કરવાં, સેવાથી બચતા વખતમાં વેદાદ્યાનાં કર્મ કરવાં હિતિ છે.

આ પ્રમાણે સેવા મંબધર્મમાં કહેલા વિવેકને અસમર્થ યશ થઈ અવશ્ય પાળવા જોઈએ. અને બહાનના વિષયને લગતા વિવેક રાખ્યા એ અગવડીયોતું બુદ્ધિ છે. દરે ક્ષેત્રે ઠેલી રીતે રાખવું તે કહેવામાં આવે છે ॥ ૫ ॥

મૂલમ્-× × × ધૈર્યં તુ વિનિરૂપ્યતે ॥ ૬ ॥

ત્રિદુઃસ્વસહનં ધૈર્યમામૃતેઃ સર્વનઃ સદા ।

તત્ક્રયત્ દેહવત્ ભાવ્યં જટવદ્ગોપમાર્યત્ ॥ ૬ ॥

” પ્રતીકારો યદચ્છાતઃ સિદ્ધ્યેન્નાગ્રહી ભવેત્ ॥

માર્યાદીનાં તથાઽન્યેપામસતશ્ચારુમં સદેત્ ॥ ૭ ॥

” સ્વયમિન્દ્રિયકાર્યાણિ કાયવાદ્ગમનસા ત્યજેત્ ॥

અશૂરેણાપિ કર્તવ્યં સ્વસ્વાસામર્થ્યભાવનાત્ ॥ ૮ ॥

” અશક્યે હરિરેવાસ્તિ સર્વમાશ્રયતો ભવેત્ ॥

” ઇતત્સનહમગ્રોક્તમ્ × × ॥ ૯ ॥

અર્થ—આધિભાતિક, આધ્યાત્મિક, અને આધિદેવિક આ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખતું મરણ મુખી સહન કરવું જોઈએ કહેવાય છે, તે સહન કરવા સારૂ છાશની માફક ઢહવાળાએ દેહાદિકમાં અને તેના મંબધોઓમાં યજ્ઞ રહેવું અને જટલરતની માફક આચરણ કરવાં અને ગોપસ્રીઓની માફક રહેવું. ॥ ૬ ॥ શ્રીમત્સવાનુન્તી ઇત્યુત્તરે શ્રી, પુનઃ વિગેરે અનુકુલ હોય અથવા ઉદાત્ત હોય કે ગમેતેમ હોય,

પરંતુ સેવામાં આડાં ન આવતાં હોયતો તેઓનો ત્યાગ કરવામાં આગ્રહ ન કરવો. તેમ બીજા જન્મ, સંબંધીઓનો પણ સેવામાં પ્રતિબંધવાળાં ન હોયતો ત્યાગ ન કરવો, અને હલકા માણસોના તિરસ્કાર વિગેરે સહન કરવું. ॥ ૭ ॥ પોતે કાયા, મન, અને વાર્ણથી ઇંદ્રિયોના લૌકિક વિષયો ત્યાગ કરવા. (અને ભગવદ્ વિષયમાં જોડવા,) આ સર્વ વિષયો વિગેરેનો ત્યાગ કરવામાં દુઃખસહન કરવામાં ધીરજ ન રહે તો પણ (હીનતા પૂર્વક) એટલે પોતાના પ્રયત્નથી કંઈ સાધ્ય નથી, એવું અસામર્થ્ય પણ મનમાં લાવી ધીરજ ચકડવી જોઈએ ॥ ૮ ॥ આ ઉપર બતાવેલું ધૈર્ય ન બની શકે તો હીનતા પૂર્વક શ્રીહરિને ચરણે જવું, તેથી સર્વ વિવેક અને ધૈર્ય સિદ્ધ થશે. માટે આ પ્રકારે ધૈર્યનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે પછી આશ્રયનું સ્વરૂપ સમજાવશે. ॥ ૯ ॥

વિવેચન—દેહના સંબંધી જે દુઃખ રોગ વિગેરે, અને પ્રાણી વાદ્ય વિગેરે તથા સમાસંબંધીથી જે દુઃખ થાય તે બધાનો આધિભૌતિકમાં સમાવેશ થાય છે. અને કામ તથા મદો વિગેરેથી જે દુઃખ થાય તેનો અધ્યાત્મિકમાં સમાવેશ થાય છે. અને પરમાત્માએ આપણી કસોટી જોવા કે કંઈ સ્વેચ્છાથી જે કંઈ દુઃખ કર્યું હોય તે આધિદૈવિક દુઃખ કહેવાય છે. આ ત્રણ દુઃખોને સહન કરવાં એ ધૈર્ય છે. આ ધૈર્ય મરણ સુધી રાખવું. ધૈર્ય નહિ હશે તો મન ચચલ થઈ દુઃખી થઈ સેવામાં વિરોધ આવશે.

આ ધૈર્ય રાખવા સારું સહેલા ઉપાયો નીચે પ્રમાણે છે.

૭ ૧. દેહના અભિમાનનો અને સર્વ લૌકિક પદાર્થના અભિમાનનો ત્યાગ કરવો. જેમ છાશ હોય છે, તે સારવગરની છે, એમ

હીએ તે વસ્તુ આપવાનો અભિપ્રાય છે કે નહિ તે જાણ્યા શિવાય પ્રજા પાસે ચાચના કરવી એ અવિવેક છે. ક્રમકે તેમની છાંદા દરો તો ચાચના વગર આપશે. નહિ છાંદા દરો તો ચાચનાથી પણ નહિ આપે જીવ અસ્પૃશ્ય હોય છે તેથી તેની ચાચના પણ અસ્પૃશ્ય હોય છે પ્રજા અસ્પૃશ્ય વસ્તુ આપી મહત્ત્વજનું નુકસાન કરતા નથી. જુઓ શ્રીમાનવતમા કુખજને ચાચનાથી અસ્પૃશ્યજન મળ્યું.

વિવેક ૮—પ્રજાનું સામર્થ્ય એવું છે કે પોતાની છાંદા ચાંદા બકતને આપવાની વસ્તુ તુરત મેળવી આપે છે. કારણ આ જગતના અધિપતિ પોતે છે, તેમાં આ આઈ છે. આનો અધિપતિ હું છું, એવું જાન રાખવું એ અવિવેક ગણાય છે. માટે ભગવાન ગમે તે રીતે સ્વેચ્છા કરતાં પૂરી પાડે છે માટે સેવા છોડી તે મેળવવા પ્રયત્ન કરવો નહિ.

વિવેક ૫—દેહ, આત્મા, ધન, દ્રવ્ય વિગેરે પ્રજાને અર્પણ કર્યા પછી દેહની અંદર રહેલી ૧૧ ઇન્દ્રિયોને પ્રજામાં જોડવી. લીકીકે અવહારમાં આ ઇન્દ્રિયો જોડાય તો અવિવેક છે. વળી દેહની સાથે સંગ્રહ ધરાવનારાં સ્ત્રી, પુત્ર, વિગેરે કુટુંબમાં અભિમાન છોડી દઈ તેમને પણ પોતાની સાથે સેવામાં જોડવાં, અને તેમના બરણ પોપણ સાઈ પ્રયત્ન કરવો નહિ, કારણ આત્મનિરેકનમાં સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરેનું સમર્પણ કરી દીધું છે, તેથી તેમનું કારણ ભગવાન હોવાથી શીને જ તેમની શીકર છે.

વિવેક ૬—શ્રીમહાપ્રજાજીએ નિમગ્ન વિગેરે પ્રધોમાં સેવા સાર

પૂર્ણ કરે તો સાઈ. રાજ્યને દેવતા દર્શાવવા કહ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે આખ મને એક દાસી પરણાવો. આ સાંભળી રાજ્યને તેની સુલક છુદ્ધિની કાંમત કરી તેની છુદ્ધિ પ્રમાણે તે દાસીનેજ દાયક છે એમ માની રાજ્ય દેવતા વિગેરેનો વિચાર જાંધ રાખી તેને દાસી જ, પરણાવી. જુઓ નામ-લીમાં તેણે એકારક પરિણામ આપ્યું । । (સાશી. છ. અ.)

આગાઓ કરી છે. આ આગાઓ કરતાં વિશેષ શ્રીપ્રભુની સેવાસંબંધમાં આગા થાય તો તે અવસ્થા કરવી. આ આગામાં ભગવાનને અમુક કાર્ય ઇષ્ટ છે, પહાણું છે, એવું માણ્ય પડે તો તે ખાસ કરવું. આ આગા બક્ષના અન્તઃકરણમાં સ્વયં દ્વારા ભગવાન કરે છે. આ આગા પ્રમાણે વર્તતાં બક્ષને ભગવાન સર્વોચ્ચ સ્મરે છે, આ આગા ન થઈ હોય તો શ્રીમહાપ્રભુજીની આગા પ્રમાણે વર્તવું. ધર્મ કરીને પ્રભુની આગા લૌકિક કાર્ય સાધી થતી નથી, તેથી દેહના સંબંધવાળા કુટુંબમાં શીરાય જૂદા જ પ્રકારની સેવાસંબંધમાં આગા થાય છે, તેથી વિચાર જનોઈ વિગેરેમાં આ ભગવાનનું ધન છે, એવું માની યશની આગાએ વિશેષ અર્ચ કરવું નહિ.

વિવેક ૭—પોતાની પાસે ધન અધિક હોય તે અવસ્થામાં વિશેષ પ્રભુનાં કર્મ ભોગ વિગેરે કર્યાં. અને આપત્તિમાં (ધન ન હોય તે સમયમાં પણ તેટલું જ રેવું કરીને ભોગ વિગેરે કરવું. એટલે હલ સેવી નહિ. કારણ ભગવાન સ્નેહથી અર્પણ કરેલી જૂજ વસ્તુ પણ આનંદથી સ્વીકારે છે.

વિવેક ૮—વેદમાં કહેલાં અને સ્મૃતિ વિગેરેમાં કહેલાં કર્મોને પણ આમન વગર સેવામાં અડચણ ન કરે એટલી રીતે કરતાં. અને ભગવાનની સાથે સંબંધ નહિ રાખનારાં જોડલાં કર્મ છે. તે છોડી દેવાં.

વિવેક ૯—જે કર્મો કરવાથી અવધ થાય તે કર્મ ન કરતાં અને જે કર્મો ન કરવાથી દોષ લાગતો હોય તે સેવાથી જયના વખતમાં કરતાં, ૧ સ્મૃતિમાં કહેલાં ધર્મો. ૨ વેદમાં કહેલાં ધર્મો. ૩ ભગવાનના ધર્મો આ ત્રણમાં એક એકથી અનુક્રમે ભગવાન છે. તેથી ભગવાનના ધર્મો પાળતા વેદ અને સ્મૃતિના ધર્મોના બાધ કરવામાં દોષ નથી. કારણ ભગવાનના ધર્મોને સાત્ત્વમાં ભગવાન ગણ્યા છે, આ

માની એના ઉપર પૂરતો અભિમાન હોતો નથી, તેમ બગવાન શીરાય સર્વ નિઃમાર છે. એમ માની અભિમાન હોડવું અને માખણની માફક સાર વાળા બગવાનમાં મન રાખવું, આનાથી પરેહું દુઃખ સહન થશે. આ છાયાના દાખલા ઉપર એક વાત છે તે નીચે પ્રમાણે.

શ્રીમત્તેસવજી માદારાજ કહે છે કે—કાંઈ એક બ્રાહ્મણ, તેની સ્ત્રી અને તેનું બાલક પુત્ર, આ ત્રણે જણુ યાત્રા કરવા વાસ્તે નીકળ્યાં, તેઓ એક સ્થલે વનમાં સુતાં હતાં તેવા સંયોગમાં કાંઈ એક રાત્રી સાં આવી ચડ્યો તે તે બ્રાહ્મણીને ખુનસુસ્ત બેઠા તેના તરફ લલચાઈ તેને ઉઠાવી ગયો, પણ તે બ્રાહ્મણી પ્રતિજ્ઞા હોવાથી રાત્રીના ધરમાં જઈ તેણે રાત્રીને જણાવ્યું કે હું માત્ર સુધી મારે અમુક જાતનું કાંઈ એક મત છે માટે હું તમારી સાથે તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તી શકીશ નહિ, અને હમેસાં અમુક સંખ્યામાં પરદેશી બ્રાહ્મણને જમાડવા પછી જમીશ તે વાત રાત્રીએ સ્વીકારવાથી દર-રોજ પરદેશી બ્રાહ્મણને જમાડવા લાગી. આ બ્રાહ્મણ પત્નીને પત્ની વનમાં સુતો હતો તે જાણે ત્યારે પોતાની સ્ત્રીને નહિ દેખવાથી વિહ્વલ થઈ સુતેલા બાલકને બૂણી જાઈ સ્ત્રીને બોલવા નીકળી પડ્યો તેજસામાં કાંઈ વણજારો શેઠ તે સ્થળે આગ્યો તેને સંતતિ નહિ હોવાથી તે સુતેલા બાલકને લઈ ગયો. આવી રીતે બ્રાહ્મણ અને તેની સ્ત્રી તથા બાળક ત્રણે વિખૂટાં પડ્યાં, તે પછી કેટલાક સમયે દેવ હજારાથી તેણીને જાણ પાતી ત્યાં બોજન લેવાને આવી ચડ્યો, પતિને દેખી હર્ષ પામેલી સ્ત્રીએ તે પતિ સાથે હર્ષથી વાતચિત કરી તેને શિરાસમાં બસવા સફેદ કર્યો. ત્યાર પછી રાત્રીને આ બ્રાહ્મણ પત્નીએ સંદેશ કહેવડાવ્યો કે આજે હું આપના સમાગમમાં રાત્રી પસાર કરીશ. રાત્રીએ હર્ષાઈ આ સંદેશ વધારી લીધો, રાત્રીએ રાત્રી પાસે જઈ વિહાર સારી રીતે થાય તે માટે મહિરાની જુરર

છે એમ સમજવી રાજ્યને ખુબ મદિરા પાછ બેલાન કરી તેને મારી નાંખ્યો. અને દુરત પોતાના પતિના મંકેત વાળા સ્થળમાં મલવા ગયો. પતિ પાસે આવતાં દૈવેન્દ્રએ સર્પદંશથી મૃત્યુ પામેલા પતિને જોઈ બહુ જ વિદુલ થઈ ગયો. આ અતિશય દુઃખમાં પણ ધૈર્ય રાખી પોતાના દેશ તરફ આવવા નીકળી ચાલી, રસ્તામાં આવતાં એક વેશ્યાને હાથ પકડાઈ ગયો ત્યાં તેને વેશ્યાના હુકમથી બસાત્કાર વેશ્યાનો ધંધો ચલાવવો પડ્યો. એક દિવસે એવો પ્રસંગ આવ્યો કે જે તેણીનો પુત્ર તેનાથી વિખૂટો પડ્યો હતો તે વેશ્યાનું ધર બેળતાં જે ઢેકાણે તેની મા હતી તેજ સ્થલે આવી ચડ્યો. કેટલાક સમાજ-મમાં આવતાં પોતાના પુત્રને જાળખીને બહુ જ પરતાવો કરવા લાગી. છેવટે અકળાઈ તે ચિતાની અંદર પેડી. અને ચિતા સળગી. આ અવસ્થામાં એકદમ ધમધાર મુશલધાર વરસાદ પડ્યો અને ચિતા હોલવાઈ ગઈ ને એવું સખત પુર આવ્યું કે તેમાં તે તણાઈ ચાલી, ત્યાં એક ગેવાલીઆને દમા આવી તેણે 'પાણીના પ્રવાહમાંથી બહાર ઠાડી તેને સ્વસ્થ કરી પોતાની સ્ત્રીતરીકે રહેવા હુકમ કર્યો, કેમ બીજને ઉપાય નહિ હોવાથી તે ગોવાલણુ બની. ગોવાલણુનો ધંધો કરતાં એક વખત સાહેલીએ સાથે છાશ વેચવા ગયો હતો ત્યાં રસ્તે ચાલતાં આખલાના તોશનથી તે સર્વ ગોવાલણુની છાશની મહુકીએ પડીને બળી ગયો તેથી બીજ ગોવાલણુ દિલગીર થયો. ત્યારે આ બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ તે હસવા માંડ્યું, બીજ ગોવાલણુએ પ્રુછ્યું કે આમ નુકશાન થવા છતાં હસે છે તે શું વ્યાજબી છે? ત્યારે તેણીએ જવાબ આપ્યો કે—

હત્વા નૃપં પતિમવેશ્ય મુજદ્ગદર્શં

દેશાન્તરે વિચિવશાદ્ ગણિકાપિ જાવાઃ ।

પુત્રં પતિં સપદ્મિગમ્ય ચિતાં પ્રવિષ્ઠા

શ્લોચામિ ગોપઘૃહિણી કથમદ્ય તત્ક્રમ ॥

શિખરિણી-હવે તાજને મેં પતિ મરણ પામ્યો જુનંગથી,

પડી વેશ્યા દાસે નસિમ જલ વેશ્યા બની રહી;

ગૃહી પુત્રે વેશ્યા શરમાઈ ચિતામાં કુદિ પડી,

બગી ના ગોપી છુ વદ સખિ શું શીઘ્રું જ મધની.

૨. જડભરતણ પોતે કાઈ પણ વિષય ઉપર, ઉદ્વિગ્ધ ઉપર,

દેહ ઉપર પણ આસક્તિ વગરના હતા, જેથી રહ્યમણ રાજની પાલખી

ઉચ્ચવાતું અને અમિતના આગળ વધ રૂપી અપમાન વિગેરે દુઃખો

સહવ કર્યા, પણ દેહ ઉપર આભિમાન નહિ હોવાથી ક્રોધાદિક નહિ

કરતાં માત્ર અપમાન સમાન માન્ય હતું. તેમ અભિમાન છોડી, માત્ર

અપમાન સમાન માની, કામ ક્રોધાદિકથી મનને રોકવું. આનાથી

આધ્યાત્મિક દુઃખ સહન થશે.

૩. ગોપસ્ત્રીએ કે જેમના પતિએએ ભગવાનની પાસે જવા

દેવામાં આબ્યાં ન હતાં, એ અન્તર્જલમગ્નાએને પ્રારબ્ધભોગ પૂરો થયો

કે તરત પ્રજ્ઞ પ્રાપ્તિ થઈ હતી. તેમ ભગવાન કંઈ ફળ આપવામાં વિધાન

કરે કે કંઈ પ્રારબ્ધ ભોગ પૂરો કરવા સાફ દુઃખથી કસોડી કરે, પણ પોતે

જરાપણ ધૈર્ય ન છોડતાં પ્રભુ સ્વેચ્છાનુસાર સર્વ પ્રાપ્તિ કરી આપશે,

એમ ધારી સહન કરવું.—વળી રાસમાં સામેલ થનારી ગોપીજનો પોતે

વેણુનાદ સાંભળી આબ્યાં સારે ભગવાને તેમને પાછા જવા આજ્ઞા

કરી, પરંતુ પાકું જવાથી ફળ મળે એમ ન હોવાથી પોતે મમરાઈ,

તોપણ ધૈર્યરાખી, ગદ્ગદ કંઠથી ભક્તિરાસો જવાનું આપ્યો કે જેથી

તેમને જળ મળ્યું તેવી રીતે તેવા દુઃખોમાં ધૈર્ય રાખી ભક્તિમાર્ગમાં રહેવાથી ફળ મળે જ. એ બાવાર્થ સ્પષ્ટ થયો.

શ્રી વિગરે સેવામાં અનુકૂલ હોય તો તેમની પાસે સેવા કરાવવી, અનુકૂળ ના હોય તો પોતે સેવા કરવી, અને તેઓ સેવામાં અકચર્યુ-રોધ-કરનાર હોય તો જ ત્યાગ કરવો. રોધ કરનાર ના હોય તો ત્યાગ કરવાની મના છે. કારણ તેમનું ભરણપોષણ ન થવાથી સામા થઈ દુઃખી દરે તો વિશેષ રોધ ચાય છે.

૫ સેવાના મહાપ્રસાદરૂપ ભોગોનો ઉપભોગ કરતાં બાધ નથી. માટે તેનો ત્યાગ ન કરવો, પરંતુ સંસારિસુખોને વારતે કે પોતાના સુખ સાથે ભોગો ભોગવવા દોષરૂપ છે. માટે તેનો ત્યાગ કરવો. એ ત્યાગ કરવામાં ધૈર્યની જરૂર છે.

૬ પેઢી પરંપરાથી મળી આવેલું ધન શુદ્ધ હોવાથી તેનો ત્યાગ ન કરતાં પ્રજામાં ચોજવું અને તેનાથી અભાદિકના ભોગો પ્રજાને ભોગવાવવા, અને તે પ્રસાદી ભોગો ભોગવવામાં બાધ નથી. કારણ કે તે હૃદયરેખાથી મળી આવેલા છે.

૭ સંબંધી, સ્ત્રી, પુત્ર, બંધુઓ, મિત્રો, પિતૃઓ વિગેરેના સંબંધમાં ન્યૂનતા થાય કે કોઈ અનેક કારણસર સામા થઈ અપમાન કરે તો પણ ક્રોધ ન કરવો. અને તેમના કરેલા અપરાધને ક્ષમા આપવી. એ ભૂપણ છે. ક્રોધથી મન ચંચલ થતાં સેવામાં પ્રતિબંધ ચાય છે. એ યાદમાં રાખવું. માટે ક્રોધ જાળવવા ધૈર્યની જરૂર છે.

૮ હિન્દીયોના વિષયો, કાષ્ઠાના, વાયાના, અને મનના, આ ત્રણ પ્રકારના છે, તે લૌકિક ત્યાગ કરવા. અને અલૌકિક પ્રજ્ઞાસંધમાં જોડવા. આ લોકમાં રહેવું અને લૌકિક વિષયોનો ત્યાગ કરવો, એ મહાન કાષ્ઠ હોવાથી તેમાં ધૈર્યની જરૂર છે.

૯ દરિદ્રાવરથામાં પૈમેા ટકા ન હોય તો અને આ ભગવાને
કસોડી કરવા દુઃખ કરી સેવામાં ઉપયોગી વસ્તુઓ મળતી હોય
કરી દોય તેથી અવરથામાં પણ ધૈર્ય રાખી પ્રભુ ઇચ્છા કરે ત્યારે
સર્વ આપશે. એવી શુદ્ધિ રાખવા ધૈર્યની જરૂર છે.

૧૦ વિષયોનું ધ્યાન ન કરવું, ક્રોધ ન કરવો, નિરપેક્ષ થવું, એ
મનનો ત્યાગ છે. ભોગ્ય વસ્તુનું મદલું ન કરવું, શરીરથી કાઢીને દુઃખ
ન દેવું. એ કાપાનો ત્યાગ છે. કડવાં વચન ન બોલવાં, ખપ વગરનું
ન બોલવું, યોગ અને રહસ્યવાણું બોલવું. એ વાણીનો ત્યાગ છે,
આમાં ધૈર્યની જરૂર છે.

૧૧ સ્વભાવ ઇતવા સાફ દીનતા કમ્પી કે કું કંઈ સમર્થ
નથી એમ ભાવના કરવી, અને પ્રભુ ઇચ્છાથી મળી આવેલા ભો-
ગોનો ત્યાગ ન કરવો, શરીર નિર્વાહ સાર તેની જરૂર છે પરંતુ
વિશેષ મેળવવા ઇચ્છા ન રાખવી, આમાં ધૈર્યની જરૂર છે.

૧૨ સેવામાં પૂર્કે મન દોષ પરંતુ ઉપર બતાવેલા ધૈર્યને રાખવા
અસમર્થ થાય તો ભગવાનનું શરણ રાખવું. તેમને આશ્રયે જવું.
ભગવાન શરણે આવેલાનું સર્વ રીતે પૂર્ણ કરે છે, અને ધૈર્ય પણ
તેમનાથી પ્રાપ્ત થશે, અશક્ય વસ્તુ શક્ય થઈ જાય છે, માટે દરેક
રીતે આ ધૈર્યના નિયમો પ્રમાણે વર્તવા પ્રયત્ન કરવો એથી
સેવાનો નિષ્ફલક માર્ગ માનસીક પર્યંત પ્રત્યક્ષ થશે.

હવે આશ્રયનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—x x x ઔશ્વયોજ્વો નિરૂપ્યતે ॥ ૯ ॥

ऐहिके परलोके च सर्वथा क्षरणं हरिः ॥

दुःखदानी तथा पापे भये कामाद्यपूरणे ॥ ૧૦ ॥

मूलम्—भक्तद्रोहे भक्त्यभावे भक्तैश्चातिक्रमे कृते ॥

१ अशक्ये वा सुशक्ये वा सर्वथा शरणं हरिः ॥ ११ ॥

२ अहंकारकृते चैव पोष्यपोषणरक्षणे ॥

पोष्यातिक्रमणे चैव तयान्तेवास्यतिक्रमे ॥ १२ ॥

३ अलौकिकमनः सिद्धौ सर्वार्थं शरणं हरिः

एव चित्ते सदाभाष्यं वाचा च परिकीर्तयेत् ॥ १३ ॥

४ अन्यस्य भजनं तत्र स्वतो गमनमेव च ॥

प्रार्थना कार्यमात्रेऽपि ततोऽन्यत्र विवर्जयेत् ॥ १४ ॥

५ अविश्वासो न कर्तव्यः सर्वथा बाधकस्तु सः ॥

ब्रह्मास्त्रचातकौ भाष्यौ प्राप्तं सेवेत निमग्नः ॥ १५ ॥

६ यथाकथंचित्कार्याणि कुर्याद्बुद्ध्यावचान्यपि ॥

किं वा प्रोक्तेन बहुना शरणं भावयेद्दरिद्रम् ॥ १६ ॥

७ एवमाश्रयणं प्रोक्तं सर्वेषां सर्वदा हितम् ॥

कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दुःसाध्या इति मे मतिः ॥ १७ ॥

इति श्रीविवेकधैर्याश्रयनिरूपणम् समाप्तम् ॥

अर्थ—आ लोके तथा परलोके संभूती सुखे भेग-
ववा भाटे, दुःखने निर्मूल करवा भाटे, पाप नाश करवाभां,
सय वषते, सांसारिक सुखे भेगववा भाटे, प्रभुनी न शर-
णुभावना राखवी. १० वषी भगवान्ना भक्तोना द्रोह
थछ गये। होय, भक्ति प्राप्त थती होय, भगवान्ना भक्तो

અ.પ.ભાનું અપમાન વિગેરે દરે તેા અથવા કંઈ અંશદય ૨
 કરવું હોય કે બની શકે એવું હોય, તેા પણ ભગવાનની
 શરણાવના રાખવી ॥૧૧॥ અહંદાર કર્યો હોય, અને કુ-
 દુષ વિગેરેના પોષાણુ સારૂ, અને તેમણે તથા શિષ્યે આ-
 પણું અપમાન વિગેરે દર્યું હોયતો, ॥૧૨॥ અને સઘળી
 દ્રવ્યો અલૌકિક બનાવવા સારૂ, અલૌકિક સઘળા પદાર્થો
 રેખવવા સારૂ, પ્રભુને શરણે જવું અને શ્રીહરિની ભાવના
 પૂર્વક વાણ્ઠી તેમણું કીર્તન કરવું ॥ ૧૩ ॥ બીજા દેવોના
 વજનને ત્યાજ કરવું, અને બીજા દેવના સ્થાનમાં ન જવું,
 તેમ દાર્પણિક કરવા સારૂ બીજા દેવોની પ્રાર્થના પણ
 રૂકી દેવી, ॥ ૧૪ ॥ અવિશ્વાસ કરવો નહિ, કારણ કે તે
 બાધકરૂપ છે. અવિશ્વાસ કરે તેા બ્રહ્માચર્યની માફક થાય,
 અને આતકપક્ષી સ્વાતિ નક્ષત્રના જલનો વિશ્વાસ રાખે છે
 તેમ વિશ્વાસ રાખવો. અને જે મળે તે મમતા શીવાય
 લોગવડું, ॥ ૧૫ ॥ વળી કરવા લાયક લૌકિક કે ત્રેલોકીય કાર્ય
 કરવામાં પણ આસક્તિ ન રાખવી. વધારે શું કહીએ સર્વ
 હરિના આશ્રય (શરણ) થી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૧૬ ॥
 આ પ્રમાણે સઘળા લોકોને હિતકારી આ આશ્રયનું સ્વરૂપ
 સમજાવ્યું ॥ માટે તે પ્રમાણે વર્તવું. કારણ કે આ હલિયુ-
 ગમાં ભક્તિ વિગેરે માગો દુઃખે યદ્ય શકે એવા ॥ ૧૭

વિવેચન—આશ્રયનું સ્વરૂપ જતાવર્તા કહે ॥ કે સર્વ આ ભોક
 અને પરલોકના સર્વ કાર્યોમાં ભગવાનનો આશ્રય કરવો. ભગવાનનું

શરણુ સાર્થવું, એ ભગવદીયોનું ખાસ જુવું છે. પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

૧-એવામાં ચિત્ત હોય પરંતુ સેવામાં દેહ, અને ઇન્દ્રિયે, વિ-
ગેરેનાં આગળ મથાવેલાં દુઃખો અડચણ કરે તો તે જણ પ્રકારનાં,
દુઃખનો નાશ કરવા પ્રજ્ઞનો આશ્રય કરવો.

૨-ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે, “ સર્વ ધર્મોત્તે જાડી મારે
શરણુ આવ, માટે સેવામાં કંઈ અપરાધ રૂપી પાપ થયું હોય તો
ક્ષમા માગના કરી ભગવાનનો આશ્રય કરવો, પ્રાપ્તિની જરૂર નથી,
પ્રાપ્તિ પારકાને હોય છે, આપણે ખામ ભગવાનના હોવાથી જરૂર નથી.

૩-ખતે જ્ઞાતા વિગેરેથી પણ ન મેળવી શકાય એવા પ્રભુ મા-
રાથી કેવી રીતે મેળવી શકાયો. એવા બધાં પણ પ્રભુનો આશ્રય
કરવો. શંકરે પણ ભસ્માસૂના બધાં ભગવાનનો આશ્રય લીધો હતો.
૪-આ લોકનાં સુખ વારતે ઇન્દ્રિય હોય તો પણ પ્રજ્ઞનો આશ્રય કરવો.

૫-શૂન્યમાં કે જીવના હલકા સ્વભાવથી કોઈ વખત ભક્તનો
દ્રોહ થયો હોય તો ભગવાનના આશ્રય સિવાય બીજો રસ્તો નથી.
જુઓ શ્રીભાગવતમાં કુર્વિસા પાછળ મર્યાદામત્ત અંમરીયનું રક્ષણ કરવા
ભગવાનનું ચક્ર પાછલ પડ્યું, ત્યારે છેલ્લે ભગવાનનો આશ્રય લેવો
પડ્યો. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તનો દ્રોહ કરે તો ભગવાન કેમ સહન કરે !

૬-સેવામાં પ્રવર્તમાન થાય પરંતુ ભક્તિમાં પ્રેમ ન થાય તો
પણ ભગવાનનો આશ્રય કરવો.

૭-ભક્તોનું અપમાન વિગેરે કંઈ કરવું નહિ, તેમ છતાં ભક્ત
આપણું અપમાન (તિરસ્કાર) કરે તો સહન કરી મારો કંઈ દોષ લેશે

પાપ મટાડવા સારું ચાલેમત્ત ઉપાય કરવા તે પ્રાપ્તિ. તે
તેનાથી થયાથે શુદ્ધિ નથી.

નેામાં સાધનાત્વ રહ્યું નથી, ક્રોધોમાં દોષત્વનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. તો
તે અર્પણમર્થી અપદાન કર્યું, તો પછી ભગવદાશ્રય થયો અર્ધ ન કરે ?
इति श्रीमद्ब्रह्माचार्यविरचितम् “विदेकधर्मश्रयनिरूपणम्”

સગાતમ.

નમઃ શ્રીકૃષ્ણાયઃ

શ્રીકૃષ્ણાશ્રયઃ

દોષાન્દલતિ ચઃ સર્વાન્કાલકર્મસ્વભાવજાનૂ ॥

કાંક્ષે ત કૃષ્ણકટાક્ષં રાસલીલાર્થસંયુતમ્ ॥ ૧ ॥

યઃ શ્રુતિલોકદેશાનાં દોષાણાં શ્રેયતિ શ્રમમ્ ॥

ધ્યે તમાશ્રયં કૃષ્ણં શ્રન્યયે ષોષણાદ્વિમ્ભોઃ ॥ ૨ ॥

પશ્ચામિ ચદહં શૂઢ ગોવિન્દાશ્રયશુષ્પિતમ્ ॥

કૃપ્સવ શુસ્વર્યાણામ્ અન્યથા નાસ્તિ મે ગતિઃ ॥ ૩ ॥

શાસ્ત્રી. ચી. હ.

શ્રી મહામાયાર્થ ચરણે આ મંત્ર લખવા ને પ્રવૃત્તિ કરી છે, તે
કેલવ રવાશયામતવર્મ ઉપર કૃપાયેન કરી
છે. કે ને વાંચવાયા આ દલિટાસ જેવા સર્વાનુગ્રહિત સમયમાં ભ-
ગવદાશ્રય સિવાય અક્ષાનન્દ મેળવવામાં કોઈ મતર સાધન નથી.
એમ ૨૫૯ માણસ પાસે. દેહ, કાલ, મન્ત્ર, વિગેરે છ વસ્તુઓની
પરિવ્રતાના અભાવથી ક્રોધે કરી સઠવાં શુદ્ધે છે, તો કલ તો ક્યાંથી

ઔષધ પાવા સાઈ મોદકની જેમ લાઘવ આપે
હાદિક લાઘવ આપનારાં કર્મ ચિત્તશુદ્ધિ કરવારૂપી
સાઈ કહેવાય. કર્મમાં પણ ભક્તિની એટલે ભગ-
ને. નહિ તો કર્મ સિદ્ધ થતાં જ નથી.

જ્યના અભાવથી શાન્તી ઉત્કૃષ્ટદશા મુખી જમ રિયતિ
હરી દરશમાન થરા મુશ્કેલ છે આ શાન પણ શુદ્ધ-
મન ન હોતું જોઈએ. ભગવાન સંબંધી જો આ
તો કવલ કુશાખંડન જેવું થવાનું જ અને તે શાન-
કર્મમાં લય થાય છે. પ્રભુનો આનંદ તેમાં નથી હવે ભક્તિ

... ? માહાત્મ્યશાન પછી પ્રભુમાં અખંડીત સ્નેહપ્રારા થાય
અર્થ "દાન, તપ, યોગ, વેદ, વિગેરે કંઈ પણ સાધનથી હું
નથી. શુદ્ધભક્તિથીજ પ્રાપ્ત છું, આમ સ્વમુખથી પ્રતિજ્ઞા કરી
પછી બીજા પ્રભાણની શી જરૂર રહી ! ભક્તિ પ્રાપ્ત થરી એ
કૃપા હોય ત્યારે જ બને છે. ભક્તિદાન કૃપા સિવાય આપતા
રી, સ્વકીયનેજ આ ભક્તિ મળે છે. ગૃહ, સ્ત્રી, દેહ, આત્મા, વિ-
ગેરે સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરી, તદાશ્રય કરીનેજ રહેવાનો પ્રભુ સી-
કાર કરે છે સ્વકીય જ માને છે. પ્રભુ ભક્તપરાધીન થઈ રહે છે.
આમ પ્રભુ પોતે રહે છે તો પછી સર્વ આત્માદિક અર્પણ કરી
પ્રભુ આશ્રય કરવો એજ અવસાન થઈ રહે છે. તેથી ભક્તને સાધ-
નની કંઈ પણ જરૂર રહેતીજ નથી, ફગરૂપ ભગવાન જ સર્વ સા-
ધનરૂપ થઈ જાય છે. અતુર્વંધ પુરુષાર્થ પણ પોતે જ સિદ્ધ કરી
લે છે તેથી જ ભગવાનને આશ્રય કરવો એ મુખ્ય છે. આ આ-
શ્રયનો વિચાર કરવા આ ગ્રન્થ પ્રારંભેલ છે.

આ સ્તોત્રો પ્રાણોની માફક સર્વ સાધનરૂપ છે. ભગવાન દય

એવો વિચાર કરી, દોષ શુદ્ધિ માટે જાગવદ્વાક્ય કરવો.

૮-પોતાથી નહિ બની ચક્રતા કાર્યોમાં જમવાનનો આશ્રય કરવો. પરંતુ બની ચક્રતા એવાં કાર્યોમાં પણ પ્રભુ આશ્રય રાખી, આ થી પ્રભુના આશ્રયથી બન્યું એમ માનવું. મેં કર્યું એવું અભિમાન ન રાખવું. કારણ પ્રભુ ઈચ્છા બળવાન છે, તે બની શકે એવાને પણ ન બની શકે એવું કરી દે છે.

૯-અભિમાન થાય છે ત્યારે આસુરાવેશ આવે છે. અને તેમાં બહુજ અધર્મ ને અન્યાયનાં કામ થાય છે. પરંતુ વિવેક મેજવતાં એમ લાગે કે આ અભિમાનથી આ કામ કર્યું છે, તે ખોટું છે. તેના નિવારણ સાર પ્રભુનો આશ્રય કરવો.

૧૦-કુર્તુબ વિગેરેના પોષણ સાર પ્રભુનો આશ્રય કરવો, અને કુર્તુબ વર્મથી કે શિષ્યથી અધમાન કે તિરસ્કાર થાય તો તેના સામે ક્રોધ ન કરતાં પ્રભુનો આશ્રય બળવાન છે.

૧૧-દેહ, ઈન્દ્રિય, મન વિગેરેમાંથી સામાન્ય આચાર વિચારો કાઢી ઉત્તમ બલ્લોદિકમાં શી રીતે દોરાય ? એ સવાલના જવાબમાં પ્રભુનો દહ આશ્રય શીવાય બીજો ઉપાય નથી. માટે યાનરૂપ ચિત્તમાં શીઠરિનો આશ્રય રાખવો અને વાણીથી કીર્તન કરવું.

૧૨-અન્યાયથી એટલે બીજા દેવમાં ચિત્ત પરિવર્તનથી કીર્તનથી એકતાન બંધિત બંધિત થતાં બહુ થાય છે. તેમ અન્યાય થાય તેવા સ્થાનમાં જમન ન કરવું, કેમકે તે જમવાનના આશ્રયમાં આગ્રી લાવનાર છે. જમવાને ગીતામાં અનન્યાદ્ ચિન્તયન્તો માં અર્થાત્ દેવજ માર્ગે ચિન્તન કરનારા બંધો અને વઢાલા છે, એમ કહ્યું છે.

૧૩-જમવાન શીવાય બીજા પાસે પ્રાર્થના પણ ન કરવી. અને સ્વમાર્ગના નિયમ પ્રમાણે પ્રભુ ઈચ્છા બળવાન હોવાથી પ્રભુ પાસે

પણ પ્રાર્થનાની આવશ્યકતા નથી.

૧૪-પ્રભુના આશ્રયમાં જરા પણ અવિશ્વાસ ન રાખવો કેમકે અવિશ્વાસથી આશ્રય (શરણ) રહેતું નથી. પ્રભુ પણ દેહ વિશ્વામ વગરનાને સદાય આપવા તત્પર થતા નથી. જુઓ રામાયણ. હનુમાનજીને ઇન્દ્રજીતે એક સુતરના તાંતણામાં બહાજની ભાવના કરી બાંધ્યા ને રાવણ પાસે લાવ્યા રાવણને બહાજના તાંતણા ઉપર વિશ્વાસ ન રહ્યો અને સાંકળો બાંધવા હુકમ કરતાં બહાજ અવિશ્વાસથી છુટું થઈ ગયું અને હનુમાનજીને લોહની સાંકળોનો હીમાય ન હતો તેથી તેને તોડી કાઢી ખાગી. માટે અવિશ્વાસ રાખવો એ દેહ આપણને હાનિ કરનાર છે, માટે ચાતકની મારફત વિશ્વાસ રાખવો. ચાતક પક્ષી સ્વાતિતું જળ પીતું એવો દેહ આશ્રય રાખી બેસે છે. ને વરસાદની વાટ જુએ છે. ત્યારે ભગવાન તેને સ્વાતિતા જળનું પણ પાન કરાવે છે એ વિશ્વાસનું ફળ છે.

૧૫-માટે પ્રભુ હૃદયથી મળેલું હોય, અને મળે તે મનજી અહંતામમતા વગર ભોગાતું. વાપરતું-અને સુખ દુઃખ પણ સમાન રીતે, આશ્રયપૂર્વક, ધૈર્યતાથી, સહન કરવાં.

૧૬-ભૌતિક અને વેદમાં કહેલાં કાર્યો મમતા રાખ્યા શિવાય સેવામાં બાધ ન આવે એવી રીતે અને વેદ એ પ્રશ્નની આગા છે એમ સમજી કરવાં, તેમાં જ આશ્રય રાખવામાં આવે તો શરણ ભાવના તુટે.

૧૭-આ આશ્રયનું સ્વરૂપ શુદ્ધશાશ્વતી, બદ્ધચારી, વાનપ્રસ્થી કે સંન્યાસી હોય, બ્રાહ્મણ હોય, કે ક્ષત્રી, વૈશ્ય, શૂદ્ર હોય, ગમે તે હોય પરંતુ આ ભગવદ્આશ્રયનું સ્વરૂપ સમજવાની અને પાળવાની સર્વને જરૂર છે. કરણ કે આ કલિમાલમાં ભગવદાશ્રય (પ્રભુનું શરણ)શિવાય કાશ પણ કપાય તરફને અસ્થિત ધરાવતો નથી, સાધ-

નોમાં સાધનાત્વ રહ્યું નથી, હમોમાં દોષવનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. જ્ઞાન
તે અવેરાગ્યથી અપમાન થયું, તો પછી ભગવદાશ્રય થયો ત્યારે ન કરે?
इति श्रीमद्भट्टभाचार्यविरचितम् “विवेकधैर्याश्रयनिरूपणम्”

સમ્પાત્તમ.

નમઃ શ્રીકૃષ્ણાયઃ

શ્રીકૃષ્ણાશ્રયઃ

દોષાન્દલતિ યઃ સર્વાન્કાલકર્મસ્વભાવજાન્ ॥

કાંક્ષે ત કૃષ્ણકટાક્ષં રાસલીલાર્થસંયુતમ્ ॥ ૧ ॥

યઃ શ્રુતિલોકદેશાનાં દોષાનાં શ્રેયસિ શ્રમમ્ ॥

શ્રયે તમાશ્રયં કૃષ્ણં શ્રન્યયે પોષણાદિભોઃ ॥ ૨ ॥

પશ્યામિ યદહં ગૂઢં ગોવિન્દાશ્રયગુમ્ફિતમ્ ॥

કૃપૈવ શુભવર્યાણામ અન્યથા નાસ્તિ મે ગતિઃ ॥ ૩ ॥

શાસ્ત્રી. ષી. દ.

શ્રી મહાયાગં ચન્દ્રે આ ચંદ્ર લખવા ને પ્રવૃત્તિ કરી છે, તે
દેવ રવાસ્યાગતવર્મ ઉપર કૃપાચેન કરી
છે. કે ને વાંચવાથી આ શલિલાલ જેવા સર્વાનુગ્રિત સમયમાં ભ-
ગવદાશ્રય સિવાય અજ્ઞાન-દ મેળવવામાં કોઈ છતર સાધન નથી.
એમ ૨૧૯ માં ૫૧૭. દેશ, કાલ, મન્ત્ર, વિગેરે છ વસ્તુઓની
પાવનતાના અભાવથી કર્મ કરી ચક્રવાં ચુકીલું છે, તો ફક્ત તો હયાંથી

જ? અરે બાલકને ઔષધ પાવા સાઈ મોદકની જેમ લાઝમ આપે છે, તેવી રીતે મોક્ષાદિક લાઝમ આપનારાં કર્મ ચિત્તશુદ્ધિ કરવારૂંથી શ્રેય બળવે તેજ સાઈ કહેવાય. કર્મનાં પણ ભક્તિની એટલે ભગવદાશ્રયની જરૂર છે. નહિ તો કર્મ સિદ્ધ થતાં જ નથી.

જ્ઞાન—વૈરાગ્યના અભાવથી જ્ઞાની ઉત્કૃષ્ટદશા સુધી જઈ રિયતિ કરે એવા અધિકારી દરમ્યાન ચલા મુશ્કેલ છે આ જ્ઞાન પણ શુદ્ધ અદ્વૈત શિવાય અન્ય ન હોવું જોઈએ. ભગવાન સંબંધી જો આ જ્ઞાન ન હોય તો કેવલ કુશકાખંડન જેવું ચલાવું જ અને તે જ્ઞાનથી અક્ષર બ્રહ્મમાં લય થાય છે. પ્રભુનો આનંદ તેમાં નથી હવે ભક્તિ અવશ્ય રહી? માહાત્મ્યજ્ઞાન પછી પ્રભુમાં અખડીત સ્નેહધારા થાય તેજ ભક્તિ “દાન, તપ, યોગ, વેદ, વિગેરે કંઈ પણ સાધનથી હું પ્રસન્ન નથી. શુદ્ધભક્તિથીજ પ્રાપ્ત છું, આમ સ્વમુખથી પ્રતિજ્ઞા કરી તો પછી બીજા પ્રમાણની શી જરૂર રહી! ભક્તિ પ્રાપ્ત થતી એ પણ કૃપા હોય ત્યારે જ બને છે. ભક્તિદાન કૃપા સિવાય આપતા નથી, સ્વકીયનેજ આ ભક્તિ મળે છે. ગૃહ, સ્ત્રી, દેહ, આત્મા, વિગેરે સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરી, તદાશ્રય કરીનેજ રહેલાનો પ્રભુ સ્વીકાર કરે છે સ્વકીય જ માને છે. પ્રભુ ભક્તપરાયીન થઈ રહે છે. આમ પ્રભુ પોતે કહે છે તો પછી સર્વ આત્માદિક અર્પણ કરી પ્રભુ આશ્રય કરવો એજ અવસાન થઈ રહે છે. તેથી ભક્તને સાધનની કંઈ પણ જરૂર રહેતીજ નથી, ફગારૂં ભગવાન જ સર્વ સાધનરૂપ થઈ જાય છે. ચતુર્વેદ પુરુષાર્થ પણ પોતે જ સિદ્ધ કરી લે છે* તેથી જ ભગવાનના આશ્રય કરવો એ મુખ્ય છે. આ આશ્રયનો વિચાર કરવા આ મન્ય પ્રારંભેજ છે.

આ સ્તોત્રો પ્રાણોની માફક સર્વ સાધનરૂપ છે. ભગવાન દશ

* શુદ્ધો ચતુર્વેદી.

પ્રકારના બક્ષતથી સેવાય છે. તેથી દશ શ્લોકથી આ અન્યમાં આશ્રયનું નિરૂપણ કર્યું છે. અમીયારમો શ્લોક ઉપરનારનો છે.

હવે સાધનમાં મુખ્ય અંગ કાલ મળે છે. પરંતુ આ કલિદાસનો સવ સાધનોના જ નાશ કરનાર છે. એવું બતાવવા નીચેના શ્લોક કહે છે.

મૂલમ્—સર્વમાર્ગેષુ નષ્ટેષુ ફલો ચ સ્વલર્પમિણિ ॥

પાપણ્ડપચુરે છોકે કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૧ ॥૬

અર્થ—ખલ માણસોના ધર્મરૂપ આ કલિયુગમાં સર્વ માર્ગ નાશ પામ્યા છે. લોકે પણ પાપકર્મમાર્ગમાં રચી પચી રહ્યા છે. આવા સમયમાં માર્ગ શરણ શ્રીકૃષ્ણ જ છે.

વિવેચન—મુગ્ધાન્તે હિતિ માર્ગાઃ જેમાં પુરુષાર્થના ઉપાયો બોળાય તે માર્ગ. આ માર્ગો પાંખડીઓના પ્રવેશથી નષ્ટાય થઈ ગયા, કોઈ ચિત્તશુદ્ધિ કરી સદ્ગતિ નથી. તો પછી હવે પાપા જેમ લાકડાની લાલચ અપાય તેમ સ્વર્ગ વિગેરે બતાવેલાં મોઢાં ફળ તે તો ક્યાંથી જ આપી શકે ? જ્ઞાનમાર્ગ પણ માયાવાદ વિગેરેના પ્રવેશથી કલુષિત થયો છે. શુદ્ધઅદ્વૈતનું જ્ઞાન થાય એ તો આશ્રય સિવાય બનવાનું જ નથી. તેનું ફલ અક્ષરાત્મક છે.

યોગમાં તો આઠ અંગમાં સર્વ સમાવેશ કર્યું પરંતુ હવેર છે એવું જ્ઞાન તેઓનું જનું રહેવાથી તે પણ નષ્ટાયો ■ આપણે સદૃશ વખત પ્રતિપાદન કરી મયા કે પૂર્ણાનન્દ થીકૃષ્ણ છે, બાં દીની સર્વ વિભતિઓ છે. અક્ષર વિગેરે સર્વ દેવતાઓ ભગવાનને આધીન છે ગીતાજીનો પણ આજ આશ્રય વિશૂતિયોગાધ્યાયમાં

* સર્વમાર્ગ તો નષ્ટ થયા છે; કલિ ખલ ધર્મ બધાં બધાં છે, પાંખડી લોભો પેશ બધાં, કૃષ્ણ એજ મતિ મારી છે.

સ્પષ્ટ લખ્યે થાય છે, પૂજામાર્ગવાગ્માઓ આ વિજીતરૂપ દેવતાઓનું પૂજન કરનારા છે, તેથી પૂર્ણાનન્દ તેમાં નથી, તે ઉપાસનામાર્ગ પણ શા કામનો! વિગેરે સર્વ માર્ગો ખરેખર આ કલિની પ્રત્યક્ષતાથી નારા પામ્યા છે. માટેજ શ્રીકૃષ્ણ જ ગતિ હો. “શ્રીકૃષ્ણ શીવાય ઇતર અંશ, વિભૂતિ, કલા વિગેરેમાં મારી ગતિ ન યાય” એજ ઘણું શબ્દથી સૂચન થાય છે. શ્રીપુરુષોત્તમ મુખ્યારવિન્દ્ય-વૈદ્યાનર-શ્રીમહા-પ્રભુજીને આશ્રમ પ્રાર્થના કરવાની જરૂર નહિ. તેપણુ સ્વઆશ્રમ આવેલાભક્તાયે બોધ-દલાશ્રમવિગેરે કરવાની હઠ્ઠથી જ પોતેજ “કૃષ્ણ જે જ મારી ગતિ યાઓ” એવી પદ્ધતિથી મોક્ષેક રચના કરીછે.

શંકા—ઉપર સર્વ માર્ગો નાશ પામ્યા કલા, ત્યારે ભક્તિમાગ પણ અંદર આવી ગયો. ત્યારે ભક્તિમાગગિતે કલિકાલનો બાધ ચલાવે. અને લૌકિક ક્રિયામાં જોડાતા પાપવાળા હોવાથી ઉદ્ધાર ક્યાંથી થવાને? મુખ્ય ફલ પણ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થવાનું? માટે કર્મ માર્ગ જેવો જ આશ્રમ માનીયે છીએ, તેથી આશ્રમનું કામ શું છે?

સમાધાન—ભક્તિમાર્ગમાં ઉપર દહેજા દૂપણે આવતાં નથી. ભાગવતમાં પણ એવો જ વિચાર કરેલો છે કે, કલિયુગમાં ભગવાનની ભક્તિ શીવાય કોઈપણ સાધન નથી. ભક્તને રાગાદિ દોષો બાધ કરતા નથી. સેવામાં તત્પર રહેનારાને આ કલિ હલરૂપ છે.” ધુનૌ તિ સર્થ દુદિ સન્નિવિષ્ટ.” ભગવાન ભક્તના હૃદયમાં વિરાગમાન થઈ જાય છે. ત્યાં આગળ કલિના દોષનો સ્પર્શ પણ યતો જ નથી, ભક્તિથી દુરાચારિ પણ પવિત્ર થઈ જાય તો આચાર વિચારયુક્તની સારી ગતિ યાય જ? કર્મને જ ભક્તિ શીવાય ચાલવું નથી. ભક્તિથી તો સર્વ સિદ્ધ થઈ જાય છે, અધિકારીની ગણના જ નથી. સર્વે ભક્તિના તો અધિકારી જ છે. કર્મ ક્યારે પૂર્ણ થાય કે જ્યારે

૧૫૮

શ્રીચોડશ મન્થ.

છેવટે ભગવત્સમંજ્ઞ થાય ત્યારે જ. આ રીતે સર્વમાં ભક્તિની જ દત્તમતા જ સિદ્ધ થાય છે. સાધનતો કોઈ છેજ નહિ. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરો કે ભગવાન ભક્તિનું દાન કરે. ૧

કોઈ સાગ પવિત્ર સ્થાન-દેશમાં જઈ રહીશું કે જ્યાં સર્વ સિદ્ધ થઈ જશે તો આશ્રય કરવાની શી જરૂર છે? આ શંકાનું સમાધાન કરે છે.

યમઃકરણેદછાક્રાન્તેષુ દેહેષુ પાર્ષ્વકનિલયેષુ ચ ॥

સત્પીઠાદ્યગ્રભોગેષુ કૃષ્ણ એવ મર્તિર્મય ॥ ૨ ॥

અર્થ—પાપી મનુષ્યોએ પવિત્ર સ્થાન શાસ્ત્રી દીધાં છે, તેથી સારાં પવિત્ર સ્થાન પણ પાપકૃપ રૂપાં, લોકનાં ચિત્ત પણ સાદા સાધુ પ્રદ્યોને હુઝા દેવામાં શેઠાયાં, આવ ગહન સમયમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જ મારી ગતિ હો. —

[વિવેચન—ભક્તિથી મ્હેન્ટ નીચ છે, અને તેમાં પાપાચરણ કરનારા તેથી ભગવદ્દેવ કરનારા છે. ગીતામાં કહેલાં દેવી જીવોનાં લક્ષણ જેમાં એક પણ નથી, એવા કુદ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિને નહિ સમજનારા મ્હેન્ટોથી પવિત્ર દેશો શોધાઈ ગયા છે. વળે સિન્ધ, માર, વિગેરે ડેલસાક એવા દેશો છે કે જેમાં જવાથી પણ પુનઃ સંસાર દરવા પડે છે. વહેપાર સાગ ચાલતા હોય તો તેવા દેશમાં જવામાં શો ખાધ છે? એવી શંકા થાય. પરંતુ તેના જવાખર્ચા દહે છે કે, કુદેશોના લોકો સ્વધર્માચરણમાં ખાધ દરનાગ હોય છે. તેમાં સાધુ પ્રવેશને તો કુઝા દેવામાં તેઓ વિશેષ તૈયાર હોય છે. તેથી તેવા કુદ લોકોના સમાગમમાં રહેવાથી શ્રીકૃષ્ણસેવા વિગેરે કંઈ પણ થઈ શકતું નથી, સાર-સ કે દેશ એવા જોઈએ કે જેમાં શ્રીકૃષ્ણસેવા વિગેરે

* મ્હેન્ટોએ દેશોને શોધ્યા પાપપુનઃ અતિ ભારી છે; ~

માધને સંતાપી દીધાં કષ્ટ એ જ મતિ ભારી છે.

સારી રીતે થઈ શકે. દુષ્ટ લોકો જેમાં સાધુ પુરુષોને પીડા કરતા ન હોય એવા દેશોનો હાલ અભાવ હોવાથી શ્રીકૃષ્ણ જ મારી ચરણ હો ? શ્રીકૃષ્ણ જ મારી ગતિ છે. એવી રીતે બગવાનનો દૃઢ આશય જાણવો કે તેથી કુદેશ વિગેરે કંઈ પણ બાધ કરી ચક્રશે નહિ. ૨ ગંગાજી વિગેરે તીર્થો છે. તે સર્વસિદ્ધ કરશે, આશ્રમની શી જરૂર છે ? એવી શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમુખમંદ્રાદિતીર્થવર્ણેષુ દુષ્ટેરેવાવૃત્તેભિહ ॥

તિરોહિતાધિદેવેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૩ ॥

અર્થ—ગંગાજી વિગેરે ઉત્તમ તીર્થોપણુ દુષ્ટ માણુસો-થી વીંટાઈ ગયાં છે. તેથી આધિદેવિક ઉત્તમ ભૂતિ સ્વરૂપો પણુ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયાં છે. આટે શ્રીકૃષ્ણજ મારી ગતિ હો—આશ્રય હો.

વિવેચન—ગંગાજી વિગેરે સારાં સ્થલો દુષ્ટ માણુસોથી વિંટાઈ-લાં છે. તેથી તેવાં સ્થાન પણ કંઈ લપયોગનાં ન રહ્યાં, જોકે બ્રાહ્મણો વિગેરે ત્યાં આગળ રહે છે, પરંતુ તેમને ગંગાજીનો અતિ પરિચય હોય છે તેથી તેઓને ગંગાજીની ઉત્તમતાનું જ્ઞાન રહેતું નથી, એક સામાન્ય જલ માણક માને છે, અને દુરુપયોગમાં પણ લે છે. ભક્તિના અભાવથી તેમને પણ દુષ્ટપણું જ છે. જો કે ગંગાજીના જલથી સ્નાન કરે તો પણ તેની શુદ્ધિ થતી જ નથી. તે બાવ વગરના છે અધર, કાચળા વિગેરે જેમ ગંગાજીનાં કંમેશ રહ્યા કરે છે. પરંતુ ઉત્તમ જે આધિદેવિક ગંગાજીના સ્વરૂપનું દર્શન કરી તેઓ ચક્રતા નથી. તેવી રીતે તે બાવ વગરના પણ કાચળા જેવા જ જલણવા દાઝમાં

* ગંગાદિક અતિ શ્રેષ્ઠ તીર્થતો, દુષ્ટજનો અધિકારી છે; તીર્થોમાંથી તત્ત્વ ગયું જ્યાં, કૃષ્ણ જો જ ગતિ મારી છે

કહે છે કે વિધિ વગરનું, ભાવ વગરનું, દરેકું કામ અસુર લોકોને અપજ્ઞ થાય છે. ભાવ વગરનું હોવાથી ભગવાનથી પણ બહિર્મુખ થાય છે.

વળી ગંગાજનનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે. તેમાં ભક્તિ પ્રાપ્ત જે આધિ-
દેવિક સ્વરૂપ તે પણ આ દલિયુગમાં કદાચ પ્રત્યે દેખાતાં નથી. જ્યારે
આધિદેવિક સ્વરૂપ અંતર્ધાન થઈ ગયાં, ત્યારે પવિત્ર જલમાં પણ
કંઈ દોષ દષ્ટિ થતાં ભક્તિ વગરનો થઈ જાય છે. માટે જ આવા પવિત્ર
તીર્થો પણ આ દલિયુગમાં કંઈ પણ તરવામાં સાધનરૂપ નથી. તેથી
શ્રીકૃષ્ણ જ મારો આશ્રય દો. શ્રીકૃષ્ણ જ મારી મતિ દો ? એવો દૈ-
આશ્રય ભકતે કરવો. ॥ ૩ ॥

વળી કૃત્તા શુદ્ધ ભાવનાઓ હોય તો સર્વ જની યદે છે. આશ્ર-
યની શી જરૂર છે ? એવી યજ્ઞાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—અહંકારવિમૂઢેષુ સત્ત્વ પાપાનુવર્તિષુ ॥

લાભપૂજાર્થયત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૪ ॥*

અર્થ—સારા પડિતો પણ અહંકારથી મૂઢ થઈ ગ-
એલા હોવાથી અને પાપમાંજ વર્તનારા હોવાથી અને પ-
રમાર્થિક કર્મને પણ લાભ પૂજા માટે કરનારા સારામાણસો
થઈ ગયા, એવા બારીક સમયમાં શ્રીકૃષ્ણ જ મારો આશ્રય હો.

વિવેચન—પડિતો પણ પોતાના વિષાત્વના અભિમાનથી
અહંકારી વેરવાળા થઈ ગયા આવા પડિતાભિમાનીને કંઈ પૂજવા
સાફ આવે તો કંઈ પણ અભિમાનથી કહેતો પણ નથી, વળી કેટ-

+ જુઓ સિદ્ધાન્તશ્રુતાવલીમાં.

* પડિત પાપોમા વર્તે છે, મૂઢ જની, અહંકારી છે,
યત્નશીલ સહુ લાભ પૂજાય જ્યાં, કૃષ્ણ એજ મતિ મારી છે.

લાઠ તો માયાવાદમાં મંડી રહી મામાના આવરણથી શુદ્ધ અદ્વૈત-
માનવગરના થઈ જાય છે. અને જગતને અસત્ય અપ્રતિષ્ઠા માની ગીતામાં
કહેવા મુજબ આસુર બને છે. આ લોકો ખરેખર આસુર હોય છે કે
જેથી તેઓ ભગવાનની માયાથી અંધ બની ભગવદીય ઉપર દેવમાં
પ્રવર્તમાન થઈ રહે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનશક્તિ પણ જેઓની દુષ્ટ હોય
છે. વળી કર્તાઓ હંમેશાં લૌકિક લાભ અને પૂજામાં પ્રવર્તમાન
થએલા હોય છે, કે જેથી તેઓને પોતાની મેળે હલ સિદ્ધિ થતી નથી.
આશ્રય સિવાય કંઈ પણ સિદ્ધિ છે જ નહિ. વેદનું તાત્પર્ય ખરે-
ખર ભગવાન કે ભગવદીય જ જણે છે, માટે ભગવદ્વશ્ય કરી ભગવદીય
થવું યોગ્ય છે. ॥ ૪ ॥

મંત્રો સાર્થ ભણવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે આશ્રયની શી
જરૂર છે. ? એ ચંકાનું સામાધાન કરે છે.

મૂલમ્—અપરિજ્ઞાનનદ્યેષુ મન્ત્રેષ્વવ્રતયોગિણુ

તિરોહિતાર્થદયેષુ કૃપ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૫ ॥*

અર્થ—મંત્રનું તાત્પર્ય, ક્ષણ, દેવતા અને સ્વરૂપ
નહિ સમજવાથી, શુદ્ધકુળમાં વાસ કરી, મતાદિક પૂર્વક
મંત્રો ભણવામાં આવતા નથી તેથી, તેમ અંગ અને અર્થ
સાથે દેવતા વગરના મંત્ર થઈ ગયેલા હોવાથી તેપણુ કંઈ
સાધન કરવા લાયક નથી, માટે શ્રીકૃષ્ણજ મારો આશ્રય હો.

વિવેચન—વેદમાં ગદ્યપદ્યાત્મક જે મંત્રો લખવામાં આવેલા હોય

* મંત્ર તંત્ર સૌ શુભ થયાં છે, જ્ઞાનશક્તિ પણ હારી છે.
• અર્થ વિનાનો વ્રત જણે જ્યાં, કૃષ્ણ જોઈ ગતિ મારી છે.

તે મંત્ર સત્યપ્રમજ્જવાસારા સમયમાં આ વેદોક્ત મંત્રોથી રોતાના લૌ-
કિક અને અલૌકિક મનોરથો મેળવી શકતા હતા, પરંતુ હાલમાં મંત્રો
શિક્ષામાં કહેલા નિયમો પ્રમાણે બજાવામાં આવતા નથી તેમ જ શુદ્ધ
કુલમાં વાસ કરવો, શ્રદ્ધાચર્ય પાળવું, શુદ્ધ સાંમગતા ન બોલવા, વેદના
શાસ્ત્રે કહેલા અનિષ્કમન પ્રતિષ્ઠ વિષેરે બરોબર પાળવા, તેમજ સાંચ
અને અર્ધે સાચે બજાવા. આ નિયમ પાળવામાં આવતા નથી તેથી
મંત્રો પણ ખરેખર રંગ વગરના થઈ ગયા છે. હાલમાં તો મંત્રનો
દેવતા કય ? મંત્રનું શું ફલ ? મંત્રનું શું લા-પર્ય ? એવા વિષયો
જાણનારા નો કોઈ જ હોય છે ત્યારે તેવા પોપટજીની માફક બન-
હાટ કરી ગયેલા મંત્રો શા ફલના ? હજી સુધી પણ મંત્ર પૂર્વક
કરવામાં આવેલા કર્મના અન્નમાં કર્મ પૂર્ણ થવા સાથે સર્વોર્ધવે
તમચ્યુતમ્ માઈ કર્મ પૂર્ણ થવા સાથે શ્રીકૃષ્ણ પરમહંમને નમસ્કાર
કર્ષે છું. ત્યારે મંત્ર પછી શ્રીકૃષ્ણાત્મની જરૂર છે. એમ સ્પષ્ટ
થયું. મંત્રની સિદ્ધિ પણ આશ્રયથી થાય છે. એમ સમજવું.
તેથી શ્રીકૃષ્ણ માઈ સર્વથા આશ્રય હો. એવી ભાવના બમરડિયે
રાખવી કે જેથી તેને સર્વ વૈદિક મંત્રો પણ સિદ્ધ થાય. ૥૫ ॥

શ્રીમાંસાધાસોમાં કર્મોનું સારી રીતે લાભ્યં આપેલું છે. ત્યારે
કમથી સર્વ કામ સિદ્ધ થશે, આશ્રયનું શું પ્રયોજન છે ?

આ શંકાનું સમાધાન કરે છે:—

મૂલમ્—નાનાવાદવિનષ્ટેષુ સર્વકર્મવ્રતાદિષુ ॥

પાપદૈકપ્રયત્નેષુ કૃત્ણ એવ ગતિર્મય ॥ ૬ ॥*

અર્થ—જુદા જુદા પ્રકારના વાદથી કર્મ અને મત

* સર્વ કર્મ ને મત ગયા છે વાદ થતો જ્યાં બારી છે.

પાખંડી ટોળી જનની જ્યાં કૃષ્ણ એજ ગતિ મારી છે.

વિગેરે સર્વ નાશ પામ્યાં છે. વળી પાપંડ શાસ્ત્રોમાં જ મ-
હાન પ્રયત્ન કરી રહ્યા હોવાથી શ્રીકૃષ્ણજી મારો આશ્રય હો?

[વિવેચન—સોમયાગ વિગેરે કર્મો શ્રેષ્ઠ છે, અને આ જગત્
અસ્ત્ય છે. કોઇ કહે કે મિથ્યા છે. કોઇ કહે કે જોતું છે એવું જ
છે, એવા અનેક પ્રકારના જૂઠા જૂઠા વાદો યદ્ય જવાથી નાશ પામ્યા
છે. કોઇ કહે કે આત્મ કર્મ કરવાં. કોઇ વળી એનાથી બીજું જાતનું
ખતાવે, એવી રીતે કમ, મત, પશુ જુદા જુદા વાદો યદ્ય જવાથી
નાશ પામી ગયાં છે.

મીમાંસાવાળા—એમ કહેવા મંડી પડ્યા કે કર્મથી બહાર
વિગેરે ઉત્તમ ગતિને પામ્યા, માટે પૂર્વે વાસનાથી ઉત્તરોત્તર પ્રવૃત્તિ
કરાવનારાં કર્મો પશુ ખાસ કરી કરવાં. કર્મ દ્વય આપનાર કોઇ જુદો
દેવતા નથી, મંત્રજ સર્વ સિદ્ધ કરે છે. નૈપાધિકો કહે છે કે, સોળ
પદાર્થનું જ્ઞાન થયા પછી અવશ્ય મનન અને નિદિધ્યામન વિગેરે કરતાં
આત્મસંજ્ઞાકાર થાય છે, ત્યારે દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે તેજ દ્વય
છે. સાંખ્યવાળા કહે છે કે — સર્વ પુરુષ સિદ્ધાપ પ્રકૃતિ અને તેના
વિકારોનો ત્યાગ કરી કેવલ સ્થિતિમાં રહેવું એજ દ્વય, કોઇ દેવ
સેવ્ય નથી. આ નિરીત્યર સાંખ્ય છે.

આ પ્રમાણે જુદા જુદા વાદથી કર્મ જ્ઞાન અને મત નાશ
પામી ગયાં છે. વસ્તુતઃ વિચાર કરીએ તો આ સર્વ જગત્ અસરકારક
છે, ભગવાનથી જ ચમોદ્ધુ છે. અને ભગવાનની પ્રજ્ઞ રૂપ આ જગત્
ભગવાનના સેવકો છે. ભગવાનજી સેવવા લાયક છે. દેવ અમુર મ-
નુષ્ય વિગેરે કોઇ સેવા કરનાર ભક્ત ઉત્તમ ગતિ મેળવે છે ભગવાન
સ્નેહસ્ત સિદ્ધાપ બીજા કોઇ સાધનથી પૂર્ણાનન્દ મેળવી શકતો નથી.

આ પ્રમાણે ઉપર દર્શાવેલા નીચા માર્ગો વેદશાસ્ત્રથી જૂદા ન વિચારના છે એમ માલૂમ પડે છે. વળી કેટલાક એકાદર્શીવત પશુ દશમીના મેધ વાળી દરી સ્વમતનો આમલ યાજ્ઞથી વિરહ કરે છે કેટલાક બોદ વિગેરે આવા અવળાં મન વિગેરેમાં મચે છે, પરંતુ તે મોઢા પાખંડ યુક્ત છે. પુરાણમાં કહ્યું છે કે જ્યારે ભગવાનને અશુર લોકોને ક્ષમિત કરવા વિચાર થયે ત્યારે - માયાવાદ અને પીળાં કેટલાક મોઢા શાસ્ત્રો રચવાની યાંકરને આગ્રા કરી, આ પ્રમાણે મોઢાશાસ્ત્રોમાં પણ મોઢા પાખી અને વેદવિરહ વિચારોમાં વર્તે છે, ને ક્ષમિત થાય છે. પણ એકું સમજતા નથી કે વેદે જે માર્ગ પ્રતિપાદન કર્યો હોય તેજ ઉત્તમ છે. કાષ્ઠ દેવાદિક કારણસર રચેલા શાસ્ત્રો પ્રમાણ નથી. આ પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર પાખંડ શાસ્ત્રો વધી ગયેલાં હોવાથી મત અને કર્મ નાશ થયેલાં હોવાથી શ્રીકૃષ્ણના માર્ગે આશ્રય છે એવી ભકતે ભાવના કરવી. ॥ ૬ ॥

જીવ અવિદ્યાથી દુષ્ટ બને છે. પ્રભુરસાત્મક સર્વોત્કૃષ્ટ છે, અને જીવ તો દોષ વગરનો નહિ હોવાથી ભગવાનને શી રીતે બજી શકશે ? માટે આશ્રય કરવામાં ધર્મ વિગેરેની જરૂર પડશે. એકાંકનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—અજામિલાદિદોષાણામ્ નાશકોઽનુભવેસ્થિતઃ ॥

જ્ઞાપિતાસ્તિલામાહાત્મ્યઃ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મય ॥ ૭ ॥*

અર્થ—અભિભવિ જેવા દોષથી ભરેલાના દોષોને પણ નાશ કરનારા ભગવાન આમારા અનુભવમાં રહ્યા કરે છે અને જેમણે અનેક પ્રકારનું માહાત્મ્ય જણાવ્યું છે એવા ભગવાન મારી ગતિહો.

* અભિભવે જેણે તારો, દોષ દુષ્ટતા બાધી છે;
નિઃસાધન જનને જે તારે, કૃષ્ણ એજ ગતિ મારી છે.

વિવેચન—નાયમાત્મા૦ આ શ્રુતિમાં કહે છે કે ભગવાન બહુ

પ્રવચનથી મળતા નથી, બહુ બુદ્ધિ કે શાસ્ત્રશ્રવણથી મળતા નથી પરંતુ ભગવાન જેનો સ્વીકાર કરે છે, તેનાથીજ મેળવી શકાય છે. વળી ગીતાશ્રમાં પણ ભગવાન કહે છે કે હું ભક્તિથી જ મંદુર થઈ શકું છું. ભક્તને આશિન થઈ રહ્યું. આ પ્રમાણે ભગવાન જેનો સ્વીકાર કરે છે, તેની ભક્તિ, ગુણ કે દોષો કંઈ પણ જોતા નથી; અને સ્વીકાર કરી મર્વ દોષો નાશ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેના સર્વ પુરુષાર્થો પણ પોતે જ મિક્ક કરો દે છે. માટે પ્રથમ ગુરુદ્વારા શરણાગતિ લઈ ભગવદ્દાશય જ રાખવો કે જેથી સર્વ પાપ નિવૃત્ત થઈ જાય, આ જ ભક્તને પ્રાપ્તિ. જીભની જરૂર નથી, જો આમ ન હોય તો અન્નમિલિ બહુ જ દોષોનો બંડાર હોય. પરંતુ ભગવાને તેનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા કરી કે જેથી પોતાના પાર્ષદો દ્વારા ઉત્તમ ભગવદ્ધર્મનો બોધ અપાવ્યો, અને અન્નમિલિ પણ પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરતો મગાજીતા સ્થાનમાં ભગવદ્ભક્તિ કરી સંભાષણ મુક્ત થયો અને ઉત્તમ મતિ મેળવી. આ પ્રમાણે અન્નશુભા બોલેલા નારાયણ નામનું ફલ જતાબું છે, તો બુદ્ધિપૂર્વક ભગવાનને શરણે જાય તો ભગવાન પોતાપણથી સ્વીકાર કરી લે, તો ત્યાં પાપનો શો દિશા ન રહે છે? બ્રહ્મસંબંધથી જ ભક્તના વૈષ્ણવપાત્ર નિર્મૂલ થઈ જાય છે. માટે આશય જ સુખ્ય છે. ॥ ૭ ॥

તેમાં સ્વાધ્યાયથી બ્રહ્મયજ્ઞવિગેરેથી અગ્નિ વિગેરેની સાયુજ્યતા મળે છે. અને બ્રહ્મના જ્ઞાનથી અક્ષરબ્રહ્મનું સાયુજ્ય થાય છે. ત્યારે કૃષ્ણાશ્રયથી શું વિશેષ છે? આ શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ—પ્રાકૃતાઃ સકલા દેવા ગણિતાનન્દકં વૃહત્ ॥

પૂર્ણાનન્દો હરિસ્તસ્માત્ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૮ ॥*

* પ્રાકૃત દેવો શું તે તારે, અક્ષર બ્રહ્મ નહિ જાણે રે;

પૂર્ણાનન્દ દાતા પ્રભુ પોતે, કૃષ્ણ એ જ ગતિ મારી છે.

નહિ, પણ બહિન કે જે પ્રેમરૂપા અરણ્યાદિ બહિન તે અને દુષ્ટ વિગે સર્વ સાધન કે જે સાધનોની બહિનમાં પણ જરૂર છે, તેપણ જગતરા છે, સમજા નાશ પામ્યા છે, આટલા ઉપગત કોષ્ટ ખર્ચું માધન જરૂર નથી એ એવું નથી, કેમકે દીન છું. તેથી નિઃસાધન થઈ ગએલ હોવાથી નિઃસાધન જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર જ મારો આશ્રય હો ! કેમકે જીવન દેવોથી નિઃસાધન દેવી જીવોનો સમુદ્ધાર થઈ શકતો નથી, માટે શ્રીકૃષ્ણ જ માફે ચરણ હો ! શ્રીકૃષ્ણ જ સર્વ વિદ્ય હરનાર છે. આ પ્રમાણે શ્રીગદાધરજી બક્ષતને જોધ આપના આશ્રયની પ્રાર્થના કરે છે.

સાધનરહિતને ઇચ્છિતફલની પ્રાપ્તિ શી રીતે થશે ? કેમકે મેં મેળવવું હોય તો તેમાં અનેક વિધ્નો આવે છે, આવે વિચાર આવે ત્યાં સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—સર્વસામર્થ્યસહિતઃ સર્વત્રૈવાસ્થિત્યર્થકૃત્ ॥

ઘરણ્યસમુદ્ધારં કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્ ॥ ૧૦ ॥*

અર્થ—કાર્ય કરવા અને તેને પણ અલૌકિક રીતે કરવામાં સામર્થ્યવાળા અને આ લોક કે પરલોક સંબંધી સર્વ અર્થને સિદ્ધ કરનાર ભગવાન છે, તેથી ચરણે આવેલાનો ઉદ્ધાર કરનારા તે શ્રીકૃષ્ણને હું વિનંતિ કરું છું.

વિવેચન—ભગવાન સર્વ રીતે સમર્થ છે. અબળિત જેવા પાપાચરણવાળાને પણ પોતાની કમજાથી ઉગમ ગતિ આપનારા છે. મર્યાદામાં જે બક્ષતો સ્વીકાર કરવાનો હોય છે, તેને જ્ઞાન, અધર્મ વિગેરેનું દાન

* નથી આરો તરવાને મારે, આવે મીઠરિ મારી વારે;
ચરણે થઈ જીવોને તારે, વિનવું દયાળુ વારંવાર.

કરવા પણ સમર્થ છે, ભક્તનાં અનિષ્ટ પણ પોતાના સુદર્શનચક્રના પ્રભા-
વથી દૂર કરે છે. મર્ધાદિ સિવાય પુષ્ટિમાં જોને અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા
હોય તેને સર્વ દેશમાં; વર્ણાશ્રમમાં, કર્મમાં વિગેરેમાંના સર્વ પદાર્થો
પુરા કરી દે છે. અને શરણે આવેલાનો પેતાપણથી સ્વીકાર કરે છે.
જે એકજ વખત સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, દેહ, આત્મા વિગેરે પ્રભુને અર્પણ
કર્તા પછી પ્રભુ તેનો ત્યાગ કરતા નથી. પોતાના મુખથીજ આવી
પ્રતિજ્ઞા શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કરે છે મજવાસી જનો ભગવદર્પિભાવના
સમયમાં તામસ હતો છતાં, તેઓએ કૃપાથી સારામાં સારું ઉત્તમ દ્વગ
મેળવ્યું હતું તેમણે વેદની મર્ધાદિ કે જપ-તપ કંઈ પણ કર્યું નહતું, તેમ
તેની અપેક્ષા પણ રાખી નહતી કુંદમાં કાષ્ઠપણ સાધનની અપેક્ષા
ભગવાને રાખી નહતી, અને અગ્નિમાં રસાત્મક દાન તીવ્ર પ્રેમથી
પરાભક્તિ મેળવી હતી, માટે કાષ્ઠપણ સાધન સીવાય ભગવદશ્રય
હશે, તે કૃપા કરી ભગવાનજ ઉદ્ધાર કરનાર છે. હૃદયમાં ખીરાજમાન
કાસ, ધમ, વિગેરેના ભયથી ભક્તને નિવૃત્ત કરે છે. તે પછી ખીજ
દેવતાઓના ભવનો શો હીસાજ છે? માટે દીનતાપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણાશ્રય જ
રાખવો એ જ આ શ્લોકનું મુખ્ય રહસ્ય છે. ॥ ૧૦ ॥

પ્રાણીમાં દશ પ્રાણ અને અગ્નીવારમે આત્મા છે, તેમાં દશ
પ્રાણોનો જેમ સર્વ સિદ્ધ થાય છે, તેવી રીતે આ આશ્રયવાળા દશ
શ્લોકથી સર્વ સિદ્ધ થશે અને અગ્નીવારમે જેમ અક્ષય્ય આત્મા છે
તેવી રીતે આ આશ્રયથી અક્ષય્ય રક્ષ થાય છે, એવું કહેવા આ
અગ્નીવારમે શ્લોક કહે છે.

મૂલપ્ર-કૃષ્ણાશ્રયમિદં સ્તોત્રં યઃ પઠેન્ કૃષ્ણસન્નિધૌ ॥

વસ્યાશ્રયો ભવેન્ કૃષ્ણ ઇતિ શ્રોવણમોઽવધીન્ ॥૧૧॥*

- * આશ્રયનો આ પાઠ કરે જ, કૃષ્ણ સન્નિધિ ભણશે રે;
* ગોવર્ધનધર શરણે રાખે, એજ શ્રીવલ્લભ ભાષે રે,

અર્થ—આ કૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્રનો જે શ્રીકૃષ્ણની પાસે
શાન્ત દીનતા પૂર્વક પાઠ કરે છે. તેને શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય રૂપ
થાય છે. આપ્રમાણે શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું વચન છે.

વિષેયન—શ્રી હસ્તાજરાયજી આ સ્થાનની રીકાર્મ લખે છે કે,
શ્રીકૃષ્ણ જેનાથી સારી રીતે સેવાય અથવા જેનાથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય
થાય તે શ્રીકૃષ્ણાશ્રય. અર્થાત્ જે સ્તોત્રથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય થાય છે.
આ સ્તોત્રનો જે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પાસે બેસી પાઠ કરવામાં આવે તે
તેથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય સિદ્ધ થાય છે.

કેવલ પાઠથી જ શું આશ્રય સિદ્ધ થશે ? એવી ચંકા થાય, ત્યાં
કહે છે કે—નલકુળર અને મણિધીવને નારદજીનો આપ થયો કે જેથી
ચમલાશ્વર્ન નામના ઝાડ દયા હતા. પણ “ભગવાન્ તમારો ઉદાર
કરશે” એવું નારદજીએ વચન આપેલું, તેને સત્ય કરવાની ખાતર ભગવાને
પોતે ત્યાં પધારી આજ્ઞાયાથી બેઠી તેમનો ઉદાર કર્યો. આ
પ્રમાણે સત્ય વચન કરનારા પરમાત્માના કૃપાગર્વિન્દરૂપ શ્રીમદ્દાપ્રભુજી
કે જે શ્રીઆપની આગ્રાથી દેવીજીવેનો ઉદાર કરવા સાફ પૃથ્વી ઉપર
પ્રકટ થયા છે જે ભગવાન્ના સ્વરૂપને મયાર્ય બાળુનારા છે. તે
મનુ વચન કેમ મિથ્યા થાય ? માટે તેમના વચનાનુસાર દીનતા પૂર્વક
શ્રીકૃષ્ણચંદનો ૬૯ આશ્રય રાખવો કે જેનાથી સર્વ સિદ્ધ થશેજ. ॥૧૧॥

॥ કવિશ્રીમદાચાર્યવિરચિતં શ્રીકૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્રં સમાપ્તમ્. ॥

અન્યાશ્રયને ટોડી દબતિ, કૃષ્ણ એજ મતિ સારી છે;
બોલો બહો બેગા થાને, કૃષ્ણ એજ મતિ મારી છે.

નમઃ શ્રીકૃષ્ણાય શ્રીચતુઃશ્લોકી ગ્રન્થ.

શ્રીમહાચાર્યજીએ ખાસમોઘ અથમાં મર્ષાદર્શનમાર્ગીય પુરુષાર્થોનું નિરૂપણ કર્યું છે, પુણ્યમાર્ગીય પુરુષાર્થો જીતા ન છે, પુરુષાર્થો ચાર પ્રકારના છે, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, મનુષ્યનું ખાસ કર્તવ્ય છે કે આ દુર્લભ મનુષ્યાવતારમાં આવી અવશ્ય કર્તવ્ય પુરુષાર્થો કરી, શ્રેષ્ઠ પદ મેળવવું. જે પુરુષાર્થો મેળવવાથી પૂર્ણ આનંદ પ્રગટ ન થાય એને અમે પુરુષાર્થ કહેતા નથી માટે મુખ્ય કયા પુરુષાર્થો છે. એ જણાવવા સાર અને આ પુણ્યમાર્ગીય આત્મનિવેદન ચક્ર કરી શું મુખ્ય કર્તવ્ય છે ? તે જણાવવા સાર આ ચતુઃશ્લોકી નામનો ગ્રંથ ભગવદ્ગીયો ઉપર રૂપા કરી લખવા પ્રારંભ કરે છે.

મૂલમ્—સર્વદા સર્વભાષેન ભજનીયો વ્રજાધિપઃ ॥

સ્વસ્યાયમેવ ધર્મો હિ નાન્યઃ ક્વાડપિ કદાચન ॥ ૧ ॥

અર્થ—હમેશાં સર્વાત્મભાવ પૂર્વક વ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણને ભજવા એ જ મનુષ્યનો ખાસ ધર્મ છે. આ શીવાય દેશમાં કે કોઇ કાલમાં બીજો ધર્મજ નથી.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં નિજજનોનો શો ધર્મ છે. તે બતાવવા પ્રારંભ કરે છે. વસ્તુતઃ સર્વ શ્રાવ ગીતા, ભાગવત ત્રિગેરનાં અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ જ છે કે પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણજ અલ્લ છે. “યસ્માન્ત

ક્ષરમતીતોહ અક્ષરાદપિ ધોત્તમઃ । અતોન્મિલોકે વેદેવપ્રચિતઃ
 પુરુષોત્તમઃ ” ૬ ક્ષરથી અને અક્ષર બ્રહ્મથી પણ ઉત્તમ હું તેથી
 શોકમાં અને વેદમાં પુરુષોત્તમ એ નામથી પ્રસિદ્ધ હું. એ શ્રીમદ્-
 વાન્ ૨૫મુખથી જ કહે છે. શ્રીકૃષ્ણજીનો અર્થ જ પરબ્રહ્મ વાપછે.
 (જુઓ પાછળ પાન ૧૮ માં.) ૨૨ જગત્ પિતેરના આનંદની ગણતરી
 કરતાં બ્રહ્મા અને અક્ષરબ્રહ્મ સર્વ ગણિતાનન્દ છે. ૧૨૮ શ્રીકૃષ્ણ જ
 પૂર્ણાનન્દ સર્વના સ્વામી છે, એમ પ્રસ્થાન ચતુષ્થનો ૨મણીય સિદ્ધા-
 ન્ત છે, તો પછી સ્વામીની સેવકે સેવા કરવી, એ એનો ધર્મ છે.
 ભાગવતમાં ભગવાને જોષીજનોને કહ્યું કે તમે તમારા પતિનું સેવન
 કરે! સારે જવાબમાં ભગવાનને કહ્યું કે ખરા સ્વામી આપજ છો,
 આખા જગત્ના સ્વામી આપ હોવાથી અમે તમારા ચરણને યશ્વ
 આવેલાં છીએ. કે જેની સેવા કરવાથી પૂર્ણાનન્દનું શાન આપે છે.
 આ સંદર્ભ ઉપરથી સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણ જ છે એવો સિદ્ધાન્ત હૃદયમાં
 રચર થશે, હવે પછીના વિચારો સમજવા મુશ્કેલ નથી.

ઉપર બતાવેલા સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણની સેવા સર્વાત્મભાવ પૂર્વક કરી,
 એમ શ્રીમદ્વાપ્તજી આગા કરે છે. સર્વાત્મભાવ એ તો ભગવદીયના સદૃશ
 કલયમાં છે. દેહ, પુત્ર, ધર, ખાર, ઓ, ધન. દ્રવ્ય, પ્રાણ, આત્મા
 વિગેરે ૬૪ આત્મનિવેદન કર્યા પછી ભગવાનનું છે, એમાં મારે મમતા
 કરવી બર્થ છે, એમ ૨૫૪ આત્મભાવ હૃદયમાં ભગવદીયને ચોટી
 રહે છે, આ સર્વમાં પરામાત્મા છે. સર્વાત્મભાવ પૂર્વક શીરશ્ચ કે જે
 ” * નિઃસાધન દેવી જીવેના ૬૭૩૫ પરામાત્મા નિઃસાધન જીવેનો

* ઘાત, મ્લ, ગીતા, ભાગવત, આ ચારને પ્રસ્થાન સંગ્રહ છે.

* નિઃસાધનફલારમાયં પ્રાદુર્મુતોઽસ્તિ મોકુલે
 તત્તો યયંસુનિશ્ચિન્તા જાતાઃ સર્વેતથ દિ ॥ સુચોધિનીજી,

ઉદ્ધાર કરવા સાર જોડુળમાં પ્રકટયા છે” તેમની સદા સર્વદા (દમેશાં) સેવા કરતી એ જ ભગવદીયોનો ધર્મ છે, આ શિવાય કોઇ દેશમાં કે કોઇ વખતે પણ બીજો ધર્મ જ નથી, તો પત્રી + “સ્વધર્મમાં મરણ સારું, પણ ભયરૂપ પારણા ધર્મનો આશ્રય કરવો એ ખોટું છે.” આ ગીતાના વાક્યને અનુસરી મન: ૧૨ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું સેવન કરવું. એ રૂપી સ્વધર્મનું પાલન કરવા સર્વ રીતે તત્પર થવું, એ જ પુરુષાર્થ. આ શિવાયનો અન્ય ધાર્મિક પુરુષાર્થ છે જ નહિ. ॥ ૧ ॥

હવે આ બીજા શ્લોકમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને કેવા અર્થે રૂપી પુરુષાર્થ મદલ કરવાની જરૂર છે ? તે જણાવાય છે. કેમકે આ શ્લોકમાં બહુ ઠેકાણે આર્થિક પુરુષાર્થ કરવા મમતાપૂર્વક મડી પડ્યા છે, તો પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને અર્થ નામના પુરુષાર્થનું સ્વરૂપ જાણવું, અને તે સંપાદન કરવા યત્ન કરવો કે નહિ ? તે જણાવે છે.

મૂલમ્-—एवं सदा स्म कर्तव्यं स्वयमेव करिष्यति ॥

મસુઃ सर्वसमर्थो हि ततो निश्चिततां व्रजेत् ॥ २ ॥

અર્થે—આ લોક સંબંધી અને પરલોક સંબંધી સર્વ પ્રકારના અર્થો ભગવાનજ સિદ્ધ કરશે, એવો વિશ્વાસ રાખીને ભક્તે વિચિત્ર રહિત થવું બાઈએ.

વિવેચન—પહેલા શ્લોકમાં કહેલી આશાનું પાલન કરી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં પ્રવર્તમાન થએલા ભક્તે “અર્થ” મેળવવા સારું યત્ન કરવાની જરૂર છે ? એજ પ્રથમ સવાલ ઉભો થાય છે, કેમકે આ ભક્ત પ્રશ્નને સર્વ દેહ, પ્રાણ, ધન, દ્રવ્ય, અને આત્માસહ સર્વ અર્પણ કરી તેમના શરણ થઈ રહ્યા છે, એક પ્રવાહરૂપે ચિત્ત ભગવાનમાં રહે, અને ભગવાનને શું શું કર્યાંથી સુખ થાય, પુષ્ટી થાય, એવી કોમળ-

+સ્વધર્મ નિર્ધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ॥ ગીતાજી.

હૃદયની ભાવનાથી જે સેવન કરવામાં આવે તેજ સેવા, આવી અનં-
ન્યતાસિદ્ધ કરી વહાલા થવા સારૂ સેવામાં તત્પર રહો છે તો પછી
વિચાર કરવાને કે સેવામાં વિશેષ કરનારા બીજા કોઈ વ્યવસાયનું
અવસાન કરવું, એ આ ભગવદીયને હાજર છે ?

ઉત્તરમાં કહે છે કે પૂર્ણ ભક્તિથી આત્મા પણ પ્રભુને સોંપી
બેઠેલા ભક્તને રોક નિર્વાહ કોણ કરશે ? એવો ખ્યાલ લાવવાની
પણ ભક્તને શી જરૂર ? સર્વના સ્વામી, ભગવતના અધિપતિ સર્વ
સમર્થ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ દેવી ચરણગતના ભરણ પોષણ કરનારા એજ છે, આ
લોક અને પરલોકના અર્થો પણ સિદ્ધ કરવાની ગરજ તેમને જ છે,
ચરણગત ભક્તને નથી, એવી ભાવના કરવી એ જ શુભ છે. અ-
વિશ્વાસ ટકાવિ ન થવે એટલે કે પ્રભુ મારૂ ભરણ પોષણ કરશે કે
કેમ ? કેમકે પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે, એમ શ્રીમહાપ્રભુજી આપા કરે
છે. ચરણે આવેલાનું ચોરસેમ પોતેજ કરવાનું ગીતાજીમાં પ્રતિષ્ઠા કરે
છે, યોગ એટલે સર્વ વસ્તુનું સંપાદન, હેમ એટલે સંપાદન કરેલી
વસ્તુનું રક્ષણ, એ બંને પ્રભુ જ કરે છે. “અહંભક્તપરાધિન.” ભ-
ક્તને તો હું આધીન છું એ ભાગવતમાં કુર્વાસા પ્રત્યે કહેલા વચનનું
મનન કરવું, જેથી સર્વ સિદ્ધાન્ત સમજાઈ જશે, આવા સર્વોત્કૃષ્ટ
ભક્તને પૂર્ણ વિશ્વાસથી ભરેલા મનથી સેવામાં જ પ્રવર્ત થઈ ચિન્તા
રહિત થવું એ જ દર્શન છે. * ૨

+ જુઓ વિવેકધર્મામ્ય શ્લોક ૧૪ નું વિવેચન.

* માયા બદ જીવો લૌકિક સામાન્ય અર્થ મેળવવા પ્રયત્ન

કરે છે પરંતુ છેવટે તેમાં કુખી થાય છે. પુણ્યમાર્ગી ભક્તને, પ્રભુ
સીવાય કોઈની આશંકા જ નથી.

હવે સિદ્ધ થયું કે અર્થ નામનો બીજો પુરુષાર્થ ભગવદીયનો ભગવાન જ સિદ્ધ કરે છે. અને આ ત્રીજા શ્લોકમાં કામ નામના પુરુષાર્થનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—યદિ શ્રીગોકુલાધીશો ધૃતઃ સર્વાત્મના હૃદિ ॥

તતઃ કિમપરં વ્રૂહિ લૌકિકૈર્વૈદિકૈરપિ ॥ ૩ ॥

અર્થ—સર્વોત્તમાવથી શ્રીગોકુલાધીશ શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં સ્થિત થયા તો પછી લૌકિક અને વૈદિક કર્મોથી બીજો કયો મનોરથ સિદ્ધ કરવાનો બાકી રહ્યો. ? બાલો શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્રજ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરનાર છે.

વિવેચન—શ્લોક બીજાના વિવેચનમાં જુણાવવામાં આવ્યું કે ભક્તોને પ્રભુ શિવાય કાંઈની પણ આકાંક્ષા નથી, અને આકાંક્ષા રાખવાની જરૂર પણ નથી.

શ્રીગોકુલાધીશ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભક્તના હૃદયમાં બિરાજમાન થાય છે. ભક્તની હઝળ જાણે છે, સર્વ હઝળ મુગ્ધ પૂર્ણ પણ કરે છે. સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર હૃદયમાં બિરાજ્યા પછી લૌકિક અને વૈદિક સાધનાથી કયો મનોરથ સિદ્ધ કરવાનો બાકી રહે છે ? શ્લોક અને વેદનો નિયમ કરનારા તેમ શ્લોક અને વેદમાં નિયમ પ્રમાણે વર્તનારાને પણ શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી જ મનોરથ પૂર્ણ થાય છે, તો પછી શરણાગતભક્તના હૃદયમાં બિરાજેલા પ્રભુ પોતાના ભક્તના મનોરથ સિદ્ધ કરી દે, એ સ્વભાવિક છે, શ્રીપ્રભુ હૃદયમાં બિરાજે એ જ ભક્ત મનોરથ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યો છે. શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર શિવાય બીજો ઉત્તમ પદાર્થ છે જ નહિ, એ જ પરમ તત્વ છે. એમ શ્રી મહાપ્રભુએ અંતઃકરણપ્રેરણા નામના અંચના આરંભમાં દર્શાવેલ છે. માટે

લૌકિક વૈદિક સાધનોની અપેક્ષા રાખ્યા સીવાય સેવામાં પ્રવર્તમાન થવું કે તેથી શ્રીગોકુલેશ હૃદયમાં રહી સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ॥૧૧॥

આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રશ્નાર્થોનું નિરૂપણ કરી મુક્તિ નામનો ચોથો પ્રશ્નાર્થ આ ચોથા શ્લોકમાં બતાવે છે.

મૂલ્ય—અતઃ સર્વાત્મના શમ્વદ્ગોકુલેશ્વરપાદયોઃ ॥

સ્મરણં મજનં. ચાપિ ન ત્યાજ્યમિતિ મે મતિઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ—શ્રીગોકુલેશ હૃદયમાં ણીરાજમાન થયા, એટલે નિત્ય સર્વાત્મભાવથી શ્રીગોકુલેશ્વરના ચરણ કમળનું સ્મરણ અને ભજન કરવું, કદાપી આ બેનો ત્યાગ કરવો નહિ.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં સ્મરણ, અને ભજન (સેવા) સદાસર્વદા કરવું, એવી આજ્ઞા કરે છે, સેવાના બાકીના વખતમાં વિષ્ણુ-યોગ (વિયોગ) અવસ્થા હોય એવી રીતે દીનતા પૂર્વક પ્રભુનું જ સ્મરણ કર્યા કરવું “પુનઃકયારે સેવા પ્રસંગ આવે” એમ વારંવાર સેવાના બાકીના વખતમાં થીપ્રભુનું સ્મરણ કરવું, અને સેવાના સમયમાં પ્રભુ પાસે બીરાજે ભે, તેથી સમામમના આનંદના અનુભવ પૂર્વક સેવા કરવી, આ પ્રમાણે સેવાના બાકીના વખતમાં સ્મરણ અને સ્નેહથી ભરેલા હૃદયથી મેલા સ્મરણ એ બન્ને અવિચ્છિન્ન કરવાં તેથી આસુરારેશનો સ્પર્શ પણ ન થતાં. સદા સર્વદા મોક્ષનો જ અનુભવ થાય છે. આ જ ઉત્તમ પ્રશ્નાર્થનું સ્વરૂપ કહ્યું. આલભ્ય વિગેરેમાં પાર્વાદિક પ્રશ્નાર્થો વર્ણવ્યા છે, અને આ ચતુઃશ્લોકીમાં શુદ્ધ પ્રતિભાગીય પ્રશ્નાર્થોનું નિરૂપણ ભગવદીય ઉપર કરી કહ્યું છે. માટે સ્ત્રીષણ્ણમાય લૈશ્વાનરાય નમઃ એવું સ્મરણ કરી વિવેચન સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

इति श्रीमद्ब्रह्माचार्यविरचिता चतुःश्लोकी समाप्ता ॥

॥ नमः श्रीकृष्णाय ॥

श्रीपुष्टिप्रवाहमर्यादाभेद.

मनः स्मारं स्मारं प्रकिर विष्टृतं कश्मलचयम्
शुभंसुस्ते घर्हेश्वरणशरणं कालकलिलम् ॥
प्रवाहस्ते नष्टो जननमरणः पापमलिनः
साद पुष्टिस्थं त्वं किमपरसुखं जृम्भति ततः ॥

श्रीभट्टાર્ય ચરણને અને શ્રીગુરુવર્યોને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર
કરી આ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદનું વિવેચન કર-
વામાં પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ.

સામાન્ય રીતે વિચાર કરતાં જીવ બ્રહ્મનો અંશ છે, ચિદંશ
અને સદંશથી પ્રભુની સમાન છે, પવિત્ર અને ઉત્તમ છે, પરંતુ આ
જગતમાં પ્રગટ થવા પછી અવિદ્યામાં ભેદાદ્ધ થાય છે, અવિદ્યા તેને
બાંધે છે, તેથી જ હુ ખીપણું-સુખીપણું હીનપણું વિગેરે જીવમાં માલૂમ
પડે છે, એવો શુદ્ધ અદ્વૈતનો સિદ્ધાન્ત છે.

આ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે વિચાર કરતાં દરેક જીવ એક સરખી પદ-
તિન્ના છે, તેમ છતાં કોઈ દુષ્ટ જીવ માલૂમ પડે છે, કોઈ મોક્ષ કરતાં
પથ અધિક ફલ ભોગવનાર હોય છે, કોઈ સંસારમાંજ અયોગ્ય માથા-
ફૂટોમાં ભળેલા હોય છે, તેમ ક્રિયાઓ પણ જુદી જુદી માલૂમ પડે છે,
તેમ ફલ પણ જુદી જુદી ભતનાં ભોગવે છે, ને નાના મોટાફળવાળા જીવો

દેખાય છે, તે જીવોમાં બેદ પાડવાનું શું પ્રયોજન હશે ? તે સદન જાણવાની થંકા થાય છે. વળી આ પૃથ્વી ઉપર ધાર્મિક માર્ગો એટલા બધા છે કે જેની એક સમે ગણતરી કરવી પણ અશક્ય છે, ત્યારે એ માર્ગોના દ્વંદ્વમાં સમાવેશ થાય અને તે સદગા માર્ગોમાં કયો માર્ગ કયો છે ? એવું પોતાના સેવકોને જણાવવા સાફ પરમ કૃપાળુ શ્રીપુરુષોત્તમાવતાર શ્રીમદાધ્યક્ષ આ “પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાસેઃ” નામનો મન્થ રચે છે. મન્થારંભ થાય છે.

મૂલમ્—પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા વિશેષેણ પૃથક્ પૃથક્ ॥

જીયદેહક્રિયામેદૈઃ પ્રવાહેણ ફલેન ચ ॥ ૧ ॥

વક્ષ્યામિ સર્વસંદેહા ન મચિપ્યંત્રિ ચચ્છુતૈઃ

મક્તિમાર્ગસ્ય કથનાત્પુષ્ટિરસ્તીતિ નિશ્ચયા ॥ ૨ ॥

અર્થ:—પુષ્ટિ, પ્રવાહ, અને મર્યાદા, આ ત્રણે માર્ગના જુદા જુદા ધર્મો, જીવ, દેહ, ક્રિયાના લેહથી, હ્રમેશાં ચાલતી ધૃષ્ટિની પરંપરાથી, અને ફલથી તે ત્રણ માર્ગો જુદા જુદા પ્રકારના છે, જે ત્રણ માર્ગોના પ્રકાર જાણવાથી સર્વ સંદેહો દૂર થઈ જશે, એવી રીતે નિરૂપણ કરીશ. “શાસ્ત્રમાં ઘણે ઠેકાણે વક્તિમાર્ગ કહેવામાં આવ્યો છે તેથી પુષ્ટિ (અનુશ્ચય-માર્ગ) છે, એ નિશ્ચય છે.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં દોઢ શ્લોક મન્થનો ઉપક્રમ બતાવે છે, તેમાં જણાવે છે કે, માર્ગના ત્રણ ભેદ છે, ત્રણ ભેદમાં જ સદગા માર્ગોનો સમાવેશ થઈ જાય છે, “મુગ્ધસે હૃત્તિમાર્ગઃ” શાસ્ત્રના વિષય પ્રમાણે જેની શોધ કરાય તે માર્ગ, જેમાં ભગવાનના અનુમત્તની યોગ થાય તે અનુમત્તમાર્ગ. (પુષ્ટિમાર્ગ.) જેમાં જન્મ મરણ દષ્ટી પ્રવાહ

ચાની રહ્યા છે તેની પણ લૌકિક વ્યવહાર સાર શોધ કરવી પડે છે માટે તે પ્રવાહમાર્ગ. વેદમાં અનેક પ્રકારની મર્યાદા બાંધી છે તે મર્યાદા પ્રમાણે વર્તવા અને તે જ પ્રમાણે ફળ મેળવવા શોધ કરવી પડે છે, માટે તે મર્યાદામાર્ગ કહેવાય છે આ ત્રણે માર્ગનાં કર્મ, જ્ઞા, સ્વરૂપ, દેહ અને ઉત્પત્તિ સર્વે નિપુણનાથી વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જુદાં જુદાં જ માણ્ય પડે છે તે આ પ્રથમાં બતાવાય છે.

પુષ્ટિ, પ્રવાહ, મર્યાદા આ ત્રણ નવા કલ્પિત છે, કે સદ્યાચ છે. એ બતાવતાં પ્રથમ પુષ્ટિનો વિચાર બતાવાય છે.

ભગવાનની માયાથી ચક્ષુ છતાં અંધ બની ગયેલા કેટલાક તે પુષ્ટિમાર્ગ શબ્દના વિચારમાં ગરક થતાં પણ સ્પષ્ટાર્થ જોઈ શકતા નથી પરંતુ અમારી દૃષ્ટિથી શાસ્ત્રમાં ઠેકઠેકાણે પુષ્ટિમાર્ગને મુદ્દાની બનાવેલા જોવામાં આવે છે. ભગવાને સહેલાઈથી સ્વપ્રાપ્તિ સાફ ગીતાઈ, વેદ, ભાગવત વિગેરે ભક્તિમય શાસ્ત્રોનું નિરૂપણ કર્યું છે. તેમાં કેટલાંક પ્રમાણે આપેલાં છે પુષ્ટિ એટલે પોષણ, અર્થાત્ ભગવાનનો અનુગ્રહ ભગવાને શાસ્ત્રમાં ભક્તિપોષ્ય કહ્યો. એ પણ એમનો અનુગ્રહ-રૂપા એ જ કારણ છે. માટે જ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહે છે કે “ભગવાનને બળનારાઓને મુક્તિ આપે છે, પરંતુ પૂર્ણ રૂપા થોડાંય ભક્તિ કોષ્ઠને આપતા નથી” વળી ભગવાન કહે છે કે “હે પાપ-રહિત ઉદ્ધવ ! ભક્તિપોષ્ય મેં કહેલો છે, અને ફરીથી ભક્તિનું કારણ હું તમને કહું છું” “મારી કયામાં શ્રદ્ધા, માફ કર્તવ્ય, સેવામાં પ્રીતિ, ભક્તમાં વિશેષ પ્રેમ, સર્વ ઠેકાણે હું છું એવી પુષ્ટિ, સર્વ વ્યવહાર છોડી મારામાંજ આસક્તિ, ભોગ, સુખનો ત્યાગ, યજ્ઞન, દાન, દ્રવ્ય, દેહ, આત્મા સર્વ મારે વિષે અર્પણ કરવું. આ પ્રમાણે આત્મનિવેદન કરનારને મારે વિષે ભક્તિ થાય છે, તેથી તેને બાળે.

* શ્રીભાગવત સ્કંધ. ૫૫૬+૧૮ નજીક શ્રીભાગવત સ્કંધ. ૧૧+૧૮ થી ૨૪ જુએ અને સ્કંધ. ૧૧, અ. ૧૨ ના ૧ થી ૧૫,

અર્થ મેળવવો બાકી નથી." કહ્યો અને મંથપાત્રક કાર્ય બતાવતા
 , કરતાં સદેશાધારી બની ચક્રે એવું નિશ્ચિત કાર્ય બતાવવું એ કૃપા ચિ-
 વાય બનતું નથી, માટે વૈદ્યન્ય ચાય; ત્યાર પછી જ્ઞાન ચાય તેને પાતું
 મહા કહ્યો બગવતું, અને તે જ્ઞાનથી તો અક્ષરચક્ષુની જ પ્રાપ્તિ
 છે-વિશેષ નથી. જ્ઞાન કરતાં ઉત્તમ એવો બક્ષિમાર્ગ બગવાને સદે-
 શાધથી થઇ શકે એવો બતાવેલો છે, એ કેવલ બગવાનની કૃપા-અ-
 દુમ્મહનું જ પરિણામ છે, કારણ તેનાથીજ ઉત્તમકક્ષ પૂર્ણાનન્દ બગ-
 વાનની પ્રાપ્તિ છે. "દાન, તપ, જપ, યોગ, વિગેરે કંઈ પણ બગ-
 વાનને પ્રસન્ન કરવા સમર્થ નથી કેવલ ભાવ-અકિંચથી કૃપા કરે છે
 અનુમદ કરે છે +શ્રુતિમાં પણ આજ આશય છે કે બગવા-
 ન જેને આ મારો છે, એમ કરી સ્વીકારે છે તેણેજ
 મેળવી શક્ય છે, ત્યાં જ પોતાનો આત્મા બગવાન
 પ્રગટ કરે છે, " આ પ્રમાણે અનુમદ સ્થિત રહેલી છે. કારણ કે
 "મત્તયા હમેષવા પ્રાદાઃ" હું ભક્તિથી મહત્ત્વ ધરાવું શકું છું
 ભક્તિ અનુમદ સિવાય થતી નથી. જેને કંઈ પણ સાધન
 શોધાય ભક્તિ-રત્નક હૃદયમાં છે. તેને પ્રજ્ઞાને અનુમદ (પુષ્ટિ) છે
 એ નિશ્ચય છે. જુઓ જ્ઞાનસુર, એનો આસુ સ્વભાવ પવટાઇ પ્રજ્ઞાના
 અનુમદથી બગવદ્જ્ઞાન થયું હતું શાસ્ત્રમર્થદાના વિષય વાળી મર્થદા
 ભક્તિ કરતાં રત્નકમય પ્રેમની પારા વાળી પુષ્ટિભક્તિ વધતી છે આ
 પ્રમાણે ભક્તિવિભાગ કરેલો હોવાથી પુષ્ટિશાસ્ત્રમાં છે, એ નક્કી છે,
 માટે વિચાર પૂર્વક પ્રજ્ઞા શરણે જઇ મમાને તરે તો આ જ્ઞાન
 ચાય. ॥ ૨ ॥

એ રીતે વિચાર કરતાં આજુમ પડશે કે આ દલિયુગમાં મોટા
 યજ્ઞાદિક કૃમિ બની ચક્રે એવું છેજ નહિ અને તેનો નાશ પણ થઇ

+નાયમાત્મા પ્રવચતેન લક્ષ્યો ન મેષયા ન યદુના દુતેન
 યમેવૈષ યુગુતે સેન લક્ષ્ય, તસ્યૈષ આત્મા વિષ્ણુતે તનુરયમ્ ॥

અર્થે છે. જ્ઞાન તેતો કહી અથા કે વૈરાગ્ય અને પૂર્ણ વેદાન્ત જ્ઞાન શિવાય
જની શકે તેમ નથી અને છેવટે તેમાંથી બદ થાય છે. આવા બારીક
સમયમાં પ્રભુએ ભક્તિરૂપી જે સહેલો માર્ગ બતાવ્યો છે કે જેમાં
તીવ વૈરાગ્યની જરૂર નથી, દુઃકમાં કોઈ સાધનની પણ જરૂર નથી,
કેવલ પ્રભુના પ્રેમભાવની જરૂર છે, એવા ભક્તિમાર્ગનો ઘણા શાસ્ત્રોમાં
ઉપદેશ કર્યો તે તેમની કૃપાજ છે, પુષ્ટિ જ છે, કૃપા કહો કે પુષ્ટિ
કહો તે નામ સમાન છે, આ ભક્તિ દેવીજીવોને સાર જ કહી છે.
દેવી જીવોને જ તેમાં પ્રીતિ થાય છે, ભક્તિના અધિકારમાં સીમાડો બાં-
ધ્યો નથી. તો પણ ભક્તિમાર્ગ ભગવાનની કૃપા (અનુગ્રહ-પુષ્ટિ)શિવાય
સ્વીકારક થતો નથી. ‘ભગવાન્ મજતાં મુકુન્દા મુક્તિં દદાતિ
કર્હિંચિત્ સ્મ ન ભક્તિયોગમ્’ અર્થ-મોક્ષ આપનાર ભગવાન
ભજનારાને મુક્તિ આપે પણ (પરમ કૃપા શિવાય) ભક્તિ આપતા
નથી, આવી ઉત્તમોત્તમ પ્રેમમય ભક્તિ કે જેથી પોતે પણ ભક્તને
વશ થઈને રહે એવી ભક્તિનો માર્ગ શાસ્ત્રમાં જે બતાવી આપ્યો
છે તેથી ભગવાનની કૃપા (પુષ્ટિ) છે. એ સહેજ ખ્યાલમાં આવશે,
માટે પુનઃ પુનઃ કહેવાની જરૂર નથી. ॥ ૨ ॥

આ શ્લોકમાં પ્રવાહ અને મર્યાદા નું પ્રતિપાદન કરે છે.

મૂલમ્-“દ્વૌ ભૂતસર્ગા” વિત્યુક્તેઃ પ્રવાહોપિ વ્યવસ્થિતઃ ॥

વેદસ્ય વિદ્યમાનત્વાન્મર્યાદાઽપિ વ્યવસ્થિતા ॥ ૩ ॥

અર્થ-ગીતાજીમાં ભગવાને કહ્યું છે કે ભૂતના બે

પ્રવાહ (સર્ગ) છે, એક દેવી પ્રવાહ અને બીજો આસુરી પ્ર-
વાહ છે, માટે શાસ્ત્રમાં પ્રવાહ પણ કહેલો છે, અને વેદમાં
અનેક પ્રકારની મર્યાદા બાંધી છે, માટે વેદની હયાતીથી
મર્યાદામાર્ગ પણ રહેલો છે.

વિવેચન—પ્રવાહ એટલે શુ' ૧-દર્શનાં ચાલ્યા કરવું એવું નામ પ્રવાહ. જાયસ્વ, ઝિયસ્વ, જન્મ થવું અને મરણ પામવું આ જે પરંપરા હજાપિ વહે નહિ, એવી સૃષ્ટિની પરંપરાને નહિ છોડનારા જેટલા માર્ગો તે બધાનો પ્રવાહમાર્ગ સમાવેશ થાય છે. આમાં કેટલાક દેવી દેવ છે ને કેટલાક આસુગ દેવ છે, તે ખીલાજના ૧૬ મા અધ્યાયમાં જોઈ લેવું.

મર્યાદા એટલે શુ' ૧-વેદમાં કહેલા દર્મ અને જ્ઞાનને વારતે જે જે નિયમો બાંધ્યા છે, તે નિયમોનું નામ મર્યાદા. આમાં વેદના જ નિયમને અનુસરીને ચાલનારા માર્ગોના મર્યાદામાર્ગોમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. આ મર્યાદા અને પ્રવાહ બન્ને શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ છે. માટે વિશેષ વિવેચન કરેલું નથી.

પુષ્ટિ એટલે ? ભગવાનનો અનુચ્છદ. પ્રભુમાં ચઝેલા રનેહ ભક્તિરૂપ જેટલા માર્ગો તેનો સમાવેશ પુષ્ટિમાં થાય છે. ભગવાનના અનુચ્છદને દેવ, દાસ વિગેરે કાંઈ પણ બાપ કરી શકેલું નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું. જુઓ ગોપિકાઓ વેદ જાણતાં ન હતી, ગજને ધર્મનું જ્ઞાન ન હતું તેમ છતાં ગજ મોક્ષ પામ્યો, કુબ્જને વેદમર્યાદાનો હીસાજ ન હતો, છતાં ભગવાને અનુચ્છદથી-કૃપાથી (પુષ્ટિથી)જ સર્વે નો ઉદ્ધાર કરેલ છે. માટે જે મર્યાદામાર્ગ કરતાં તેથી વિલક્ષ્ય પુષ્ટિ માર્ગ-કૃપામાર્ગ અધિક ઉત્તમ છે એમ આ દષ્ટાન્તથી માલુમ પડશે. ૩૩

શંકા-પ્રવાહ, મર્યાદા; પુષ્ટિ, આ ત્રણે જીવોને દળ આપનાર પુરોષોત્તમ જ છે. અને સર્વે જીવ ચેતન્યથી સમાન છે. તેમાં પ્રવાહવાળાને પણ ભક્તિમાર્ગ સમાન છે. તો પ્રવાહથી પુષ્ટિ જુદો નહિ પડી શકે ? આ શંકાના સમાધાન સારું આ ગોગો મ્લેક છે. પાંચમા સ્તોકનો ઉપક્રમ આગમ આવશે.

મૂલમ-કથિદેવહિ મક્તો હિ “યો મદ્ભક્ત” ઇતીરણાત્ ॥

સર્વત્રોત્કર્ષકયનાત્પુષ્ટિરસ્તોતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૪ ॥

ન સર્વોડતઃ પ્રવાહાદ્ધિ મિત્રો વેદાચ્ચ મેદતઃ ॥

યદા યસ્યેતિ વચનાન્નાહં વેદૈરિતીરણાત્ ॥ ૫ ॥

અર્થે—ગીતાજીમાં કહ્યું છે કે * ॥ યો મદ્ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ “આવા લક્ષણવાળો જે મારો ભક્ત છે તે મને વહાલો છે.” તેથી આ ગીતાના શ્લોકમાં કહેલા લક્ષણવાળો ભક્ત કોઈકજ હોય છે અને સર્વ કંઈએ પ્રકતનેજ ઉત્તમ ગણેલો છે. માટે “પુષ્ટિ” છે એમ નિશ્ચય છે. માટેજ કહેવાનું કે સર્વલોક (પ્રવાહ)નો ભક્ત (પુષ્ટિ) માં સમાવેશ થતો નથી. તેથી પ્રવાહ કરતાં પુષ્ટિમાર્ગ જૂદો છે. તેમ વેદથી અને લોકથી પણ પુષ્ટિમાર્ગ જૂદો છે. જ્યારે ભગવાન (પુષ્ટિ) અનુચક કરે છે. ત્યારે લોક અને વેદમાં લાગેલી ખુદ્ધિ છોડી દે છે. આમ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે, અને ગીતાજીમાં પણ કહ્યું છે કે *હું ભકિતથી જણવામાં

*શ્રુત્યો ગીતાજી અધ્યાય ૧૧-૧૨. શ્લોક ૧૪ થી ૨૦ સુધી.

સંતુષ્ટઃ સતતં યાગી યતાત્મા દૃઢનિશ્ચયઃ ।

મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્યો મે ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ ૧૪ ॥

અનપેક્ષઃ શુચિર્દક્ષઃ ઉદાસીનો મતવ્યયઃ ।

સર્વારંભપરિત્યાગી યો મદ્ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ ૧૬ ॥

*નાર્દ વેદેન તપસા ન દાનેન ન ચેત્સ્યયા । શુક્ર્ય પદં વિધો પ્રદું પ્રદવાનુ સિમાં યયા ॥ મસ્ત્યા ત્વનન્યયા શયયઃ અહ-મેધંવિધોઽર્જુન ઘાતું દુષ્ટું ચ તત્ત્વેન પ્રવેદું ચ પરંતપ?

આવી શકુ છું. તેવી રીતે વેદથી, તપથી, દાનથી, કે યજ્ઞ વિગેરેથી જોઈ શકાતો નથી (માટે ભક્તિથીજ અનુગ્રહ છે વેદથી નથી. તેથીજ બન્ને જૂદા છે એવું માલુમ પડશે.)

પ્રવાહથી પુષ્ટિમાર્ગનો ભેદ શાથી ?

વિવેચન—પ્રવાહનું લક્ષણ પહેલાં જતાવ્યું છે—ભક્તિ એવી હોવી જોઈએ કે જેનાથી શ્રીકૃષ્ણ મક્કન થાય, ભગવાનના વહાલા થવાય. નાંચે જતાવેલા લક્ષણવાળો ભક્ત વિગ્ધ હોય છે, અને તેમાં ભગવાનને પ્રિય થવું એ સદજ દિન છે. પ્રવાહ તો સર્વ સાધારણ છે માટે (ભક્તિ) પુષ્ટિમાર્ગ કરતાં પ્રવાહ જુદો જ છે. પ્રવાહથી ભગવાનને પ્રિય થવાનું નથી.

મુખ્યે કહેલાં વહાલાં ભક્તનાં લક્ષણ આવાં છે—સં-
તોષી, મ્હાઈ ચિત્તન કરનાર, વશી, દર નિશ્ચયવાળો, માગમાં મન શુદ્ધિ અર્પણ કરેલ, ભક્તિમાં કંઈ અચેક્ષા વગરનો, પરિવ્રજ્યે ગ્હેનાર, ભગવાનમાં અતુર, ભોક્ષી આસક્તિવગરનો, ક્ષેષવગરનો આરંભો નહિ કરનાર, એવો મારો જે જન્મ છે તે અને વહાલો છે. આમ ગીતાજીના ૧૨ અધ્યાયના શ્લોક ૧૪ થી તે ૨૦ સુધી વિશેષ લક્ષણ ગણાવ્યાં છે. આવા લક્ષણ સર્વમાં જોવામાં આવતા નથી, તેથી સામાન્ય પ્રવાહ કરતાં પુષ્ટિમાર્ગ વિશેષ છે, તેમ ભાગવત ગીતાજી વિગેરેમાં ભક્તની મોટાઈ અણાવેલી છે. નવમસ્કંધના ચોથા અધ્યાયમાં ૧૬ શ્લોકથી ભગવાને ભક્તની મોટાઈ કહી છે. માટે ક્યાં સામાન્ય પ્રવાહ માર્ગ અને ક્યાં પરમાનન્દ અલૌકિક લીલાપાત્ર ગોપિકા, જેવાંએ ગ્રહણ કરેલો પુષ્ટિમાર્ગ કૃપામાર્ગ કહો કે ભક્તિમાર્ગ તે પ્રવાહ કરતાં અતીવ નિમ્ન છે.

વળી ગીતાજીમાં પણ ભગવાને તેની મોટાઈ કહી છે તે સાંભળી
“એ મજન્તિ સુ માં મક્ષ્યા મયિ તે સેષુ પાપ્યદમ્” કોન્તીય ।

‘પ્રતિજ્ઞાતીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણિષ્યતિ’ હે અર્જુન ! જો મને ભક્તિથી ભજે છે તેઓ મહારામાં રહેલા છે. હું તેમનામાં રહેલો છું અને હું ભણુ કે મારો ભંકત કદાપિ નાશ પામતો નથી મનેજ પામે છે. ” આ પ્રમાણે અનેક રીતે ભક્તની મોટાઇ ભગવાન કહે છે. તેથી પ્રવાહમાં પુનઃ પુનઃ જન્મ મરણ સેવા સાઈ ભક્તને આવડું પડતું નથી એવા ભગવાનનાં વચનજ જણાવી આપે છે કે પ્રવાહ કરતાં પુષ્ટિ-માર્ગ-કૃપામાર્ગ જુદો છે અને ઉત્તમ છે.

શંકા—વેદમાં અને પુરાણ વિગેરેમાંથી જ્યારે ભગવાનની મોટાઇ જાણે, તેથી જો પ્રભુમાં દેહ અને સર્વથી અધિક સ્નેહ થાય છે તેનું નામ ભક્તિ, આ પ્રમાણે વેદ વિગેરેથી ભગવાનની મોટાઇ જાણ્યા પછી સ્નેહ થાય છે, એવું હોવાથી અમે કહીએ છીએ કે સ્નેહનું મૂળ વેદ જ છે. તેથી વેદના મર્યાદામાર્ગમાં તેનો સમાવેશ થવો જોઈએ. જુદો પુષ્ટિમાર્ગ હોવો ન જોઈએ.

સમાધાન—પ્રભુનાવ થવો એ દંધ વેદ વિગેરે શાસ્ત્રો ઉપર રાખતો નથી, એ ભાવ તો જ્યારે પ્રભુનો પૂર્ણ કૃપાપાત્ર થાય ત્યારે જ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. કૃપા ચિત્રાય પ્રભુમાં પ્રેમ થવો મુશ્કેલ છે. વળી વેદ પણ એવી જ આગા કરે છે કે “નાયમાત્મા ક્ષયચનેન” આ આત્મા મણાં શાસ્ત્રોનું શ્રવણ વિગેરે કર્યાંથી મળી શકતો નથી, પરંતુ જેના ઊપર કૃપા થાય છે ત્યારે તેને પ્રભુ સ્વીકારે છે. વળી જુઓ ગીતાછમાં કહે છે વેદ વિગેરેથી હું મળતો નથી. પરંતુ અનન્ય ભક્તિવડેજ હું જેનો જોઈ શકાઉં છું તેવા કોઈ પણ સાધનથી હું જોઈ શકતો નથી. ભક્તિ કરવામાં બીજા વેદ વિગેરે શાસ્ત્રોનાં સાધનોની જરૂર પડતી નથી. નિસાધન જોયે જ્યારે પ્રભુને શરણે જાય છે ત્યારે ભગવાન તેનો તત્કાળ ઉદ્ધાર કરે છે. ગોપીજનોને જ્યારે પ્રભુમાં જાન પ્રગટ થયો ત્યારે લોક, વેદ, પુત્ર, પતિ, સગાંવહાલાં

વિગેરે સર્વને છોડી પ્રભુશરણુ આપ્યાં હતાં અને તેમણે સ્મિત શ્રી-
કૃષ્ણથી પૂર્ણાનન્દરૂપી હૃદય કૃપા મેળવ્યું હતું. જુઓ આ ગોપીજનો
વેદ વિગેરે સાત્ત્વને ભર્યા ન હતાં કેવલ ભાવથીજ પ્રભુને પ્રાપ્ત કર્યા
હતાં, આટલે ભક્તિની મોટાઇ સાત્ત્વમાં દહેલી છે. તેથી પુદ્ગિભાગ સા-
ત્ત્વમાં છે. પણ આ પુદ્ગિભાગીય ભક્તને સાત્ત્વમાં દહેલાં સાધનોની
જરૂર જ નથી. આ બારીક સમયનાં લૌકિક કે વૈદિક સાધનો શ્રી-
કૃષ્ણ પ્રભુને પ્રસ્ન્ન કરવા સમર્થ નથી એવું બીતાઇમાં વારંવાર
દહેલું છે, વળી ભાગવતમાં એક શ્લોકથી સમજાવ્યું કે જોના ઉપર
પ્રભુ અનુકર હરે છે તેને લોક કે વેદમાં બુદ્ધિ રિચર રતી નથી.
ભગવાનમાં જ રિચર થાય છે આટલે ત્રયાંકભાગી કરતાં ભક્તિભાગ
હૃદય છે. ને જુદો જ છે. એમ ૨૫૯ રચું. ॥ ૫ ॥

હવે એ શંકા થાય છે કે, સાત્ત્વમાં ધણે દેહાણે કરે છે કે
દાન, મત, જપ, તપ, હોમ, વિગેરે સર્વનું ફલ શ્રીકૃષ્ણેત્તમમાં ભક્તિ
થવી એજ હોય છે, ખજી હોતું નથી. વળી જે દાનથી કે કર્મથી શ્રી-
કૃષ્ણચર્યામાં ભક્તિ ન થાય તે કર્મ કે જ્ઞાન પણ નકામું જ છે. આ
પ્રમાણે સર્વનો છેડો ભક્તિમાં આવે છે તેથી કેવલ ભક્તિભાગ જ ગાખવો.
બીજા ભેદો શા સારૂ પાડવા નેકમે ? પ્રવાહમાં દેવિ સ્પષ્ટ છે તેને
જાણે ભક્તિમાં જ છે. અને ભક્તિભાગમાં સર્વે અધિશરી છે તેથી
પ્રવાહ પથ જુદો પાડવાની શી જરૂર છે ? આ શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—માર્ગેકલ્પેડપિ ચેદત્યૌ તનુભક્તયાગમૌ મતૌ ॥

ન તદ્યુક્તં સૂત્રતો હિ મિત્તો યુક્ત્યા હિ વેદિકઃ ॥ ૬ ॥

* યદાય મનુષ્યહણાતિ ભગવાન્ આત્મભાષિતઃ ॥

સ જહાતિ મતિચોકે વેદે ચ પરિનિષ્ટિતમ્ ॥ સ્કં૦૪અ૦૨૯-૪૬

અર્થ:—ઉપર શંકા કરીકે મર્યાદામાર્ગ અને પ્રવાહમાર્ગ, તે ભક્તિમાર્ગથી જુદા નથી, પરંતુ એવી શંકા કરવી નહિ, કેમકે પ્રવાહમાર્ગ અને મર્યાદામાર્ગ ભક્તિમાર્ગ જેવી ભક્તિ ઉત્પન્ન કરતા નથી. તેમ સૂત્રથી અને શુક્તિથી ભક્તિમાર્ગ જુદા જ છે.

પ્રવાહ અને મર્યાદાનો પુષ્ટિમાં સમાવેશ થતો નથી !

વિવેચન—યાઓ જો કે જોમ દર્શુ છે કે “કર્મ અને જ્ઞાન વિગ્રેનું ભગવાનમાં ભક્તિ થાય એ જ ફલ છે” પરંતુ કર્મ અને જ્ઞાનનો ભક્તિમાર્ગમાં સમાવેશ થતો નથી. કેમકે જુઓ કર્મમાર્ગવાગાને તે તે કર્મનાં ફલ જુદાં જુદાં જનાયાં છે “જોને સ્વર્ગની ઇચ્છા હોય તે જ્યોતિષોમ યજ્ઞ કરે” આ પ્રમાણે કર્મોનાં ફલ જુદાં જ છે તેથી કર્મ કરનારને આ કર્મોથી ભક્તિ મળે છે એવો નિશ્ચય થી રીતે કહેવાય ? એટલું તો ધ્યાનમાં રાખવું કે જે કર્મ ભગવાનને અર્પણ થતાં નથી તે તો એક બાર રૂપ છે. આ પ્રમાણે વેદની મર્યાદા પાળનારાં કર્મોનો ભક્તિમાર્ગમાં સમાવેશ થતો નથી, કારણ કે કર્મનું ફલ સ્વર્ગ છે; અને જ્ઞાનનું ફલ મોક્ષ છે. તેથી જ્ઞાનનો પણ ભક્તિમાર્ગથી દિટ્કર્ય થતો નથી. કેવલ જ્ઞાનથી પુરાણપુરુષે તમની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ગીતાશ્રમાં કહેલું છે કે બ્રહ્મભૂતમસજ્જાતમા (અધ્યાય ૧૮ શ્લોક ૫૪) = બ્રહ્મભાવને પામેલો જીવ પ્રસન્ન રહીને સર્વ પ્રાણીમાં સમાન બાવ રાખીને શોક કરતો નથી. ને કંઈ પણ ઇચ્છા નાહ કરતો એવો જીવ મારી ભક્તિને મેળવે છે, આ શ્લોકમાં દ્વા મુજબ જ્ઞાન પછી બ્રહ્મભાવ થાય ત્યારે એટ ભક્તિ મેળવવાની યોગ્યતા આવે છે. અને પુરોષોત્તમની પ્રાપ્તિ ન થતાં અક્ષર બ્રહ્મમાં લય થાય છે પુરુષ સ પરઃ પાર્યં મક્તયા લભ્યસ્વનન્યયા ॥ અર્થાત્ સર્વથી

પણ એક પ્રત્યેક તો બહિતથી જ મેળવી શકાય છે બીજા કયાથી
પણ મેળવી શકતા નથી.

આ પ્રમાણે કર્મનું ફલ સ્વર્ગ છે, જ્ઞાનનું ફલ અક્ષર બ્રહ્મમાં
સય છે, અને બહિતનું ફલ રસિક શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના લીલાસ્વાદ અને
પરમાનન્દને આપવાથી છે. તેથી કર્મ અને જ્ઞાનનું બહિતમાં અંગ-
પણ થતું નથી. ॥ ૧ ॥

હવે પુષ્ટિ પ્રવાહ અને મર્્યાદા આ ત્રણ માર્ગો પ્રમાણભેદથી
પણ જુદા છે એવું સિદ્ધ કરે છે.

મૂલમ—जीवदेहकृतानां च भिन्नत्वं नित्यता श्रुतेः ॥

यथा तद्वत्पुष्टिमार्गे द्वयोरपि निषेधतः ॥ ७ ॥

प्रमाणभेदाद्भिन्नो हि पुष्टिमार्गो निरूपितः ॥

અર્થ—પુષ્ટિમાર્ગના જીવ તેમના દેહ અને કૃતિએ
જુદી જુદી ભાતની છે, તેઓ રીતે તે જીવો પણ નિત્ય છે,
એમ અતિથી સિદ્ધ છે. અને પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવાહ અને
મર્્યાદા એ બન્નેનો નિષેધ હોવાથી આ પ્રમાણેના ભેદથી
પણ પુષ્ટિમાર્ગ જુદો જ છે

(વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો નિત્ય છે એટલે તેમનો
નાશ નથી. અને પ્રવાહને મર્્યાદાથી ભેદ છે.

૧ શ્રીમદ્ ભાગવતમ્મ કૃત્ય કે ભગવાન બહિતવાળાને જોયો સુખથી
પ્રાપ્ત થાય છે, તેવા દેહાભિમાની (પ્રવાહી) અને આત્મારૂપ વદાણવાળા
જ્ઞાની (મર્્યાદામાર્ગીય)ને પણ મળી શકતા નથી, આ પ્રમાણે જ ફલ
બહિતવાળાને મળે છે, તે ફલ પ્રવાહીક મર્્યાદા માર્ગવાળાને મળતું નથી

मायं सुखापो भगवान् देहिनां गोपिवासुतः

શામીનાં ચાત્મમૂતાનાં યથામક્ષિમતામિદ્ ॥ મા૦૧૮-૧-૨૬.

૨. ભગવાનના કીર્તન કરનારા નિત્ય છે. છુટા સૌ અસ્ય
કૌરવઃ એવી શ્રુતિ હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો નિત્ય છે,
માટે મર્યાદા અને પ્રવાહી જીવોથી આ જીવ જુદો છે અને ઉત્તમ
છે, કારણ કે ભાગવતના વાક્યમાંજ લેહ પાડ્યો છે.

૩. શ્રી પુનાથ પુરુષોત્તમના આગમ મન, વાણી, કંઈપણ નહ
શકતાં નથી કેવલ ભગવાન વરે (સ્વીકારે) તેનાથી જ ભગવાન
મેળવી શકાય છે.' એવી શ્રુતિ હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવનો જ
સ્વીકાર છે, બીજા મર્યાદા કે પ્રવાહી જીવોનો નથી, માટે પુષ્ટિ
કરતાં પ્રવાહ અને મર્યાદામાં લેહ છે.

૪. ભાક્તમાં દેવ, અસુર, સ્ત્રી, શુદ્ધ; મનુષ્ય વિગેરે સર્વનો
અધિકાર છે, યાનમાં અને કર્મમાં બધાનો અધિકાર નથી, માટે
પ્રવાહ અને મર્યાદા કરતાં પુષ્ટિમાર્ગ જુદોજ છે.

૫. પ્રવાહી જીવની લૌકિક કૃતિ (કર્મ) હોય છે, મર્યાદામાં
જાતી પ્રમાણે કૃતિ હોય છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં તો કેવલ ભગવાનનીજ
કૃતિ હોય છે. તેથી કૃતિથી પણ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રવાહ અને મ-
ર્યાદામાર્ગથી જુદો છે.

૬. મર્યાદામાર્ગમાં લેહ વિગેરે શાંતો પ્રમાણ છે, પ્રવાહમાર્ગમાં
જન્મમરણ પામતા લોકનાં આચરણજ પ્રમાણ છે, અને પુષ્ટિમાર્ગમાં
તો ભગવાનનો અનુપદ અને બકતોના તીવ પ્રેમનો અનુભવ એ જ
પ્રમાણ છે, માટે પ્રમાણના લેહથી પણ પુષ્ટિમાર્ગ, મર્યાદા
અને પ્રવાહમાર્ગ ત્રણે જુદા જુદા છે.

૭. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તની ભગવાનલોક અને લેહમાં રહેલી માયા-
કૂટ છોડાવી દે છે. પરંતુ પ્રવાહમાર્ગીય તો લોકમાં જોડાય છે. અને મ-
ર્યાદા માર્ગીય લેહમાં જોડાય છે. આ પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીય અનુ-

મહાવાળા ભક્તને લોક અને વેદના નિયમો બાધ નથી કરી શકતા તેથી પ્રવાહ અને મર્યાદાથી પુષ્ટિ જુદી છે.

૮ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાનની પ્રેરણા પ્રમાણે વર્તવાનું છે, પ્રવાહીને લોકની પ્રેરણાથી, મર્યાદાવાળાને શાસ્ત્રોની પ્રેરણા પ્રમાણે વર્તવાનું છે, મોટે પ્રેરણાથી, પણ ત્રણે જુદા જુદા છે.

આ પ્રમાણે જીવ, દેહ અને ક્રિયાઓ જુદી જુદી હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગ કરતાં મર્યાદામાર્ગ જુદો જ છે એવું સમજાશે.

હવે પ્રમેય અને સાધનના બેરો સિદ્ધ કરવા સાર ત્રણે માર્ગો દર્શાવી પ્રકટ થયા તે ખતાવે છે.

મૂલમ્—સર્ગમેદં પ્રવક્ષ્યામિ સ્વરૂપાંગક્રિયાયુતમ્ ॥ ૮ ॥

इच्छामात्रेण मनसा प्रवाहं स्पृशान्हरिः ॥

वचसा वेदमार्गं हि पुष्टिकायेन निश्चयः ॥ ९ ॥

અર્થ—હવે સ્વરૂપ, અંગ અને ક્રિયાથી જીવોના લેહો કહેવાશે. શ્રીહરિ ભગવાને ઇચ્છામાત્રથી મનવડે પ્રવાહ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી, વચનવડે વેદમાર્ગ (મર્યાદામાર્ગ) અને કાયાવડે પુષ્ટિસૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી છે. ॥

વિવેચન—શંકા—જેમ અગ્નિમાંથી તજુખા નીકળે છે તેવી રીતે અક્ષમાંથી જીવ નિકળ્યા છે. તેથી અને પંચમુદાત્મનથી દેહ પણ બધાના સમાન છે. ત્યારે એ સમાન જીવોનો પુષ્ટિ-પ્રવાહના બેદથી સૃષ્ટિના બેદનું નિરૂપણ કરવું અયોગ્ય લાગશે.

સમાધાન—પરંતુ એમ સમજવાનું નથી, શ્લોકમાં કહ્યું છે કે—સ્વરૂપ-અંગ અને ક્રિયા આ ત્રણે જુદા જુદા હોવાથી સૃષ્ટિના બેદ પાડેલા છે, તેનું નિરૂપણ આ વિવેચનમાં કરાય છે. •

મનના સમવાયિકારણથી માયાએ પ્રવાહ સૃષ્ટી કરેલ છે.

૧ ત્યારે ભગવાનને “યદુસ્યાં પ્રજાયેય ” હું એક હું તે ધણી રૂપે થાઉં” એવી રીતે મનમાં ધન્યતા થતાં ભગવાન સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થવામાં કારણરૂપ થયા, તેથી સૃષ્ટિ થવામાં હેતુ રૂપ મન છે.

૨ કથુનિર્મા હ્યું છે કે માયાધરી મન ઉત્પન્ન હતું, મનથી પ્રજાપતિ સંભ્યા, પ્રજાપતિએ પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી, તે સર્વ મનમાં જ રહેલું છે” આ પ્રમાણે વેદમાં પણ પ્રવાહ સૃષ્ટિના વર્ણનમાં માયા અને મનને કારણ ગણેલાં છે.

૩ “નશ્વરં ગૃહ્યમાણં ચ વિદ્મિ માયામનોમયમ્” (ભા. ૧૧-૭૭) જે મનવડે, વચનવડે, નેત્રવડે, નાસાત્મક જે ગૃહણ થાય છે તે માયા અને મનોમય જાય! આ શ્લોકમાં પણ માયા અને મનને પ્રવાહ સૃષ્ટિના કારણરૂપ ગણેલાં છે. આ પ્રવાહસૃષ્ટિ માયિક છે.

૪ આ માયિક સૃષ્ટિ સત્યસૃષ્ટિ થયા પછી થાય છે. આત્માથી સત્યસૃષ્ટિ થયા પછી આ માયામય પ્રવાહસૃષ્ટિ થાય છે નિર્બંધમાં આપા કરે છે કે “મહેન્દ્રજાલયત્સર્વં કદાચિન્માયયાઽસૃજત્” ભગવાન મહેન્દ્રગળની માથે કોઈ વખત સર્વ માયાવડે સજે છે, એટલે આ પ્રવાહસૃષ્ટિ મોહ કરનારી છે, અર્થાત્ જેમા ધણી મોહ છે એવા પ્રવાહ સૃષ્ટિને મનવડે રચી છે. કોઈને એવી સંકા થાય કે મર્વે જીવો ભગવાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. ભગવાનમાંજ પ્રલયકાળ વખતે લય થાય છે, એવું વેદમાં ધણે ઠેકાણે દહે છે. ત્યારે પ્રવાહિક જીવો

અસતોધિ મનોઽસૃજત | મનઃ પ્રજાપતિમસૃજત | પ્રજાપતિઃ પ્રજાઅસૃજત | તદ્વા દ્વં મનસ્યેવ પરમં મતિષ્ઠિતમ્ ||

હલકા શાસ્ત્રી ? અને તેમની ગતિ ભગવાનમાં થવી જોઈએ ? આના સમાધાનમાં કહે છે કે, આસુર જીવોનું કારણ જ્યાં નથી-માયા છે. ભગવાને વિરરસ ભોગવવા સાફ આસુર જીવો માયાના અંશથી કરેલા છે, પોતાના અંશથી કરેલા નથી, અસુરો પોતાના અંશ નહિ હોવાથી શત્રુ થાય છે, માયાના અંશરૂપ હોવાથી માયાને જ બળે છે-અને ગીતા જીમાં કહેવા મુજબ “તત્તો ચાંત્યધર્મા ગતિમ્” તે ભગવાનને મળતા નથી તેમની અધમ ગતિ થાય છે, અને પ્રલયકાલમાં માયાના અંધ-તમમાં પ્રવેશે છે, કેમકે તે માયાના અંશ છે, માટે માયાએ રચેલા આ જીવો અસત્ય છે, ભગવાનની શક્તિ માયા સત્ય છે.

વાણીના સમવાયિ કારણથી મર્યાદા જીવો થયા છે.

પરીક્ષિત રાજાએ કહ્યું છે કે “સ્વર્ગમાં મૂર્તિ ધારણ કરનારા વેદ તેવા તમે સર્વ જાણે છો, તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વેદના અભિ-માનવાળા જે દેવતા છે તે આ સૃષ્ટિના કારણ રૂપે છે. મહાકથોપનિ-પદમાં કહ્યું છે ત્યાં જીવો. જો એવા પ્રકારના અક્ષરબ્રહ્મમાંથી જે થયું, જે થાય છે, અને જે થશે તે સર્વ જ્ઞાન છે. મનુસ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે જીવ જીવ નામરૂપ અને મર્યાદા વેદથી જ ઉત્પન્ન કરી છે. આ શ્રુતિ વાક્યો મર્યાદાસૃષ્ટિ ભગવાનના વાણીરૂપ વેદથી જ યજ્ઞેથી છે એમ કહે છે. વાણી ચાર પ્રકારની છે-“પરા, પશ્યન્તિ, મધ્યમા, અને વૈશ્વરી” આ ચાર વાણીથી સર્વ ઉત્પન્ન થયું છે. નિર્ગંધમાં પણ કહે છે કે રૂપ પ્રપંચ કરવાથી તેમાં આસક્ત થએલા પોતાના અંશરૂપ જીવ આસક્તિથી દુઃખી થશે એવો વિચાર ધારીને દુઃખથી નિવૃત્ત થવા સારે સ્વરૂપાત્મક વેદ રચેલા છે, વળી “અક્ષરબ્રહ્મ એ વેદનું હૃદય સ્થાન છે” એવું કહેલું છે તેથી મર્યાદાસૃષ્ટિનું કારણ અક્ષરબ્રહ્મ પણ કહી શકાય છે. અને તેથી સિદ્ધાન્તમુકતાવધીમાં અક્ષર-

ધન્યથી જ જગત્ સાચ છે એવું કહેવું છે, અને વાણીરૂપ વેદના જ્ઞાનથી જ્ઞાનીઓનો અક્ષરબદ્ધમાં જ લય થાય છે. તેથી વેદમય મંદ્યબોધરૂપ અક્ષરબદ્ધના સ્વરૂપથી મર્યાદાસૃષ્ટિ થઈ છે એવું સર્વ રીતે સિદ્ધ છે.

પોતાના સ્વરૂપથી પુષ્ટિસૃષ્ટિ કરી છે.

પુષ્ટિસૃષ્ટિ તો ભગવાને અંગથીજ કરેલી છે. આ ત્રિપથ ઉપર પુરુષવિધ આહમ્યુર્મં લખ્યું છે કે સ દ્રમેષાત્મનં દ્રેષ્યા પાતયત્તતઃ પતિથ પતિન ધ્યામયતામ્ ‖ તેમણે પોતાના આત્માના બે ભાગ કર્યા તેમાંથી પુરુષ અને સ્ત્રી થયાં, આ શ્રુતમાં પણ પોતાના આત્માને જ અનેક પ્રકારે ચલાવું લખ્યું છે. ભગવાનનું શ્રીઅંગ આનંદરૂપ છે, આનંદવડે પુષ્ટિ સૃષ્ટિ રચી, એવો અભિપ્રાય છે. આ પુષ્ટિસૃષ્ટિમાં આનંદનો વિરોધાવ નથી, પ્રવાહસૃષ્ટિમાં અને મર્યાદાસૃષ્ટિમાં સદૃશ અને ચિદંચુનું જ કારણપણું છે. અને પ્રવાહસૃષ્ટિમાં તો આનંદને કારણપણું છે.

આ પ્રમાણે સર્વ રીતે વિચાર કરતાં સારું થાય એ છે કે "હું બહારપે થાઉં" એવી ઇચ્છાથી અને વિચરસ કરવા સાર મનના સમવાયિકારણથી માયામય આશુરી પ્રવાહસૃષ્ટિ પ્રગટ કરી વેદવાણીથી મર્યાદાસૃષ્ટિ રચી છે. અને પુષ્ટિ સૃષ્ટિ શ્રીઅંગથી કરેલી છે તેમાં આનંદ જ કારણ છે. ‖ ૬ ‖

શંકા—+ઉપાદાન કારણ જુદું હોય તોપણ નિમિત્ત એક હોય તો ફક્ત એક આવે છે. જેમ માટીનો કે તાંબાનો ઘડો હોય પણ જલ્દી બરવાણી ઉપયોગ એક સરખો થાય છે. તેવી રીતે રમણ કરવા સાઈ

+ ઉપાદાન કારણ એનું જ નામ કે. જે કાર્યમાં ચોતરફ વ્યાપી રહેલું હોય તે..જેમ ઘડો ચલાવ્યા માટી ઉપાદાન કારણ છે.

બનાવેલી યજ્ઞિમાં એકસરખી રીતે રમણરૂપી ફલ થવાનુંજ, સારે તમે
મેદ પાડો છે તે નકામો કેમ ન કહેવાય ? આ ચક્રાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ-મૂલેન્ઝાતઃ ફલં લોકે વેદોક્તં વૈદિકેષુ ચ
કાયેન તુ ફલં પુણ્યં મિત્રેચ્છાનોપિ નૈરુથા ॥૧૦॥

અર્થ—પ્રવાહનુદિને મૂલેન્ઝાથી લૈકિકફલ થાય
છે, મર્યાદામાર્ગમાં વેદમાં કહેલું ફલ થાય છે, અને પુણ્ય-
માર્ગમાં શ્રીસ્વરૂપધોજ ફલ થાય છે, આ પ્રમાણે જુદાં
જુદાં ફલ આપવાની ઇચ્છાથી પણ તલેની ઉત્પત્તિ અને
માર્ગ જુદા છે.

પ્રવાહીને જીવ મળતું ફલ.

વિવેચન—પ્રવાહમાર્ગમાં ને સ્વવામા મન કારણ દોરાથી તેમ
અલૌકિક ફળ થતું નથી. એવું શ્રુતિમાં કહે છે. “શુદ્ધાણ્યસકૃદાવ
ર્ત્તિનિ મૂતાનિ અવાગ્ત જાયસ્ય મિયસ્ય” હમેશાં ઉત્પન્ન થવું
અને મરવું એ પ્રમાણે નિરંતર જન્મ મરણ પામનારા શુદ્ધપ્રાણી (પ્ર-
વાહી) માત્રને મર્યાદા કે પુણ્યમાર્ગનું ફલ મળતું નથી. ગીતાજીમાં પણ
કહ્યું છે કે “વેદમા કહેલા સકામ કર્મને કરનારા કમનાવળા છવે
હમેશાં જન્મમરણ પામ્યા કરે છે” આ પ્રવાહનું જ ફલ છે. ગીતા-
જીના ૧૬ અધ્યાયમાં “તાનદ દ્વિવતઃ કુરાન્” એ શ્લોકમાં કહે
છે. ‘અરો દેવ કરનાર, રૂ, મનુષ્યોમાં અધમ, અને અરુમ છવેને
હું મંસારમાં આસુર ચોનિમાં જ નાખું છું” આ પ્રમાણે આસુર ચો-
નિમાં જઈ છેવટે અંતમમા પ્રવેશ કરશે એ જ ફલ પ્રવાહીને મળે છે.

મર્યાદામાર્ગમાં ફલ.

મર્યાદામાર્ગમાં વેદમાં કહેલું ફલ થાય છે જ્યોત્સે કેડેવી
મર્યાદા પ્રમાણે વર્તી નિષ્કામ કર્મ કરે સારે તમને સ્વર્ગ મળે છે,

અને શાનાદિક મંપાદન કરે તો મોક્ષ મેળવે છે, શ્રુતિનાં દેવેલું છે કે જે જે જીવો વનમાં જઈ શ્રદ્ધાવડે તપ કરવું જોઈએ, એવું સમજી જે તપ કરે છે તે અર્ચિમાર્ગમાં જાય છે તેને પુનઃ સંસારમાં આવવું પડતું નથી. જ સ પુનરાવર્તેતે 'તે પુનઃ પાછો આવતો નથી' આવી રીતે અશુભ બ્રહ્મમાં લય થવાથી દુઃખ મળે છે જેમ મીઠાનો કાકરો જલમાં નાખ્યાથી જલમાં મળી જાય છે. તેવી રીતે તેમનો લય થાય છે પણ પણ સાધુ કર્મે કારયતિઃ (આ શ્રુતિ મોટી છે) તેમાં જલ્યાવે છે કે જેને ભગવાન જે જીવને ઉચ્ચી ગતિ આપવાની ઇચ્છા કરે છે તેની પાસે સારાં કર્મ કરાવે છે જેને દલદી અતિમાં આવવાની ઇચ્છા હોય છે તેની પાસે નરસ. કર્મ કરાવે છે. આ પ્રમાણે નરસાં કર્મ કરનારા પ્રવાહી અને ઉત્તમ કર્મ કરનારા મર્યાદાવાળા સમજવા.

પુષ્ટિ મૃષ્ટિને ફેલ.

પુષ્ટિપુષ્ટિ ભગવાનના શ્રીઅંગમાથી થયેલી છે. એટલે પ્રશુનું સ્વરૂપ આનંદરૂપ હોવાથી આ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને સ્વેચ્છા મુજબ ઉત્તમ જીવો જીવો જાતનાં દુઃખ મળે છે. ભગવાન ભક્તની વિકાર વગરની જેટની ઇચ્છાઓ હોય છે તે પૂર્ણ કરે છે. વિકારવાળી હોય તો જેમ નારદજીએ રાજકન્યા પરણવા સારૂ ભગવાનનું રૂપ માગ્યું સારે વાંદરાનું રૂપ આપ્યું હતું, તેવી રીતે ભક્તનું કિંત આદનારા ભગવાન વિકારવાળી ઇચ્છાઓ આપતા નથી. વિકાર વગરની ભગવાન ભક્તની ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરે છે. તે ઉપર શ્રીમદ્ભાગવત તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ-જ્યારે ગોવર્ધનપૂજા કરાવી ઇન્દ્રના યજ્ઞનો ભંગ કર્યો ત્યારે ઇન્દ્રે પ્રુન વરસાદ વરસાનો ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે મારા પરિગ્રહરૂપ વ્રજને જ્યાંનું એ મારો સંકલ્પ છે આ પ્રમાણે રક્ષણ કરી આનંદ આપ્યો હતો ખીનું નંદરાયજીએ વરણુલોકમાં જોએલી ભગવાનની સેવાને

પોતાના યોગસેવાને કદી ત્યારે તેમને વૈકુઠનાં દરબાની દરજ્જા થઈ, તે પ્રમાણે સર્વે યોગજનોને વૈકુઠમાં લઈ જઈ પોતાના ધામના દરબાને દરાવ્યા હતાં વળી બગવાને સરદાકાવતી ગતિઓમાં યોગમાયાને સમીપ ગામો પૂર્ણ આનંદરૂપ રામ રમણ કરી બાળની ઇન્દ્રિયો પૂર્ણ કરી હતી નામ અદ્યતરી સાથે જ્યારે બગવાન અન્તર્ધાન થઈ ગયા ત્યારે શ્રીગણેશની ઇન્દ્રિય પ્રમાણે બગવાન વર્તી હતા આ પ્રમાણે બગવાની ઇન્દ્રિયો જૂની જુદી જાતનાં હસ પ્રુષ્ટિસંધિને મળે છે ॥ ૧૦ ॥

જીવો ગિદગથી મમાન છે, પરંતુ અસાધારણ ધર્મના ભેદથી જુદા છે તેથી દન પન જુદાં જુદાં મળે છે એવું જન્માવવા રવાનું છે જીવોનું હસ જાગે છે અને પ્રુષ્ટિમાર્ગીય જીવો જુદા છે એવું પ્રતિપાદન કરે છે

મૂલમ—“ તાનહ દ્વિપતો ” વાક્યાદિત્ત્વા જીવાઃ પ્રાહિણઃ

અનર્થેતરી મિત્તો સાન્તૌ મોક્ષમ્નેશનઃ

તસ્માન્જીવાઃ પુષ્ટિમાર્ગે મિત્તા એવ ન સંશયઃ ।

મગવદ્રુપસેવાર્થે તત્પ્રુષ્ટિર્નિન્યયા મયેત્ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—ગીતાભા દેવ કરનારાને આશ્ચર્ય યોગીમાં નાંખવાનું હતું છે, તેથી પ્રજાહમાર્ગીયજીવોથી મર્્યાદામાર્ગીય અને પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો જુદા છે મર્્યાદામાર્ગીય જીવોને અદ્યત્રપ્રજામા લય થાય છે અને પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોને બગવાનમા કે બગવાની લીલામા પ્રવેશ થાય છે, તેથી મર્્યાદામાર્ગીય અને પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોને પુનઃ સંસારમાં આવવું પડતું નથી, પુષ્ટિમાર્ગીય જીવો જુદાજ છે, જોમા

સંદેહ નથી. તે શુદ્ધિમાર્ગીય જીવોની શુદ્ધિ ભગવાનની સેવા કરવા સાફ જ છે, બીજા સાફ નથી.

વિવેચન—આપણે પહેલાં કહી ગયા કે પ્રવાહી જીવો આસુર હોય છે તેમાં બે ભેદ છે. એક સદૃશ આસુર અને બીજો આસુરના આવેશવાળા. આમાં જ સદૃશ આસુર સ્વભાવવાળા હોય છે તેમને ગીતાજીમાં “તાનદં દ્વિપત કુરાન્સંસારેષુ મરાધમાન્” આ શ્લોકમાં કહેવા મુજબ તેમને આસુર યોનીમાં જ જન્મ મરણ ચેત્ત્ર પડે છે, પરંતુ જે આસુર આવેશ વાળા હોય તે બે મૂલરૂપ ભગવાનનાં કે કાષ્ટ વિભૂતિ રૂપમાં દેવવાળા હોય તો મરણ સમયમાં ભગવાનને હાથે મરવાથી અને ભગવાનનાં દર્શન થવાથી તેમનો ઉદ્ધાર થાય છે. આના ઉપર દધાન્તની ઇચ્છાથી ભગવતમાં કંસ રાજાના વૃતાન્તનો વિચાર કરીએ. કંસરાજા હંમેશાં ભગવાનનો દેવ કરનારો હતો. હવે જેનો દાસ પાસે આવ્યો છે અને ભગવાન મને મારશે એવા ભયવાળો થયો ત્યારે જલ પીતા, બોલતા, ફરતા, ચૂતા, શ્વાસ લેતા, ચઢના આશુધ વાળા ભગવાનને પોતાની આગળ ને પ્રાણ દેખતો હતો, આવી રીતે દેવથી પણ ભગવાનમાં તેઓનો નિરાધ થઇ ગયેલો હોવાથી અને “મરણે વા મતિઃ સા ગતિઃ” “મરણ વખતે જે મતિ તેવી ગતિ” એ ન્યાયને અનુસરી મરતી વખતે ભગવાનનાં દર્શન હોવાથી તેઓ મુક્ત થાય છે. બીજો દાખલો પુતના, કે જે ભગવાનને વિષ પાન કરાવવા આવી હતી. તેનો પણ મોક્ષ થયો હતો. માટે આ સારાંતથી સમજવાનું કે આસુરના આવેશ વાળાનો મોક્ષ થાય છે. પરંતુ સદૃશ આસુર કે જેઓ ભગવાનરૂપ આ જગતમાં દેવ કરનારા છે પ્રાણીઓને અને ભગવદીયોમાં દેવ કરનારા છે તેમને તો પહેલાં કહેલી અંધતમ ગતિ જ થાય છે. આ પ્રમાણે દેવ કરનારા પ્રવાહમાર્ગીયા હોવાથી મર્્યાદામાર્ગીયા

અને પુષ્ટિમાર્ગિયો તેનાથી જુદા બીજુમ પડી. દમકે 'પ્રવાદમાર્ગી-
 અને અંધતમશી નરકજા મળે છે, અર્થાદ્યમાર્ગીને અદ્વૈતસ્વરૂપ પ્રવેશ
 અને પુષ્ટિમાર્ગીને શીઘ્રપોતમર્મા લીલાસ્વાદ કે પ્રવેશ થાય છે.
 આ પ્રમાણે હા જુદા જુદા છે. ખાટે તેઓ જુદા છે. ॥ ૧૧ ॥

પુષ્ટિસુષ્ટિ રૂપ સાથે સંગવાન રચી તેતું પ્રયોજન કહે છે.
 પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રી સર્વથી જુદા છે. એવું જોઈને પ્રતિષ્ઠા કરી
 ગયા. પુષ્ટિ, મન, હૃદયો અને શાસ્ત્રિક વિષયો વગેરે પદ્યતન્માત્ર
 વાળું અને અગીયાર હૃદયોની સાથે મળી મોળ પ્રકારના કાર્યરૂપ
 સિંગ સરીરથી પુક્ત થાય તે જ્ઞાનરૂપ છે. અને અદ્વૈતમાર્ગી પદ્ય
 જોવેતે જ્ઞાનરૂપ કહ્યું છે, પુષ્ટિનો સર્વથા થાય ત્યારે પ્રગટ થાય
 છે, ખાટે આશુર જાન કે સાધારણ જાન અકિતભાવ કે દ્રેપભાવ
 વિગેરે જીવના ધર્મો હોય છે. તેથી જ પ્રવાદમાર્ગિય અંધતમર્મા
 પ્રવેશ કરે છે. અર્થાદ્યવાળા મુદિતર્મા અને પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રી સી
 પુરુષોત્તમર્મા પ્રાપ્ત થાય છે. એ જાત જ્ઞાનર્મા સમગ્ર પુષ્ટિમાર્ગીય
 જીવોની સહિ સર્વ કરતાં વિશ્લેષણ છે, 'સર્વથી ઉત્તમ છે. એવો
 વિચાર વરાદ પુરાણના એક વાક્ય થી સ્પષ્ટ થશે મિતેય કાચિત્
 સાચુદિ વિધાતુર્વ્યતિરેકિષી ॥ " પુષ્ટિસુષ્ટિ તે જ્ઞાની સહિથી
 જુદી કોઈ બિન્ન સહિ છે " અર્થાત્ આ સહિ તો ભગવાને સેરા
 સાઈ પ્રગટ કરી છે તેથી તે સહિ અર્થતા મમતા રહિત ઉત્તમ છે,
 ભગવાન કહે છે: "જેના ઉપર હું અનુમદ કરું છું તેને જ ભક્તિ
 (સેવા) નું જ્ઞાન કરું છું " આ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે, કે ભગ-
 વાન જે શ્રી ઉપર અનુમદ કરે ત્યારે તે જીવને જીવન જીવોથી
 જુદો પાડીને પોતાના સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરાવે છે, અને પુષ્ટિસુષ્ટિમાં
 પોતાની રૂપ સેવા દર્શાવે છે. ત્યારે તે જીવ પુષ્ટ થયો રહેવાય
 છે, આ પ્રમાણે પુષ્ટિજીવ સીવાય સેવાનો 'અધિકાર નથી. એવું

૪' સ્પષ્ટ થાય છે, તેથી જો પુષ્ટિસૃષ્ટિ કરે નહિ તો સ્વરૂપની સેવા થાયજ નહિ અને સેવા કરાવવી ન હોય તો પુષ્ટિસૃષ્ટિ હોય જ નહિ, એમ પરસ્પર સંબંધ છે કેમકે નામસેવા તો મર્્યાદામાર્ગીય વિગેરે સર્વ કરે છે, પરંતુ સ્વરૂપસેવા કે જેમાં ભક્તિ સમ્પન્નો સમાવેશ થાય છે એ સેવા "કર્ત્ત્વિચિત્સ્મ ન મક્તિયોગદ્" અનુબદ્ધ વાળા પુષ્ટિ સૃષ્ટિ શીવાય છતરને આપવા નથી, માટે તે ભક્તિ દેવી જ કરી શકે છે. ભગવાન રમણ કરે તે પોતાના સાધક સૃષ્ટિ સાથે જ કરે, કંઈ અધમ પ્રવાદી જીવો સાથે ન કરે, પ્રવાદી જીવોનું રમણ દૂરથી છે, મર્્યાદામાર્ગીયનું રમણ પરંપરાથી છે, અને પુષ્ટિ-માર્ગીય જીવોનું સાક્ષાત્ રમણ છે. (આ વાતનું વિસ્તરણ ન થવું જોઈએ) આ પુષ્ટિસૃષ્ટિ "સ આત્માનં સ્થમકુદ્દત્" પોતાના આત્માને જ આ સૃષ્ટિપે કરેલ છે તો પછી સેવામાં આ સૃષ્ટિ શીવાય કયો જીવ અધિકારી છે? તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોની મોટાઇ દરજ્જામાં થાય છે. આ સૃષ્ટિનો નાશ નથી. "સંપદાપાપિર્માયઃસ્થે-નચાદ્વદાત્" આ સૂત્રમાં કહે છે કે ભગવાન આ જીવનો આધિભાવ કરે છે, વિવિધ પ્રકારના કામો ભોગવે છે, આ સૃષ્ટિ યુગઃ અહંતા મમતા વાળા સંસારમાં આવતી નથી, એવું "ન જ પૂનરાવર્તતે" એ શ્રુતિ કહે છે. માટે સર્વ રીતે આ પુષ્ટિસૃષ્ટિની ઉત્તમતા છે. એ વાતનું દર્શન કહે સ્પષ્ટ થયું હશે. "ભગવાન જ ભક્તન અધીન ચય રહે છે" ત્યાં આગળ વિશેષ પ્રમાણની ચી જરૂર છે. (અદ્વ-મક્તપરાધીનઃ) હું ભક્તને અધીન છું. માટે સેવા વાસ્તે જ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ રચી છે માટે જિત છે. ॥ ૧૨ ॥

લીલા. સૃષ્ટિમાં થયેલા જીવોના સ્વરૂપ-દહુ-અને ક્રિયામાં કોટા બતાવે છે.

મૂલપ-સ્વરૂપેણાવતારેણ લિંગેન ચ ગુણેન ચ

તારતમ્યં ન સ્વરૂપે દેહં વા તત્ક્રિયાસુ વા ॥ ૧૩ ॥

તથાપિ યાવતા કાર્યં તાવત્ તસ્ય કરોતિ હિ ॥

અર્થ-સ્વરૂપવડે, અવતારવડે, ચિન્હવડે અને ગુણ-
વડે તેઓના સ્વરૂપમાં, દેહમાં, અને ક્રિયામાં ભગવાનથી
ફેરફાર નથી તેપણુ જોટલા ફેરફારવડે તેઓને અગત કર-
વાતું પ્રયોજન શિદ્ધ થાય તેટલોજ ફેરફાર કરે છે.

વિવેચન-“સ તથા સંધયચનો.” આ શ્રુતિમાં ભગવા-
નને પૂજાનન્દ સ્મિતાનન્દરૂપે વર્ણવ્યા છે તેવી રીતે બાકીનાં પણ સત
ચિત્ત અને આનન્દ અંશનાં તિરોધાન વગરના હોય છે તેવી સ્વ-
રૂપવડે તારતમ્ય નથી. ઐતીહાસિક રીતિથી સત્વાદિક ગુણાનુસાર ભગ-
વાનના અવતાર છે તેમ બહુતર પણ અવતાર છે. જેમ ભગવાનનાં
કવળ, વળ, વિગેરે ચિન્હ હોય તેવી રીતે બહુતરનાં પણ અવતાર
છે. જેમ ભગવાનને ઐશ્વર્ય વિગેરે ગુણો છે. તેવા બહુતરને પણ છે”
જો એમ ન હોય તો મયુરાજમાં દેવવજ્ર આવ્યા ત્યારે ગોપીઓ
થરથરે વિચાર કરવા સાચાં કે “આ શ્રીકૃષ્ણના કમલ જેવા નેત્ર-
વાળા, મનોહર દર્શનવાળા અને તેમના જેવા જ વસ્ત્ર વિગેરે આ-
બુદ્ધિવાળા આ કૌણુ આવ્યા છે ? આવી રીતે વિચાર કરતાં આતે
બહુત દેવવજ્ર છે એમ માલુમ પાડું. આ ઉપરથી ભક્તનાં સ્વરૂપ,
દેહ, ક્રિયા, ચિન્હ ભગવાનના જેવાં જ હોય છે તે આ દૃષ્ટાન્તથી
દઢ થશે. હવે પ્રમાણથી જુઓ. કૃષ્ણોપનિષદમાં કહે છે કે “તસ્મા-
દ્ મિત્રા પતાસ્તુ આમિમિન્નોષમ ચિત્તુઃ” બહુ શિરામણિ
ગોપીઓ ભગવાનથી મિત્ર નથી, અને ભગવાન તેમનાથી ‘મિત્ર
ન હતા’ પરંતુ ભગવાનને તેમની સાથે જોટલા ફેરફારથી સમ્ય

કરવાની કન્યા થાય છે તેટલા પુરતો જ જનમાં પોતાનાથી ફરકાર, રાખે છે માટે આ સર્વ લીલા સ્વાદ અને ઉત્તમના પુષ્ટિપુષ્ટિને જ શોભે છે. ॥ ૧૩ ॥

હવે ફેટલાક બહિતમાર્ગમાં પડેલાય છે, ફેટલાક ઈર્ષ્યા,—ફેટલાક માનમાં, ફેટલાક પ્રતિભાં, ફેટલાક આસક્તિમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, એવી રીતે બેઠે કેમ દેખાય છે ? એવી સંધાના સમાધાન સાર પુષ્ટિજીવેના બેઠે હશે છે.

મૂલમ્—તે દિ દ્વિધા શુદ્ધમિશ્રમેદાન્મિથ્રાસ્ત્રિધા પુનઃ ॥૧૪॥

પ્રવાહાદિન્નિમેદેન ભગવત્કાર્યસિદ્ધયે ॥

પુષ્ટ્યા વિમિથ્રા સર્વજ્ઞાઃ પ્રવાહેણ ક્રિયારતાઃ ॥૧૫॥

મર્યાદયા ગુણજ્ઞાસ્તે શુદ્ધમેષ્ણાનિદુર્લભાઃ ॥

અર્થ—ઉપર જણાવેલા પુષ્ટિમાર્ગીયજીવો શુદ્ધ અને મિથ્ર એવા બે પ્રકારના છે. આ લેહો ભગવાનને રમણ કરવા સાફ પ્રવાહ વિગેરેના લેહ મિથ્રજીવો ત્રણ પ્રકારના છે. પુષ્ટિથી જે મિથ્ર હોય તે સર્વજ્ઞ હોય છે. પ્રવાહમાં જે મિથ્ર હોય તે ક્રિયામાં પ્રીતિવાળા હોય છે અને મર્યાદાથી મિથ્ર હોય છે તે ભગવાનના શુચને જાણનારા હોય છે. અને એમ વડે જે શુદ્ધ હોય છે તે તો ખતુજ દુર્લભ છે.

વિવેચન—તેમાં શ્લોકમાં જીવો ખતાબ્યા છે તેમાંના ભગવાનને રમણ કરવા સાફ જુદા જુદા ભેગ નીચે કર્યા છે.

૧ પુષ્ટિમિથ્ર પુષ્ટિજીવો સર્વજ્ઞ હોય છે, આ જાતનો મને જાણે એવા ભગવાનના વિચાર યુક્ત જે પુષ્ટિજો જોઓનો પુષ્ટિમર્ગ

મા અંગીકાર થયો છે તેઓ ભગવાનના સ્વરૂપને જાણનાર હોય છે. દાખલા તરીકે નારદજી અને ઋષભદેવ વિગેરે જાણવા. 'સુદુર્લભઃ પ્રજ્ઞાંતાત્મા કૌટિલ્યપિ મદામુને' આ છંદોરૂઢિના વચન પ્રમાણે સુકત યથેચ્છમાં નારાયણ પરાયણ ભકત બહુ દુર્લભ છે. ૨ પ્રજ્ઞાહ મિત્ર પુષ્ટિ જીવો ભગવાનની ઉપાસનામાં મંડી પડેલા અર્થાત્ દિવામાંજ પ્રીતવાળા હોય છે. નારદ પંચરાત્ર વિગેરેમાં દહેરા મુજબ પૂજનાર્થીમાં વળગેલા હોય છે. દાખલા તરીકે શ્રુતદેવ અને નિમિરજીત વિગેરે. ૩ અર્ધાદાથી મિત્ર પુષ્ટિ જીવો ભગવાનના શુભને જાણનારા અને અક્ષવાદમાં દહેરા પદ્ધતિ પ્રમાણે ચાલનારા હોય છે, અને તેઓ ભગવાનના જગત્ સ્થવા વિગેરેના શુભને જાણનારા હોય છે, આ અર્ધાદા ભકતો સમજવા દાખલા તરીકે શિષ્ય વિગેરે જાણવા.

૪ સુદુર્લ પુષ્ટ ભકત-વિરલ હોય છે. અર્થાત્ કોઈ પણ જાતની ઉપાધિ વગર નિઃસાધનતાથી ભગવાનને આ જીવો ભજે છે. દાખલા તરીકે ગોપીજનો, કે જે ગોપીજનોના ચરણાર્ચવિન્દની રજ સાઈ અક્ષાએ સાઠ હજાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું હતું. માટે પ્રેમથી શુદ્ધ પ્રેમભકત સર્વથી ઉત્તમ અને ભગવાનના જેવા સ્વરૂપ, દેહ, ક્રિયા, વિગેરે વાળા હોય છે. ગોકુળમાં રાત્રે સૂઈ રહેલા પ્રજ્ઞભકતોને વૈકુંઠ દર્શન કરાવ્યા હતાં એ દેવળ પુષ્ટિ છે.

હવે શ્રી રૂપાધ્યરાયજીએ બતાવેલા બેદોનું નિરૂપણ કરીએ. ૫ અર્ધાદામિત્ર અર્ધાદાના જીવ સ્વર્ગાદિકની ઇચ્છના કરનાર હોય છે. ૬ પુષ્ટિમિત્ર અર્ધાદાના જીવ ભગવાનની પ્રીતિ માટે કર્મ કરનારા હોય છે. ૭ પ્રવાહમિત્રત અર્ધાદાના જીવ તેઓ લોકિક માટે કર્મ કરનારા હોય છે. ૮ પુષ્ટિમિત્ર પ્રવાહના જીવો ભગવદ્ભજનને અનુકૂલ ક્રિયા કરનારા છે. ૯ અર્ધાદામિત્ર પ્રવાહના જીવો અર્ધાદાવાળા ક્રિયામાં પ્રીતિવાળા હોય છે.

૧૦ પ્રવાહમિત્ર પ્રવાહના શ્રવે-આમુર કહેનાય છે. લૌકિકમાં જ પ્રિતિ-વાળા છે. આ પ્રમાણેના ભેદો નિરૂપણ કરવામાં આવ્યા છે. તે પ્ર-માણે તેઓ કર્મ કરનારા હોય છે. પરંતુ એવા ભેદમાં ખતાવેલા બહુતો દુર્લભ હોય છે. ॥ ૧૫ ॥

હવે ફલનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ-एवं सर्गस्तु तेषां हि फलं त्वत्र निरूप्यते॥

भगवान्ने व हि फलं सयथाविर्भवेद् भुवि ॥

गुणस्वरूपभेदेन तथा तेषां फलं भवेत् ॥૧૭॥

અર્થ—એવી રીતે ઉત્પત્તિના ભેદોનું નિરૂપણ કર્યું.

હવે 'ફલનું' નિરૂપણ થાય છે. કે ભગવાનજ ફલ છે તે જેમ પૃથ્વી ઉપર ગુણ અને સ્વરૂપના ભેદવડે પ્રકટ થાય છે તેમ તેઓને ફલ થાય છે.

વિવેચન—ધર્મ અને ધર્મારૂપથી સર્વ ઠેકાણે ભગવાન જ હોવાથી ભગવાનજ ફલરૂપ છે, અર્થાત્ જે બહુતોના હૃદયમાં કે મુઠમાં જેની રીતે ગુણ અને સ્વરૂપના ભેદથી પ્રકટ થાય કે બહુતના ગુણ અને સ્વરૂપના ભેદથી પ્રકટ થાય તેની રીતે બહુતોને ફલ થાય છે. તે થી જ ભગવાનના સ્વરૂપમાં ત્રીન પ્રેમચાળા પુષ્ટિમાર્ગીય બહુતોને આનંદરૂપ ભગવાન પ્રકટ થઈને પૂર્ણાનંદનું દાન કરે છે અને જ્ઞાન વિગેરે ધર્મમાં પરાયણવાળાને ધર્મરૂપ જ્ઞાનરૂપથી ફલ આપે છે, તેનું ફલ થાય છે, ખાટે ગીતાણમાં કહ્યું છે કે—“યે યચામાં પ્રપચન્તે તાં તથૈષ મજામ્યહં” જે બહુતો અને જેની રીતે બજે છે, થરણે આવે છે, તેઓને હું તેની જ રીતે બજું છું, એટલે ફલ આપું છું, આથી સર્વ સિદ્ધાન્ત સમગ્રજ નરો.

પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તને જુદું ઉપમરૂઢ મળે છે. એવું બતાવી આપ્યું, હવે કાષ્ઠ અનુમદવાળા ભક્તને ભગવાનનો શાપ કાષ્ઠ સક્ષાદિ દેવો દ્વારા થાય છે, તો ભક્તને શાપ ન થવો જોઈએ છતાં થાય છે તેનું કારણ શું !

મૂલમ્—આસક્તૌ ભગવાનેવ શાપં દાપયતિ કવિત્

અહંકારેડયવા લોકે તન્માર્ગસ્થાપનાય હિ ॥૧૮॥

ન સૈ પારલંઘતાં યાન્તિ ન ચ રોગાશુપદવાઃ ॥

મહાનુભાવાઃ પ્રાપ્તેણ શાસ્ત્રશુદ્ધત્વહેતયે ॥૧૯॥

અર્થ—જે મર્માદાયી મિત્ર પુષ્ટભક્ત હોય તેની બીજો આસક્તિ થઈ હોય કે, અહંકાર થયો હોય ત્યારે ભગવાન તેને ઠેકાણે લાવવા શાપ અપાવે છે, તેથી તેઓ પાપાંડી થતા નથી. તેમ રોગાદિ ઉપદ્રવો પણ તેઓને દુઃખી કરતા નથી અને ધર્મ કરીને તેઓ મોટા પ્રભાવવાળા થાય છે, અને મિશ્રભાવ મટી શુદ્ધ ભાવ થાય તેટલા સારું જ આ શાપ અપાવે છે.

વિવેચન— જે મર્માદાયી મિત્ર ભક્ત હોય તેની બીજામાં આસક્તિ થાય તો ભગવાન શાપ અપાવે છે, જુઓ નક્કુનર અને મણિમીવની આસક્તિ અપ્સરામાં થઈ ત્યારે નારદદ્વારા ભગવાને શાપ અપાવ્યો હતો અને પછી પોતેજ મમવાર્જુન વૃક્ષને ઉપાડી નાખી ઉદ્ધાર કરી આનન્દનું દાન કર્યું હતું. ચિત્રોત્તમે અહંકાર થયો ત્યારે તેણે મદદિવજને હતી મસ્કરી કરી, ત્યારે પાર્વતીજીએ શાપ આપ્યો, પછી મરં નાચ પામ્યો હતો, ઋષિના મળમાં પ્રીક્ષિત રાજાએ શાપ બરાબરો હતો, તે પાપ મટાડવા અને તેનો ઉદ્ધાર કરવા ઋષિ બ્રાહ્મ

પાસે શાપ અપારી તેનો સાત દિવસમાંજ ઉદ્ધાર કર્યો હતો. આ
 શીવાય ઠેકાણે દાવવા પણ ભગવાન શાપ અપાવે છે. જેમ ઈન્દ્ર-
 ધુમ્ન ભક્ત અગરત્ય ઋષિ આવ્યા ત્યારે સામે લેવા હોયો થયો ન-
 હતો, ત્યારે તેણે મોટાધની મર્યાદા લોપી કહેવાય તે મર્યાદા રાખવા
 સાઈ શાપ અપાવ્યો હતો. માટે શાપ એ પણ શુદ્ધ કરના સાઈજ
 છે. જેઓને શાપ થયેલો હોય છે, તેઓ પાષાંડપણાને પામતા નથી,
 તેઓને શેમાઈ કંઈ ઉપદ્રવો કરી શકતું નથી, માટે ભક્તોને શુદ્ધ
 કરી પુષ્ટ ભક્ત બનાવવા સાઈજ આ શાપે અપાવે છે. જય અને વિજય
 જે પોળીઆ હતા તેમને પણ ભક્તોના અપમાનથી શાપ થયો હતો,
 અને છેવટે તેઓ ભગવદ્રુપ થયા હતા. માટે મિત્ર મટાડી શુદ્ધ બના-
 વવા જ શાપ આપે છે તેથી શાપ પણ બુધ્ધિપ્રદ છે. ૧૫ ॥

મૂલમ્—મગવત્તારતમ્યેન તારતમ્યં મજન્તિ હિ ॥

અર્થ—ભગવાનનો ભક્તોમાં જેવા તારતમ્યથી આવિ-
 ભાવ થાય છે, તેવા તારતમ્યથી તેઓ ભજે છે.

વિવેચન—ગીતાશ્રમાં ભગવાને કહ્યું છે કે “ હું સર્વ ભૂતોમાં
 સરખો છું, મને કોઈ દ્રેષવાણો નથી કે પ્રિય નથી, પરંતુ જેઓ મને
 ભજે છે તેઓ મહારામાં છે, હું તેઓનામાં છું ” તેથી ભક્તિવડે ભ-
 જન કરતાં જેવી રીતે ઐશ્વર્ય વિગેરે શુભોથી ભગવાન ભક્તોના હૃદ-
 યમાં પ્રવેશ કરી ઐશ્વર્ય વિગેરે છ શુભો પ્રમટ કરે, તેવી રીતે તેઓ
 તારતમ્યથી ભજે છે. આ ઉપર દૃષ્ટાન્ત તરીકે જુઓ, ઈન્દ્રધુમ્ન ને ગન્ધ-
 ન્દ થયા હતા, તેમણે નિર્મુલ્ય બ્રહ્મની સ્તુતિ કરી હતી. ચિત્રકેતુ

દુષ્ટામુર-રાક્ષસ કયો હતો, પરંતુ રાક્ષસ અવસ્થામાં તેના હૃદયમાં
ભગવાનનો આધિભાવ થયો હતો વિગેરે. ॥

હવે પુષ્ટ જીવનું લક્ષણ કહે છે.

મૂલમ—વૈદિકત્વં લૌકિકત્વં કાપટ્યાત્તેષુ નાન્યથા ॥૨૦॥

‘વૈષ્ણવત્વં હિ સદૃજં તત્તોન્યત્ર વિપર્યયઃ ॥

અર્થ—પુષ્ટજીવોમાં લૌકિકપણું અને વૈદિકપણું દેખા-
ડવા પરતું જ હોય છે, તેમાં આસક્તિ નથી, અને વૈષ્ણુ-
વપણું સ્વભાવિક હોય છે, મર્યાદામાર્ગીય જીવોમાં વૈષ્ણુ-
વપણું તથા લૌકિકપણું કપટથી હોય છે. વૈદિકપણું
સ્વભાવિક હોય છે. તેમ પ્રવાહમાર્ગીય જીવોમાં વૈષ્ણુવપણું
તથા વૈદિકપણું દેખાડવા પુરતું જ હોય છે, અને લૌકિકપણું
સ્વભાવિક હોય છે.

વિવેચન—આપણે પહેલાં દલીલ મૂકી કે જેના ઉપર ભગવાન
અત્યંત ક્રોધ છે તેની ભાવના અને વેદમાં નેહાની નિષ્ઠા દોષની રહે
અને પોતામાં ક્રોધ છે. તેથી પુષ્ટ જીવોને લૌકિકપણું અને વૈદિક
પણું રાખવું પડે તે કેવળ દલીલ જાળવવા જ અને તેમાં વૈષ્ણુવપણું
સ્વભાવિક હોય છે, કાંઈક તેની નિષ્ઠા ભગવાનમાં જ છે.

મર્યાદામાર્ગીય જીવોને વૈદિકપણું સ્વભાવિક હોય છે. અને
વૈષ્ણુવપણું અને લૌકિકપણું દેખાડવા પુરતું જ હોય છે, પ્રવાહમાર્ગીય
જીવોને વૈદિકપણું અને વૈષ્ણુવપણું દેખાડવા પુરતું હોય છે. અને લૌ-
કિકપણું સ્વભાવિક હોય છે. ॥ ૨૦ ॥

હવે સર્વે આર્જીમાં ભગવાનનું સંદર્શન કર્યું છે.

મૂલમ્—સંવંધિનરતુ ये जीवाः प्रवाहस्यास्तथापरं ॥२१॥

चर्पणीशब्दवाच्यास्ते तं सर्वसर्ववर्त्मसु ॥

क्षणात्સર્વત્વમાયાંતિ રુચિસ્તેષાં ન કુત્રચિદ્ ॥ ૨૨ ॥

तेषां क्रियानुसारेण सर्वत्र सरुलं फलम् ॥

અર્થ—જાધા માર્ગોમાં સર્વજન્યવાળા જે જીવો છે અને જેઓ પ્રવાહમાર્ગમાં રહેલા છે તેઓનું જાણી જોવું નામ છે. તેઓ ક્ષણે ક્ષણે જૂઠા જૂઠા માર્ગમાં ભળે છે, તેઓને કયાથ ખણી પ્રીતિ થતી નથી, તેઓ જે માર્ગમાં ક્રિયાકરે તેને અનુસારે સર્વ માર્ગોમાં તેને પુરું ફલ મળતું જ નથી.

વિવેચન—આ જે જીવો હીનપ્રવાહમાર્ગમાં રહેલા છે, તેમ જેઓને બ્રહ્મમર્મનું ત્રિગેરે કંઈ પણ સરજાગતતા પ્રાપ્ત થઈ નથી તેઓ અર્પણી રહેવાય છે. અર્પણીમાં સૂચિ થતું છે, તેનો અર્થ જન્મ લેવો થાય છે. તેઓને આ સંસારમાં જન્મ મરણ લેવા રૂપી દુઃખ જ રૂપ હોય છે, અને તેઓને કોઈ માર્ગમાં રૂમિ થતી નથી. નારદ પંચરાત્રમાં જે જીવને મધ્યમ અને અધમ માણસો ગણાવ્યા છે તે જ અર્પણી જીવ રહેવાય છે,

હવે પ્રવાહના ભેદનો વિચાર કરે છે.

મૂલમ્—प्रवाहस्यान्तरवक्ष्यामि स्वरूपांश्चक्रियायुतान् ॥२३॥

जीवास्ते ह्यासुराः सर्वे प्रवृत्तिं चेति वर्णिताः ॥

તે ચ દ્વિધા પ્રકીર્ત્યન્તે હજીરુજીવિભેદતઃ ॥૨૪॥

दुर्ज्ञास्ते भगवत्प्रोक्ता ह्यज्ञास्ताननु ये पुनः ॥

અર્થ—સ્વરૂપ, અંગ, અને ક્રિયાથી યુક્ત પ્રવાહ માર્ગીય જીવોને હું કહું છું. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને “પ્રવૃત્તિ ચ નિવૃત્તિ ચ” વિગેરે શ્લોકથી આશુર જીવો વર્ણવેલા છે, તે સર્વ પ્રવાહમાર્ગીય જાણવા. તેઓ અજ્ઞ અને દુર્જ્ઞ એવા એપ્રકારના છે. તેમાં ભગવાને ગીતાજીમાં બહુબાંધ્યા છે, તે દુર્જ્ઞ જાણવા, અને તેને અનુસરનારા તેઓને અજ્ઞ જાણવા.

વિવેચન—પ્રવાહમાર્ગીયોનું લક્ષણ ગીતાજીના ૧૬ મા અધ્યાયમાં છે.

પ્રવૃત્તિ ચ નિવૃત્તિ ચ જના ન વિદુરાસુરાઃ ॥

ન શૌચં નાપિ ચાચારો ન સત્યં તેષુ વિધતે ॥૭॥

અસત્યમપ્રતિપન્તે જગદાહુરનીશ્વરમ્

અપરસ્પરસંભૂતં કિમન્પત્કામદૈતુરુમ્ ॥ ૮ ॥

આશુર જીવો પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિમાં સમજતા નથી, તેઓનામાં પવિત્રતા હોતી નથી, આચાર વિચાર નથી. અત્ય નથી, જગતને અસત્ય કહેનારા હોય છે. જગતને ઈશ્વર વગરનું કહે છે, વિગેરે તેમનાં આશુરનાં જે લક્ષણ હોય છે. તે પ્રવાહમાર્ગીયનાં જ લક્ષણ છે, અને તેઓને આશુર કહેલા છે, આ જે ગીતાજીમાં જણાવેલા છે તેમને દુર્જ્ઞ જાણવા, અને તેમને અનુસરનારા તે અજ્ઞ કહેવાય છે. આ અજ્ઞમાં રહેલા દેવાદિ નિવૃત્ત થાય છે ત્યારે તેના આશુર સ્વભાવ મટે છે અને છેવટે પણ તો જ ઉદ્ધાર થાય છે. પરંતુ આજનો ઉદ્ધાર નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું. કારણ કે તેઓ જેવલ ઉદર ભરનારા હોય છે. ૧૨૦૧

આશુરસર્ગનું વર્ણન દર્શી, તે આશુર દુષ્ટ છે. એવી રીતે સિદ્ધ દર્શી, પરંતુ આશુર સદિમાં આશુર જ ઉત્પન્ન થયો જોઈએ

તેમ છતાં આસુરને ત્યાં પ્રસ્તાવિત અને બહિરાગ્ર વિગેરે બહુતો કેમ થયા? અને તે આસુર વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઉપર ભગવાને કૃપા કેમ કરી? આશંકાતું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—પ્રવાહેડપિ સમાગત્ય પુષ્ટિસ્તૈર્ન યુજ્યતે ॥

સોપિ તૈસ્તત્કુલે જાતઃ કર્મણા જાયતે તતઃ ॥૨૫॥

અર્થ—પુષ્ટિમાર્ગીય જીવ આસુરને ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને પણ પ્રવાહો આસુરજીવમાં જોડાતા નથી કેમકે કર્મ વડે ઉત્પન્ન થાય છે તેવી રીતે તે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવ આસુર કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે.

વિવેચન—આસુરકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોમાં જે ભક્તિ દેખાય તો તે આસુર જીવ નથી એમ માનવું. પરંતુ ભગવાનના અપરાધથી કે ભક્તના અપરાધથી કે વેદ વિગેરેની નિંદાથી જ તે પ્રવાહમાર્ગમાં આવે છે. પરંતુ તેનાં કર્મ પ્રવાહમાર્ગીયના જેવાં હોતાં નથી, આસુરને ત્યાં જન્મેલા પ્રસ્તાવિત જેમ જુદા પડ્યા તેવી રીતે તે જુદા પડે છે. જ્યાં વિજય યોગીયાને આસુર યોગિમાં જન્મ લેવો પડ્યો હતો, પરંતુ છેવટે ભગવાનને પામ્યા હતા. ભરતજીને હરણુ યોગિમાં જન્મ લેવો પડ્યો હતો પરંતુ તેમાં પણ માતા વિગેરેને છોડી પરંતુ ભક્તિમાર્ગને છોડ્યો ન હતો, તેમમાતા પિતાની ધગ્ગ પણ કરી નહતી. કેમકે ભગવાને તેનું ચક્રણ કર્યું હતું. આટે ભગવાનની કૃપા જેના ઉપર દષ્ટ હોય તેને જે કે કાંઈ અન્ય યોગીમાં જન્મ લેજા દારણસર સમય આવે પરંતુ તેનો પાત થતો નથી. કર્મ વડે એવી યોગીમાં જન્મ લેવોપડે છે, તદ્દપિ ભક્તિ પ્રાપ્ત્ય એવું છે

કે જોનાથી દોષની પાત થવાનો-સંભવ પણ રહેતો નથી, ખાટે બ-
લિતમાં જ જોનાથી બગવાનૂના પદાર્થો મળે એ જ યોગ્ય છે. શ્રીમ-
દાચાર્ય ચરણને સ્પર્શીને હૃદય ત્ હરી આ મંથનું ભવેચન સમાપ્ત
હરીએ કર્યું. શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ॥

इति श्रीमद्भृगुभाचार्यविरचितः पृष्ठाष्टप्रवाहमर्यादाभेदः समाप्तः

॥ नमः परमानन्दाय श्रीकृष्णाय. ॥

શ્રી જલભેદ.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

શ્રીમદ્ મન્થનો ઉપક્રમ દર્શાવતાં શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ કહે છે કે :—

એક મુખ્ય વાત યાદ રાખજો કે સંગ કરવો તે પરીક્ષા કર્યા
શીવાય કદાપિ નકરવો. પરીક્ષામાં આ બગરહીય છે. એમ માલુમ
પડે તો જ સંગ કરવો. અપરીક્ષ્ય સંગ કરવામાં દુઃસંગ થવાનો
પ્રસંગ આવે છે. ખાટે સંગ ગમે તેવો કરવો એવી દુરામદતાને
દૂર કરવી.

બગવન્નામ જો કે પૂર્ણ પાપીને પણ પવિત્ર કરવા સમર્થ છે.
અને અંજનમિત્ર જેવા પાપીને “નારાયણ” ઉચ્ચરતાં પવિત્ર કર-

નાઈ નીવડ્યું છે, તેથી* સંકટથી કે મશ્કરીમાં ગમે તે રીતે પણ જોલાયકું ભગવન્નામ પવિત્ર કરે છે. તો પણ કલિકાલમાં ઉદર નિમિત્ત ભગવાનના નામને ચઢણુ કરનારાઓને દુરથી છોડવાં એમ ભગવાનની આજ્ઞા છે. તેથી આવા દુઃસંગ થવાનો પણ પ્રસંગ આવી પડે છે. માટે પરીક્ષા કરી સંગ કરવો એવી શ્રી મહાપ્રજ્ઞની આજ્ઞા છે. સત્સંગ કરવાની આવશ્યકતા તો છે. ભક્તિનું ખીજ દૃઢ કરવા અવધુ, કીર્તન, કરવાં તેમાં પણ વક્તા પાસે અવધુ કરવા શ્રોતાનો સંગ કરવાની જરૂર પડે છે, તેથી વક્તાની પરીક્ષા કરવી, પછી સંગ કરવો યોગ્ય છે. જુઓ બધાય સંગ સરખા નથી હોતા. એના ઉપર એક દર્શાવ સાંભળો.

એક ઉપમર્દણુ નામનો મંધવ દત્તો, તેને ઋષિઓએ ભગવાનના ગુણગાન કરવા જોલાબો, પણ મહોન્મત થઈ ઊંચો સાધે ગાન કરવા લાગ્યો. ઋષિ લોકોએ આ કામો છે એમ જાણી તેને આપ આપ્યો કે તું સંગ કરવા લાયક નથી માટે શુદ્ધ થઈ જા. તે પછી દાસીપુત્ર હોઈ ભગવદ્ભજન કરતાં ત્રીજા અવતારમાં બ્રહ્મપૂત્ર નારદ-જના રૂપે જન્મ લીધો. આ ઉપરથી સમજવાનું કે બધા મંગ સમાન નથી, દરેકના સ્વરૂપમાં ભેદ હોય છે, અને દરેકને તેમના સ્વરૂપ પ્રમાણે જ ફલ મળે છે. વક્તાનો સંગ પણ પરીક્ષા કરીનેજ કરવો કે આ વક્તાનો કેનો ભાવ છે, આ વક્તા ઉત્તમ ભાવ વાળો છે કે નહિ. માટે ભાવની મુખ્ય પરીક્ષા કરવાનું સાધન અતો-વવા પરમ કૃપાળુ શ્રી મહાપ્રજ્ઞ “ જલસેદ ” નામનો અથ રચે છે. એ એમની કૃપાનું જ પરિણામ છે.

• • સાંકેત્ય પરિહાસ્ય ધાસ્ત્રોમં હેલનમેવ ધા
વૈકુંઠનામગદર્ણં અશોવાચદરં પ્રમુઃ ॥ શ્રીભાગવતંમ્ ॥

મૂલમ્—નમસ્કૃત્ય હરિં વક્ષ્યે તદ્ગુણાનાં વિમેદકાન્ ॥

માવાન્ વિશતિઘા મિજ્ઞાન્ સર્વં સંદેહવારકાન્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને તેમના ગુણોનો લેહ કરનાર સર્વ સંદેહોને મટાડનાર વિસ પ્રકારના બુદ્ધિ બુદ્ધિ બાવનું નિરૂપણ કરીશ.

(વિવેચન—નમસ્કાર શીવાય આ બકતને કાંઈ પણ સાધન પ્રજ્ઞ પ્રસન્ન કરનારો આ ક્ષણિકાશ્રમાં અસ્તિત્વ નથી એવું નમસ્કાર પદથી સૂચવી આપે છે. ભગવાનના ગુણોને લેહ કરનારા બાવ છે, એ પદનો વિચાર કરીએ. સત્ગુણ, રજોગુણ, તમેગુણને નિવૃત્ત કરી નિર્ગુણ કરનાર ભગવાનનો ભાવ છે, આ ભગવદ્ભાવ એવી ઉચ્ચ કક્ષા ધરાવે છે કે બકતને સાત ભગવાન પણ સ્વધર્મેને છોડીને બકતસદ્ વિશેષ લીલામાં વર્તે છે. એવા ઉત્તમ ભાવનું નિરૂપણ આ અંશમાં છે. આ ભાવ બકતના મન ઉપર આધાર રાખે છે તેથી આ અંશમાં વિશ પ્રકારના તે ભાવના લેહો જતાવતામાં આવ્યા છે. માટે ભાવ એટલે શું? એનો નિર્ણય કરવો જોઈએ “રતિ દેવાદિવિ-પયા માય્ય ક્ષતિ” દેવાદિક વિપયમાં જે રોષ, પ્રીતિ, તે ભાવ. ભાવ ગુણોને લીધે બહુ જ પ્રકારના થઈ જાય છે એ વાત ખરી પરંતુ સુગમથી જણાવવા માટે તૈત્તરીય શ્રુતિમાં વિસ પ્રકારના જ લખું વર્ણન છે, તેને અનુસરી દરેક ભાવને જલનું દૃષ્ટાન્ત આપી બા-વનું સ્વરૂપ જતાવ્યું છે. માટે આ અંશ જલમેદનામનો અંશ કહે-વાય છે. જલ કેટલા પ્રકારનાં અને લાવ કેટલા તેના નિર્ણય કરે છે.

મૂલમ્—ગુણમેદાસ્તુ તાવન્તો યાવન્તો હિ જલે વતાઃ ॥

અર્થ—જેટલા જલના લેહો તેત્તરીય શ્રુતિમાં ગણા-વેલા છે. તેટલા જ લેહો ગુણના છે.

વિવેચન—તૈત્તરીય શ્રુતિમાં જલના વીચ ભેદ લખેલા છે. જલ ઠંડું મધુર શુદ્ધ કરનારા વિગેરે ગુણરાગુ દેખાય છે પરંતુ જેવા આધારમાં રહે તેવા ગુણ દોષ તેને લાગુ પડે છે, તેવી રીતે ભગવાનના ગુણો પણ આનંદ રૂપ જ છે, પરંતુ ભક્તોના ભાવને અનુસરીને જુદા જુદા પ્રકારના માણુમ પડે છે. તેથી તેના પણ વિચ ભેદ જણાય છે. તૈત્તરીય શ્રુતિમાં જણાવેલ જગના ભેદો ૧ કૂપ સંબંધિ. ૨ નાગો સંબંધિ. ૩ ઢાળીયા સંબંધિ. ૪ ખાડા સંબંધિ. ૫ ખોદી કાઢેલા જળ સંબંધિ. ૬ ગુન્ડાના જળ સંબંધિ. ૭ સુદર જળ સંબંધિ. ૮ તક્ષાવ સંબંધિ. ૯ નાની તક્ષાવડીના જળ સંબંધિ. ૧૦ વર્ષાદ સંબંધિ. ૧૧ ઝર્યા સંબંધિ. ૧૨ ઝાકળ સંબંધિ. ૧૩ પરસેવા સંબંધિ. ૧૪ રિયર રહેનાર જળ સંબંધિ. ૧૫ નદી સંબંધિ. ૧૬ સિંધુ સંબંધિ. ૧૭ સમુદ્ર સંબંધિ. ૧૮ નાનામાં નાની નદી સંબંધિ. ૧૯ સર્વ જળ સંબંધિ આ પ્રમાણે શ્રુતિમાં જલના ભેદો દર્શાવ્યા છે. તેને અનુસરીને આ મન્યમાં પહેલું ગાયકનો ભાવ કુવાના જળ જોડે સરખાવી પહેલો ભાવ બતાવે છે,

મલમ્-ગાયકાઃ કૂપસંકાશા ગંધર્વા इति विश्रुताः ॥ ૨ ॥

કૂપ મેદાસ્તુ યાવંતસ્તાવંતસ્તેऽપિ સંમતાઃ

અર્થઃ—ગંધર્વ એ જાતના ગાયન કરનારા જનો કૂપના જળજેવા છે એટલે તે એટલા કૂપના ભેદો છે. તેટલા ભેદોવાળા ગંધર્વો છે.

વિવેચન—ભગવદ્ગુણોનું ગાન કરનારા કૂપના જળજેવા કલા છે. કેટલાક કૂવાઓ ઉત્તમ હોય છે. કેટલાક સાધારણ હોય છે એને કેટલાક ખારા પણ હોય છે એવી રીતે કૂવાનું જળ જુદા જુદા પ્રકારનું માણુમ પડે છે તેવીજ રીતે ગાયકોના ભેદો જુદા જુદા માણુમ પડે છે. જુઓ ઉપબર્હણ નામના ગંધર્વ (ગાયક) ને ઋષિ

તરફથી થાપ થયેા હતા. તેથી જ કુવાના કનિષ્ઠ જળ જેવા માનવા, અને તુષ્ણા વગર ભગવાનના ગુણાનુવાદને કરતા અને હતમ વેરાઅને પ્રાપ્ત કરનારા એવા ઉત્તમ ગાયકો કૃપના સારા જલ જેવા માનવા તેવી જ રીતે દોષ યુક્તને સાધારણ જળ જેવા અને દોષ વગરના ગાયકોને ઉત્તમ જલ જેવા માનવા. ભગવાનના ગુણાનુવાદ એવા છે કે સંસારરૂપી રામના આપધરૂપી હોષ કાન અને મનને ચોતરફથી આનંદ કરનારા છે. આવા ગુણાનુવાદથી કુલ ધીવાય કયો જન વિરામ પામી વેરાઅને ન મેગવે ? માટે ભગવદ્ગુણાનુવાદથી તો એક પદ જ મળે છે અને ક્વાઓ જેમ શ્રીમ જળવાળા હોષ ધરી રને સુખ કરનારા થઈ પડે છે, તેમ ધીપુરુષોત્તમના ગુણાનુવાદને નિષ્કામ વૃત્તિથી કરનારા ગાયકો સર્વને સુખ કરનારા થઈ પડે છે. સુગુણ ભક્તિના ૮૧ પ્રકાર છે. ૮૨ આ નિર્ગુણ ભક્તિ છે. ભાવ પણ તેજ પ્રભાવે બહુ પ્રકારના છે.

નહેરના જલ જોડે પુરાણ વાંચનામાં વક્તા થયેલાનો ખીલો ભાવ સરખાવટ કરે છે.

મૂલમ્—કુલ્યાઃ પૌરાણિકાઃ પ્રોક્તાઃ પારંપર્યુત્તમ સુવિ ॥૩॥

અર્થ:—પૃથ્વી ઉપર પરંપરાથી પુરાણ વિગેરેનો અર્થ બાણી પુરાણ વાંચનારા કૃત્રિમ નદી (નહેર) ના જલ જેવા છે.

[વિવેચન—પુરાણ વાંચનારા પુરાણીઓને નહેરનાં જળ સમાન કહેલા છે. પૃથ્વી ઉપર મોટી નદીઓ વિગેરે જલાશયમાંથી નહેર કાઢે છે. અને હેમાં દરેક જાહેનત કરે ત્યારે બરોબર મુજબમાંથી નહેર ચાલે છે. તેવી રીતે પુરાણીઓને પણ સારા શુરુ પાસે ઉપરથી થકથ દરીને સદગુણ પાસે પુરાણનો અર્થ શીખે; ત્યારે તે નહેરના જળ જેમ બહુ જ સુખકારી થઈ પડે છે; તેમ તેઓ પુરાણ સંભળાવી શાંતનુ યાત્ર આપે છે. અને સંસારના બંધનને તોડે છે. માટે જ નહેરના જળથી મારક પરોપકારી કહેવા છે, અને પદ્મપુરાણમાં

વાંચનારાઓની મ્હોટાઇ કહેતી છે. “ પુરાણસંહિતાં ચે ચ શ્રાવ-
યન્તિ પઠન્તિ ચ ” પુરાણ સંહિતાને જોઆ સંભળાવે છે ને પ-
ઠન કરે છે, વેદાન્ત વિગેરેમાં પ્રવેશ છે, તેમનાથી આ સંસારના
બંધન છૂટે છે. પુરાણ વાંચનારાઓમાં શુદ્ધ પરંપરાથી સારા ગુરુ પાસે
સારી રીતે અર્થ બણ્યા શિવાય ભાગવત વિગેરે કદિન પુરાણોમાં “
ઉત્તમ સમાધિભાષા ” અને તેનું પોષણ કરનાર લૌકિક અને પરમત,
આ ત્રણ પ્રકારની ભાષાનું જ્ઞાન ન હોય. માટે જ્ઞાનયુક્તજ પૌરાણિ-
કોનો ભાવ ઉત્તમ છે ॥

ક્ષેત્રમાંપેટેલા જલના જેવો ત્રીજો લાવ કહે છે.

મૂલમ્-ક્ષેત્રપ્રવિટ્તાંસ્તે ચાપિ સંસારોત્પત્તિદેતવઃ ॥

અર્થ;—ઉપર બતાવેલા પુરાણીઓ અને બંધવો શ્રી
કે દેહાદિકમાં આસક્ત હોય તો જેતરમાં નહેરનું જલ પેઠા
યછી જેમ બીજ ઉત્પન્ન કરે છે, તેવી રીતે તેમનો ભાવ
અહણુ કરવામાં આવે તો સંસારને જ ઉત્પન્ન કરનાર છે.
(માટે અહંતા-મમતા-યુક્ત પુરાણીનો લાવ તજવો)

[વિવેચન:— નહેરનું જલ ક્ષેત્ર એટલે જેતરમાં લઈ જવાથી
ધાન્ય વિગેરે ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ થાય છે-તેવી રીતે પુરાણીઓ
અને કીર્તન કરનારા મંધવો શ્રી દેહ-વિગેરેમાં આસક્ત હોય તો
તેમનો ભાવ અહણુ કરવા લાયક નથી, પરંતુ અથા મ્હોકમાં બતાવ્યા
પ્રમાણે સદ્જ્ઞાન વિગેરે લક્ષણવાળા હોય તો તેમનો ભાવ અહણુ
કરવામાં લાયક નથી. જે પુરાણીઓ કે ગાયક મંધવો ધન-દ્રવ્યેચ્છા
અને લોભ વૃત્તિથી ભગવાનનું નામ દે, અને પોતાની બુદ્ધિથી જ
પુરાણોનો અર્થ કરે, નહિ કે સદ્ગુરુ પાસે અર્થ બણીને ! અને શ્રી દેહા-

* ક્ષેત્રનો અર્થ શ્રી-જેતર-ચરીર. આમ ત્રણ અર્થ થાય છે.

દિક્ષામાં મમતાવાળા હોય તો તેમનો ભાવ સંભાર રહી કવચા કવચે
આપનાર છે. દત્તમ ક્ષણ એવાં ભાવથી છેડું છે, લોભટ્તિ અને ગુરુ
પાસેથી જ્ઞાન મહત્ત્વ ન હોય તો પણ પોતાના હૃદય નિમિત્ત વિપરીત
અર્થ કરી ભગવત્માત્માનો વિદ્ય કરવામાં શાસ્ત્ર હોય કહે છે,
માટે પુરાણ વાંચનારાઓનો અને ગાયક મંદિરોનો પણ ભાવ પરીક્ષા
કરીને જ મહત્ત્વ કરવો. એટલે સારાંશમાં સમજાવવાનું કે ગુરુ પાસે
મંત્રાપદેશ લીધો હોય; ગુરુ પાસે પુરાણનો અર્થ સીધો હોય, ભક્તિ-
માર્ગ પ્રમાણે જ બોધ આપતા હોય, ધર્મમાં પૂર્ણ આમલી હોય,
લોભટ્તિ રહિત હોય, એવા શાસ્ત્રજ્ઞ નિતિવાળા પુરાણીઓ પાસેથી
અવધ કરવા બાધ નથી. ॥

હવે મનુષ્ય ગાયકોને શી ધ્યાન લેવું કહે છે,

મૂલમ્—વેદ્યાદિસહિતા મત્તા ગાયકા ગર્તસંજ્ઞિતાઃ ॥૪॥

અર્થ:—ભગવાનનું કીર્તન કરનારા ગાયકો વેદ્યા કે
અન્ય ગમે તે સ્વછંદ ચાલનારી સ્ત્રીઓમાં આસક્ત હોય તો
તે ખાડાના જલ જેવા કહ્યા છે. (આ ભાવ શ્રદ્ધા કરવા
લાયક નથી.)

વિવેચન:—મર્ત એટલે ખાડો. ખાડાનું જળ મહત્ત્વ મરું
નહિ. નિષેધ છે. એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. કહેવત છે કે પ્રદાદ્ય
એ સ્વધુત વિરોધીનો તિરસ્કાર કર્યો તેથી તે મર્ત [ખાડા] કહે
યો છે. તેથી ખાડાના જલનું આચરન પણ ન કરવું. આ દેહાન્ત
સાથે કાંઈ પોતાની સ્ત્રી સિવાય અન્ય સ્વછંદ ચાલનારી સ્ત્રીમાં આમકન

* આ મર્ત શબ્દનો અર્થ 'ખાડો' નથી, 'જળ' હોય જે
નદીનું પાણી ન હોય તો, તે મર્ત કહેવાય છે. એવો પણ અર્થ
નીકળે છે. આ જલનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે. "

અર્થ ગએલા મનોન્મત્ત કીર્તન કરનારાનો ભાવ ઉપર બતાવેલા ખા-
ડાના જલ જેવો છે. બીલકુલ સંગ કરવા લાયક પણ નથી. આ
જલ ઉપરથી સાફ લાગે પણ તે ખરાબ હોય છે. તેવી રીતે આ
કીર્તન કરનારાનો ભાવ ઉપરથી સારો લાગે પણ અંદર તેઓને
ભગવાનની મોટાઈ હોતી નથી. તેથી પ્રીતિતો હોય જ ક્યાંથી ? તેથી
તેઓ કંઈના શોખની ખાતર કે ભોક્ષમાં મહત્તા મેળવવાની ખાતર
કીર્તન કરનારાઓ હોય છે. (આ ભાવ ગ્રહણ કરવા લાયક નથી)
હવે પાંચમો ભાવ કીર્તન ઉપર શુભરાત ચલાવનારાનો કહે છે.

મૂલમ્—જલાર્થમેવગર્તાસ્તુ નીચા ગાનોપજીવિનઃ ॥

અર્થ—જે ભગવતના કીર્તન ઉપર જ શુભરાત ચ-
લાવનારા છે તે નીચ ખાડાના જળ જેવો છે.

વિવેચનઃ—હાથ ને યગ-ધોએલા અને ઉચ્છિષ્ટ જલ ભરાઈ
રહેવા માફ ખાધરો ખોદવામાં આવે છે. આ જલનો સ્પર્શ કર-
વામાં આવતો નથી. તેવી રીતે કીર્તન ઉપર જ શુભરાત ચલાવના-
રાનો ભાવ નીચ છે. એવા સતેષ ગાયકોના હૃદયમાં આવેલા ભગ-
વાનનાગુણો પણ દૂષિત થાય છે માટે આવા ગાયકોનો ભાવ ગ્રહણ
કરવા લાયક નથી.

વળી આ મર્તનો અર્થ વેરડો એવો પણ થઈ શકે છે. વેરડાનું
જલ ડોળાઈ ગએલું અને સ્વચ્છ હોતું નથી, અને સારી રીતે તેની
મરામત નહિ કરેલી હોવાથી અયોગ્ય વસ્તુઓ પણ મહી પડે છે
તેથી ઉત્તમ પુરોધાથી આ જલ લેવામાં આવતું નથી, તેમ ઉપર
દેહલા કીર્તન ઉપર શુભરાત ચલાવનારાનો ભાવ ગ્રહણ કરવામાં
આવતો નથી માટે ઉત્તમ પુરોધાએ ગ્રહણ કરવો નહિ.

હવે પંડિતોના છઠ્ઠા ભાવનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—દુદારતુ પંડિતાઃ પ્રોક્તા મગવન્દ્યાસ્રતત્પરાઃ ॥૫॥

અર્થ—જેમ નદીની અંદર અગાધ જલના ધરા હોય છે. તેવા ભગવતશાસ્ત્રમાં તત્પર રહેનારા પંડિતો હોય છે.

વિવેચન—પંડા એટલે બુદ્ધિ. આ ઉત્તમ બુદ્ધિથી ગીતા, ભાગવત, કૃતિ ત્રિગેરે ભગવાન સંબંધિ શાસ્ત્રોને જાણે તે પંડિત. નહિ કે અરત શાસ્ત્રોને જાણે તે પંડિત? પરંતુ શુદ્ધ અદ્વૈતનું જ્ઞાન છે, ભગવાન સંબંધિ સર્વ શાસ્ત્રોને જાણે છે તે પંડિત, તેથી માયાવાદીને શુદ્ધ અદ્વૈતનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી પંડિતપદ્ધિમાં તેની ગણતરી ગણાતી જ નથી. ઉપર દર્શાવેલા ભગવતશાસ્ત્રતત્પર પંડિતોને ભાવ નદીના ધરા જેવો છે. નદીના ઝોછા જળ કરતાં ધરાનું જલ વિશેષ ચોખ્ખું હોય છે, તેમ વળા ધણી તાપથી તપી ન જતાં શીતલ પાન કરવા યોગ્ય જ રહે છે, તેવી રીતે ભગવાનના શાસ્ત્રોને જાણનાર પંડિતો સંસારના તાપથી તપી જતા નથી કે જ્ઞાન માયાથી ઢંઢાઈ મએલી બુદ્ધિવાળા અન્યમાર્ગીયના કૃવિચારથી મેલા થતા નથી. અને ધરાના જલની માફક ગંભીર રહે છે. આવા ભગવતશાસ્ત્રમાં તત્પર રહેનારા પંડિતોને ભાવ ખાસ કરી મદલ્ય કરવા લાયક છે. અને આવા ઉત્તમ ભાવવાળા પંડિત પાસેથી સંજોલા ભગવાનના શુભોપદેશ ઉત્તમ રીતે આપે છે, આ ભાવ મદલ્ય કરવા લાયક છે. હવે સંકેત નિવારણ કરનારાઓનો સાતમો ભાગ કહે છે.

મૂલમ્—સંદેહવારકાસ્ત્ર સૂદા ગંભીરમાનમાઃ ॥

અર્થ—ઉપર જતાંયા પ્રમાણે જે ભગવતશાસ્ત્રમાં તત્પર રહેનારા પંડિતોમાં જે સંદેહને નિવારણ કરનારા ગંભીર મનવાળા ઉત્તમ પંડિતોને ભાવ વાવંના જલજેવો છે.

વિવેચન—આ શ્લોકમાં છઠ્ઠા ભાવ કરતાં આ સાતમા ભાવ-
માં કંઈ વિશેષપણું બતાવે છે. આ પંડિતો ભગવત્સાત્ત્વમાં તત્પર
રહીને ગંભીર મનવાળા હોઈને સામા ઓતાનાં અન્તઃકરણને સમજી
જઈ તેના અધિકાર પ્રમાણે જ્ઞાન આપી અજ્ઞાનમાંથી તેની નિવૃત્તિ
કરે છે. જેમ નદીના ધરા કરતાં વાવમાં ઉતરવાનું પગથીઆં વિગેરે
સારા સાધનથી સુગમ હોય છે, તેવી રીતે આ પંડિતો ગંભીર
હોવા ઉપરાંત સામાના હૃદયમાં ઉતરીને તેના અજ્ઞાનનો નાશ કરી,
તેના સંદેહનું નિવારણ કરી દે છે, એથી આ ભાવ ઉત્તમ છે. મ-
ર્યાદા પ્રમાણે વર્તવામાં આ છઠ્ઠા ને સાતમા ભાવવાળા પંડિતો સર્વથી
ઉત્કૃષ્ટ છે. માટે તેમનો ભાવ અડચ્છ કરવા લાયક છે.

મર્યાદાને અનુસરતા જે ભાવ કહી હવે પુષ્ટિને
અનુસરતો આઠમો ભાવ કહે છે.

મૂલમ—સરઃ કમલસંતૂર્ણાઃ પ્રેમયુક્તાસ્તથા વૃષાઃ ॥૬॥

અર્થ—સરોવરમાં કમળવડે જે જલ પૂર્ણ થઈ સુંદર
સુગંધવાળું જલ હોય, તે જલ જેવા પ્રેમવાળા પંડિતો છે.

વિવેચન—ઉપર છઠ્ઠા અને સાતમા કરતાં પણ આભાવ વિ-
શેષ ઉત્તમ છે. ઉપર પંડિતોની માફક ભગવત્સાત્ત્વમાં તત્પર, લૌકિક
પ્રીતિ રહિત અને સામાના સંદેહને મટાડનારા હોય છે. પરંતુ આ
આઠમા ભાવવાળામાં વિશેષ સમજવાનું કે ધરાના જલ કરતાં આ
જલ જેમ કમલયુક્ત હોવાથી સુગંધિવાળું અને જમરાઓના ગુંગર-
વાળું સ્વાદયુક્ત હોય છે. તેમ આ પંડિતોનો ભગવાનમાં બહુ જ
પ્રેમ હોય છે, તેથી ઓતાને જ્ઞાન ભક્તિ વધારી સર્વ ઇન્દ્રિયોને
આનંદ કરનારો આ પંડિતનો ભાવ ઉપયોગી છે. તેથી ખાસ કરી
અડચ્છ કરવા લાયક આ ભાવ છે. ॥ ૬ ॥

ઉપરના ભાવથી જરા નીચા દરજ્જાનો નવમો ભાવ કહે છે.
મૂલમ્—અલ્પશ્રુતાઃ પ્રેમયુક્તા વેશંતાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥

અર્થ—થોડા જ્ઞાનવાળા અને અલ્પ પ્રેમવાળા પંડિતો તલાવના જેવા છે. (આ ભાવ સાધારણ છે.)

વિવેચન—આ ભાવ આઠમા ભાવ કરતાં ઉતરતો છે. જે પંડિતોનું જ્ઞાન પણ સાધારણ હોય અર્થાત્ ભગવત્શાસ્ત્ર બરાબર બોલેલા નહિ અને ભાવ પણ સાધારણ હોય, તે ભાવ નાનાતલાવ જેવો છે. નાના તલાવનું પાણી જેમ જરાકે પણ વિગેરે કરતાં જ ડોળાઈ જાય, તાપથી તપી પણ જાય, એવી રીતે જે પંડિતને શાસ્ત્ર-જ્ઞાન ઓછું હોય અને ભાવ પણ સાધારણ હોવાથી એકદમ નાથ થવા પ્રસંગ આવે છે, અને જીજ્ઞાસુ કુતર્કથી તેમની પ્રુદ્ધિ ડોળાઈ જતી ગંભીરતા ટુટી જાય છે, અને ભાવ પણ જતો રહે છે, માટે સામાન્ય ભગવત્શાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળા અને સામાન્ય ભાવવાળા પંડિ-તોનો ભાવ અલ્પ કરવા લાયક નથી.

“ હવે દશમો ભાવ કહે છે. ”

મૂલમ્—કર્મશુદ્ધાઃ પલ્લલાનિ તયાલ્પશ્રુતિમક્તયઃ ॥૭

અર્થ—કર્મથી શુદ્ધ, પણ શાસ્ત્ર અલ્પ તથા ભક્તિ થોડી હોય, તેવાનો ભાવ નાની તલાવડી જેવો છે

વિવેચન—હવે આ દશમા ભાવનું નિરૂપણ કરતાં કહે છે કે, ગીતાજીમાં કહ્યું છે કે જે વૃં કરે છે, જે ખાય છે, જે તપે છે, જે દોષે છે, તે સર્વ મને અર્પણ કર, આ પ્રમાણે ભગવાનને અર્પણ કરી જે કર્મ કરનારા હોય તે કર્મ શુદ્ધ કહેવાય, આ પ્રમાણે કર્મ તેમનાં શુદ્ધ હોય છે, પરંતુ શાસ્ત્રજ્ઞાન અને ભક્તિ—સ્નેહ તે ઓછો

હોવાથી તેમના ભાવની સરખાવટ નાની તલાવડી જેવી ગણવામાં આવે છે.

ખરી વાત છે કે-જેમ તલાવડીનું જલ ફરેલું હોય ત્યારે તે જરા નિર્ભંગ લાગે છે. પરંતુ પથ્થ અંદર પડતાં જ ડોળાઈ જઈ રનાન કરવાનું પથ્થ મન ન થાય, એવું થઈ જાય છે. તેથી આ અદ્ય ભાવ વાળા મનુષ્યોનો ભાવ ખરેખર અન્યમાર્ગીયના કુતર્કોથી ડોલાઈ જતાં વાર લાગતીજ નથી. તેમાં “ મન્મના મય મદ્ધકો મધાજી માં-નમસ્કુરુ ” “ મારામાં જ મન રાખ, માર્જ જ યજન કર, અને મને જ નમસ્કાર કર ” આવું નિર્ભય દર્મ કરવાનું તેમને જ્ઞાન નહિ હોવાથી છેવટે દર્મ જઈ પની જાય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં આ ભાવ ગ્રહણ કરવા લાયક જણાતો નથી.

હવે વર્ષાદના જલને અનુસરતો અગીયારમો ભાવ કહે છે.
મૂલમ્—યોગધ્યાનાદિસંયુક્તા ગુણા વર્ણ્યાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

અર્થ—આઠ પ્રકારના અંગવાળા યોગ અને ધ્યાન વિગેરે કરનારાના ગુણો વરસાદના જલ જેવા છે.

વિવેચન—યોગના આઠ અંગ છે, કયમ, નિયમ-આસન પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા, સમાધિ. યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ “ યોગ એટલે ઉપર જતાવલાં આઠ અંગપૂર્વક જે ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવામાં આવે તે યોગ. હવે ધ્યાનના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ. ધારણા કરી રાખેલા પ્રભુમાં ચિત્તનો પૂર્ણ વ્યાપાર કરી તે પ્રભુને ચિત્તમાં જ સ્થિર કરવા એનું નામ ધ્યાન, ભા. સ્કં. ૨ અ. ૨ માં કહે

“ નપાછલ બાલભોધમંથમાં જુઓ યોગના આઠ અંગોનું સવિસ્તર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

છે કે કેટલાક પોતાના હૃદયરૂપી કમલમાં રહેનાર ભગવાનને સંખ ચક્રવાળા પ્રભુને એક પ્રદેશ માત્ર સ્વરૂપવાળા પુરુષનું ધારણાએ ધ્યાન કરે છે. આ પ્રમાણે ધ્યાનથી યોગયુક્ત ભાવવાળામાં રહેલા ભગવાનના લીલાયુક્ત ગુણો વરસાદના જેવા છે. વરસાદનું જલ ચોમાસામાં જ આવે છે. નહિ કે સર્વ ઋતુમાં અને પોતાના ઋતુમાં સર્વે યાન્તિ આપે છે. તલાવ વિગેરે બરે છે. તેથી તે વરસાદના જલનો અમુક વખતેજ ઉપયોગ થાય છે. એવું સર્વે ક્ષેત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેથી રીતે આ યોગી આઠ અંશ દર્શાવે તે પ્રમાણે કરવામાં મઝી નામ છે, તેથી તેનામાં ધ્યાન વિગેરેથી આવેલા ભગવાનના ગુણો ચઢતી કરવા બહુ જ અસાધ્ય હોવાથી તે કોઇ વખત કોઇક અધિકારીને જ કૃતાઈ કરે છે. યોગી જાનને ઉપદેશ આપી શકે નથી માટે આ જાવને વૃદ્ધિના જલની સરખાવટ ખરી છે. એમ નહિ સમજવું કે વૃદ્ધિથી જેમ ખીજ ઉત્તમ થાય છે, તેમ આ જાવ સંસારને ઉત્પન્ન કરનારો છે. કેમકે આ યોગી હોવાથી તેને સંસારની વાસના પ્રત્યાહાર વિગેરેથી નાશ થઇ ગયેલી જ છે, તેથી એવી સંભાવના પણ ન કરવી. આ સંસાર ક્રોધોગીને લાગુ પડે છે.

હવે પરસેવાના જડ જેવો હૃદયકો બારમો ભાગ છે.

મૂલમ્—તપોજ્ઞાનાદિભાવેન રવેદજાસ્તુ મકીર્તિતાઃ ॥૮॥

અર્થઃ—શરીર વિગેરેને બહુ જ કષ્ટ આપી કરેલું તપ, અને (હંધરને માનનાર) સાંખ્ય, જ્ઞાન વિગેરેથી યુક્ત જે લાવ હોય, તે તે પરસેવાના જલ જેવો છે.

વિવેચન—શરીર, ઇન્દ્રિયો વિગેરે બહુ જ તપાવવી પડે, પાંચ અગ્નિના તાપો સહન કરવા પડે, તેમ જગદેક ઇન્દ્રિયોને શોષવી નાખે, એવાં આદ્રામણ વિગેરે કર્મ કરે ત્યારે તપ થાય છે.

આ તપવાળા અને સાધ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલા જ્ઞાન વાગાનો ભાવ પરસેવાના જલ જેવો છે.

અહિં આ વિચાર થશે કે તપ-અને જ્ઞાનવાગાના હતામ ભાવને એક આચમન-કે રપર્ષ પણ ન થઈ શકે, કાષ્ઠના ઉપયોગમાં પણ ન આવે, એવા હલકા પરસેવા જોડે સરખાવ્યો કેમ હશે ? ખરેખર વિચાર કરતાં આ પરસેવાના જલની માફક નહીંમો જ છે. કાષ્ઠને ઉપ-યોગી જ નથી, તપથી સર્વ ઇન્દ્રિયોત્તુ શોષણ થવાનું. એટલે, હાથ-પગ-કાન, ચક્ષુ, વિગેરે ઇન્દ્રિયો ભગવાનની ભક્તિ કરવામાં અસમર્થ થવાની જ. નહિ દર્શન, કે કથામૃતનું અવશ્ય, નહિ ગુણગાન, કે નહિ સેવા, કંઈ બનવાનું નહિ"-તો પછી પરસેવા કરતાં નહીંમો જ એ ભાવ.

શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહે છે કે તે ઉલ્લસ ! સત્ય-ધર્મ કે તપ સાથે જ્ઞાન વિગેરે ગમે તે પણ મારી ભક્તિ રહિત આત્માને પવિત્ર કરવા સમર્થ નથી. નવળી સાતમા રકમમાં ધન, કુળ, રૂપ, તપ, શાસ્ત્ર, જ્ઞાન, તેજ, પ્રભાવ, પરાક્રમ, છુદ્ધિ, યોગ વિગેરે જે કંઈ હોય તે જો પ્રભુના આરાધનમાં ઉપયોગી ન આવ્યાં, તો પછી કેવલ શ્રમ જ છે. નહીંમો જ છે. જુઓ ગજેન્દ્રમોક્ષ કથો તેમાં હાથીએ ઉપર ગણાવેલાંમાંથી કંઈ પણ કંઈ ન હતું, તોપણ ભગવાન તેની ભક્તિ જોઈને જ પ્રસન્ન થયા હતા. સારે વિચાર કરવાનો કે ભક્તિ શિવાય કંઈપણ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા સમર્થ નથી, અને તેમાં એકાદ્યઇન્દ્રિયને ભગવાનમાં જોડવાની ખાત જરૂર છે, તો પછી તે ઇન્દ્રિયને સૂચી દેનારા તપવા-ળાના ભાવને પરસેવાના જલ જેવો કાષ્ઠને ઉપયોગી નથી એ જો કહે-વામાં આવ્યું તે હવે સમજાઈ હશે. ॥ ૮ ॥

* મન્યે ધનામિજનરૂપતપઃશ્વૃતોજસ્તેજઃપ્રભાવચલપૌરુષ-
શુદ્ધિયોગાઃ ॥ નારાયણાય હિ મવન્તિ પરસ્ય પુત્રો ભક્તયા
તુતોપ ભગવાન ગજયુથપાથ ॥ પ્રહ્લાદજીનું વચન.

હવે દીર્ઘ ન કરનારાના ઉત્તમ તેરમા ભાવને કહે છે.

મૂલમ્—અલૌકિકેન જ્ઞાનેન યે તુ પ્રોક્તા હરેર્ગુણાઃ ।

કાદાચિત્કાઃ શબ્દગમ્યાઃ પતત્શબ્દાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥૧૯॥

અર્થ—ભગવદ્દુષાથી થએલા જ્ઞાનવટે જે પ્રજુના ગુણો કહેવામાં આવે, તે ગુણો કોઈ વખત મળતા, શબ્દથી જણાતા, પડતા ધોધવાના જલ જેવા છે. (કેમકે આ ગુણો કોઈ વખત મળતા અને ભગવદ્ જ્ઞાનના શબ્દોથી જ જણાતા છે. અને ઉત્તમ મહાશુ કરવા લાયક છે.

વિવેચન—ભગવાનની દુષાથી જે જ્ઞાન થાય છે, અથવા મોટા પ્રજ્ઞોના અનુગ્રહથી જે જ્ઞાન થાય છે, તે જ્ઞાન અલૌકિક ભગવાનના ગુણોને પ્રકાશ કરનાર છે. આ ભક્તને સરજાગતિ સિદ્ધ થએલી હોય છે, તેથી સામા શ્રોતાને આધિકાર પોતે સમજી નય છે. પરંતુ શ્રોતાનો આવા ભાવવાળા જન્મને કોઈ વખત મળે છે. નહિ કે હમેશાં. અને મત્સ્યા પછી આ ભક્ત છે. એવું તેના શબ્દ ઉપરથી જણાય છે તેથી પડતા ધોધવાના જલની સરખાવટ ગણાવ્યાર છે, કેમકે ધોધવાનું જલ પર્વતમાં જલ્લુ જ દૂર હોવાથી મહેનતથી મળે છે, અને કયાં આગળ છે. તેના પડતા થતા શબ્દથી જણાય છે. અને તે પર્વતમાં છે, છતાં નિર્ભય, ચોખ્ખું અને ઠંડું હોય છે. તેની રીતે આ ભક્તમાંના ગુણો ઉત્તમ-નિર્ગમ-અને શબ્દથી જણાય એવા હોય છે આવા ભાવવાળામાં રહેલા ભગવાનના ગુણો મહાશુ કરવા લાયક છે, પરંતુ તે મહામહેનતે મળે એવા છે.

હવે ચૈાદમો હલકો ભાવ કહેવાય છે.

મૂલમ્—દેવાધુપાસનોદ્ધૃતાઃ પૃષ્ઠાશ્ચમેરિકેન્દ્રતાઃ ॥

અર્થ—ભગવાનની વિભૂતિરૂપ દેવોની ઉપાસનાથી ઉત્પન્ન થ-
એલા ગુણો પૃથ્વી ઉપર દીપાં બાએલા ઝાકણના જલના જેવા છે.

વિવેચન—આ સિદ્ધાન્ત ધ્યાનમાં રાખવો કે “પૂર્ણાનન્દ
ભગવાન શ્રીપુરુષોત્તમ શીવાય સર્વે ગણિતાનન્દ છે.” એટલે ભગવાન
કરતાં તેમનો આનન્દ ન્યૂન છે. અને શ્રીપુરુષોત્તમ કરતાં તે સધળા
દેવતાઓ ઉતરતા દરજ્જાના છે. એમ ગીતાશ્રીના વચનથી સિદ્ધ થાય
છે. તેથી સર્વે બીજા દેવ દેવતા સગુણહીન ભગવાનની વિભૂતિઓ છે,
આ વિભૂતિઓમાં અગ્નિ, -અક્ષા, -વિષ્ણુ, શંકર, -મહાપતિ, પિતામહ વિગેરે
સર્વેનો સમાવેશ થાય છે. આ દેવોની ભક્તિવાળા આ જ પરબ્રહ્મ
છે એમ માની ભક્તિ થઈ તે તે વિભૂતિનું યજ્ઞ કરે છે પણ
એમને ગીતાશ્રીના વચનનું બાન નથી કે * “જે જે અર્થર્થયુક્ત
કે લક્ષ્મીયુક્ત શક્તિ પામેલું હોય તે સધળું મારા તેજના અંશથી
ધર્યેલું છે, આ ભગવાનના વચનથી માલુમ પડશે કે બ્રહ્માદિ દેવોનું
તેજ પણ ભગવાનને લીધે જ છે, તેથી અન્ય ભગવાનની વિભૂતિ-
ઓની ઉપાસના કરનારનો ભાવ પૃથ્વી ઉપર દીપાં બાએલા જલના
જેવો જ નિરુપયોગી છે. કારણ કે તેઓ દેવાનું દેવયજ્ઞો યન્તિ
મદુમક્ત યન્તિ મામપિ ॥ ગીતાશ્રી ॥ તેઓ દેવનું યજ્ઞ કરનારા
હોવાથી ભગવાન તેમની તે સગુણ દેવોમાં જ ગતિ કરે છે. ભક્તને
પૂર્ણાનન્દનો લાભ પુરુષોત્તમથી જ થાય છે. માટે અન્ય દેવોની ઉ-
પાસનામાં રહેલા સામાન્યનો ભાવ કંઈ ઝાકણના જલની માફક ઉપ-
યોગી નથી. ઝાકણના જલને વેદમાં શુદ્ધિના આવરણરૂપ અને અ-

ॐ યાવદ્વિમૂર્તિમત્સત્ત્વં શ્રીમદ્વિજિતમેય ઘા ।

તત્તદેવાયચ્છત્ત્વં મમ તેર્જોશઽસંભવમ્ ॥

જ્ઞાન કરનારે હર્ષુ છે, તેમ આ દેવોની ઉપાસના કરનારાનો બાવ
પશુ ખરેખર અજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનારો છે તેથી શ્રાક્ષણના જલના જેવા
બરેમર નિરુપયોગી જ છે.

હવે ઝરણાના જલ જેવો પંડરમો બાવ હશે છે,

મૂલમ્—સાધનાદિયકારેણ નરઘા યત્કિમાર્ગતઃ ॥૧૦॥

પ્રેમપૂર્ત્યા સ્ફુરદ્ધર્માઃ સ્યંદમાનાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

અર્થ—સાધનના પ્રકારથી (મર્યાદામાર્ગીય) નવ
પ્રકારની ભક્તિથી ભગવાનના જે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયા પછી
જે ધર્મો સ્ફુરાયમાન થાય, તે ધર્મો ઝરણાના જલ જેવા છે.

વિવેચન—એક એવો નિયમ છે કે વેદમાં કહેલા સાધનો
પૂર્વક જે વેદનિયમ પ્રમાણે વિહિત ભક્તિ કરવામાં આવે, તે મર્યાદા
ભક્તિ કહેવાય છે, અને જે કોઈપણ સાધનને પ્રભુ પ્રસન્ન કરવામાં
અણમ્ય સમજ, શીપ્રભુમાં રોડનો અપ્પડિન પ્રવાહ કરી, શીપ્રભુ સિ-
વાય ઇતર સ્ફુરતા રહિત, દીનતા પૂર્વક, પ્રેમવશણુ ભક્તિ કરે
તે પુષ્ટિભક્તિ બોલવી. આ ભક્તિનું જ્ઞાન પ્રભુ પોતે જ કરે છે.

આ બે ભક્તિમાથી આ શ્લોકમાં મર્યાદાભક્તિનું નિરૂપણ કરે
છે. વર્ણાશ્રમના ધર્મો વિશેરે સાધનો કરવાં કરતાં અમરણ, કીર્તન,
રમરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વન્દન, દાસ્ય, સખ્ય, આત્મનિવેદન, આ
પ્રમાણે નવ પ્રકારની ભક્તિ થાય, અને આ ભક્તિથી જ ભગવાનના
ધર્મો સ્ફુરે તે ઉત્તમ છે. તેનો બાવ ઝરણાના જલ જેવો છે.

આ સાધનવાળી ભક્તિ કરનાર ભક્તને જેવાં સાધન હોય તેવો જ

“ યયજ્ઞં કીર્તનં ચિત્ત્વોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્
અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સખ્યમાત્મનિવેદનમ્ ”

પ્રેમ ઝરણાનું જલ વરસાદ આવે ત્યારે વધે છે, નહિ તો યોડું થાય છે. પરંતુ નિર્મલ અને સ્નાન વિગેરેમાં ઉપયોગી હોય છે. તેથી રીતે થાય છે. તે સાધન પણ નિષ્કામ હોઈ જ્યારે નવ પ્રકારની ભક્તિથી પ્રભુમાં પ્રેમ થતાં જે તેમનામાં ભગવાનના ધર્મો રહુ તે ઝરણના જલની આકૃષ્ટ થઈ જઈ શકાય છે.

હવે સ્થિર જલને અનુસરીને સોળમો ભાગ કહે છે.

મૂલમ—યાદયાસ્તાદ્યાઃ પ્રોક્તા વૃદ્ધિશ્ચવિવર્જિતાઃ ॥૧૧॥

સ્થાવરાસ્તે સમાહ્યાતા મર્યાદૈકમતિષ્ઠિતાઃ ॥

અર્થ—ઉપર બતાવેલા સાધનો પ્રમાણે વર્તનારા અને શાસ્ત્રોમાં જે ધર્મો કહ્યા છે, તે ધર્મો કરનારા, વધતા કે ઘટતા ધર્મો પાળ્યા શીવાય પોતાની મર્યાદામાં જ રહેનારાનો ભાવ સ્થિર રહેનારા જલના જેવો છે.

વિવેચન—ઉપર વર્ણાશ્રમ વિગેરે સાધનપૂર્વક નવ પ્રકારની મર્યાદાભાગીય ભક્તિથી જે ધર્મો થાય, તે ધર્મોમાં વધારો ન થાય કે ઘટાડો ન થાય. અને કેવલ શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદામાં જ રહીને જ અરથ, શીર્ષન વિગેરે કર્યા કરે, તે સ્થિર જલના જેવા છે, સ્થિર જલ જેમ એક સ્થળમાં રહીને ત્યાં જ આગળ રહેલાઓને જ ઉપકાર કરનારું થાય છે, જીર્ણસ્થાને જઈને ઉપકાર કરનારું નથી. તેમ આ પોતાની મર્યાદામાં જ રહેનારા ભક્તો પોતાની પાસે મંત્રંધ રાખનારાઓને જ ઉપયોગી થાય છે. અને વળી મર્યાદામાં જ સ્થિર થઈ ગએલા હોવાથી તેઓને ઉત્તમ પ્રેમરસ (પ્રુષ્ઠિ) નું જ્ઞાન નથી હોતું, તેથી આ મર્યાદામાં જ ઉત્તમ છે. આ ભક્તાના ભાવને સંસારનો તાપ કે કુતર્ક કંઈ પણ બાધ કરી શકતું નથી. ૧૧.

હવે નદીના સરખો સત્તરખો લાવ કહે છે.

મૂલમ્—અનેકજન્મસંસિદ્ધા જન્મપ્રમૃતિસર્વદા ॥૧૨॥

સંગાદિગુણદોષાભ્યાં વૃદ્ધિસયયુતા ભુવિ

નિરંતરોદ્ગમયુતા નયસ્તે પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—પહેલાંના ધણા જન્મોમાં તપ વિગેરે કરવાથી શુદ્ધ થએલા અને જન્મ થયો ત્યારથી ગુણ-દોષવાળા, સંગથી લાવમાં વૃદ્ધિ તથા ક્ષયવાળા, હંમેશાં અને વ્યાપ્તતા પ્રવાહયુક્ત જે ગુણો છે તે ગુણો નદીના જલ જેવા છે.

વિવેચન—ધણા જન્મોમાં તપ-ધ્યાન વિગેરેથી શુદ્ધ થએલા, પાપ રહિત થએલા, આ જન્મમાં આરંભથી જ સંગના ગુણ દોષથી વૃદ્ધિ તથા ક્ષય થનારા અર્થાત્ સત્સંગ થાય ત્યારે લાવ વધે અને દુઃસંગ થાય ત્યારે ભાવ ઘટે, અને દેસ-કાલ-કર્મ, વિગેરે શુદ્ધ હોય તો ગુણ વધે અને દુષ્ટ હોય તો ઘટે, એવી રીતે નદી જેમ યોમાસામાં વધે અને અન્ય ખતુમાં ઘડી નય તેવી રીતે આ ગુણો રહેલા છે, આ ગુણો નદી જેમ નિર્મલ અને જલ પાન-રનાન વિગેરે સુખકારક છે. તેવી રીતે સુખકારક છે. પરંતુ આરે દુઃસંગથી ક્ષયવાળા ગુણ થાય છે, ત્યારે નદી જેમ યોડા જલવાળી હોવાથી નિર્મલ જલ વગરની ઘડ નય તેમ આ દુઃસંગમાં નિર્મલ નહિ હોવાથી મલકુ કરવા લાયક નથી.

હવે સિન્ધુને અનુસરી અદારગો લાવ કહે છે.

મૂલમ્—પ્રતાદશાઃ સ્વતંત્રાથેત્ સિન્ધવઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥

અર્થ—ઉપર કહેલા તે જે વૃદ્ધિ કે ક્ષય વગરના સ્વતંત્ર ગુણવાળા હોય તો મહા નદી સિન્ધુ જેવા છે.

વિવેચન—ઉપર સત્તરમા ભાવમાં કહી ગયા કે સારં અને

કેટલું સંગ પ્રમાણે તેમનો ભાવ વૃદ્ધિ અને ક્ષય પામે છે, એવો વૃદ્ધિ અને ક્ષય પામનારો જેમનો ભાવ ન હોય તો ખરેખર સિન્ધુ નદી એટલે મોટામાં મોટી નદીઓ જેમ વૃદ્ધિ કે ક્ષય વગરની હોય છે, અને નિર્મલ હોય અગાધ જળવાળી હોય છે, તેવી રીતે આ ભાવ પાત્ર નિર્મલ અને અગાધ ગુણવાળો હોય છે. તેથી મદ્યુ દરવા લાપક છે.

હવે ઉત્તમ ઓગણીસમા ભાવને સમુદ્રસાથે સરખાવે છે
મૂલમ્-પૂર્ણા મગવદીયા યે શેષવ્યાસાગ્નિમારુતાઃ ॥ ૧૪ ॥

જહનારદમૈત્રાયાસ્તે સમુદ્રાઃ મકીર્તિતાઃ ॥

. અર્થ—શેષ, વ્યાસ, અગ્નિ, વાયુ, જડભરત, નારદજી, અને મૈત્રેયજી, વિગેરે પૂર્ણ ભગવદીયો જે પ્રસિદ્ધ છે, તે સમુદ્ર જેવા છે.

વિવેચન—આ શ્લોકની અંદર પહેલા બતાવેલા અદારમા ભાવ કરતાં ઉત્તમ ભાવવાળાનું નિરૂપણ કરે છે. શ્લોકમાં ભગવદીયોની ગણતરી કરતાં પહેલાં શેષજી કહે છે, કે જે શેષ ભગવાનની શમ્પાશ્વ યજ્ઞ સેવા કરે છે. બીજા વ્યાસજી, શ્રીમગવાનની જ્ઞાનકળાનો અવતાર છે, ભગવાનની લીલાનું વર્ણન કરનાર છે. અગ્નિએ અગ્નિપુરાણ કહેલું છે. આ અગ્નિ શબ્દથી અગ્નિરૂપ શ્રીમદ્દા પ્રભુજી પણ સમજવા. કે જે સર્વ રૂપમાં શ્રીકૃષ્ણ જ છે. મારૂત એમણે વાયુ પુરાણ કહેલું છે અને હનુમાનજી એવો અર્થ કરતાં તેમણે શ્રી રઘુનાથજીના ગુણમાન ગાયા છે. જડભરતે રઘુગણને ઉપદેશ આપ્યો છે. નારદજી હમેશાં ભગવાનના ગુણમાનમાં જ તત્પર રહે છે. મૈત્રેય કે જેઓ ભગવદ્ધર્મના વક્તા છે. અને તેવા ઉદ્ધવજી વિગેરે પણ ભગવદીયમાં મણાય છે. તેઓનો ભાવ સમુદ્રના જળ જેવો અસંત ગંબીર, હોભ પામે નહિ એવો, અને રત્નો જેમ સમુદ્રમાં છે તેમ આ-

મની આંદર બાવ રૂપ રૂપ ઉત્તમ ગતે રહેતું છે. તેથી તેજાઓને સંગ કરવાથી ઉત્તમ રૂપ મળે છે.

હવે સમુદ્રોના બુદ્ધા બુદ્ધા બેદના દાખલા આપી બુદ્ધા બુદ્ધા ભગવદીયોનું સ્વરૂપ જાતવેના છે.

મૂલમ્—લોકવેદગુણૈર્મિથ્યભારેનૈકે દરેકુંણાન્ ॥૧૫॥

વર્ણયંતિ સમુદ્રાર્ને ક્ષારાઘ્વાઃ પદ્મપ્રકીર્તિતાઃ ॥

ગુણાતીતયા શુદ્ધાન્ સચ્ચિદાનંદરૂપિણઃ ॥૧૬॥

સર્વાનેવ ગુણાન્ વિષ્ણોર્વર્ણયંતિ ત્રિવક્ષણાઃ ॥

તૈઽમૃતોદાઃ સમાગ્યાનાસ્તદ્વાકૃષાન્ સુદુર્લભમ્ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—સૌક વેદ અને ગુણોએ કરીને મિથ્યાભાવથી સર્વ હુઃખોને હણનારનોવા ભગવાનના ગુણોનું જે વર્ણન કરે છે. તે ક્ષારસમુદ્ર વિગેરે છ સમુદ્રના જેવા તેમને વર્ણવેલા છે. અને પ્રભુ ત્રણ ગુણોથી અતીત છે, અને શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદરૂપ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજીને જે ભગવાનના સર્વ ગુણોનું વર્ણન કરે છે તેઓને અમૃતતા જાળવેલા કહેવા છે. તેવાનું વાણીરૂપી અમૃતનું પાન કરવું, એ બહુ જ દુર્લભ છે.

વિવેચન—આ સ્લોકના વિવેચનમાં શ્રીકૃષ્ણજીરામજીની દીકરા બહુજ ઉત્તમ અભિપ્રાય દર્શાવે છે. કેટલાએક ભગવદીયો ભગવાનના ગુણોને વાદ્યમીઠી સમાવણીમાં જોગ વર્ણન કર્યા છે તેમ વર્ણન શ્રેષ્ઠ મિથ્યાભાવથી કરે છે. કેટલાએક વેદમિત્ર ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરે છે. પ્રધાન તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં સિવજીએ ગમજેંદરજીના ગુણો વેદમિત્ર બાવથી કહેલા છે. અને કેટલાક સત્વાદિ ગુણમિત્ર ભગવાનના ગુણોનું

વર્ણન કરે છે. તાખવા તરીકે જુઓ વિશ્વપુરાણમાં-મનુસ્મૃતિમાં—
 વગેરેમાં ભગવાનને ગુણમિત્ર ભાવથી વર્ણવ્યા છે. હવે સાત સમુદ્રની
 સરખાવટ કરે છે. સમકૃષ્ણ મનુષ્ય છે, જગ્યાગા છે, એવા ભાવથી
 ગુણગાન કરનારા ખારા સમુદ્રની માફક નકામા છે. ભગવાને વચ્ચે
 અવનાર ધારણ કરી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તેથી અનુમાન કરે કે
 જગત્પ્રી ભગવાનને જુદા માની સરીર ધામ્ય કરનારા ભગવાન છે
 એવું માની ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરનારા દહીના પાણીના સમુદ્ર
 જેવા નકામા છે. ભગવાન કર્તા નથી, તેથી માયાના ગુણો વડે જ
 સર્વ કરે છે, એવા માયાના પ્રમાણે ગુણોનું વર્ણન કરનારા મદિરાના
 સમુદ્રની માફક નકામા છે. મદિગની માફક સ્વરૂપ બૂનાવનારા છે,
 ભગવાન સર્વના ધર્મ છે, સર્વ કરવા સમર્થ છે, એમ જાણી ભગવા-
 નના ગુણોનું વર્ણન કરનારા ક્ષીરસાગરના જેવા ઉત્તમ છે ક્ષીર એટલે
 દુધની માફક સરીરને (ભાવને) પોષણ કરનારા છે. ભગવાન પરાક્રમ
 વાળા છે. બહુતોને પરક્રમી કરે છે એવું જાણી ગુણગાન કરનારાનો
 ભાવ પીના સમુદ્રની માફક કહેવો છે. વળી ભગવાનની પાસે લક્ષ્મણ
 છે માટે તેમનું બજન કરવાથી ભોગ ને મોક્ષ મળશે, એવું જાણી ગુણ
 ગાન કરનારા શેરડીના રસના (હૃદય સમુદ્ર) જેવા છે, ભગવાન શરણે
 ગયેલાને ઉદ્ધાર કરનાર છે, માટે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જ એવવા જોઈએ
 એવું જાણી ભગવાનના ગુણગાન કરનારા શુદ્ધ મીઠા જળના સમુદ્ર
 જેવો તેમનો ભાવ છે. આ ભાવ સંસારની નિવૃત્તિને કરનારો છે,
 આ પ્રમાણે સાત સમુદ્રની જોડે સાત પ્રકારના ગુણગાન કરનારાઓની
 સરખાવટ કરીને હવે પૂર્ણ ભગવદીય જે ઉત્તમોત્તમ કહેવાય છે જે-
 નાથી કાંઈ અધિક નથી તેવું વર્ણન કરે છે.

જે ભગવદીયો ભગવાનને તથા ગુણોથી થયે અતીત જાણે છે
 અર્થાત્ જેમના ઉપર સત્વાદિ તથા ગુણો જોર કરી શકતા નથી. ભગ-

વાન દાર અને અદારશક્તિથી પણ ઉત્તમ પ્રસિદ્ધ શ્રીપુરુષોત્તમ છે. ભગવાનની સર્વ લીલાઓ અલોકિક છે, ભગવાનનાં નામ દૃષ્ટ-અને ધર્મ પણ ગુણાતીત હોઈ સત્યચિદાનંદરૂપ છે. ભગવાન શુદ્ધ-નિત્ય-પૂર્ણાનંદ, કર્તુ-અન્યથા કર્તુ સમર્થ અને સર્વ રીતે શરણ કરવા લાયક તેજ છે, એમ સમજીને ભગવદીયો પોતાના ઉત્તમ પ્રેમથી ભગવાનનું શુશ્રૂણ કરનાર હોય તે અપ્રત્યક્ત સમુદ્ધના જેવા છે. આવા ભગવદીયનાં વચનામૃત સાંભળ્યાં કયા મનુષ્યનું મન ન તલસે? તેમજ આમનું વચનામૃત સંભળેલાં જ હૃદયના પાપરોગનું નિવારણ કરે, તેતા સ્વાભાવિકજ છે, સાક્ષાત્ ભગવાનનું દયન કરાવવામાં સમર્થ થાય છે.

આવા ભગવદીયોનું વચન હૃદયમાં છે તેમ છતાં અભાભિ-

ભની આંકે કોમલ-વચન સંભળાય છે એમ કહે છે.

મૂલમ્—તાદૃશાનાં વચચિદ્વાવયં દૂતાનામિવ ષર્ગિતમ્

અજામિલાકર્ણનવદ્વિન્દુપાને પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૧૮ ॥

રાગાજ્ઞાનાદિમાવાનાં સર્વથા નાશનં યદા

તદા લેહનમિત્યુક્તં સ્વાનન્દોદ્ભવકારણમ્ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ—ગયા શ્લોકમાં બતાવેલા ઉત્તમ ભગવદીયોનું વચન જેમ વિષ્ણુના હૃતોદ્ધાર અભાભિલે સાંભળ્યું હતું તેવી રીતે એક જળના બિન્દુનું પાન થાય, એમ કોઈ વખતે સંભળાય છે. જ્યારે રૂગ-અને અજ્ઞાન વિગેરે દુષ્ટ ભાવોનો નાશ થાય છે, ત્યારે તેવા ભગવદીયોનું સાંભળેલું વચન સ્વાદિષ્ટ લાગે છે, અને આનંદ કરનાર થઈ પડે છે.

વિવેચન—ભગવાનને જ્યારે ભગવદીયોદ્ધાર ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા થઈ હોય ત્યારે જ આવા દુર્લભ ભગવદીયોનું વચનમૃત અ-

પણ કાનમાં પડે. અભિસંન પાપમાં પાત્ર ન હતો, પરંતુ ભગવાનને તેનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાથી સ્વદ્ગતોદ્ધારા ભગવદ્ગાન દરાવ્યું હતું. તેની જ રીતે કોઈ વખત ભગવદ્ગીત થતાં જળના ગિન્દની ખાસક સ્વેચ્છાથી બોલેલું ભગવદીવચન સંભળતાં જ સંસારિક પદાર્થોમાંથી આસક્તિ દૂર કરી, આ જન્મ કે ઇતર જન્મમાં પણ ભગવત્પ્રાપ્તિ-રૂપી કૃત આપે છે જ. આ ભગવદીયના વચનથી જ્યારે કામ ક્રોધ વિગેરે વિકારો નાશ પામે ત્યારે તેના વાગ્દર્શી અમૃતનું પાન તે જ વખતે ભગવાનના ગુણોને હાવન કરે છે તેથી તેને આ શ્લોકમાં લેહન શબ્દથી સ્વાદવાળું કહેલું છે. મારે જે અગાનનિવૃત્તિ થયા પછી જ તેવા ભગવદીયના વચનનો અનુભવ થાય છે, અને પરમાનંદને સિદ્ધ કરી આપે છે, મારે તેને અમૃતના સગુદની જોડે સરખાવટ કરી છે. તે ખરેખર યોગ્ય જ છે. કેમકે તેમનું વચન ભગવાનમાં આસક્તિ અને વ્યસન સુધ્ધિને પ્રેમ વધારી આપતાં કૃતાં કરે છે મારેજ ભગવાન કહે છે કે “મયિ સંજાયતે મક્તિઃ કોન્યોડ્યંશ્યાવશિષ્યતે” મારામાં ભક્તિનું વ્યસન થયા પછી કોઈપણ કર્તવ્ય બાકી રહેતું નથી. આ પ્રમાણે ઝોગણીશમાં લેહનું નિરૂપણ કરી એક સર્વથી જુદાજ વિશાભા ભાગ આ શ્લોકમાં કહે છે.

મૂલમ્—ઉદ્ધૃતોદકવત્ સર્વે પતિતોદકવત્તથા

ઉક્તાતિરિક્તવાક્યાનિ ફલં ચાપિ તથા તતઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—ઉપર ઝોગણીય પ્રકારના ભાવો ખતાંબ્યા, તેનાથી જે જુદા ભાવ છે તે જલાશયમાંથી પાત્રમાં પેલા જળ જેવા અને પૃથ્વીપર પડેલા જળજેવા છે. ૧ પણ તેવું જ છે.

વિવેચન—કુલા કે તથાવ વિગેરેમાંથી કોઈ વાસચુંખાં જુદુ જલ

લીધું હોય, તે જલ્પ જેમ પાત્રની શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખી શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિવાળું થાય છે. તેથી જ રીતે ઉપર કહેલા બાવે જે અલ્પ હોય છે, તે બાવ રાખનારાની શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખે છે, અને કાંઈ ઠેકાણે શુદ્ધ કે કાંઈ ઠેકાણે હોયને ઉત્પન્ન કરે છે.

હવે અંથનો ઉપસંહાર કરે છે.

મૂલમ્—ઈતિ જીવેન્દ્રિયગતા નાના ભાવં ગતા મુત્રિ

રૂપતઃ ફલતશ્ચેવ ગુણા વિગ્ગોર્નિરૂપિતાઃ ॥૨૧॥

અર્થ—એવી રીતે રૂપ અને ફળથી છુવ અને છદ્મિ-

એમાં રહેલા હોવાથી નાના પ્રકારના ભાવવાળા ભગવાન્નાં શુણેાનું નિષ્પત્ત્ય કર્યું.

વિવેચન—ભગવાન્ના શુણેા તે એક સમાન જ છે, એમાં કંઈ વધવધ છે જ નહિ, પરંતુ પૃથ્વી ઉપર જુદા જુદા પ્રકારના છુવ હોવાથી અને સત્ય વિગેરે શુણેાને અનુસરતા બાવેાને મળીને રહેલા હોવાથી તે પ્રજાના શુણેામાં ભેદ પડેલો છે, મારે આ વિષય પ્રકારના ભાવવાળા ભગવાન્ના શુણેાનું નિષ્પત્ત્ય કરવું પડ્યું છે. તેથી આત્મનિવેદન કરેલા પ્રુષ્ઠિમાર્ગેવે ભક્તોએ સંગ કરવો તે આ જલ્પ ભેદ નામના અંથમાં બતાવેલા બાવે પ્રમાણે પરીક્ષા કરી હિતમ બાવવામાનો જ મંગ કરવો, એ જ આ અંથનો નિષ્કર્ષ છે—આ પ્રમાણે પરીક્ષા કર્યા વગર સંગ કરવામાં આવે તો દુઃસંગ થવાનો પ્રમંગ આવે છે. તેથી પરિક્ષા કરી મત્મંગ કરવો એ જ સત્પથ ઉચિત છે.

ઈતિ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યવિરચિતો જલભેદઃ સમાપ્તઃ

“नमः श्रीआनन्दकन्दनन्दनन्दनमुकुन्दाय”

श्रीपञ्चपद्यानि

૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬—
અમા પંચપદ નામનો ગ્રંથ રચવાનું શ્રીમદ્દાપમુખને શું પ્ર
 ૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬—યોજન હશે ? જુઓ ભક્તિવર્ધિની શ્રીક
 પહેલા અને બીજામાં ભક્તિની વૃદ્ધિ માટે સ્નેહરૂપી બીજાની દંડતા
 કરવાની જરૂર લાગતાં અવશ્ય અને કીર્તન કરવાથી બીજામાં દં
 થશે એમ આશા કરી છે. માટે તે કીર્તન અને અવશ્યનું સ્વરૂપ
 જાણવું જોઈએ એ ચોક્કસ છે. હવે કીર્તન કરનારાનું સ્વરૂપ જનમેદ
 વિગેરે ગ્રંથોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું, પરંતુ અવશ્ય કરનારાનું સ્વરૂપ
 બતાવવું બાકી હોવાથી આ ગ્રંથની ખામ જરૂર પડી છે. શ્રીહરિરા-
 યજી સ્વવિચાર જણાવે છે કે જનમેદ વિગેરે ગ્રંથોમાં બતાવેલા કી-
 ર્તન કરનારાના વચનદ્વારા તેમના બાવને ગ્રંથજી કરનારા શ્રોતાઓના
 બે પ્રકાર છે, પુષ્ટિમાર્ગીય અને બીજા મર્યાદામાર્ગીય-આ બેમાં પુષ્ટિ-
 માર્ગીય શ્રોતાઓ મુખ્ય છે, અને મર્યાદા માર્ગના ઉત્તમ-મધ્યમ
 અને અધમ આ ત્રણ પ્રકારના છે. આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના શ્રોતા
 (અવશ્ય કરનારાઓનું) નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રોતાનું
 નિરૂપણ કરે છે.

मूलम्—श्रीकृष्णरसविक्षिप्ता मानसा रतिवर्जिनाः ॥

अनिर्वृता लोऋवेदे ते मुख्याः श्रवणोत्सुकाः ॥१॥

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ના રસવડે જેમનું મનxવિ-

+ विक्षिप्त श्रेष्ठश्रे विद्वत्, सांभजता सांभजता हर्षिणी हर्षगर्भ ज्योतिः ॥

ક્ષિપ્ત થઇ ગયું છે. અને ભગવાન્ની સાથે જેમને બોલવું, ક્ષીડાકરવી વિગેરે વ્યવહારે યથા નથી, લોક અને વેદમાં જેઓને સ્વસ્થતા થઇ નથી; અને શ્રવણમાં ઉત્સાહ વાળા એવા ભકતો શ્રવણમાં મુખ્ય અધિકારી છે.

વિવેચન—ગ્રીમદાપ્રમુજની આજ્ઞા છે કે સંગ કરવો તે પરીક્ષા ક્યાં શીવાય ન કરવો. તે પ્રભુના શુણ્ણુ યવજ કરવું હોય તો તેમાં બોલનાર (વક્તા) ની ખાસ જરૂર પડે છે. તેણે વક્તાની પરીક્ષા જલ્દી વિગેરેમાં જતાવી આપી છે. અને વક્તાએ પણ શ્રવણ કરાવની પરીક્ષા કરી શ્રવણ કરાવવું એ જ યોગ્ય છે, માટે શ્રવણ કરનાર મુખ્ય કયા ? તે આ શ્લોકમાં જણાવવામાં આવે છે.

સદાનન્દ—પરમ શોભાયુક્ત રસિક પુરુષોત્તમના ભગવન્ના આનન્દનો રસ એવો છે કે ભકતના હૃદયમાં જતાં પ્રેમથી યેતું બનાવી દે છે. આ ભક્તિરસથી જે ભકતનું મન હર્ષથી ક્ષમરાઇ ગયું હોય એવા પ્રુષ્ટિમાર્ગિય શ્રોતાને સ્વાર્થનું જ્ઞાન રહેતું નથી. અને ભગવાન્ના વિરહથી હે કૃષ્ણ ? હે મદાલુજ ? આપ ક્યાં છો ? એમ બોલવા મંડી પડેલા ભકતોની આકૃગ વ્યાકૃગતા જોઇ હૃદયસ્થ ભગવાન્ બહાર પ્રકટ થઇ બહા સાથે ભકતેશ્વર મુજબ આનાપ (વાતચિત) અને લીલાઓ કરે છે—ત્યારે ભકતના પૂર્ણ મનોરથ થાય છે. આ અવસ્થા સુધી જેનો અધિકાર હજી આવેલો નહિ હોવાથી જેને ભગવાન્ સાથે આનાપ વિગેરે કંઈ થયું નથી, પરંતુ ભગવાન્ના પૂર્ણ રતેહ હોવાથી નર્વ પ્રાપ્તો ત્યાગ કરી દઇ ભગવાન્ શીવાય ખીજ વસ્તુમાં આ ભાવનું ચિત્ત સ્વસ્થ (સ્થિર) થતું નથી, તો પછી લેકિક સાધારણ વિચારોમા અને વેદના અગ્રાપ અને અગ્રકાં કર્મોમાં આવું મન સ્થિર ન જ થાય એ સ્વભાવિક છે, આ બધી

વિચાર કર્યો; પરંતુ અવશ્ય એટલે શું એ જાણવું અવશ્યિત (બાકી) છે, તેથી તેની વ્યાખ્યા સાંભળો.

ભગવાનનાજ ગુણગાનથી ભરેલાં અને સાંભળેલાં પદ અને વાક્યોની મોટાઈ અને તેનું તાત્પર્ય મનમાં સ્થિર કરી સાંભળવું, એજ અવશ્ય;

જોકે પ્રકટ દર્શન નહિ થએલા ભગવાન સાથે પૂર્ણ લીલાસ્વાદ થયેલો નહિ હોવાથી વિરહી ભક્તને પ્રેમપૂર્ણ હોવાથી, તેમના ગુણોનું અવશ્ય કરવામાં બહુજ પ્રેમવાળા યમ ગુણગાનથી અવશ્ય કરી, અને ગુણગાન કરીને પણ વિરહની મર્યાદા જાળવે છે. આ પ્રમાણેના સર્વ ઉત્તમ ગુણોવાળા અવશ્ય કરનારા પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો મુખ્ય છે. ૧

હવે મર્યાદામાર્ગીય શ્રોતા-સાંભળો; તે ત્રણ પ્રકારના છે. તેમાં મધ્યમ સ્વરૂપ પહેલું કહેવાય છે.

મૂલમ્—વિક્લિન્નમનસો યે તુ મગવત્સ્મૃતિવિહલાઃ ॥

અર્થેકનિષ્ઠાસ્તે ચાપિ મધ્યમાઃ શ્રવણોત્સુકાઃ ૧.૨૥

અર્થ—ભગવાનનાં સ્નેહવાણું જેઓનું મન છે; અને ભગવાનના સ્મરણથી (લીલાયુક્ત ભગવાનનાં દર્શન કરવા સાડું જેનું મન વ્યાકુલ થાય છે) આવા ઉત્તમ ગુણવાળો છતાં એની નિષ્ઠા સાધારણ પુરુષાર્થો સિદ્ધ કરવામાં હોય છે, તેથી તે મધ્યમ કહેવાય છે.

વિવેચન—એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે મર્યાદામાર્ગીય ભક્તને અવશ્ય વિગેરેમાં સાધનની અપેક્ષા છે; પુષ્ટિમાર્ગીયને નથી. પુષ્ટિમાર્ગીયની ક્રવણ વિગેરે ક્રિયા કેવળ પુરુષોત્તમના સ્નેહમાં રહેલી છે. બીજા કથાની અપેક્ષા રાખતી નથી, ત્યારે મર્યાદામાર્ગીય ૧૧ ક્રોધ કામનામાં કે પછી મોક્ષાદિક પુરુષાર્થમાં હોય છે, તે પણ સાધ-

નના જોર પ્રમાણે હોય છે. જો કે મર્યાદામકત્તને પણ ભગવત ચરિત્ર રસનું શ્રવણ પ્રેમવાળું હોય છે; હર્ષ પ્રગટ થાય છે; લીલાયુક્ત પ્રભુનાં દર્શન કરવા ઇચ્છા કરે છે; આવા ઉત્તમ શુભૌયુક્ત હોય તો તે ઉત્તમ મર્યાદામાર્ગીય જ કહેવાય, પરંતુ તેની સાથે મોક્ષાદિક વિગેરે ફળ મેળવવા સાઈં હુદ્દિ દોડે છે, તથા મધ્યમ મર્યાદા માર્ગીયની પંક્તિમાં આવે છે. તેને વારતે જુઓ ભાગવતના પાત્રને વિચાર કરીએ. પરિક્ષિત રાજાના વૈરાગ્યને પાર ન હતો, પરંતુ મારે મોક્ષ મેળવવો છે, એવી ફળની આમંક્ષાથી અને સર્વે દરકારે અને દું મરી જદા મારે સાત દિવસમાં શ્રવણ કરી લઉં. આવા કારણમર શ્રવણમાં પ્રેમ થએલ હોવાથી નિદુર, ઉદવજ્ર કરતાં ઉતરતા દરજ્યા મધ્યમ કહેવાય છે. પુષ્ટિમાર્ગીયને ભગવદ્દર્શન અને તેમની સાથે લીલાસ્વાદ ભજનાનન્દ શીવાય મોક્ષની પણ ઇચ્છા નથી. પરીક્ષિતની માફક ચરિત્ર સાબળવા અમુક પવિત્ર રચાન જ જોઈએ, એવો તેને નિયમ પણ નથી. સાક્ષાત્ તીર્થને પણ પવિત્ર કરનાર પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત છે, તેને તીર્થની શી અપેક્ષા ?

માટે ઉત્તમ અધિકારી થવામાં પ્રથમ મોકના કહેલા વિચારમાં આવગાહન કરવું. નહિ તો “મર્યાદામાર્ગીયમાં મગાજના તટપર શ્રી ભાગવતમાં તટપર થવું.” આ મહાપ્રભુનું વચન આચરવું. ॥ ૨ ॥

હવે મર્યાદામાર્ગીય અધ્યમ અધિકારી સાંભળો,

મૂલમૂ—નિઃસંદિગ્ધં કૃષ્ણતત્ત્વં સર્વં માત્રેન યો વિદુઃ ॥

તે ત્વાવેશાત્તુ વિકૃલા નિરોધાદ્વા ન ચાન્યથા ॥૩॥

પૂર્ણમાત્રેન પૂર્ણાર્યાઃ કદાચિન્ન તુ સર્વદા ॥

અન્યસક્તાસ્તુ યે કેચિદધમાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥૪॥

અર્થ:—સંદેહ વગર શ્રીકૃષ્ણના તત્ત્વને સર્વરૂપ ભ-
ગવાન્ છે, એવા ભાવવડે સમજે, અને કોઈ વખતે નિરો-
ધથી પૂર્ણ ભાવવાળા ઘણાં વિકલ થઈ જાય—પછી મનમાં કંઈ
નહિ; આવી રીતે અપૂર્ણ ભાવવાળા; પૂર્ણ ભાવથી પૂર્ણ
અર્થવાળા કોઈ વખત થઈ જાય છે. હમેશાં પૂર્ણ ભાવ-
વાળા હોતા નથી, અને કેટલાક જીવનમાં આસક્તિવાળા
હોય તે તે અધમાધિકારી છે.

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત સર્વ સિદ્ધિમણિ છે. એ વાતનું
વિસ્મરણ ન થવું જોઈએ. મર્યાદામાર્ગીય અધમપંક્તિના શ્રોતાનું
નિરૂપણ આ જો શ્લોકમાં છે. આ શ્રોતા સદેહ વગર શ્રીકૃષ્ણ પર-
માત્માને દીનબન્ધુ—પરમ કૃપાળુ, હૃદયસ્પર્શી આનંદાદારથી સાકાર,
વ્યાપક વિગેરે ધર્મોચ્ચિત્ત રવરૂપવાળા જાણે છે. સર્વ ઠેકાણે ભગવત
રવરૂપ છે એવું જાનવું બાત થાય છે; વિગેરે સર્વ ઉત્તમ કારણો પુરૂષ
હોય છે, પરંતુ કોઈ સમયમાં ભાવવાળા ને કોઈ સમયમાં ન્યુન ભાવ-
વાળા હોય છે, હમેશાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તની આકૃષ્ટ એક સરખા
રોહરસવાળા હોતા નથી. મર્યાદામાર્ગીય આ અધમ પંક્તિના શ્રો-
તાને જો ભાવના વખતે કે કંઈ ભગવાનના ઉત્તમ ગુણો સાંભળતાં
નિરોધ (રોહ રસમાં જોડાવું) થઈ જાય છે, પરંતુ તેમને હંમેશાં
તે રોહ રહેતો નથી, એ જ રોહનું સાધારણપૂર્ણ દર્શાવી આપે છે. પુષ્ટિ
માર્ગીય ભક્તનો ભાવ જોય શ્રીગંગાનો પ્રવાહ સમુદ્રમાં અવિચ્છિન્ન રીતે
વહા કરે છે, તેની રીતે રોહરસ એક સરખો અવિચ્છિન્ન ભગવાનમાં રહ્યા
કરે, એ જ તેની ઉત્તમતા છે. જુઓ ગોપીજનોનો ભાવ. તેમને
ભગવાન શીરાય કંઈ ગ્રીષ્ઠ રક્તિ હતી જ નહિ. માટે મર્યાદામાર્ગીય
કરતાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત વિવક્ષુ છે. એવું સહ જ સમજાય છે.

મર્્યાદામાર્ગીય જ્ઞાનને જ શુદ્ધ પદ આવે છે—તેથી જ્ઞાનના આવેશ આગળ બકિતનો આવે ૧ રહેતો નથી. પ્રતિમાર્ગીય એક એવો નિયમ છે કે જ્ઞાન એ સ્નેહ રસીક અને વિરહથી-વિકૃત લોકતને બાંધક છે, સદા સર્વદા એક દ્વારા રસાવેશવાળાને સ્વરૂપના જ્ઞાનનો ઉદય થવો અયોગ્ય છે. તેથી જ ગોપીજનો પણ હૃદયમાં બીરાજતા પ્રભુને પણ બોળવા અંડી પટયાં હતાં વળી શ્લોકમાં કહે છે કે અન્ધારકવ હોય છે. એટલે ધર વિગેરેમાં આસક્તિવાળા અને બોળા બકિતને સંભળાવી આશ્ચર્ય કરવા શુદ્ધોર્ન થવલું કરનારા જોતાઓને મર્્યાદામાં અધમ પંકિતમાં કહેલા છે તે યોગ્ય છે. ॥ ૪ ॥

મૂલમ્—અનન્યમનસો મત્સર્ગી રત્તમાઃ શ્રવણદિપુ ॥

દેશકાલદ્રવ્યકર્તૃમંત્રકર્મપ્રકારતઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, કર્મ, કર્તા, અને મંત્ર વિગેરેના શરૂઆતથી શ્રવણ વિગેરે બકિત કરવામાં એકાગ્ર ચિત્તવાળાઓ ઉત્તમ ગણાય છે.

[વિશેષન—બહારની જ્ઞાન દગ્ગામાં પણ જેને ભગવાન શીવાય બીજા કોઈ ભાવ નથી એવા મનવાળા જોતાઓ ઉત્તમ છે.

જેને હૃદયમાં જ્ઞાનદષ્ટિ છે તેને તો દેશ, કાલ, દ્રવ્ય વિગેરે મૂલે ભગવદ્દર્શન જ બામે છે તે તો ઉત્તમ ભગવદ્દર્શક જ છે. ૧૨મું બહારની પણ દગ્ગામાં જેને દેશ, કાલ, વિગેરેમાં ભગવાન શીવાય બીજા ભાવ નથી. આ પ્રમાણે આંતઃકરણમાં દેશકાલ, વિગેરેમાં શાસ્ત્રોથી ભગવદ્દુષ્ટિ થઈ છે. એવો શ્રવણ કરી મર્્યાદામાં ઉત્તમ ગણાય છે.

“ઈતિ શ્રીમદાચાર્યવિરચિતાનિ પંચપદ્યાનિ સમાપ્તિમગમન.”

“જ્ઞાનં ગુણાઘ સત્સ્યૈયં ચર્ત્તમાનસ્ય ચાર્ધકાઃ” (સંતિ૦)

નમઃ શ્રીકૃષ્ણાય.

શ્રીસંન્યાસનિર્ણય.

ન હિ સંન્યાસઃ સંન્યાસઃ સમ્યદન્યાસસ્તુ સ સ્મૃતઃ ।

યેન ન્યાસેન ન્યસ્તાનાં વિનિયોગો ભવેત્ પ્રમૌઃ ॥

શાસ્ત્રી. ચી. હ.

શ્રીમદ્ભગવાદગીતા પ્રબોધ નામના ગ્રંથનો ઉપક્રમ વાંચો ! તેનાથી જીવનમાં શાંતિ મળે છે. ૨૫૮ માં પઠ્યો કે શ્રીમદ્ભગવાદગીતા પ્રબોધને ત્રણ અગાઓ કરી હતી. આ ત્રણ આગાઓમાં પહેલી બે દેહ અને દેહ ત્યાગ કરવા રૂપી આગા શ્રીમદ્ભગવાદગીતા પાછા શકાય ન હતી. ત્યારે પોતે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા. તેમાં ત્રીજી સંન્યાસ ગ્રંથ કરવાની આગા થઈ.

મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે પ્રભુની પહેલી બે આગાઓનું પાલન માગધી ન થઈ શક્યું * તેથી ભગવાન અપ્રસન્ન તો નહિ થયા હોય ? ના. જો અપ્રસન્ન તો થયા હોય તો ત્રીજી આગા કરે નહિ. માટે અપ્રસન્ન તો થયા નથી. પરંતુ પહેલી બે આગાનું પાલન ન થઈ શક્યું, એ પશ્ચાત્તાપનો ત્યાગ ક્યારે થાય કે આ ત્રીજી આગાનું પાલન થાય ત્યારે જ. આ ત્રીજી આગા સંન્યાસ ગ્રંથ કરવાની છે.

* એક રીતે વિચાર કરતાં શ્રીમદ્ભગવાદગીતાને બંને આગાનું પાલન પણ શક્ય છે. ૧ પહેલી આગા દેહ ત્યાગ કરવાની છે. દેહ એટલે દાન કરવું તે દાનનો ત્યાગ કરવો એવો અર્થ છે. ભાગવતની સૂક્ષ્મ ટીકા રૂપી જે આપણને દાન કરતા હતા તેનો ત્યાગ કર્યો એટલે એ આગાનું પાલન થઈ શક્યું.

ગાટે મન્યાસનો જે વિચાર શ્રીમદ્દાપ્રભુજી આરબો છે. કેમકે મન્યાસના બહુ પ્રકાર છે. તેમાં આ કલિયુગમાં કેવો સંન્યાસ મહત્ત્વ ધરવો જોઈએ ? કયો સંન્યાસ હવે આપનારો છે ? એવું જ્યાં સુધી પોતાના બહતો સમજ્યા ન હોય ત્યાં સુધી તેઓને અનગા ત્યાગ હવે ચરી જવાનો સંભવ રહે છે. અને પશ્ચાત્તાપ પશ્ચુ યાચ કે આ સંન્યાસ ન લીધો હોય તો સાફ. માટે જ્ઞાનમાર્ગના અને બકિનમાર્ગના મન્યાસનું કેવું સ્વરૂપ છે ? તે સમજાવવા સાફ આ અંચ રચી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ પરમ કૃપા કરી છે.

વળી આ દુનિયામાં જોશો તો માત્રમ પાંચ કે કોઈ ત્રિદંડ આસી સંન્યાસી બની બગવાં પડે છે પરંતુ ધુરતુ જ્ઞાન અને જોષએ તેવાં સાધન તેઓની પાસે નહિ હોવાથી ઉવટે પશ્ચાત્તાપમાં પડે છે. આવાં દુઃખ દેવી યજ્ઞિને ન આવે એવા વિચારથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજી મન્યાસ નિર્ણય અંચ સર કરે છે.

મૂલમ્—પશ્ચાત્તાપનિવૃત્ત્યર્થ પરિત્યાગો વિચાર્યેતે

સ માર્ગદિતયે મોક્તો મક્તો જ્ઞાને વિશેષતઃ ॥૧॥

કમમાર્ગે ન કર્તવ્યઃ મુતરાં ફલિફાલતઃ ॥

અત આદૌ મક્તિમાર્ગે કર્તવ્યત્વાદ્ વિચારણા ॥૨॥

અર્થ—(કલિયુગમાં ન બની શકે એવા સંન્યાસને

ક ૨. હવે બીજી આશાનો વિચાર કરીએ. દેહ એટલે વૃદ્ધિ થવી, આ વૃદ્ધિનો ત્યાગ કરવો એવી આશાનો ભાવાર્થ છે જુઓ ત્યારે શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના અંચ લખનારા માધવમહાકવિશ્રી દેના ખરા હા તેમનાથી અંચની વૃદ્ધિ થવી હતી તે વૃદ્ધિ બંધ થઈ એટલે આ આશાનું પાલન થઈ શક્યું છે. (આ બંને અર્થ યૌગિક છે.)

ભૂલથી ગ્રહણ કરી અને) પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે, તેવી ભૂલ ન થાય એટલા સારું સંન્યાસનો વિચાર કરાય છે. આ સંન્યાસ વિશેષ કરીને ભક્તિ અને જ્ઞાન આ બે માર્ગમાં રહેલો છે. આ કલિયુગ હોવાથી કર્મમાર્ગમાં સંન્યાસ લેવો યોગ્ય નથી. અને ભક્તિમાર્ગમાં આ સંન્યાસ લેવાની વિશેષ જરૂર હોવાથી ભક્તિમાર્ગના સંન્યાસનો વિચાર કરાય છે.

વિવેચન—મંથના ઉપક્રમમાં બતાવ્યા મુજબ ન ગ્રહણ કરવા કાયદે સંન્યાસ ગ્રહણ કરી કે તો પાછળથી પસ્તાવડું પડે છે. આવો પશ્ચાત્તાપ ભક્તિમાર્ગીને ન થાય, એટલા સારું આ સંન્યાસના વિચારો સ્પષ્ટ બતાવાય છે. સંન્યાસ એટલે શું ? આહુતા મમતા-ત્મક સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો તે.

સંન્યાસ બે માર્ગમાં રહેલો છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં અને ભક્તિમાર્ગમાં, ભક્તિમાર્ગનો વિચાર કરીએ. ભક્તિમાર્ગમાં—તો જેને ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ હોય અને ભક્તિની મોટાઈ જાણવા સારું થયું વિગેરેમાં જે ભક્ત બેઠાય છે, તે ભક્તની આરંભદશા ગણાય છે. આ આરંભદશામાં સંન્યાસ એટલે લાગ લેવાનો છે. અને થયું કરતાં કરતાં આસક્તિ થાય, આસક્તિ પછી વ્યસન સુધીની સિદ્ધિ થાય. તે અવસ્થામાં તો ગોપિકાઓની માફક સર્વ ત્યાગ કરી પ્રભુ રૂપ ચર્ચ જાય છે. એટલે સિદ્ધિદશામાં પણ સંન્યાસ છે જ. એમ સ્પષ્ટ થયું.

હવે જ્ઞાન માર્ગના સંન્યાસનો વિચાર કરીએ—આ જ્ઞાન માર્ગમાં તો બપોરે બહુ જ વેરાગ્ય થાય, અને પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. અને ઠંઠ જાણવાની છાંય થાય ત્યારે જ સંન્યાસનો અધિકારી થાય

છે. માટે જ એક ભગવાનનું વચન યાદ રાખવું કે. (પૂર્ણ વૈરાગ્ય વાળો યાનનો અધિકારી છે. અને આ સંસારની કામનાવાળો હોય તે કર્મનો અધિકારી છે, અને જોને પૂર્ણ વૈરાગ્ય નથી અને સંસારમાં આસક્તિ પણ નથી, એવો ભક્તિમાર્ગનો અધિકારી છે.) કર્મ-માર્ગના અધિકારીને સંન્યાસ કરવાનો નથી. કેમકે કર્મમાં આસક્તિ હોય તેને સંન્યાસ ન જ હોય ? એટલું જ નહિ પણ ક્ષિયુગમાં તો કર્મમાર્ગમાં સંન્યાસ લેવાનો નિષેધ જ કર્યો છે. શ્રી કલ્યાણરામજી કહે છે કે-કર્મમાર્ગી અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ કરે ત્યારે તેને સંન્યાસ લેવાનો વખત જ ક્યાં રહે છે ? જો કે વસિષ્ઠ જેવા બ્રહ્મચારી પણ કર્મ કરતા અને મંન્યાસ ધર્મ પાળતા. પરંતુ હાલ એવી રીતે કર્મ માર્ગમાં સંન્યાસ લેવાનો શાસ્ત્રમાં વિચાર જ નથી. સંન્યાસ થયો ત્યારે દ્રવ્ય વિગેરે ક્યાંથી લાવે ?

આ પ્રમાણે કર્મમાર્ગમાં વૈરાગ્યવિગેરેનો અભાવ હોવાથી તેમાં સંન્યાસનો નિષેધ છે. તેથી બાકુમાર્ગ અને યાનમાર્ગ આ બે માર્ગના જ સંન્યાસનો જ વિચાર કરવાનો રહેલો.

* જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ લેનારને આ નિયમો પાલવાના છે.

(નારદ પરિબ્રાજકોપનિષદ) (ઉપદેશ ૭).

સંન્યાસીના નિયમ કેવા પ્રકારના છે એવું નારદે પુછવાથી બ્રહ્મા કહેવા લાગ્યા જે વર્ષામાં એક રથસે રહે, આદ્યમાસ એકસો કરે, એક જ રથાને ન રહે, પોતાને જતા રોકે તેના માને, નહીં ન તરે, શહે ન ચડે, રેવતા હાલવનાં દસન ન કરે, હથેલાં એક જ રથસે ના ખાય, દેવાચર્ય ન કરે, પોતાની જાત શીરાય ખીણું સર્વ ભયજી મધુકર (ભમરાના જેવી) વૃત્તિથી આહાર લાઇ, શરીરે શુક

* આજકાલ ભગવાં વૃક્ષ પડેરી કેટલાક સંન્યાસી ભક્તિમાર્ગીયોને સલાવે છે. તે સંન્યાસીને આ ધર્મોનું રમરણ કરાવવું

યમ, ખાઈ પી બેદ ના વધારવો, ધીને રૂધિરવત્ તજવું. એક ઠેકાણે અમ ખાવું એ મીસ જરોખર જાણવું. ચંદનનું લેપન એ અશુદ્ધના લેપન જરોખર જાણવું. ખારા ખાટા સ્વાદિષ્ટ પદાર્થોને અન્યથાવત્ દૂરથી તજવા, વસ્ત્રને હિન્નિષ્ટ (એકા) વાસણ જેવું જાણે; સરીરે તેલ ચોળવું એ સ્ત્રી સંગ જરોખર છે. રૂઢાને એમાંસ જરોખર જાણે, જાણીતા પીછાળવાળા દેશને અવગણના વાડી જરોખર છે; સ્ત્રી તો સંપંરત જાણે; મુવર્ણને ઝેર જરોખર જાણે; રાક્ષા સ્થલને રમશાન ભૂમી ખરેખર જાણે, રાજધાની કુંભીપાક નરક જરોખર જાણવી જોઈએ, પ્રથમચરિત તજવી, સ્વદેશ તજવો, જાણીતો દેશ તજવો. વિરમૃત પદાર્થને પુનઃ મળવાથી જેમ આનંદ થયો હોય તેમ પોતાના આત્માના આનંદનું સ્મરણ કરવું, સરીરનું અભિમાન તજવું, દેશનું વિસ્મરણ કરવું. સ્વસરીર સમ હોય તેમ તેને તજવા હાયક જાણવું, કેદમાંથી નિકળેલા ચોરની મારક પુત્રાદિક સગાનું સ્થલ તજવું, અને દૂર જઈ રહેવું, સર્વ કર્મમાંથી મુક્ત થવું, દામ; કેધ; હોણ; મોહ; મદ; આત્સંધાદિક; ને તો બાકી મુકવા, ત્રિગુણાતીત થવું, છ પ્રકારની ઉર્મા, છ પ્રકારના બાવ વિદ્યારથી ચત્ય રહેવું. સાચું બોલવું, પવિત્ર, અદ્રોહી, મામમાં એક રાત્રી, નગરમાં પાંચ રાત્રી, ક્ષેત્રમાં પાંચ રાત્રી; તીર્થમાં પાંચ રાત્રી રહેવું પણ એકજ સ્થળે સ્થાન ના જમાવવું.

શાસ્ત્રમાં--સંન્યાસના ચાર બેદ છે. કુટીયક, બહ્લક, હંસ, અને પરમહંસ, આ ચારે જાતના સંન્યાસને આઠ ગ્રાસથી વધારે અમ લેવાં અધિકાર નથી એવું ભિક્ષુકોપનિષદમાં કહ્યું છે. કુટીયકને ઊર્ધ્વતિલક કરવાનું છે. બહ્લકને ત્રિપુણ અને ઊર્ધ્વપુણ કરવાનું છે, ત્રિપુણ હંસનામુના બેદવાગાને કરવાનું છે અને પરમ હંસને તો કેવળ ભરમ જ ચોળવાની છે.

ઉપર પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ છે તે કસિમાં થવો અશક્ય છે. અને ભુવચી લેવામાં આવે તો પાછળથી પન્નાવું પડે છે, પ્રભુની સાનિધ્ય જવામાં આ સંન્યાસ ગ્રાધકરૂપ છે, એવું જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસનું સ્વરૂપ જાણવાથી સમજાતું જાય છે.

ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કેવી રીતે મદદ કરવાનો છે ? આ પ્રશ્નનું હિતર આપના સાફ શ્રી મહાપ્રભુજી ચેતે ભક્તિમાર્ગના પ્રકટ કર્તા હોવાથી, અને વિચારમાં પણ પહેલો ભક્તિમાર્ગ કહેલો હોવાથી પહેલાં ભક્તિના સંન્યાસનો વિચાર આપણે છે.

મૂલમ્—શ્રવણાદિમહત્વર્થ્યં કર્તવ્યત્વેન નેપ્યતે

સદાયસંગસાધ્યત્વાત્ સાધનાનાં ચ'રસણાત્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—શ્રવણ વિગેરે નવ પ્રકારની ભક્તિની સિદ્ધિ કરવાના વિચારથી સંન્યાસ લેવો એ યોગ્ય નથી. કેમકે શ્રવણ વિગેરે ભક્તિ વક્તા વિગેરેના સદાયથી અને કંટલાક સંગથી જની શકે એવી છે, અને તે ભક્તિ સાફ સાધનોની પણ જરૂર પડે છે, તેથી શ્રવણ વિગેરે જની શકે નહિ, માટે શ્રવણ વાસ્તે સંન્યાસ લેવાની જરૂર નથી.

વિવેચન—જ્ઞાનમાર્ગનો સંન્યાસ અને ભક્તિમાર્ગનો સંન્યાસ, આ બે સંન્યાસમાં જ્ઞાનમાર્ગનો સંન્યાસ કરવો અને પાળવો એ બહુ જ મુશ્કેલ છે, આચરી શકાતોજ નથી.

જ્યારે જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસમહત્વ કરે ત્યારે એકલા, નિસ્પૃહ-માઠના પણ સંગ વગર વેરાગ્ય મુક્ત મૂઢની માફક રહ્યું. એવો શા-અનો નિયમ છે. ધ્યન અને વેગવ્ય બે ન હોય તો સંન્યાસ સ્થિર થતો નથી. છેવટે દુઃખી થાય છે.

હવે ભક્તિમાર્ગની આરંભદશામાં તો શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ પાદમેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય; સખ્ય, અને આત્મનિવેદન. આ નવ પ્રકારની ભક્તિ દરેક પડે છે. આ પ્રમાણે મુજુમાન અને શ્રવણાદિકમાં પોતાના સરખા ભાવવાળા વડતાની જરૂર પડે છે, વડતા હોય ત્યારેજ શ્રવણ થઈ શકે, ત્યાર વિના શ્રવણ વિગેરે થાય નહિ. આ પ્રમાણે શ્રવણ વિગેરે કરવા વડતાનો મંગ કરવો પડે છે, અને સંન્યાસીને તો સંગ વગર કરવાનુંજ હતું છે. તેથી સંન્યાસમાં શ્રવણાદિક બની શકતું નથી. વળી સંન્યાસમાં કોઈપણ સાધન રાખ્યા સીવાય કરવાનું હતું છે. શ્રવણ વિગેરેમાં શ્રવણ કરેલી કથાશ્રુતને સ્થિર કરવા પુરતક પણ પામે શકતું પડે છે. અને સેવાનાં સાધનો તો રાખવાંજ પડે છે. જો સંન્યાસના નિયમ પ્રમાણે એકલા કરવામાં આવે તો એવા શ્રવણ વિગેરે કંઈ ન બને એ તો સ્વભાવિક છે. પરંતુ એકલા જ હોવાથી ભક્તિમાર્ગથી વિ.દ્વ જાતનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. જેમકે માયાવાદીઓ બ્રહ્મવાદમાંજ દુર્લ્લિ દેરની નાખે, અને ભક્તિ માર્ગના શ્રવણ વિગેરે આરંભદશામાંજ ખસેલ પડેાયાડે.

આ પ્રમાણે જૂના જૂના માર્ગવાળાના મતથી શુદ્ધ અમિત થાય છે તેથી જો સંન્યાસ લેવામાં આવે તો ભક્તિમાર્ગનું શ્રવણ સિદ્ધ થતું નથી. વળી સંન્યાસમાં પ્રણવગ્રપ કરવો, એવો નિયમ હોવાથી તેમાં જ બધો વખત ગય છે. તેથી ભક્તિમાર્ગીય શ્રવણ, કીર્તન વિગેરે કરવાનો વખત મળતો નથી. માટે શ્રવણાદિક સાઈ. સંન્યાસ મદણ કરવો યોગ્ય નથી, એમ શ્રી મહાપ્રજ્ઞાનો ખાસ મત છે. ૧૧ ૩ ૧૧

ત્રિદંડી સંન્યાસીને ચોમાસાના ચાર માસમાં એક સ્થળમાં રહેવાનું છે. તેથી સંન્યાસીથી પણ શ્રવણાદિક થઈ શકે એમ છે. છતાં તમે એમ કેમ કહો છો કે શ્રવણાદિકને સાઈ સંન્યાસ લેવો નહિ ?

આ શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—અભિમાનાદિયોગાચ તદ્દર્મેષ્વ વિરોધતઃ ॥

ગૃહાદેવોધકૃત્યેન સાધનાર્થ તથા યદિ ॥ ૪ ॥

અગ્રેપિ તાદૃશૈરેવ સંગો ભવતિ નાન્યથા ॥

સ્વયં ચ વિષયાક્રાન્તઃ પાલ્લવી સ્વાત્તુ કાલતઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ—અભિમાન થાય છે અને શ્રવણાદિક હંમેશાં એક સ્થળમાં એથી કરવાનું હોવાથી શ્રવણ વિગેરેને અને સંન્યાસના ધર્મોને પરસ્પર વિરોધ છે. વળી બગવદ્દશકિત કરવામાં ગૃહ વિગેરે બાધ કરનારાં છે, એવું સમજી સાધન કરવા સાફ ત્યાગ કરવામાં આવે તો ત્યાગ કંઈ પછી તેવા અસંભાર્ગીયો સાથે સંગ થાય છે, અને વખત બારીક હોવાથી પોતે પણ પાખંડી બને છે.

વિવેચન—સંન્યાસીને કેરી રીતે વર્તવું તેના સામાન્ય ધર્મો પહેલાં સ્ફોટમાં દેવા છે. તેમાં અણુધાર્યા સાત જ થેર બીજા માગી દાવેલા અન્તરે પણ ધોઈને ખાવું પડે છે, એટલી જાંધી નિરપેક્ષતા રાખવી એવો નિયમ છે.

આ સંન્યાસીઓ એક જ સ્થળમાં રહે તો તેઓને ઠાઠ સાથે વાદ કરવાનો અને ઠાઠ સાથે સામા સામી ઉત્તર પ્રત્યુત્તર કરવાનો સમય આવે, અને હન્દ્રિયો સ્થેમ પામે. આમ હન્દ્રિયો નિયમમાં રહેતી નથી ત્યારે “આત્મામાંજ આનંદ માનવો” એવી બગવાનની આજ્ઞાનું ઉપ્સરન કરે છે. આમ ચર્તા ઉત્તમ આત્મમમાં હું. એવું અભિમાન થાય છે, માટે સંન્યાસના ધર્મથી શ્રવણાદિક ધર્મો જુદા જ બુદ્ધિ બનના છે. હમેશાં બગવાનનું શ્રવણ-કીર્તન કરવું એવો નિયમ પાગરાં

સાઈ એ કે ઠોાણે રહેવું પડે છે. તેથી મન્યાસના ધર્મથી વિરોધ આવે છે. ભગવાને કહ્યું છે કે—एकश्चरेन्मदीमेतां निःसंगः संयतेन्द्रियः ॥ આત્મચીટ આત્મરત આત્મયાનુ સમવર્ણનઃ ॥ “સન્યાસ ધર્મ પાળનારા એ સંગ વગર, ઈન્દ્રિયો નિયમમાં રાખી, ચોતાના આત્મામાં જ હોય દરે—આત્મામાં જ પ્રીતિ રાખવી, ધૈર્યવાળો થઈ સર્વમાં સમાન દૃષ્ટિ રાખે, આ પ્રમાણે કાષ્ઠનો પણ સંગ કરવાનો નહિ કહેલો હોવાથી સન્યાસવાળાથી અવલુદ્ધિ કે કંઈ પણ બનતાં નથી. માટે પરપર વિરોધ આવે છે.

શંકા—ભક્તિ કરવા સાઈ અમારે ગૃહનો ત્યાગ કરવો છે. ગૃહમાં રહેવાથી વિધવાસક્તિ થાય છે, તેથી અમારે ગૃહ ત્યાગ કરવા માં શો બાધ છે ?

સમાધાન—વ્યસન સુધીના અધિકાર શીવાય ગૃહ ત્યાગ કરવામાં આવશે તો સાધારણ માણસોનો સંગ થશે. કેમકે અવલુ વિગેરે ભક્તિ કરવા સાઈ સંગ કરવાની તમેને ફરજ પડશે—અને અધિકાર નહિ હોવાથી તમેને જલભેદમાં બતાવવામાં આવેલા સાધારણ ભાવવાળા વક્તાનો સંગ થશે. એટલે તમારો ભાવ પણ સામા વક્તાના ભાવ કરતાં પણ ઓછો થઈ જશે, ત્યારે વધેતો શાનો ? આ પ્રમાણે જ્યારે સારો પૂર્ણ ભગવદીયોનો સંગ ન મળે ત્યારે હેવરે દુઃસંગથી વિધવામાં કુદિ પડેવારો અને અન્યમતના વિચારો મગજમાં ભરાઈ જતાં પાંખડી થવાનો પ્રસંગ આવશે, માટે ભક્તિ વિગેરે ધરમાંજ રહી કરવી, કેમકે સેા વિગેરેનાં સાધનો ધરમાં રહ્યા શીવાય મળી શકતાં નથી. માટે સેવામાં દૃઢ આમ્મહરાખી રહેવું, કે જેથી પરમાત્મા સર્વ પ્રકારનાં સેવામાં આઝી આવતાં વિધ્નોનો નાશ કરશે. ॥ ૫ ॥

કલિયુગમાં ભગવાનનાં અવલુ અને કીર્તન એવાં છે કે સર્વ દોષોને નિવૃત્ત કરનારાં છે, તેથી ગૃહત્યાગ કર્યા પછી

અવળી અને કીર્તન કહીશું તો અમેને શો બાધ છે ? આ શાંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલ્ય—વિષયાક્રાન્તદેહાનાં નાવેગઃ સર્વથા હરેઃ ।

અતોઽગ્ર સાધને ભક્તી નેવ ત્યાગઃ સુલ્લાવહઃ ॥૬॥

અર્થ—જેઓતો દેહ વિષયોથી વીંટાઈ ગયો છે, તેવા વિષય વાળાને શ્રીહરિનો આવેશ કદાપિ થતો નથી, તેથી આ કલિયુગમાં અવળી વિગેરે સાધનો કરવા સાફ ત્યાગ કરવો જોઈ કદાપિ મુખને આપતો નથી.

વિવેચન—વિચાર કરો કે ભક્તિની આરંભદશામાં ભક્તને બાપ એટલો બધો રિદર નથી હોતો કે તેને વિષયો બાધ ન કરી શકે ? જો કે વ્યસન સુધીની અવસ્થા વાળા ભક્તને તો કોઈપણ કાસ કે કર્મ બાધ કરવા સમર્થ નથી. પરંતુ આરંભદશામાં, જે દુઃસંગ થાય તો વિષયવાળા થાય છે અને અવળી કીર્તન, પણ છૂટી જાય છે. તેમ ભગવાનમાં ચિત્તપણ રહેતું નથી માટે આરંભદશામાં અવળી કીર્તન વિગેરે કરવા સાફ શુદ્ધિયાગ ન કરતાં ધરમાં રહી સત્સંગ કરવા સાફ જલભેદમાં જતાઆ પ્રમાણે કોઈ સારા વડાનો આગમ કરી સેવામાંજ તત્પર રહેવું. તત્કાલ નિરાળ સેવા સાથે અરજાદિક પણ આજી રાખવા. આ પ્રમાણેનું સર્વ ધરમાં રહે ત્યારેજ બને છે. અને તેનાથીજ ભગવાનમાં આસક્તિ અને વ્યસન સુધીની અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જ્યાં સુધી અવળી અને કીર્તન વિગેરેથી સાધન અવસ્થામાં રહેવું હોય ત્યાં સુધી ધરનો ત્યાગ કરવો નહિ. એવી શ્રી મહાપ્રભુ-જીની આજ્ઞા છે. તેમ છતાં ધર ત્યાગ કરવામાં આવશે તો સુખી નહિ થાય. ॥ ૬ ॥

શંકા—આ પ્રમાણે જ્યારે સારંગ દશામાં ધરનો ત્યાગ ન કરવો એમ કહ્યું તો ક્યારે ત્યાગ કરવો ? આ શાંકાનું સમાધાન નીચેના સ્લોકથી કરે છે.

મૂલમ્—વિરહાનુભવાર્થે તુ પરિત્યાગઃ પ્રશસ્યતે ॥

સ્વીયવંધનિવૃત્ત્યર્થે વેપઃ સોઽત્ર ન ચાન્યથા ॥૭૥

અર્થઃ—ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સાડું ત્યાગ કરવો હોયતો, તે ત્યાગ ઘણા દરજે સારો છે, આ ત્યાગ કરવામાં જે કષાય (ભગવાં) લૂગડાં વિગેરે જે વેષ રાખવો પડે છે, તે પોતાના સંબંધીઓ પુનઃ સંસારમાં આશક્તિ ન દરાવે તેટલા સાડું જ તે વેષ ધારણ કરવાનો છે. આ શીવાય બીજું પ્રયોજન નથી.

વિવેચન—ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સાડું લાગ કરવો એ ઘણું દરજે સાડું છે, વિરહના અનુભવમાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ કારણો જડી આવે છે.

૧—વિરહનો અનુભવ કરવો, ૨—વિરહ થયો હોય તે સમયનો અનુભવ કરવો. ૩—અને વિરહ થયા પછી ગોપીજનોની માફક અનુભવ કરવો.

૧—આ ત્રણમાં પહેલાનો વિચાર કરીએ. અગ્નિમાંથી જેમ તણખા જુદા પડે છે, તેવી રીતે ભગવાનમાંથી જીવો જુદા પડ્યા છે ત્યારથી આરભી ભગવાનનો વિરહ આ જીવોને છે. પરંતુ જ્યારે સેવા કરતાં કરતાં ભગવાનમાં આસક્તિ થાય છે, ત્યારે જીવને જ્ઞાન આવે છે કે મને ભગવાનનો વિરહ છે, આ વિરહનું જ્ઞાન થયું કે તેનો અનુભવ કરવા ધરતો ત્યાગ કરવો, એ ઉત્તમ છે.

૨—“વિરહના સમયનો અનુભવ કરવો.” એનો વિચાર આરંભાય છે. ભગવાને પ્રુષ્ટિપ્રુષ્ટિ પોતાના અંગમાંથી સેવાસાડું પ્રકટ કરી દે. હવે અર્ચાદાના બાળવાળા પ્રુષ્ટિ જીવોને કોઈ વખત અહંકારાદ વિચેરે

અવળ અને કીર્તન કરીશું તો આત્માને શો બાધ છે? આ શાંતાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ—ચિપયાક્રાન્તદેહાનાં નાવેનઃ સર્વથા દરંઃ ।

અનોડ્ર સાધને મક્તો નેવ ત્યાગઃ સુલાવદઃ ॥૬૧॥

અર્થ—જેઓતો દેહ વિષયોથી વીંટાઈ ગયો છે, તેવા વિપથ વાગાને શ્રીહરિનો આવેશ કદાપિ થતો નથી, તેથી આ કલિયુગમાં અવળ વિગેરે સાધનો કરવા સાફ ત્યાગ કરવો એ કદાપિ સુખને આપતો નથી.

વિવેચન—વિચાર કરો કે બક્તિની આરંભદશામાં ભક્તને બાળ એટલો બધો રિદર નથી હોતો કે તેને વિષયો બાધ ન કરી શકે? જોકે વ્યસન સુધીની અવસ્થા વાળા બક્તને તો કોઈપણ કાલ કે કર્મ બાધ કરવા સમર્થ નથી. પરંતુ આરંભદશામાં, જો દુઃસંગ બાધ તો વિષમવાળા થાય છે અને અવળ કીર્તન, પણ છૂટી જાય છે. તેમ ભગવાનમાં ચિત્તપણ રહેતું નથી માટે આરંભદશામાં અવળ કીર્તન વિગેરે કરવા સાફ યદત્યાગ ન કરતાં ધરમાં રહી સત્સંગ કરવા સાફ જનભોઈમાં જતાંબા પ્રમાણે કોઈ સારા વકતાનો આશ્રય કરી સેવામાંજ તત્પર રહેવું. તતુલ્લ ચિત્તજ સેવા સાથે અવલોકિ પણ આત્મ રાખવા. આ પ્રમાણેનું સર્વ ધરમાં રહે ત્યારેજ બને છે. અને તેનાથીજ ભગવાનમાં આસક્તિ અને વ્યસન સુધીની અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જ્યાં સુધી અવળ અને કીર્તન વિગેરેથી સાધન અવસ્થામાં રહેવું હોય ત્યાં સુધી ધરનો ત્યાગ કરવો નહિ. એવી શ્રી મહાપ્રભુ—જીની આજ્ઞા છે. તેમ છતાં ધર ત્યાગ કરવામાં આવશે તો સુખી નહિ થાય. ॥ ૬ ॥

શંકા—આ પ્રમાણે જ્યારે સારેન દશામાં ધરનો ત્યાગ ન કરવો એમ કહ્યું તો ક્યારે ત્યાગ કરવો? આ શકાનું સમાધાન નીચેના સ્લોકથી કરે છે.

ફૂલમ—વિરહાનુભવાર્થે તુ પરિત્યાગઃ પ્રશસ્યતે ॥

સ્વીયવંધનિવૃત્યર્થે વેપઃ સોઽત્ર ન ચાન્યથા ॥૭॥

અર્થઃ—ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સાઈ ત્યાગ કરવો હોયતો, તે ત્યાગ ધણા દરજે સારો છે, આ ત્યાગ કરવામાં જે કપાય (ભગવાં) લૂગડાં વિગેરે જે વેષ રાખવો પડે છે, તે પોતાના સંબંધીઓ પુનઃ સંસારમાં આશક્તિ ન દેરાવે તેટલા સાઈ જ તે વેષ ધારણ કરવાનો છે. આ શીવાય ખીણું પ્રયોજન નથી.

વિવેચન—ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સાઈ ત્યાગ કરવો એ ધણે દરજે સાઈ છે, વિરહના અનુભવમાં નીચે પ્રમાણે તથા કારણો જડી આવે છે.

૧—વિરહનો અનુભવ કરવો, ૨—વિરહ થયો હોય તે સમયનો અનુભવ કરવો. ૩—અને વિરહ થયા પછી ગોપીન્દ્રનો ની માફક અનુભવ કરવો.

૧—આ ત્રણમાં પહેલાનો વિચાર કરીએ. અગ્નિમાંથી જેમ તણખા જુદા પડે છે, તેવી રીતે ભગવાનમાંથી જીવો જુદા પડ્યા છે ત્યારથી આરંભી ભગવાનનો વિરહ આ જીવોને છે. પરંતુ જ્યારે સેવા કરતાં કરતાં ભગવાનમાં આસક્તિ થાય છે, ત્યારે જીવને બાન આવે કે મને ભગવાનનો વિરહ છે, આ વિરહનું બાન થયું કે તેનો અનુભવ કરવા ધરતો ત્યાગ કરવો, એ ઉત્તમ છે.

૨—“વિરહના સમયનો અનુભવ કરવો.” એનો વિચાર આરંભાય છે. ભગવાને પ્રુષ્ઠિસૃષ્ઠિ પોતાના અંગમાંથી સેવાસાઈ પ્રકટ કરી દે. હવે સ્વાદાના ભાગવાળા પ્રુષ્ઠિ જીવોને કોઈ વખત અહંકારાદ વિગેરે

યાપ તે તેને સાફ ચાપ વિગેરેથી ભગવાન પોતાનો વિયોગ કરાવે છે. ત્યારે તેનો અહંકાર ઉતરી જાય છે. જ્યારે ભગવાનને એમ ઈચ્છે યાપ કે અધુકા જીવને મારે વિયોગ મટાડવો છે. ત્યારે ભગવાન યોગ માયા વડે તેને વિરહ કૃત્ત્વ કરીને પોતાના સ્વરૂપદર્શનનું અન્તર્ધાન કરે છે, ત્યારે આ ભક્ત વિદ્વૃક્ષ થઈ જાય છે અને શ્રીકૃષ્ણને અર્પે તક્ષણે છે. આવી અવસ્થામાં ભીતર અને બહાર બાપીને રહેવા ભગવાનને પ્રકટ થઈ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

આવી વિઃકાપસ્યા સાફ ધરતો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે.

૩—હવે વિરહ પછી અનુભવ થાય છે, તે તો ગોપિકાઓને થયો હતો. દાખલા તરીકે “એક નિર્ધન માણસ હોય તેને ધન માર્તું હોય અને તે પાછું જતું રહે, ત્યારે તેનું ચિત્ત જેમ ધનચિંતામાં જ વળગેલું રહે, તેવી રીતે હે ગોપિકાઓ! તમોને દર્શન આપી જે હું અન્તર્ધાન થઈ ગયો તેનું દારણ એ જ કે તમારૂં ચિત્ત મારામાં જ દહ થાય અને વિરહના અનુભવથી તમારું પ્રારબ્ધકર્મ નાશ પામે, હે ગોપીજનો! તમે મારે માટે લોહ-વેદ અને સર્ગાવહાસનો પણ ત્યાગ કર્યો છે. તેથી હું પરોક્ષ રીતે તમારૂં ભજન કરવા સાફ અન્તર્ધાન થયો હતો.” આમ ભગવાન કહે છે.

આવી રીતે જેમ ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સાફ ગોપી-જનોએ સ્વજન, ધર, વિગેરેનો ત્યાગ કર્યો હતો તેવી રીતે ભગવાનના વિરહનો અનુભવ કરવા સાફ ધરનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે.

શંકા—આ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગનો ત્યાગ સમજાવ્યો, પરંતુ યાનમાર્ગના સંન્યાસીની આફક ભગવાં લૂમણ વિગેરે વેષ ધારણ કરવાનું કશું નહિ, એનું દારણ શું?

સમાધાન—એક રીતે વિચાર કરતાં ભક્તિમાર્ગના ભક્તને ભગવાં લૂમણ, દંડ ધારણ વિગેરે વેષ સમજાવી જાહેર નથી. કેમકે

જેના ભક્તને જ્યારે ભગવાનનો વિરહ થાય છે ત્યારે ઘર વિગેરેમાંથી આસક્તિ છોડી ભગવાનમાં જ આસક્તિ રાખે છે. તેથી તેને કોઈ ઉપર આસક્તિ થતી જ નથી એવી રીતે ભક્તિવાંધનમાં કહ્યું છે.

તેમ છતાં પણ સ્ત્રી, પુત્ર, કે કોઈ સંબંધી પોતાના ભાવને નાશ કરવા તૈયાર થાય. અને પુનઃ સંસારમાં આસક્તિ કરે, વિગેરે અનેક કરકતો કરે ત્યારેજ કંઈ એવો વેષ ધારણ કરવો પડે. અને કોઈ કરકત કરનાર ન હોય તો વેષ ધારણ કરવાની જરૂર નથી. ॥૭॥

હવે આ નીચેના શ્લોકમાં પુષ્ટિમાર્ગીય ત્યાગ અને મર્યાદામાર્ગીય ત્યાગ કાણે કાણે કર્યો છે તે જણાવે છે.

મૂલમ્—કૌંઢિન્યો ગોપિકાઃ પ્રોક્તા શુરવઃ સાધનં ચ તત્ ॥

ભાવો ભાવનયા સિદ્ધઃ સાધનં નાન્યદિપ્યતે ॥૮॥

અર્થ—કૌંઢિન્ય ઋષી અને સ્ત્રીગોપીજનો, આ બંને અત્યુક્તે મર્યાદામાર્ગના અને પુષ્ટિમાર્ગના ત્યાગ સંબંધી શુરવો છે. તેમ તેમણે જે સાધન કરેલાં છે તે જ સાધન અહણુ કરવાં અર્થાત્ ભાવના વડે જ ભાવ સિદ્ધ થાય છે તે જ ભાવરૂપી સાધન અહણુ કરવું, બીજું સાધન અહણુ કરવું નહિ.

વિવેચન—મયા શ્લોકોમાં જે ત્યાગ કરવાનો કહ્યો છે, તેવો ભાગ કરનારા કૌંઢિન્ય ઋષિ અને ગોપીજનો આ ત્યાગના અધિપતિ છે એવું વધુન કરે છે. કૌંઢિન્ય આપ્યાન એવું છે કે કૌંઢિન્યે અનન્તજનો દોરો લીધો હતો. તે દોરો અગ્નિમાં પડવાથી બળી ગયો. એટલે તેમને દરિના ચક્ર અને ધન, દ્રવ્ય, વગરના ચયા. આવી અવરયામાં વૈરાગ્યવાળા થઈને તે અનન્તજનો દર્શન કરવા તેમને ખોળવા

સારૂં ધરને ત્યાગ કરી બહાર નીકળી પડ્યા. તે પોતે ખાતા નથી, પીતા નથી, અને તેમનું ધ્યાન કરીને તેમનો જપ કરવા લાગ્યા, અને તેમનો વિરહ યતાં વડ, આંખા, પશુ, હરિષ્ઠ વગેરેને પૂજવા લાગ્યા કે તમે અનન્તજી જોવા છે? બધાં પાસેથી “અમે જોવા નથી” એવો જવાબ મળતાં પોતે અહુળ બ્યાહુળ થઈ ગયા, નિસાસો નાંખી પૃથ્વી ઉપર પડ્યા. અને હે અનન્ત! હે અનન્ત! એમ વિરહના ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા. ત્યારે ભગવાન પોતે જુદાજુદાથનું રૂપ લઈ આવીને દેહેવા લાગ્યા કે ત્યાસો જતાવું. આમ હાથ ઝીલી તેમને પાતાકર્મા લઈ ગયા અને પોતાના આત્માનું દર્શન કરાવ્યું, ત્યારે અનન્તજીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. અને ભગવાને પ્રસન્ન થઈને તેમને વરદાન આપ્યાં.

આ દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી સાર લેવાનો કે આ ઠોડિયે ધર વિગેરેનો ત્યાગ કર્યો તેમાં તેમને ભગવા લગડાં કે દંડ વિગેરે કંઈપણ ધારણ કરવું પડ્યું ન હતું. તેમ વિરહદશામાં ભગવાનનું ધ્યાન કરવાથી સાક્ષાતકાર થયો હતો. તેમ આ ત્યાગ કરવામાં તેમને કોઈ પ્રકારની વિધિ પણ કરવી પડી ન હતી.

વળી જુઓ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાય ગોપીજનોને હતો. આ શુદ્ધ સંન્યાસનું અરેખકું માન તે ગોપીજનોને જ થયે છે, ભગવાનમાં આસક્તિ યતાં જ તેઓએ ધર-ધન-દ્રવ્ય-પૂત્ર-પતિ વિગેરે સર્વનો ત્યાગ કરી દીધો હતો. ભગવાન શીવાય લૌકિકમાં તેમને માન પણ ન હતું. આવી ત્યાગ અવસ્થાવાળા ગોપીજનો સાથે રાસ ક્રીડા પણ કરી. અને રાસમાં ગોપીજનોને મદ થયેલો જોઈને પોતે અન્તર્ધાન થઈ ગયા, પછી ગોપીજનોને વિરહનો પાર ન રહ્યો ત્યારે પોતે પ્રકટ થયા, અને ગોપીજનોને દેહેવા લાગ્યા કે, જેમ ધન વગરનાને ધન મળે, અને તે

ધન નાશ પામે, ત્યારે તેનું ચિત્ત જોમ ધનની ચિન્તામાં જ વળેલું
જેડે છે. તેવી રીતે મારે માટે લોક, વેદ, અને સંબંધીઓનો ત્યાગ
કરી આવેલાં હો ગોપીજનો! તમારી ચિત્તવૃત્તિ મારામાં જ રહે તેટલા
સાફ હું અન્તર્ધાન થયો હતો, તમે મને બહુજ પ્રિય છો.

મારી રીતે ગોપીજનોનો ત્યાગ ભગવાને વખાણ્યો છે. આ
ત્યાગમાં તેમણે ભગવાંવચ્ચ કે કંઈપણ વેપ રાખ્યો ન હતો, તેમ છતાં
તેમને અસાધારણ ઉત્તમોત્તમ પૂર્ણાનન્દ રસયુક્ત દલ મળ્યું હતું.

આ પ્રમાણે દૌડિન્ય ઋષિ મર્યાદામાર્ગનો ત્યાગ કરવામાં અધિ-
પતિ છે. અને શ્રીગોપીજનો શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય ત્યાગના શુરુ છે, શુરુ
કહેવાનો અભિપ્રાય કંઈ ગોપીજનો શ્રીરસિક જોકુલેશની માફક
પ્રદલસંબંધ મંત્રનો ઉપદેશ આપનાર નથી. પરંતુ તેમણે કરેલો
વિરહભાવ, ભગવાનમાં પૂર્ણભાવ, અને તેમણે વિરહમાં કરેલાં આચ-
રણ, અને આ સર્વ સિદ્ધ થવા સાફ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય કરેલો ત્યાગ
આ ત્યાગનું પ્રથમ માન તે ગોપીજનોને જ ધટે છે, તેથી તે શુરુ
છે. માટે તેમના જેવાં આચરણ-વિરહ-અને તેમના જેવો ત્યાગ
કરી રસિક શ્રીકૃષ્ણના રસારવાદને મેળવવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તનાં મન
જે દહી પણ તલસે છે, એજ ગોપીજનોનું શુરુપણું બતાવી આપે છે,
દૌડિન્ય મર્યાદામાં રહેલા હોવાથી તેમનો વિરહભાવ અને અનંતજને
ખોળવા સાર કરેલો ત્યાગ એ કંઈક પુષ્ટિત્યાગને સમાન લાગે છે.
તેથી તેમને તે મર્યાદાના ત્યાગના શુરુ આલેખ્યા છે.

વિરહ દશામાં જે ગોપીજનોને અને કૌંડિન્યને વિકલપણું
(પ્રભુવેલણ) અને બુદ્ધિની અસ્થિરતા થઈ હતી, તે ઉત્તમફલને
આપનાર છે. માટે તે પ્રાકૃત નથી એમ નીચેના શ્લોકથી કહે છે.

મૂલમ્—વિકલ્પત્તં તથાસ્વાસ્થ્યં પ્રકૃતિઃ પ્રાકૃતં ન હિ ॥

જ્ઞાને ગુણાથ તસ્યૈવં વર્તમાનસ્ય વાઘકાઃ ॥૧૨॥

અર્થ—જ્યારે પ્રભુનો વિરહ થાય છે ત્યારે ઘેલા-પણું અને બુદ્ધિની અસ્થિરતા થઈ જાય છે, જે વિરહનો સ્વભાવ જ છે. મારે જે શરીરના વિકારથી ઘેલા થઈ જાય છે એમ ન માનવું. આવા વિરહવાળા બકતને ભગવાન તો સર્વ ઠેકાણે રહ્યા છે, એવું જ્ઞાન થવું તે અને ભગવાનના શુભે ખાધ કરનાર છે.

વિવેચન—ગોપીજનોને જ્યારે ભગવાનનો વિરહ થયો ત્યારે તે જોમ ઘેલાં બની ગયાં હોય એમ તેઓ વૃક્ષને અને પથુ-જેવા અગ્નિ-અવાચક વસ્તુઓને પણ ભગવાનની ભાળ પૂજવા માફ મંડી પડ્યા હતાં. આ ઘેલાપણું તે વિરહનો સ્વભાવ છે. અને પરમ શ્વ પુત્ર છે, આ ઘેલાપણું રસિક શ્રીકૃષ્ણના પૂર્ણાનંદ રસના સ્વાદને અગ્નાડનાઈ છે તો પછી તેને સાધારણ સામાન્ય ઘેણાપણું કેમ કહી શકાય ? આ વિરહઘેણાની અવરથા ગાત્રીઅવરથા કરતાં શતધા શ્રેષ્ઠ પદ ધરાવે છે.

આવા વિરહવાળા બકતને એવું જ્ઞાન ન થવું જોઈએ. કે ભગવાનનો સર્વમાં રહેલા છે. તો મારે જોગવા છા સાફ પડે ? કેમકે આવું જ્ઞાન થાય તો તેને વિરહથી થએલી ભગવાન મેળવવાની લીમતા કમી થઈ જાય છે.

શુદ્ધાદૈતનો તો સિદ્ધાન્ત એવો છે કે સર્વ જગતમાં જુમવાન બ્રાહ્મી જ રહેલા છે. પરંતુ લોકકામાં રહેલો અસિ જોમ અપમાં નથી આવતો, પણ અસિપ્રાયે જોડી લીધેલા લોકકાના અમિથી પાક

વિગેરે સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે તેવી રીતે સર્વમાં વ્યાપ્ત થઈ રહેલા પ્રભુ બ્યારે આધિદૈવિક બુદ્ધિરહિત બુદ્ધિસ્વરૂપાવસ્થામાં રસપ્રચુર,, ગોપીજનના હૃદયમાં રહેલા દિગ્ગજ પ્રભુ પ્રકટ થાય, ત્યારે જ સુખ-કારી થઈ પડે છે. માટે સર્વમાં વ્યાપક થઈ પ્રભુ રહેલા છે, એવું જ્ઞાન આ વિરહી ભક્તને ન થવું જોઈએ એ દરે ૨૫૪ થયું.

વળી ભગવાનના ગુણોનું સ્મરણ આ ભગવાનના વિરહવાળા ભક્તને થતું નથી. વિરહથી પ્રભુના સ્મરણ શીવાય બીજી સ્મરણ શક્તિ તો રહેતી નથી. ગુણુગાનથી વિરહની શાન્તિ થઈ જાય છે. બ્યારે ભગવાન મથુરાજી ગયા ત્યારે ગોપીજનોએ ભગવાનના ગુણુગાનથી વિરહશોક ત્યાગ કર્યો હતો. માટે ગુણોનું સ્મરણ કરવાથી વિરહાવસ્થા શાન્તિ પામતાં જ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકટ્ય કરવાની તીવ્ર લાક્ષણિકતા થઈ હોય તે શાન્ત પામે છે, અને ઉત્તમ લીલાસ્વાદમાં હાની થાય છે, માટે આ દૃષ્ટિપ વિરહમાં ઉપર કહેલા એ પ્રકારના જ્ઞાન થાય તે બાધરૂપ છે. ॥ ૫ ॥

જ્ઞાન માર્ગમાં ફેલની પ્રાપ્તિમાં વિલંબ થાય છે. અને ન્યૂન ફેલ મળે છે. વળી બહિર્ભાગમાં તો તુરત ફેલ પ્રાપ્ત થાય છે. અને ઉત્તમોત્તમ ફેલ મળે છે. તેનું કારણ શું ? એનો જવાબ નીચેના શ્લોકથી આપે છે—

મલમ્—સત્યલોકે સ્થિતિર્જ્ઞાનાત્ સંન્યાસેન વિશેષિતાત્ ॥

ભાવના સાધનં યત્ર ફલં ચાપિ તથા ભવેન્ ॥ ૧૦ ॥

—તાદૃશઃસત્યલોકાદૌ તિષ્ઠંત્યેવ ન સંશયઃ ॥

• વહિષ્તેત્પ્રકટ સ્વાત્મા વહિવત્પવિશેષદિ ॥ ૧૧ ॥

તદૈવ સકલો વન્ધો નાશમેતિ ન ચાન્યથા ॥

અર્થ—મયાદામાર્ગના સંન્યાસથી જે જ્ઞાન વધ્યું હોય તેનાથી તો સત્ય લોક સુધી જ જવાય છે, તેમાં જ સ્થિતિ થાય છે, અને જેમને જાવના રૂપી ઉત્તમ સાધન છે તેમને કલ્પ પણ ઉત્તમ જ મળે છે. ॥ ૧૦ ॥ જ્ઞાનમાર્ગના સંન્યાસીઓ સત્યલોકમાં રહે છે એ નિશ્ચય છે, અને ભક્તિમાર્ગમાં તો જેમ કાષ્ટમાં અગ્નિ રહેલો છે, તે જ્યારે મથન કરે ત્યારે બહાર પ્રકટ થઈને કાષ્ટને પણ અગ્નિરૂપ કરી દે, તેવી રીતે સર્વ ઠેકાણે બ્યાપીને રહેલા ભગવાન બહાર પ્રકટ થઈને પાછા ભીતર પ્રવેશ કરે, ॥ ૧૧ ॥ ત્યારે જ સર્વ બંધનાશ થઈ જાય, ત્યારે શોવાય બંધનાશ થતો નથી.

વિવેચન—જ્ઞાનમાર્ગીવ સંન્યાસ લેનારની ગતિ તો બ્રહ્મલોક સુધી છે. ભક્તિમાર્ગીયની ગતિ શ્રીપુરુષોત્તમ રૂપી ઉત્તમ ક્ષેત્રે આપનારી છે. મયાદામાર્ગના ફક્ત સંન્યાસી કહે છે કે—

वेदान्तविज्ञानमुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः श्रुद्धसत्त्वाः ॥
ते ब्रह्मलोके तु परांतकाले परामृतात् परिमुच्यन्ति सर्वे ॥

અર્થ—“વેદાન્તના ઉત્તમ જ્ઞાનથી જેઓએ અર્થનો નિશ્ચય કરેલો છે. અને સંન્યાસ યોગથી શુદ્ધ અન્તઃકરણવાળા થએલા માની સંન્યાસીઓ બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. અને જ્યારે બ્રહ્માણને ગોણ થાય છે. ત્યારે આ સંન્યાસીનો આત્મલોક મોક્ષ થાય છે.” આ પ્રમાણે તૈત્તરીય શ્રુતિમાં જ્ઞાનવાળાની સત્ય લોક સુધીગતિ કહેલી છે. અને જ્ઞાન તે મનની સ્થિતતા શીવાય રહી શકતું નથી. માટે જ્ઞાનમાર્ગમાં મનની સ્થિતતાની ખાસ જરૂર છે. ભક્તિ માર્ગમાં વિરહાવસ્થા શુદ્ધરૂપ હોવાથી વિરહમાં જ્ઞાન પણ દંડાઈ જાય છે. અને મનની

અસ્થિરતા થઇ જાય છે, અને પૂર્ણ વિરહરસ પ્રકટ થાય છે, ત્યારે ક્ષરણ રસાત્મકપૂર્ણ પુરોષોત્તમ પ્રકટ થાય છે, માટે અકિનમાર્ગમાં ગાન માગ કરતાં ફલ ઉત્તમ છે. અકિનમાર્ગમાં ભાવ રૂપી સાધન જ ઉત્તમ છે તો તેનું ફલ પણ ઉત્તમ જ હોય એમાં શી નવાઈ ?

આવી રીતે સત્યજ્ઞેક મુધીજ્ઞ ગાની રિયતિ કરે છે. અને ગાન મેળવવામાં જેવું સાધન હોય તેવું જ ફલ મળે છે, માટે આ ગાન માર્ગમાં ફલ મેળવવામાં વિલંબ થાય છે. અને ગાનીને ગાનાભિમાન હોવાથી સત્યજ્ઞેક મુધી જ તેની રિયતિ થાય છે.

અકિનમાર્ગમાં ઠોઠ સાધનની જરૂર નથી, ભાવ એજ સાધન છે. આધ્યાધિક ત્રીજ ભાવ થતાં પ્રભુ પ્રાપ્તિમાં કંઈ પણ વિલંબ થતોજ નથી. આ વિષય સમજાય તેટલાં સાફ સ્થેકમાં એક દૃષ્ટાન્ત આપું છે કે-જેમ લાકડામાં અગ્નિ જોડાઈને છુપે રહેલો છે, એમ જાણીએ છીએ તેથી કંઈ રંધાતું નથી કે કંઈ ઉપયોગ થતો નથી. પરંતુ જ્યારે તેજ લાકડાને સામા સામી મંથન કરીએ ત્યારે (અરણીના) લાકડાનો અગ્નિ બહાર પ્રકટ થઈને પાછો લાકડામાં જોડાય છે (પેસે છે) ત્યારે લાકડાને અગ્નિરૂપ બનાવી દે છે. તેથી રીતે પરમાત્મા પુરોષોત્તમ સર્વ કંઈએ વ્યાપીને રહ્યા છે, એવું સમજીને એવી રહેવાથી કંઈ શ્રીપુરોષોત્તમની પ્રાપ્તિરૂપી કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. પરંતુ ઉપર દેવા મુજબ ભગવાનની વિરહભાવનાથી પરમાત્માને મળવાની ઇચ્છા બહુજ પ્રકટ થઈ જાય, ગોપીજનોની માફક વિકસળની જાય, ત્યારે અને, શ્રી કૃષ્ણ ! જે પ્રભાણે હૃદયાર દરી ખોળતા મંડી પડે છે. આ પ્રભાણે લાકડાને મથન કરીએ તેમ આ ત્રીજ વિરહરૂપી મથનથી જ્યારે અન્તઃકરણમાં રહેલા પરમાત્મા બહાર પ્રકટ થઈને પાછો દેહ, ઇન્દ્રિય, મન, અપુરુષ વગેરેમાં અને જ્ઞાનમાં જ્ઞાનરૂપે પ્રવેશ કરી દે છે, ત્યારે અલૌકિક આનંદ રૂપ દેહની પ્રાપ્તિ આ બક્ષતને થાય છે.

પૂર્વ પ્રયોગમ સાથે યથેચ લીલાસ્વાદ તે ભોગને છે તથા છે
 કૃષ્ણના ઉપયોગમ રસનેા અનુભવ કરે છે, માટે ભક્તિમાર્ગી અ
 ઉત્તમ રસ જાનીના લય રૂપ સાધારણ રસની જોડે સરખાવું, એ
 અયોગ્ય છે. તેથી વિરહના તીવ્રભાવથી સિદ્ધ થએલું રસ ઉપર
 ઉત્તમ છે એ સિદ્ધાન્ત જૂઠાનો ન જોઈએ. ॥ ૧૦-૧૧.

લગવાનના ગુણો-વિરહી લગને જીવન રાખવામાં
 સાધનરૂપ થાય છે, એમ કહે છે

મૂલમ-ગુણાસ્તુ સંગરાહિત્યાજીવનાર્થ મવન્તિ હિ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—પ્રભુનો સંગ યદામાં વિહાન થયેલો હોય
 ત્યેવા વિરહી અવસ્થાવાળાઓને લગતાનું સિવાય જીવન
 રહી શકતું નથી. તે જીવન ટકાવી રાખવા રાગ લગવાનના
 ગુણો ઉપયોગી થઈ પડે છે.

વિવેચન—શ્રીમદ્દાપજીએ કહેલા સેવાના પ્રકાર પ્રમાણે

એવા રત્ના કર્તા પ્રેમ વધી પ્રભુમાં આસક્તિ થાય છે. આસક્તિ
 પછી પ્રભુપ્રેમનો પાર ન રહેવાથી પ્રભુમાં વ્યસન થાય છે. આ
 પ્રમાણે જ્યારે ભક્તને પ્રભુનું વ્યસન લાગે છે; ત્યારે ભક્તને પ્રભુ
 સાથે રમણ કરવાની અને પ્રભુના પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા પ્રગટે
 છે, ત્યારે પ્રભુના પૂર્વ વિરહવાળા અવસ્થામાં તેને નિર્ણય રહેતી નથી.
 પ્રભુને મેગવવા ઘેરો બની જાય છે. વિરહના તાવથી જીવન પણ
 ટકાવવા અસમર્થ થાય છે. આથી અવસ્થામાં હોય તેમ છતાં પણ
 પ્રભુનો સંબંધ દવામાં વર લાગે તો જીવન પણ જીવ રહેવા સંભવ
 થાય છે, તેથી આ જીવન ટકી રહે તેટલા માટે ભગવાનના સાંભળ
 આવતા ગુણોને પુનઃબોલી જીવન ધારણ કરી રાખે છે. કેમકે પરમ
 જીવન સંસ્કાર પૂર્વ પ્રયોગમના ગુણો શ્રીકૃષ્ણપ્રેમની મારફત રસ

વાળા જ છે, માટે જ તે અલૌકિક રસવાળા લાગતા ભગવાનના ગુણો વિરહથી તપી ગયેલા ભક્તને જીવન ધારણ કરવામાં ઉપયોગી થાય છે. ભાગવતમાં ગોપીજનો પણ એવું જ કહે છે કે “તવ કયામૃતં તત્તજીવન” હે ભગવાન ! તમારી કયા (ગુણગાન) રૂપી અમૃતનું પાન તમારા વિરહથી તપી ગયેલા ભક્તને જીવન ધારણ કરવામાં સહાયવાળું થાય છે. જેમ તમારામાં ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, હોએરા ગુણો રહ્યા છે અને પરમાનન્દ દ્વનને આપે છે. તેવી રીતે તમારું ગુણગાન ■ ગુણો વાળું છે અને પરમાનન્દ દ્વન આપે છે.

આ પ્રમાણે ગોપીજનોના વચનથી જ સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાનના ગુણો વિરહથી તપી ગયેલા ભક્તને જીવન ધારણ કરવામાં સહાયવાળા થાય છે માટે જ્ઞાન કરતા ભગવદ્ગુણગાન જ આ વિરહાવસ્થાવાળાને વિશેષ ઉપયોગી છે. ॥ ૧૨ ॥

શંકા-ભગવાન સર્વ રીતે સર્વ કરવા સમર્થ છે ત્યારે ભગવાન પોતાના ભક્તને આ વિરહમાંથી શાન્ત કેમ નથી કરતા ? એનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્-ભગવાન ફલરૂપત્વાનાત્ર બાધક દૈવ્યતે ॥

• સ્વાસ્થ્યવાસ્ય ન કર્તવ્યં દયાહુર્ન વિરુદ્ધયતે ॥ ૧૩ ॥

અર્થ:-ભગવાન દૃઢ છે. તેથી તેમના દર્શન થાય તેવા ભક્તિમાર્ગમાં બાધરૂપ વર્તતા કથી, તીવ્ર વિરહ થાય ત્યારે જ ભગવાન દર્શન આપે છે તો ભગવાન આ વિરહદશા શાન્ત કરી સ્વસ્થ કરે તો ભક્તને ઉત્તમ ફલ પ્રાપ્ત થતું અટકે, માટે દયાળુ ભગવાન ભક્તને સ્વસ્થતા કરી ઉત્તમ ફલમાં વિરુદ્ધ થતા નથી.

• વિવેચન-આ શ્લોકનું રહસ્ય મૂઠ છે. શ્રીગોકુવનાથજી આ

સ્નેહક્રમું રહસ્ય જાણાવતાં કહે છે કે, “ રસિક ધીકૃષ્ણ આ માર્ગના ફલરૂપ છે, આ ફલ મેળવવામાં પૂર્ણ ભાવની જરૂર હોય છે, આ ભાવ એવો હોય છે કે તે જ્યારે બહુ વધે છે ત્યારે પ્રભુને વિરહ ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેથી વિરહક્રમેય થાય છે, અને ક્રમેય થતાં ભગવાન પ્રકટ દર્શન આપે છે ” ત્યારે જો આવા વિરહક્રમેયને જ સ્થાન્ત કરી દે તો પછી તેને પ્રભુ મેળવવાની આર્તિ (કૃપા) હંકાઇ જાય તો પ્રભુપ્રાપ્તિરૂપી ઉત્તમ ફલ મળતું નથી. તેથીજ દયાળુ પરા-માત્મા વિરહથી ઘેસા બની ગયેલાં ભક્તના વિરહક્રમેયને દૂર કરતાં નથી. દૂર કરે તો તેની કૃપા પ્રકટ થઇને સ્થાન્ત થઈ જાય તો પોતે જ તેના શ્લભાં આડા આવ્યા કહેવાય ! માટે આ વિરહક્રમેય તે ભક્તને બૂધાય છે. જે દૂધલુરૂપ હોય તે તો ભગવાન નિવારણ કરવા સમર્થ છે. માટે ભક્તના આગ્રહ ઉપર આધાર રાખી તેના ફલમાં વિઘ્ન કરતાં નથી.

નારદજી પૂર્વજન્મમાં દાસીના પુત્ર હતા, તે વખતે તેમની મા ગુન્જરી ગાય પછી ભગવાનને મેળવવા ચલન કર્યો ત્યારે નારદજીને એક વખત દર્શન આપી અન્તર્ધાન થઇ ગયા. તેથી નારદજી શરીરથી બેજાન-વાસાઈ વળગ્યા. ત્યારે આકાશવાણીથી કહ્યું કે “ આ જન્મમાં હું મ-ળનાર નથી. બીજા જન્મમાં તમે મારા પાર્શ્વે થશો. ” આ પ્રમાણે નારદજી દાસીપુત્ર હોવાથી તેમનું અન્તઃકરણ શુદ્ધ ન હતું, તેથી આ જન્મમાં તેમને ઉત્તમ ફળ આપવાની કૃપા ન હોવાથી ભગવાને તેના વિરહમાં વચનથી સ્થાન્ત કરી. ”

આ ઉપરથી સમજવાનું કે જોને ફલ આપવા કૃપા ન હોય તેના વિરહમાં વિશેષ કરે છે. પરંતુ ગોપીજનોની આફક જોને ફલ આપવા કૃપા હોય તો તેના પ્રારબ્ધકર્મ પ્રુપ્ત અને પાપનો સંપ થવા સાફ તેના વિરહલાપમાં શક્તિ કરે છે. ગોપીજનોને પણ ભગવાને કૃપા

હું કે તમારો ભાવ મારામાં રિધર થાય તેટલા સારું હું અન્તર્ધાન
થઈ ગયો હતો, માટે વિરહાવસ્થાજ બગવાન મેળવવામાં કારણરૂપ
હોવાથી બગવાન આ બંધનના વિરહનાપને શાન્ત કરતા નથી ૧૩
આ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસના સાધન અને ફલનો
વિચાર કર્યો હવે આ ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ તે ,
શાન્તાથી થાય છે, તેના વિચાર કરે છે.

મૂલમ્—દુર્લભોયં પરિત્યાગઃ પ્રેમ્ણા સિદ્ધયતિ નાન્યથા ॥

જ્ઞાનમાર્ગે તુ સંન્યાસો દ્વિવિધોઽપિ વિચારિતઃ ॥ ૧૪ ॥

જ્ઞાનાર્થમુત્તરાદ્ધસ્ય સિદ્ધિર્જન્મશતૈઃ પરમ્ ॥

અર્થ—આ ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ બહુ જ દુર્લભ
છે. કેમકે તે પ્રેમથી જ સિદ્ધ થાય છે. પ્રેમ સિવાય સિદ્ધ
થતો જ નથી. જ્ઞાનમાર્ગનો સંન્યાસ બે પ્રકારનો કહ્યો છે.
એક વિવિધિયા સંન્યાસ અને બીજો વિદ્વત્સંન્યાસ, આમાં
જ્ઞાનને માટે અને છેલ્લું અંગ સિદ્ધ થાય તેટલા સારું મળે
છે તે પણ સેંકડો જન્મ પછી તેની સિદ્ધિ થાય છે, તુરત
સિદ્ધિ થતી નથી.

ત્રિવેચન—આપણે પહેલાં નારદજીના પૂર્વજન્મના દાખલાથી
દર્શાવી ગયા કે જે શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય હોતા નથી, તેમને દેવમાં
વિલંબ થાય છે અને શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય હોય ■ તેને દેવમાં વિલંબ
થતો નથી, પરંતુ શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગીય તામ કરવો એ મહાકષ્ટથી બની
શકે એવો છે, પણ પ્રજુપ્રેમથી તે સુલભ છે. તપ, હોમ વિગેરે અનેક
સાધનો મર્યાદામાં બતાવ્યાં છે, પરંતુ પુષ્ટિમાગના સંન્યાસમાં કંઈ
સાધન બતાવ્યું નથી; કારણ કે દેવલ પ્રજુમાં પ્રેમ, અને પ્રેમથી

આ કલિયુગમાં જ્ઞાનમાર્ગનો સંન્યાસ લે તો પાછળથી પરતાવું પડે છે, અને જ્ઞાનમાં સાધન નહિ મળવાથી હવટે પાખંડી પશુ થાય છે, અને બ્રહ્મ થાય છે. આ કલિયુગના દોષો એવા બળવાન છે કે ચિત્તશુદ્ધિ થતી નથી, તેથી જ્ઞાન મેળવવામાં બહુ જ દરકાર થાય છે. તેમ છતાં દેખાડેથી સંન્યાસ લઈ લે તો પાછળથી પરતાવું પડે છે, માટે આ કલિયુગમાં ભગવાં ભૂમડાં વિગેરે વેપ કારણ કરનારો જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ લેવો ન જોઈએ, એવો શાસ્ત્રનો નિયમ છે. આ પ્રમાણે કર્મમાર્ગમાં તો સંન્યાસ લેવાની મના પહેલાં દહી ગયા. જ્ઞાનમાર્ગના નિયમ પ્રમાણે પણ ઉપર કહેવા મુજબ જ્ઞાન સિદ્ધ થતું નથી તેમાં પણ સંન્યાસ લેવાથી પરતાવાય છે, ભક્તિમાર્ગમાં તો અવશ્ય અને કીર્તન વિગેરે કરવા સાફ અને સેવાનાં સાધનો મળી આવે તેટલા સાફ ખાસ ધરમાં રહેવાની જરૂર છે. તેથી સંગ વગર ક્યાં જ કરવાનો જ્ઞાનમાર્ગીય સંન્યાસ લેવો બહુતને પાસવતો નથી. આ પ્રમાણે કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિ આમ ત્રણ પ્રકારના જે મુખ્ય માર્ગો છે. તે ત્રણેમાં પણ વિધિ સંન્યાસ લેવાની મના છે, માટે સંન્યાસ કરવો તો ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કરવો જે સંન્યાસનું ખરેખર જ્ઞાન મોખીજનોને ધરે છે તેવો સંન્યાસ ઉત્તમ છે.

સર્વથી ઉત્તમ પુષ્ટિમાર્ગના ભક્તને તો હમેશાં ત્યાગ જ રહેશે છે. સ્ત્રી પુત્ર, ગૃહ દેહ અને વ્યાપ્તિ વિગેરે સર્વ વસ્તુ ભગવાનને સોંપી દીધી છે, એવા ભક્તને ભગવાં પહેરી વેપ કારણ કરી બીજા સંન્યાસની શી જરૂર છે? વળી જ્યારે આ ભક્તને પ્રભુમાં વ્યસન થાય ત્યારે તેને કાંઈ શિવાય જીવનું બાન જ રહેતું નથી તો પછી કોઈ પાખંડીપ સામાન્ય સંન્યાસ લેવાની શી જરૂર છે? માટે ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કરવો જો હજાર દરજ્જે શ્રેષ્ઠ છે.

શંકા—તમે ગયા શ્લોકમાં જ્ઞાનમાર્ગનો સંન્યાસ કરવાથી, પાછળથી પરતાવું પડે છે એવું સાબીત કરી ગયા તે કથુબ છે, પરંતુ

ભક્તિમાર્ગના સંન્યાસમાં પણ જ્ઞાનમાર્ગના સંન્યાસની મા-
દક દોષો આવશે તો તેનું શું કરશો? અ. શંકાનું સમાધાન
નીચેના શ્લોકથી કરે છે.

મૂલપૂ-ભક્તિમાર્ગેઽપિ ચેદ્દોષસ્તદા કિં કાર્યમુચ્યતે ॥ ૧૭ ॥

અત્રારંભે ન નાશઃ સ્યાત્ દૃષ્ટાન્તસ્યાપ્યભાવતઃ ।

સ્વાસ્થ્યહેતોઃ પરિત્યાગાદ્વાધઃ કેનાસ્ય સંભવેત્ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં તો પ્રભુમાં પ્રેમ થયા પછી ત્યાગ
કરવામાં આવે છે, તેથી તેનો નાશ થતો નથી તેમ ભ-
ક્તિમાર્ગનો ત્યાગ કરી કોઈનો નાશ થયો છે, એવો દાખલો
પણ મળતો નથી. અ. ભક્તિમાર્ગીયને પ્રભુનો વિરહ હો-
વાથી તેને ચિત્ત સ્વસ્થ પણ હોતું નથી. તો પછી તેને
બંધ તો કયાંથી જ થાય ?

વિવેચન—ભક્તિમાર્ગમાં જે ત્યાગ કરવામાં આવે છે તે ત્યાગને
કનિષ્ઠગતા દોષો બંધ કરી શકતા નથી કેમકે આ ભક્તિ પ્રભુને સાઈ
જે સર્વ ત્યાગ કરે છે. અને પ્રભુમાં તેનો પ્રેમ મહુ જ હોવાથી તેને
દેશકાલ વિગેરે કોઈ પણ પ્રકારના દોષો બાધ કરી શકતા નથી.
નારદજીના પૂર્વજન્મમાં વિચાર કરીએ તો તેમણે ભક્તિમાર્ગમાં આરંભ
દેશમાં જ ત્યાગ કર્યો હતો. તે વખતે જોકે તેમના અન્તઃકરણના
મત્તો ધોવાયા ન હતા તોપણ તેમને નાશ થયો ન હતો. આવી રીતે
ભક્તિમાર્ગના ત્યાગનો આરંભ કરનારનો નાશ થતો નથી એવું દૃષ્ટા-
ન્ત મળે છે, પરંતુ ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ કરનારાનો નાશ થયો છે એવો
દાખલો કોઈ કોઈએ સાંભળવામાં આવ્યો નથી. જ્ઞાનમાર્ગનો ત્યાગ
કરનાર ત્યાગ કરતી વખતે પદ્મ (મહાદેવ) હોતો નથી. ભક્તિમાં

તો ત્યાગનો આરંભ કરનાર બહુ અલૌકિક ભગવાનના પ્રેમવાળો હોવાથી તે અત્યંત પક્ષ યજ્ઞેનો હોય છે. વળી પ્રજુમાંજ તેનો પ્રેમ હોવાથી તેને દુઃસંગ ચલાનો પ્રસંગ આવતો જ નથી. તેથી તેનો નાશ થતો નથી. ભરતજીએ મર્યાદામાર્ગનો ત્યાગ કર્યો હતો તેમાં તેમને હરણુ વિગેરે જાતિમાં અવતાર લેવો પડ્યો હતો, વિગેરે દુઃખ થયા હતાં. છેવટે પ્રજુપદ પામ્યા. પરંતુ પ્રજુમાં જ પ્રેમવાળા અને બક્તિમાર્ગીય ત્યાગ કરનારા ભક્તનો કંઈ નાશ થયો છે એવો દાખલો જડી આવતો નથી. વળી આ બકતે તો સ્વરચતા (સ્થિરતા) નાં સર્વ કારણો છોડી પ્રજુ વાસ્તે વિકલ (ધેલો)બની ગયેલો હોવાથી દુઃસંગ કે અજના દોષો વિગેરે કાષ્ટપણુ તેને બાધ કરી શકતા નથી. કારણ કે તે પોતાના સ્વરૂપમાં જ રહી પ્રજુમાં જ લીન થઈ ગયેલો હોય છે. માટે મર્યાદા માર્ગીય સંન્યાસવાળાની મારફત બક્તિમાર્ગના સંન્યાસ કરનારને કાંઈ પણ બાધ થતો નથી. ૧૮

આવી રીતે બક્તિમાર્ગીય ત્યાગનો બાધ કેઈપણુ કરતું નથી તેમ ભગવાન પણ બાધ કરતા નથી, એવું કહે છે.

મૂલમ્—હરિરત્ન ન શક્નોતિ કર્તુ વાઘાં કુતોપરે ॥

અન્યથા માતરો ઘાલાન્ન સ્તન્યૈઃ પુપ્તુઃ ક્વચિત્ ॥૧૯॥

અર્થ—આ બક્તિમાર્ગીય ત્યાગ કરનારાને ભગવાન પણ અડચણ કરી શકતા નથી તો પછી બીજા દેશ કાલ, વિગેરે સાધારણો તો ક્યાંથીજ બાધ કરી શકે ? ભગવાન જ્યારે પોતાના ભક્તોને બાધ કરે તો તે જોગ મા પણ પોતાના બાલકોને રતનપાન કરાવી ઉછેર નહિ, એવું યાય-યયું કહેવાય.

વિવેચન—સર્વ દુઃખોને હરણ કરનાર હોવાથી ભગવાન હારિ કહેવાય છે. આ ભગવાને સેવા સાફ દેવી સૃષ્ટિ શ્રીઅંગમાંથી પ્રકટ કરી છે, આ દેવી જીવો આત્મા રહ્યાં પ્રભુને અર્પણ કરીને તેમની સેવા, તેમના જ શુભનું ગાન, તેમને જ સુખ થાય તેવી લાકસા અને તેમનામાં જ પ્રેમવાગા હોય છે. આવા સમર્પણ કરેલા જીવોએ કરેલા ત્યાગમાં જે પ્રતિબંધો (અડચણો) આવે છે તે પોતે નાશ કરે છે. તો પછી પોતે તેમાં અડચણ કેમ કરી શકે ? કેમકે જેમ બાળકને ઉત્પન્ન કરનારી માતાઓ બાળકને સ્તનપાન કરાવી (ધરારાવી) હોય છે તે રક્ષણ પણ કરે છે, તે કંઈ પોતાની પ્રજાને નાશ કરનારી થતી નથી, તેમ કાયામાંથી દેવી સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરી, અને શ્રીમદ્દા-ચાર્યે રૂપે પુષ્ટિમાર્ગને પ્રકટ કરનારા તેમ રક્ષણ કરનારા પણ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ જ છે. તે પોતે કદાપિ પણ પોતાના આ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રેમથી થયેલા વાકતાના ત્યાગમાં બાધ કરવા ઇચ્છા કરે નહિ, તો પછી સામાન્ય દેશ, કાલ, વિગેરેના હલકા દોષો શું બાધ કરવા સમર્થ થઈ શકે ? કદાપિ નહિ. માટે ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કરવો એ જ યોગ્ય છે. એમ શાસ્ત્રોનો પોશર છે.

ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે ભગવાન પોતાની સૃષ્ટિમાં બાધ કરતા નથી. અને બીજા દેશ, કાલ, વિગેરે પણ બાધ કરી શકતાં નથી પરંતુ બધાને મોહ કરવા સુકેલી માયા ભાકતમાર્ગને મોહ કેમ નહિ કરે ? આ શંકાનું સમાધાન કરે છે.

મૂલમ્—જ્ઞાનિનામપિ વાક્યેન ન ભક્તં મોહયિષ્યતિ ।

આત્મપદઃ પ્રિયશ્ચાપિ કિમર્થં મોહયિષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

અર્થઃ—માર્કંડેય પુરાણમાં કહે છે કે “માયા જ્ઞાની

ઓને પણ મોહ કરે છે.” પરંતુ બકિતવાળાને પણ મોહ કરશે નહિ. કારણ ભગવાન આત્માને આપનાર છે અને પ્રિય છે. (તેમ ભગવાનને શરણે ગયેલા જીવને ભગવાન કેમ મોહ કરાવશે ?)

વિવેચન—માર્કેડેય પુરાણમાં કહ્યું છે કે “જ્ઞાતિજ્ઞામપિ ચે-
તાંતિ દેવો ભગવતો દિ સા, યલાદાકૃત્ય મોહાય મદામાયા
મયચ્છતિ” “જીવજ્ઞાતી ભગવાનની શક્તિ માયાદેવી જ્ઞાનીનાં મનને
બળાકારે ખેંચી મોહ કરે છે” આ પ્રમાણે માયા દેવી જ્ઞાનીને મોહ
કરવા સમર્થ થાય છે. પણ જ્ઞાની કરતાં ઉત્તમ ભક્ત, કે જે ભગવા-
નને બહુ વહાલા છે, તેમને આ માયા કંઈ પણ મોહ કરી શકતી
નથી. ગીતાશ્રમાં ભગવાને કહ્યું છે કે “મારી માયાને કાંઈપણ તરવા
શક્તિમાન નથી. પરંતુ જેઓ મારે શરણ આવે છે તેઓ આ મા-
યાને તરી ભય છે.” આ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગના નિયમ પ્રમાણે ત્યાગ
કરીને પ્રભુને શરણે ગયેલા, તેમ આત્મા પણ પ્રભુને અર્પણ કરી દી-
ધેલો હોવાથી બહુ ભગવાનને બહુ વહાલા છે. અને આ ભક્તના
હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે, બકાને વશ થઈ રહે છે, તે પછી ભ-
ગવાનની શક્તિ માયા વશ થઈ રહે, એ યોગ્ય જ કહેવાય. વળી
આ ભક્તની આશક્તિ પ્રભુ સિવાય બીજા પદાર્થમાં હોતી નથી, તેથી
ભગવાનને તે ભક્ત પ્રિય હોવાથી સ્વરૂપનંદ આપવા સાર માયો
અને અર્પણમાર્ગના ધર્મો બાધ ન કરી શકે તેટલા સાર ચારે તરફથી
તેનું રક્ષણ કરે છે. દાખલા તરીકે ગોપીજનોને વિરહતાપ મટાડવા
સાર ઉદવજ્ર એ યાનોપદેશ થયો, પરંતુ ભગવાને સ્વરૂપનંદથી તેમનું
રક્ષણ કરેલું હોવાથી તેમના તે જાનધર્મો વિરહતાપ આગળ ટકી
શક્યા નહિ, ત્યારે ઉદવજ્ર આ ગોપીજનોનો ભગવાનમાં જ વર્ગરેનો

પ્રેમ જોઈને પોતે કહેવા લાગ્યા કે “આ વ્રજભંડોના ચરણરંજને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. જેમણે હરિકથાથી ગાએલું ગીત તથા શુવનને પણ પવિત્ર કરે છે ” આ પ્રમાણે તેમનાં વખાણ કર્યાં છે. માટે આ દ્વાનંત ઉપરથી સમજવાનું કે જે ભગવાનને શરણે ગએલા છે તેમને ભગવાનનું રક્ષણ હોવાથી ખાયા વિગેરે કાષ્ટપણ ત્યાગમાં બાધ કરી શકતું નથી.

હવે બે શ્લોકથી ઉપસંહાર કરે છે.

મૂલમ્—તસ્માદુક્તપ્રકારેણ પરિત્યાગો વિધીયતામ્ ।

અન્યથા ભ્રમ્યતે સ્વાર્થાદિતિ મે નિશ્ચિતા મતિઃ ॥૨૧॥

इति कृष्णप्रसादेन बल्लभेन विनिश्चितम् ।

संन्यासवरणं भक्तावन्यथा पतितो भवेत् ॥ २२ ॥

અર્થે—માટે ઉપર કહેલા ભક્તિમાર્ગના પ્રકારથી ત્યાગ કરવો—જે આ પ્રમાણે ત્યાગ કરવામાં નહિ આવે તો સ્વાર્થમાંથી બ્રહ્મ થાય છે. ને પાછળથી પરતાય છે. એવો મારો ચોક્કસ મત છે ॥૨૧॥ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ પરામાત્માની કૃપાથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ નિશ્ચય કર્યો કે સંન્યાસ કરવો તો ભક્તિમાર્ગીય કરવો જીજ્ઞે સંન્યાસ કરવાથી બ્રહ્મ થાય છે—પાપી બને છે.

વિવેચન—આ અર્થમાં ભક્તિમાર્ગીય શીવાયના જીજ્ઞે સંન્યાસોનું નિષ્પણ કર્યું છે. તે સધળા દોષવાળા હોવાથી તે સંન્યાસનું બ્રહ્મ કરવું નહિ અને કરશે તો પાછળથી પરતાવું પડશે. અને ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ ખાસ કરીને કરવો. કેમકે ભગવાનમાં ભાવ થાય તો દુરંત ભગવાન જે તે ભક્તની લોક અને વેદમાંથી મતિ છોડાવી

દે છે, એટલે સ્વાર્થાવેશ જ ત્યાગ થઈ જાય છે, અને ભગવાને પણ ઉદ્ધવજીને આગ્રહ કરી છે કે પોતાના અનુષ્ઠાનાં, રહેલા રહેકને છોડી દઈ મારામાં જ મન પરોવીને (વિરહનો અનુભવ કરવા સાર) ધરને ત્યાગ કરવો-આ પ્રમાણે ગૌતમીજનોની મારફત વિરહનો અનુભવ કરવા સારું જો ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ કે જેમાં વેપની જરૂર નથી તે સંન્યાસ લેવો, જો આ સંન્યાસ લેવામાં નહિ આવે તો ખરેખર પુરુષાર્થની સિદ્ધિ, લીલા સ્વાદ કંઈ યનાર નથી. એવી મારી મતિ છે એવું શ્રીમદ્વાપ્તજી કહે છે.

આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ કૃપાથી પ્રજુને વહાલા હોવાથી શ્રીરક્ષમ નામ વાળા શ્રીઆચાર્યજીએ નિશ્ચય કરીને જ આ સંન્યાસનો નિર્ણય કરેલો છે. માટે આ અંથમાં કહેવા સુગત્વ લાગ કરવો.

શ્રીભગવાને શ્રી આચાર્યજીને ત્રીજી આગ્રહ સંન્યાસ લેવાની આપી હતી, તેથી પોતે વિધિ પ્રમાણે સંન્યાસ મહત્ત્વ કરી કાશીમાં પધાર્યા ત્યાં એક માસ સુધી અનશન (ખાવું નહિ તે) વ્રત કર્યું. આઠ દિવસ મૌન રાખ્યું તેથી દેહત્યાગની અને દેહત્યાગની જે બે આગ્રહો હતી તે બે પક્ષ વ્રત કર્યાથી સિદ્ધ થઈ, દેહ અને દેશનો ત્યાગ કર્યો. ત્યાર બાદ અપાદ સુદ-૨ ને દીવસે પોતે આસુરવ્યામોહ કર્યો.

॥ इति श्रीमदाचार्यविरचितः संन्यासनिर्णयः समाप्तः ॥

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ निरोधलक्षणम्* ॥

નિજન ઉપર કૃપાવંત શ્રીમદ્ભક્તમાયાર્થજ્ઞને પ્રમાણ કરીને
નેઓશીનો આ દાસ (શ્રીપુરુષોત્તમજ્ઞ)
નિરોધલક્ષણ અન્યનો વિચાર કરે છે.

શ્રીમદ્ભક્તમાયાર્થજ્ઞ સંન્યાસનિર્ણય અન્યમાં ભક્તિમાર્ગિય
ત્યાગ પ્રભુના વિરહના અનુભવને માટે કર્તવ્ય છે એમ સૂચવે છે;
કૌંડિન્ય ઋષિ અને શ્રીગોપિકાઓ એ બે ગુરુ છે એમ કહે છે;
બન્નેના સમય અને શ્લોક શ્લોક છે એમ બોધ કરે છે, અને તે
પરથી અધિકારીઓને ભેદ સૂચવે છે; એ ભક્તિમાર્ગિય ત્યાગ માત્ર
પ્રેમથી જ સિદ્ધ થાય છે એમ આજ્ઞા કરે છે, એ પ્રેમનું સાધન
શું, એમ આકાંક્ષા યતાં આજ્ઞા કરે છે કે ભાવનાથી સિદ્ધ થયેલો
ભાવ જ માત્ર સાધન છે; અને ભાવભાવનાથી વિલક્ષણ (ઉચ્ચ)
અધિકાર પ્રાપ્ત યતાં પ્રભુના શુભગાનજ વિરહજીવન ટકાવી રાખે છે
એમ આજ્ઞા કરે છે.

ત્યાં એમ આકાંક્ષા થાય છે કે કેવા અધિકારીને કેવી ભાવ-
નાથી ઉત્પન્ન થયેલો કેવા પ્રકારનો ભાવ સાધનરૂપે ઉપયોગી થઈ
પડે છે ? વળી પ્રભુના શુભો પશુ ત્યાં બાધક કહેલા છતાં કેવા અધિ-
કારમાં કેવા પ્રકારે જીવન ટકાવી રાખવામાં સાધનમૂલ થઈ પડે છે ?
એમ પશુ આકાંક્ષા થાય છે, વળી ભક્તિવર્ધિની અન્યમાં શ્રીમદ્-

* આ અનુસંધાન શ્રીપુરુષોત્તમજ્ઞન દીક્ષને આધારે છે.

સમાચાર્યશ્રીએ આગા કરી છે કે જે બકતને બકિતને બીજામાવ દંડ થયે હોય અને જે બગવાને આગા કરેલી અને આપે નિચારેલી રીતિએ બગાડ કરતો હોય એવા બકતે બકિતની પ્રશસ્તિને માટે ગૃહ-ત્યાગ કરીને શ્રવણ કીર્તનરૂપ સાધન કરતાં; જેનો બીજામાવ દંડ ન થયે. હોય તેણે તો ધરમાં રહીને પૂજા શ્રવણ વગેરે કરીને પ્રશ્નનું બજાવ કરવું, અને એમ કરતાં કરતાં પ્રશ્ન તરફ સ્નેહ આસક્તિ અને વ્યસન થાય ત્યારે તે કૃતાર્થ થાય એમ દર્શ્યું. આગળ જતાં ત્યાગ કરવા વગેરેની આપસ્યકતા બતાવી. ત્યાં પણ બકિતશસ્ત્રિનું સ્વરૂપ શું બકિતની વૃદ્ધિ થઈ છે એમ કેમ માલમ પડે, એમ આકાંક્ષા થાય છે, અને સેવાકૃતિવિષયકમાં આગા કરી કે જે આદ્ય હલ (અસાદિક સામર્થ્ય) પ્રાપ્ત થાય નહિ તે સેવા આધિદેવિકી થઈ શકતી નથી, તેથી જ હલ પ્રાપ્ત થઈ નથી એમ સમજવું. ત્યાં પણ એમ આકાંક્ષા થાય છે કે સેવા આધિદેવિકી કેમ થાય ?

એ પ્રશ્નને ઉપર દહેસા અર્થેમાં આ સર્વે આકાંક્ષાઓ ઉપજ થાય છે તે પૂર્ણ કરવાને આશ એમ બોધ કરે છે કે જેની રીતે બગવાન અવતાર દશામાં બકતને દર્શન થાય એવા શુણ્ણીયાઓ(વડે પ્રપંચની વિશ્વૃત્તિ કરાવી પોતામાં આસક્તિ કરાવી નિરોધ ધીમે ધીમે ક્રમવાર કરાવે છે અને જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે તેમ હાલ અનવતાર દશામાં જ્યારે પોને ભૂતલપર પ્રકટ બિરાજતા નથી ત્યારે પણ શ્રવણ કીર્તન વગેરેથી અનુભવમાં આવે એવી શુણ્ણીયાઓ વડેજ ધીમે ધીમે ક્રમવાર નિરોધ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે; માટે ત્યાગપૂર્વક શ્રવણથી ઉપજ થતી બાવનાથી ભજતા બકતે, તેમજ ત્યાગપૂર્વક, કીર્તનથી ભજતા બકતે, તેમ જ ધરમાં રહીને સેવાપૂજા વગેરેથી ભજતા બકતે સર્વેએ પોતપોતાના અધિકાર પ્ર-

માણે ભક્તિની વૃદ્ધિરૂપ ઉપર દહેલો નિરોધ પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન કર્યા કરવો.

તેમાં પણ જે ભક્ત ત્યાગપૂર્વક શ્રવણથી ઉત્પન્ન થતી ભાવનાથી ભજતો હોય તેણે પોતાપર પ્રભુની કેટલી કૃપા થઈ તેની પરીક્ષા કરવી, (પોતાના મનમાં વિચારથી સમજવું), પ્રભુના શુભગાન માવા, પોતાની અવસ્થાની પરીક્ષા કરવી, એટલે પોતે કેટલે દરજ્જે પહોંચ્યો છે તેનો મન સાથે વિચાર કરવો, અને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પોતાના મનમાં પ્રભુપરત્વે ઉત્પન્ન થતા મનોરથોપરથી પોતાના નિરોધની ઉત્પત્તિ ક્યાં સુધી થઈ તેનો વિચાર કરવો.

જે ભક્ત કીર્તનવડે પ્રભુનું ભજન કરતો હોય તેણે કીર્તનથી પોતાને અનુભવમાં આવતા સુખવિશેષથી પોતામા ભક્તિની વૃદ્ધિ કેટલી થઈ તેની પરીક્ષા કરવી, અને પ્રભુકૃપા પોતાપર કેટલી થઈ તેનો વિચાર કરવો.

જે ભક્ત ઘરમાં રહી પ્રભુનું ભજન કરતો હોય તેણે પોતે જે સેવા કરે છે તે આધિદેવિથી પર્યંત પહોંચે તે માટે અવશ્ય કીર્તન ધ્યાન નિરંતર કર્યા કરવા.

આ સર્વનો ઉપદેશ કરવાને આપ નિરોધસક્ષણુ અન્યનો આરંભ કરે છે. કોઈને એમ શંકા થાય કે આ નિરોધસક્ષણુ અન્ય સંન્યાસનિર્જીવ વગેરે ખીજા અન્યોના શેષ-અંગરૂપ છે એમ ધારવાનું શું કારણ છે ? જેમ ખીજા અન્યો એક એકથી સ્વતન્ત્ર છે તેમ આ અન્ય પણ સ્વતન્ત્ર છે એમ શા માટે ન માનવું ?

આ શંકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે આ અન્યમાં અન્ય કરવાની પ્રતિજ્ઞા નથી, તેથી કોઈપણ કારણને લીધે આ અન્ય કયો એમ તો આપણે માનવું પડશે; વળી સંન્યાસનિર્જીવમાં કહેલી ભાવના વગેરેનું સ્વરૂપ શું એમ આકાંક્ષા થાય છે, તેમ જ પ્રભુના શુભગાન જીવનના હેતુરૂપ થઈ પડે છે તે કયે પ્રકારે

યાય છે, એમ આકાંક્ષા યાય છે, તેમજ ભક્તિવાર્ધનીમાં કહેલા ભક્તિવૃદ્ધિ પદમાં ભક્તિવૃદ્ધિનું સ્વરૂપ શું એમ આકાંક્ષા યાય છે, તેમજ સેવાદ્વલવિવરણમાં કહેલા અનાધિદેવિકી પદમાં સેવા આધિદેવિકી કેમ યાય એમ આકાંક્ષા યાય છે—તેમજ આ નિરોધલક્ષણ અન્યમાં શ્રીવસોદા 'વમેરેને ચયલા દુઃખની આશંસા શુભકીર્તન વગેરેનું જે વર્ણન છે તે અકસ્માત એટલે પ્રયોજન વગરનું થઈ પડે છે, માટે એ સર્વે શા માટે કહ્યું એમ આકાંક્ષા યાય છે, માટે આ નિરોધલક્ષણ અન્ય ઉપર લખેલા સંન્યાસનિર્ણય, ભક્તિવાર્ધની અને સેવાદ્વલવિવરણ અન્યોમાં ઉત્પન્ન થતી આકાંક્ષાઓ પૂર્ણ કરે છે તેથી, અને આ અન્યમાં દયાહુતવ વગેરે શબ્દો છે તેનું વિશેષ જ્ઞાન કરાવે છે અને તે તે અન્યોમાંના અપ્રમેયનું પણ વિશેષ જ્ઞાન કરાવે છે તેથી, આ અન્ય સંન્યાસનિર્ણય વગેરે અંધોના શેષભૂત છે એમ નિયમ યાય છે.

કહાવિત કાષ્ટ કહે કે ભક્તિવાર્ધનીમાં કહેલા કાષ્ટ પણ શબ્દનું વિશેષ જ્ઞાન નિરોધલક્ષણમાં થતું નથી, માટે ભક્તિવાર્ધનીના શેષ તરીકે નિરોધલક્ષણ નથી, તો તે જરોખર નથી, કેમકે સંન્યાસાનર્ણયના પ્રમેયમાં જ ભક્તિવાર્ધનીનું પ્રમેય આવી જાય છે.

પરસ્પર આકાંક્ષા પૂરાતી હોવાથી જ શ્રીહરિરાયજીએ પણ 'શ્રીપૃથ્વરસવિક્ષિપ્ત' એ પાંચ શ્લોકો જે કે સ્વદત્ત જ્યુષ્ઠ છે તો પણ જલસેદના અંગભૂત ગણેલા છે. તેથી એ પ્રભાચે અંગરૂપ ગણવામાં અને એકવાક્યતાનો અંગીકાર કરવામાં મંછપણ બાધક નથી; તેથી આ નિરોધલક્ષણ અન્યનું સંન્યાસનિર્ણય ભક્તિ-

અપ્રમેય એટલે અન્યમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરેલું હોય તે વિષય.

વર્ધિની અને સેવાકુલવિવરણના સ્વરૂપે વ્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે.

સંન્યાસનિર્ણયમાં તિલ્ક કહે છે કે ત્યાગી ભક્તને ભાવના માત્રથી સિદ્ધ થયેલા ભાવ જ સાધનરૂપ છે, ત્યાગીઓમાં પ્રથમ અધિકારીએ કરેલા ત્યાગ પ્રણામી વિરહના અનુભવને માટે જ હોય છે. અને વિરહ એ પ્રાકટ્યના તિરોભાવથી થયેલા દુઃખરૂપ છે, એવા (વિરહી) અધિકારીને શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્તિ હોવાથી ધરમાં રહેલા મનુષ્યો બાધક અને અનાત્મરૂપ (પોતાની સાથે સંબંધવિનાના) ભાસે છે, તેથી પ્રપંચની કાંઈક વિસ્મૃતિ થઈ ભગવાનમાં આસક્તિ થાય છે, અને પછી વ્યસન થાય છે, ત્યારે ભગવાનના શુણ્ણ અને લાલાતું પ્રાધાન્ય છુટી જઈ ભગવાનના સ્વરૂપમાં આસક્તિ થાય છે, અને ભગવાનના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ નહિ હોવાથી દીનતા થાય છે, ભગવાનનો પ્રાકૃર્ભાવ તો જન્મપરકરણમાં કલાપ્રભાણે ભક્તના દુઃખથી જ થાય છે એવું જ્ઞાન હોવાથી દુઃખની ધ્રુજા ઉત્પન્ન થાય છે, એવું દુઃખ અતિથય થાય તેજ ભક્તિની વૃદ્ધિરૂપ છે, ક્રમકે તે સ્થિતિમાં પ્રપંચની વિસ્મૃતિ અને ભગવાનમાં આસક્તિ અધિક થાય છે. તેથી ઉપર કહેલા દુઃખની ધ્રુજા અને તેની ભાવના એ આવા નિરોધનું કાર્ય-લક્ષણ+ સમજવું.

પ્રથમ પ્રશ્નોકમાં એવા નિરોધનાં કાર્યલક્ષણનું વર્ણન કરવામાં આવે છે:—

+ લક્ષણ એટલે વ્યાખ્યા, definition લક્ષણ બે પ્રકારનાં હોય છે, સ્વરૂપલક્ષણ અને કાર્યલક્ષણ. નિરોધનું સ્વરૂપ સમજાવે તે સ્વરૂપલક્ષણ, અને નિરોધમાં થતાં અનુભવો તથા પરિણામોનું વર્ણન જેમાં હોય તે નિરોધનું કાર્યલક્ષણ. દસમસ્કન્ધના શ્રીસુખોદિનીગ્રંથમાં નિરોધનાં સ્વરૂપલક્ષણ વિસ્તારથી સમજાવ્યાં છે. જ્યો અંચમાં નિરોધનાં કાર્યલક્ષણનાં વર્ણન કરવામાં આવ્યાં છે.

મૂલમ-યદ્ દુઃખં યદ્દોદાયા નન્દાદીનાં ચ ગોકુલે ॥

ગોપિકાનાં તુ યદ્ દુઃખં તદ્ દુઃખં સ્યાન્મમ કવિત્ ॥?॥

શ્લોકાર્થ-ગોકુલમાં શ્રીયચોદાશને અને શ્રી નન્દરાયજી વગેરેને (અને તેમના 'સગ્ગ'ધવાળાં બીજાઓને પણ પરમ ક્ષણે આપવાની ઇચ્છાવાળા પ્રભુએ) જે દુઃખ આપ્યું છે, પુનઃ (તેથી પણ ઉત્કૃષ્ટ) જે દુઃખ શ્રીગોપીજનોને આપ્યું છે તે દુઃખ મને ઠોઠક ઠેકાણે થાયો.

વિવેચન-આ શ્લોકમાં શ્રીચોદાશ શ્રીનન્દ તથા શ્રીગોપીકાઓ એ ત્રણના દુઃખનું વર્ણન કરેલું છે. તેથી જુદા જુદા તથા પ્રકારના 'ભાવનું' સૂચન કર્યું છે. 'વળી' શ્લોકમાં ત્રણ 'ચ' છે. 'ચ' એટલે 'અને'; તેથી 'અને બીજા પણ દુઃખી-બક્તો' એવો અર્થ થાય છે. તેથી ઉપર કહેલા ત્રણ પ્રકારના ભાવવાળા બક્તોના જેવા ભાવવાળા ક્ષેત્ર વગેરેથી દુઃખી સમય, કોઈથી દુઃખી સમય, તથા અજાનથી દુઃખી થયલા બક્તોનું પણ આ શ્લોકમાં સૂચન કર્યું છે એમ સમજવું. જેમ 'પ્રાકટ્ય સમયમાં' ક્ષેત્ર વગેરે અસુર હતા, તેમ હાલમાં પણ બીજા અસુરો ધણા હોય છે, તેમ કાલ તથા અજાન પણ હોય છે, 'કવચિત્' સખા ક્ષેત્રોમાં ઉક્તો છે, સેનો 'અર્થ' ઠોઠક સ્થલમાં એમ થાય છે. ઠોઠ ખાસ નિશ્ચિત સ્થલ નથી કર્યું, તેથી-ભગવદ્ભાવવાળા જુદા જુદા દેશોમાં પર્યટનનું સૂચન થાય છે, તેથી એવા અધિકારીનું ત્યાગી પડ્યું જણાઈ આવે છે. એમ આગળ પણ સમજી લેવું.

'પ્રાકટ્ય સમયમાં' સ્માત્ 'એટલે 'જાણી' એ આશાસયક છે.

*આશાસયકી વખતેલિ સુત પ્રમાણે આશાસક ઉચ્ચમ હોય ત્યારે 'વિધિ' વપરાય, પણ સામાન્ય રીતે 'શ્લોકમાં' ઉપસર્ગ વિના પણ વિધિ વપરાય છે, જેમકે 'જોડિયલ્લ આવ-તો સાઈ કાર્ય થાય.'

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ એમ થાય છે કે જે ભક્તો પ્રભુના રૂપ-
લભાવમાં આસક્ત છે, જે ભક્તો પ્રભુના કિયોરમાત્રમાં આસક્ત છે,
તથા જે ભક્તો પ્રોઢ ભાવમાં આસક્ત છે, તે સર્વેનું દુઃખ જોઈને તે
દુઃખનું નિવારણ કરવાને તેરા તેરા જાણ, કિયોર તથા પ્રોઢ રૂપથી
ભગવાન તે તે ભાવને અનુમાર સુખ આપવાને પ્રકટ થાય છે, માટે
ભગવાનના પ્રકટ થવામાં એવું દુઃખ જ સાધનરૂપ છે. તેથી એના
ભક્તના હૃદયમાં એવા દુઃખની ઇચ્છા કૃત્વ કરનાર પ્રપંચવિન્યૂત-
પૂર્વક ભગવદાસક્તિરૂપ નિરોધ સેજ શ્રીકૃષ્ણને રિરે વ્યવનનું ફવ.
તેથી એવા દુઃખની ઇચ્છારૂપ નિરોધ એજ ત્યાગી ભક્તોના પ્રથમ
(હીન) અધિકારીનું ભક્તિની વૃદ્ધિનું લક્ષણ સમાજવું. ॥ ૧ ॥

હવે મધ્યમ અધિકારી જે ત્યાગ કરે છે તે વિરહ સમ-
યમાં આસક્તિભ્રમન્યાયપ્રમાણે ભગવાનના અનુભવ માટે
હોનાથી તેના અધિકારીની ભક્તિની વૃદ્ધિનું સ્વરૂપ તેના
નિરોધનું લક્ષણ કહીને દર્શાવે છે.

માટે વિધ્યર્થ પ્રયોગ વાપરવામાં દોષ નથી. જો એમ કહેવામાં આવે
કે શાસ્ત્રવિરહ ભોક્તો એવો વપરાય પ્રમાણ ત. કહેવાય, વિધ્યર્થે તો
પ્રાર્થના કે સમ્ભાવનામાં જ વપરાય, તો પ્રાર્થના અને સમ્ભાવનામાં
પણ આશંસા તો છે જ, તેથી ને રીતે અર્થ કરવામાં પણ આશંસા
જતી રહેતી નથી, માટે દોષ જાણી શકતો નથી.

* શ્રીપુરુષોત્તમજીએ વેણુગીતપ્રકાશના અંતમાં આસક્તિભ્રમન્યાય
આ રીતે સમજાવ્યો છે:—[આસક્તૌ સત્યાંયોરભ્રમઃ કાવર્તઃ કન્યા-
યેન । યથા સમુદ્રાવર્તે પતિર્તો નાવર્તતે તથા આસક્તિભ્રમપતિનો
પૌત્યાસકે રસસમુદ્રત્વં ચમસ્ય ચાવર્તત્વં ચુદ્યતે । અતઃ પ્રવાક-
મભિજ્ઞેન કેનચિત્] આવર્તે, રસસિન્ધો, ન પ્રત્યાવર્તતે કિં મમ

મૂલમ્-ગોકુલે ગોપિકાનાં તુ સર્વેષાં વ્રજવાસિનામ્ ।

યત્સુરત્વં સમભૂત તન્મે ભગવાન્ કિંવિધાસ્યતિ ॥ ૨ ॥

શ્લોકાથ—વળી શ્રીગોકુલમાં શ્રીગોપીજનોને અને સર્વે વ્રજવાસીઓને જે સુખ થયું તે સુખ મારા ભગવાન શું મને આપશે ?

વિવેચન—શ્લોકમાં 'તુ' શબ્દ મુક્યો છે તે ઉપલા શ્લોકમાં જે નિરોધનું લક્ષણ કહ્યું તેનાથી બિનતા દર્શાવવાને માટે છે. આ ભક્ત અત્યંત વિપ્રેયમથી દુઃખી છે અને રસપ્રધાન છે, તેથી પ્રભુ-પ્રાદ્યથી થતી અત્યંત આસક્તિજ તેની ભક્તિની વૃદ્ધિરૂપ છે; તેથી કોઈ પણ પ્રકારે પ્રભુના દર્શનથી જે સુખ થાય તેની આશંકા થવી જોઈ એવા ભક્તની ભક્તિની વૃદ્ધિરૂપ નિરોધનું લક્ષણ છે, અને એ અર્થે જણાવવાને શ્લોકમાં પહેલાં 'ગોપિકા' પદ મુક્યું છે. બીજાઓને શ્રીગોપિકાઓના જેવો સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત થયો ન હતો તેથી તેઓ

इति ।' तथा च पत्ताः तन्मयायेन तंद्रणयुः, न तु मिथ्या-
अमपतिला इत्यर्थः ।'

અર્થ—આસક્તિ થવાથી જે જમ થાય છે તે પ્રમાણે. જે પ્રમાણે સમુદ્રના વમળમાં પડેલો ફરીથી ઉપર આવતો નથી; તે પ્રમાણે આસક્તિના વમળમાં પડેલો પણ પાછો નીકળતો નથી. અહીં આસ-
ક્તિ એ રસસમુદ્રને સ્થાને છે, અને જમ વમળને સ્થાને છે, તેથી કોઈપણ રસમે કહ્યું છે કે રસસિંધુના વમળમાં પડેલો પાછો આવતો નથી તો પછી કહેલો તો ક્યાંથી પાછો આવે ? તે પ્રમાણે આ શ્રીગોપીજનો પછી રસસમુદ્રરૂપ પ્રભુમાં કુળ્યા, ત્યાંથી જોમની પુનઃ-
રજાંચ થામ નહિ. એઓ કોઈ મિથ્યા ભ્રાન્તિમાં પડ્યા નથી.

શ્રીગોપિકાઓ કરતાં ન્યૂન ભાવનાના હતા, તે કારણથી 'સર્વે વ્રજ-
વાસી' શબ્દો પાછળ મુક્યા છે.

શ્લોકમાં 'કિમ્' શબ્દ છે, તેનો અર્થ 'કરશે કે નહિ.' એમ
વિકલ્પ મુકયે છે 'કિમ્, કિમ્' શબ્દોનો અર્થ વિકલ્પમાં છે એમ
કોપમાં કહ્યું છે. 'વિધાસ્પતિ' પદ ભવિષ્યકાલમાં છે, તે આશંસા
દર્શાવે છે. ॥ ૨ ॥

હવે ઉત્તમ અધિકારીએ કરેલો ત્યાગ વિરહ પછી યતા સાક્ષા-
ત્કારને માટે હોય છે. એવા બંધને ભગવાનના સાક્ષાત્કાર પછી જ્યારે
મજ્જવાસીઓની માફક પાછળથી વિરહ યાય છે ત્યારે તેને પ્રથમ
અનુભવેલા લીલામુખ વગેરેનું સ્મરણ યાય છે, અને આ વિરહ સમયે
તે લીલા વગેરેથી ભિન્ન અનુભવ યાય છે; તે વખતે ભગવાનનું
સ્મરણ કરાવનાર જે નિરોધ તે તેની ભક્તિની વૃદ્ધિરૂપ છે, તેથી
એવા બંધને પોતામાં એવા નિરોધને દર્શાવનાર લક્ષણ કહે છે:—

મૂલમ્—ઉદ્ધવાગમને જાન ઉત્સવઃ સુમહાન્ યયા ।

વૃન્દાવને ગોકુલે વા તથા મે મનસિ ક્વચિત્ ॥ ૩ ॥

શ્લોકાર્થ:—શ્રીવૃન્દાવનમાં અને શ્રીગોકુલમાં ઉદ્ધવજી
પધાર્યાત્યારે મોટો ઉત્સવ થયો તેવો ભારા મનમાં કોઈક
વાર થાઓ.

વિવેચન—જેમ પ્રથમ શ્લોકમાં 'સ્થાત્' શબ્દ છે તેમ આ
શ્લોકમાં પણ સમજી લેવો. એટલે ઉદ્ધવજીના પધારવાથી જેમ પ્રભુનું
સ્મરણ ઉત્સવ વિગેરે થઇ રહ્યાં હતાં. તેવાં સ્મરણ ઉત્સવ વગેરેની
મુશ્કેલી થતી એજ પોતામાં તેવી ભક્તિની વૃદ્ધિને દર્શાવનાર નિરોધનું
લક્ષણ છે, તેથી ઉપર કહેલા ભાવની આકાંક્ષા શ્રીવૃન્દાવનના સ્વરૂપમાં
આસક્તિ બંધોનેજ યાય છે, બીજા સ્વરૂપમાં આસક્તિ બંધોને યતી

નથી એમ સમજવું. તેમજ શ્રીમદ્ગનાદસંપ્રદાયમાં આસક્ત બંધોતોજ
જન્મવાનના પગમ અનુમદવાળા હોય છે એમ પણ સમજવું. ત્રીજા
શ્લોકમાં “વન્દાવન” પદ સુધ્યું છે તે અનુમદવાળા બંધોતોમા પણ
અધિકતા સુરવવાને સુધ્યું છે તેથી આવા પ્રતિભાગ વિરેજ આ
વિચાર છે, સર્વ માર્ગ વિરેજ આ વિચાર નથી.

આથી શ્રીમોપેશજના મતપ્રમાણે શ્રીસુખોદિનજી વગેરેમાં વર્ણવેલો
નિરોધ બાંધક છે એમ સુરવનાર મનોરથ આ તથ્ય શ્લોકમાં છે.
શ્રીદશિષ્યજના મત પ્રમાણે નિરોધના નિમિત્તકારણમૂલ ભાવના અને
શુદ્ધગાનમાં પ્રથમ ભાવનાનું નિરૂપણ આ તથ્ય શ્લોકમાં હતું છે; એ
ભાવના બહુ દુર્લભ છે એમ બોધ કરવાને શ્રીમદ્દાશર્પચરણે પ્રાર્થના
રૂપે તેનું વર્ણન હતું છે, શાપ્રાપ્તેત્તમજી હશે છે કે મારા મતપ્રમાણે
આ તથ્ય આશંકા બંધિતની જદી દર્શાવનાર સક્ષણ તરીકે હોય છે,
તેથી ઉપલા બે મતોથી એટલો ભેદ સમજવો.

એ પ્રમાણે ત્યાગીઓમાં જે બંધોતો માત્ર અવશ્યથી ઉત્પન્ન થતી
ભાવનામા આસક્ત છે તેઓની ઇચ્છાની જદીજ બાવનાનું નિરોધ
હોય છે, તેનું સર્વ પ્રકારે યત્ન થવાને આશંકારૂપ કાર્યસક્ષણથી
વર્ણન હતું હવે જે બંધોતો ત્યાગી છે અને ઉપર હોયેલી ભાવના
વાળા બંધોતો કરતાં ઉચ્ચ છે, અને પ્રજ્ઞાના શુદ્ધગાનમાં આસક્ત છે
તેમની બંધિતની જદીજ નિરોધ હવે હોય તેનું યાન દર્શાવનાર કાર્ય
સક્ષણ તથ્ય શ્લોકથી હશે છે તેમાં પ્રથમ શુદ્ધગાન કરનારા બંધોતોમાં
જે હીન અધિકારીઓ હોય તેઓમાં એ નિરોધ કેવા પ્રકારનો હોય
જે તે દર્શાવનાર સક્ષણ હશે છે:—

મૂલમ—મદતારં કૃપયા યાવદ્ગગવાન્ દયયિષ્યતિ ।

તાવદાનન્દસન્દોહઃ કીર્ત્યમાનઃ સુખાય હિ ॥૪॥

શ્લોકાર્થ—મોટાઓની કૃપાથી જ્યારે ભગવાન દયા કરશે (ફલદાન કરશે) ત્યાંસુધી જેનું કીર્તન કરીએ છીએ એવા આનંદના સમૂહરૂપ પ્રભુ નિશ્ચય સુખરૂપ થાય છે.

[વિવેચન—આ શ્લોકમાં. ‘યાવત્’ (જ્યાંસુધી) ‘તાવત્’ (ત્યાંસુધી) એ શબ્દો છે, તેમાં ‘યાવત્’ પાછલી સ્થિતિનું વર્ણન કરે છે, અને ‘તાવત્’ પ્રથમ સ્થિતિ દર્શાવે છે; એટલે પ્રથમ આનંદના સમૂહરૂપ પ્રભુ કીર્તનમાં સુખ આપે છે, અને પછી ભગવાન દયા કરે છે, અને ભક્તને સ્વસ્વરૂપમાં એકતાન કરી દે છે. શ્લોકમાં ‘મહતામ્’ શબ્દ છે તે પરાક્ષથી મજબકોનો સૂચક છે, એટલે પુષ્ટિમાર્ગમાં મજબકો જ મોટા છે. તેમની કૃપાથી ભગવાન સ્વરૂપમાં એકતાન કરી દે ત્યાંસુધી સ્મરણપૂર્વક પ્રભુના નામોનું કીર્તન કરવું. ‘નામાનિ અનન્તસ્ય’ એ શ્લોકમાં કલા પ્રમાણે સ્મરણ પૂર્વક વર્ણન કરવાથી થીમહદ્-દાવનેન્દુએ પ્રકટ કરેલા રસિક ભક્તોના આનંદનો લીલારૂપ સમૂહ સુખ આપ્યા વિના રહેતો નથી. તેથી તે પ્રભુની લીલાના કીર્તન વડે જે સુખ થાય છે તે પોતાના વ્યસનના ઉત્કર્ષરૂપ નિરોધ દર્શાવનાર કાર્યલક્ષણ છે. કીર્તનમાં લજ્જા છુટી જવાથી અને પ્રધંચની વિસ્મૃતિ વધારે ચવાથી આ અનુભવ થાય છે.

એ પ્રમાણે ગુણગાન કરવાર ભક્તની પૂર્વ દશા કરતાં અધિકતા અને ગુણગાનમાં આશ્રિત હોયર કહેલા મોટાઓની કૃપાથી થાય છે. તેનો નિરોધ પોતાને પ્રાપ્ત થતાં તે દર્શાવનાર લક્ષણ કહે છે:—

મૂલમ્—મહતાં કૃપયા યદ્વત્ કીર્તનં સુખદં સદા ।

ન તથા લૌકિકાનાં તુ સ્નિગ્ધભોજનરૂક્ષવત્ ॥ ૫ ॥

અર્થ:—જેવી રીતે મોટાઓની કૃપાથી ભક્તોએ કરેલું પ્રભુની લીલાનું કીર્તન સદા સુખ આપે છે, તેમ

લૌકિક જનોએ કરેલું લૌકિક વિષયનું કીર્તન સુખ આપતું નથી; જેમ કે જે પુરૂષે ધીવાળું લોજન કરેલું છે તેને હુપું લોજન સુખ આપતું નથી તેમ.

વિવેચન—મોટા એટલે હપર દલા પ્રમાણે મજબૂતો સમ-જવા કીર્તન એટલે ભક્તે કરેલું લૌકિક વિષયનું કીર્તન. ન એટલે સુખ આપતું નથી. દલાન્ત આપતાં હશે છે કે ધીવાળા લોજન કરનારને જેમ હુપું લોજન આનન્દ આપતું નથી, તે પ્રમાણે લૌકિક જનોએ કરેલું લૌકિક વિષયનું કીર્તન સુખ આપતું નથી, અને ભક્તોએ કરેલું અલૌકિક વિષયનું કીર્તન સુખ આપે છે, ‘હર્ષથી ફેવાડી ઉભી ન થાય, ચિત્ત દ્રવે નહિ, આનન્દના અશુની ધારા વહે નહિ, એવી ભક્તિ થાય નહિ, ત્યાં સુધી હૃદય કેમ શુદ્ધ થાય?’ એ સ્લોકમાં કહેલા ધર્મોથી આ સુખનો અનુભવ થાય છે. આવા સુખનો કીર્તનમાં અનુભવ થવો તે જ પૂર્વે કહેલા નિરોધ કરતાં પાતામાં હિંદુ નિરોધ દર્શાવનાર લક્ષણ સમજાવું.

હવે એના કરતાં પણ વધારે હિંદુ અધિકાર પ્રાપ્ત કરતાં પૂર્વ કરતાં અધિક નિરોધ પાતાને પ્રાપ્ત થયો છે તે દર્શાવનાર લક્ષણ કહે છે.

મૂલમ્—શુભગાને સુખાવાપ્તિર્ગોવિન્દસ્ય મજાયતે ।

यथा तथा शुकादीनां नैवात्मनि कुनोन्पतः ॥ ६ ॥

અર્થ—મોટાઓની કૃપાથી ગોવિન્દના શુભગાનમાં જે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે શ્રીશુકદેવજી વગેરેના હૃદયમાં પણ થતી નથી. તેમ બીજા કોઈ રીતે તો ક્યાંથીજ થાય ?

વિવેચન—‘મહતાં કૃપયા’ એ એ સ્ત્રોત આ સ્લોકમાં મળ્યો તેવા. મોટાઓની કૃપાથી ગોવિન્દના શુભગાનમાં એટલે રામને

અનુમાર ભગવદ્ગુણોવાળા શબ્દો અને વાક્યોના કીર્તનમાં જેવી અતિશય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવી શુક્રદેવજી વગેરે માની બહુતોના હૃદયમાં પણ થતી નથી, તો બીજો કોઈ પ્રકારે તો ક્યાંથીજ થાય ? માન અને ભકિત (એ બન્ને શુક્રદેવજીમાં છે) એ બેથી ન થાય તો તે વિનાના બીજા કોઈ હેતુથી તો ક્યાંથીજ થાય ? એ પ્રમાણે ભગવાનના ગુણગાનથી એવા સુખની પ્રાપ્તિ થતી એ પહેલાના કરતાં પોતામાં ઉત્કૃષ્ટ નિરોધ દર્શાવનાર લક્ષણ સમજવું. એ પ્રમાણે ત્યાગી-ઓમાં જે કીર્તન કરનારાઓ અને ગુણગાન કરનારાઓ છે, તે બન્નેમાં મોટાઓની એટલે પ્રજાભક્તોની કૃપા હેતુરૂપે અપેક્ષિત છે એમ સૂચવ્યું.

એ કૃપા અને તેના પરિણામરૂપ ગુણકીર્તનથી થતું સુખ કેમ પ્રાપ્ત થાય, એવી અપેક્ષા થતાં તેમાં ભગવાનની કૃપા જ હેતુરૂપ છે એમ પ્રકારલેહથી કહે છે:—

મૂલમ્—ક્લિષ્યમાનાન્ જનાન્ દ્વ્યા કૃપાયુક્તો યદા ભવેત્ ।

તદા સર્વં સદાનન્દં હૃદિસ્યં નિર્ગતં વહિઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ—પોતાની પ્રાપ્તિને માટે નિજજનને કલેશ પામતા જોઈ જ્યારે પ્રભુ દયાવંત થાય ત્યારે હૃદયમાં રહેલા સર્વાંશ સમ્પૂર્ણ યથોદોત્સંગલાલિત કૃષ્ણપરમાત્મા બહાર પ્રકટ થાય છે.

ત્રિવેચન—જનાન્ એટલે જન્મધર્મવાળા નિજજનને પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે દુઃખી થતા જોઈ જ્યારે પ્રભુ બહુ અનુમદ કરે છે, ત્યારે હૃદયમાં રહેલા સર્વ સદાનન્દ બહાર પ્રકટ થાય છે. પહેલી પકિતમાં 'ભવેત્' શબ્દ છે તે બીજી પકિતમાં પણ ચોક્કસ લેવો.

છાન્દોગ્ય ઉપનિષદના દશમા પ્રપાઠકમાં કહ્યું છે કે 'અથ યદિ-

દમસ્મિન્ બ્રહ્મપુરે દદરં પુણ્ડરીકં ચેદમ દદરોઽસ્મિન્નન્તરા-
યાશસ્તસ્મિન્ ચદન્તસ્તદન્વેષ્યં તદ્વાવિજિજ્ઞામિતવ્યમ્' ।

અર્થ:-આ બ્રહ્મ પુરમાં સૂક્ષ્મ કમલરૂપી ધર છે, તેમાં સૂક્ષ્મ અંતરા-
યાશ છે, તેની અંદર જે છે, તેની શોધ કરવી જોઈએ, તેની જિજ્ઞાસા
કરવી જોઈએ.

અહીં એમ શંકા થાય છે કે જીવનો શોધ કરવાનો વિચાર
યામ છે કે બ્રહ્મ ? જીવ . બ્રહ્મ છે ? તેનો શોધ કરવો ? કે જીવથી
જીવે દોષ બ્રહ્મ છે તેનો શોધ કરવો ? અલ્પમાપ્તના પ્રથમ અધ્યા-
યના ત્રીજા પાદમાં પાંચમા અધિકરણમાં આ વિષયનો નિશ્ચય કર્યો
છે-૬૬૨ (સૂક્ષ્મ) બ્રહ્મ છે કેમ જે એ પ્રપાઠકમાં બ્રહ્મભોક્તાં જવાનું
હયું છે, -“ યયમેષેમાઃ સર્વાઃ પ્રજા અદરદર્શનં છન્ત્ય પતૈર્ બ્રહ્મ-
લોકં ન ચિન્દન્તિ” અર્થ:-એ પ્રભાણે સર્વ પ્રજા દરેકને બ્રહ્મભોક્તાં
જાય છે (નિદ્રામાં) પણ તેને જાણતા નથી. વળી એજ પ્રપાઠકમાં
હયું છે કે ‘ યય આત્મા અપદતપાપ્મા સત્યકામઃ મત્યસદુલ્લપઃ ’
અર્થ:-એ આત્મા પાપ વગરનો સત્યકામ મત્યસકલ્પવાલો છે. અહીં
અપદતપાપ્મા, સત્યકામ સત્યમકલ્પ વગેરે શબ્દો બ્રહ્મવાચક છે, જીવ-
વાચક નથી. બ્રહ્મભોક્તા શબ્દ જે ઉપરના વાક્યમાં છે તે પણ જીવ-
વાચક હોઈ શકે નહિ. વળી ત્યાંજ હયું છે કે ‘ અથ ચ આત્મા સ
તિરેષાં લોકાનામસમ્પ્રેક્ષાય ’ અર્થ:-જે આત્મા છે તે સેતુ છે, આ
લોકનો ધારણકર્તા, વગેરે શબ્દો પણ જીવને લાગુ પડે નહિ. વળી
એ પ્રકરણમાં કહેલા સર્વ ધર્મ બ્રહ્મમાંજ પ્રાસદ છે, આ સર્વ કાર-
ણોને લીધે ‘ ૬૬૨ ’ (સૂક્ષ્મ) બ્રહ્મ છે, આ દદરવિદ્યા કહેવાય છે.

કીર્તન કરનાર બ્રહ્મતોપર ભગવાનની કૃપા થતાં બારનાની,
પ્રજાજ્ઞતાથી ૬૬૨ વિદ્યામાં કહેલા સર્વની અંદર કહેલા પ્રશુનું પ્રાક-

ટપ યાય છે, તેજ સમયે સાથે સાથે વજબહતો પંચ પ્રકટ યાય છે...
ત્યારે તેમની કૃપાથી એ નિરોધ ફલ આપે છે. માટે આ પંચ ફલ
આપનાર નિરોધનું લક્ષણ છે.

હવે કીર્તન કરનારાઓમાં એથી પણ વિશેષતાનું વ-
ર્ણન કરે છે.

મૂલમ્—સર્વાનન્દમયસ્યાપિ કૃપાનન્દઃ સુદુર્લભઃ ।

હૃદયતઃ સ્વગુણાન્ શ્રુત્વા પૂર્ણઃ પ્રાવયતે જનન્ ॥ ૮ ॥

અર્થ—સર્વ આનન્દપ્રચુર પ્રભુનો પંચ કૃપારૂપી આ-
નન્દ અત્યંત દુર્લભ છે. હૃદયમાં રહેલા પ્રભુ પોતાના ગુણો
ગવાતા શ્રવણ કરીને કૃપાથી પૂર્ણ થઈને નિજ જન્મજનને
રસથી પૂર્ણ કરે છે. (રસમાં પૂર્ણ લીધેલી કે છે.)

વિવેચન—હવે કહેલી રીતે સર્વ સદાનન્દરૂપ પ્રભુ બહાર
પ્રકટ થતાં જે સદાનન્દતા જાણને પ્રાપ્ત થાય છે તેથી કાષ્ઠ સર્વાન-
ન્દમયરૂપ પ્રભુનો જે કૃપાનન્દ તે પ્રાપ્ત થતો નથી. પ્રભુની કૃપાથી
મળતો આનન્દ તો બહુ જ દુર્લભ છે કેમકે તે તો ભગવાન દાન
કરે ત્યારે જ મળે. એ વાત ખીણ પાંક્તમાં સ્પષ્ટ કહી છે હૃદયમાં
રહેલા ભગવાન પોતાના ગુણોના કીર્તન સાંભળીને ‘પૂર્ણ’ એટલે
બહુ પ્રકારે ભક્તમાં પ્રવેશ કરીને અથવા પૂર્ણ એટલે કૃપાથી પૂર્ણ
થઈને નિજ જનને અન્દર અને બહારથી રસથી બાંધ કરે છે. અહીં
‘શ્રુત્વા’ પદ છે તેથી એમ સુચન થાય છે કે ગુણોનું કીર્તન આ-
યિક છે; તેથી જન્મજનમાં ભગવાનની કૃપાથી જે ભગવદાનન્દ પ્રકટ
થાય છે તેનાથીજ એ કીર્તન થઈ શકે છે. ભગવદાનન્દ પ્રકટ થયા
વિના એ કીર્તન થઈ શકતું નથી, માટેજ એ અત્યંતદુર્લભ છે, અને
તેથીજ એ ફલાત્મક નિરોધનું લક્ષણ છે. એ પ્રમાણે ભક્તિવૃદ્ધિનું

સ્વરૂપ અહીં મમ્બૂલું થાય છે. તેથી ઉપર કહેલા ત્યાગીઓમાં સાધ-
નાંય સરખો લેવા છતાં 'હ્યન્વત્ત ઉમયાચિરોધાન્ત્ એ ન્યાયથી અર્થ
ભગવાનને તે બહોળાએ કરેલાં પોતાનાં ગુણગાન અને દીર્ઘન થયેલું
કરવાની ઇચ્છા થાય છે. ત્યાં તે બહોળાની ગુણગાન વગેરેમાં પ્રગતિ
કરાવે છે જ્યાં એની ઇચ્છા પ્રજ્ઞને થતી નથી ત્યાં તે બહોળાને ભાવ-
નામાત્રમાં પ્રગતિ કરાવે છે, એ પ્રમાણે મુખ્ય અધિકારીઓમાં બ્ય-
વસ્થા સમજાવી, આથી ભગવત્કૃપા આપણાપર કેટલી સમૃદ્ધ તેની
પરીક્ષા કરવાનો પ્રકાર બતાવ્યો.

એ પ્રમાણે ગુણ લુપ્ત પ્રકારના નિરોધનાં લક્ષણો બ-
તાવીને નિરોધનાં સાધનનો ઉપદેશ કરે છે:—

મૂલમ્—તસ્માત્ સર્વ પરિત્યજ્ય નિરુદ્ધઃ સર્વદા ગુણાઃ ।

સદાનન્દપરૈર્ગેયાઃ સચ્ચિદાનન્દતા સ્વતાઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—ભાવના કરતાં ગુણગાનથી ભગવાન્ વધારે
પ્રસન્ન થાય છે તેથી સર્વનો પરિત્યાગ કરીને પ્રપંચવિ-
રમ્ભૂતિપૂર્વક ભગવદાસક્તિવાળા થઈને, હૃદયમાં રહેલી લીલા
સુષ્ટિમાં એકતાન થઈને સર્વદા પ્રભુના ગુણોનું ગાન કર્યો
કરવું, તેથી એની યોગે જ (બીજા કોઈ સાધનવિના)
અક્ષરબ્રહ્મતા પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન—ભાવના કરતાં પણ ભગવાન્ ગુણગાનથી અધિક
પ્રસન્ન થાય છે, તેથી માર્ગની રીતે પ્રમાણે પ્રેમથી સર્વ ગુણદિક્ષો
વાસના સહિત ત્યાગ કરીને પ્રપંચવિરમ્ભૂતિ પૂર્વક ભગવાનમાં આમર્શ
રાખીને હૃદયમાં રહેલી લીલા સુષ્ટિમાં એકતાન થઈને સર્વદા એટલે
કે સર્વે ભગવાનના ગુણગાન કર્યો કરવા એમ કરવાથી અવ્ય-

નતર રક્ષ' (વચમાં મળતું 'શ્લ') કહે છે:-સમ્યક્દાનન્દતા સ્વતઃ
એટલે ગુણગાન વિનાના ખીજ કાંઈ પણ સાધન વિના એની મેળે
અક્ષરબ્રહ્મતા પ્રાપ્ત થાય છે. "સ્વતઃ" ને બદલે "તતઃ" પાઠ હોય
તો તતઃ એટલે ગુણગાનથી જ એમ અર્થ કરવો. આથી ગુણગાન
કરનાર ભક્તને પોતાની અવસ્થાની પરીક્ષા કરવાનો પ્રકાર બતાવ્યો.
સિદ્ધાન્તમુકતાવલી અન્યમાં "તતઃ સંસારદુઃખસ્ય નિવૃત્તિર્દેહલ્લયો-
ધનમ્" એટલે સંસારતા દુઃખની નિવૃત્તિ અને બ્રહ્મપ્રોધ થાય છે
એમ જે અવાન્તર (વચમાંનું) ફળ કહ્યું, તે આવા ભક્તોને જ
થાય છે એમ સમજવું.

એ પ્રમાણે ત્યાગીઓમાં મુખ્ય અધિકારીઓને જેવા
નિરોધની સિદ્ધિ થાય છે, તેનું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે એ વિષયમાં
આગળ જે સિદ્ધ કરવાનું છે તેમાં પોતાના અનુભવનું પ્ર-
માણ આપે છે, અને તે વર્ણન કરવાનું પ્રયોજન કહે છે:-
મૂલમ્-અહં નિરુદ્ધો રોધેન નિરોધપદવીં ગતઃ ।

નિરુદ્ધાનાં તુ રોધાય નિરોધ વર્ણયામિ તમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—સંસારાવેશરહિત થઈને ઇદ્રિયનિગ્રહ કરીને
હું ભગવદાસક્ત થયો છું, અને નિરોધના માર્ગને પ્રાપ્ત
થયો છું, અને સંસારમાં નિરોધ પામેલા ભક્તોના નિરો-
ધને માટે તે નિરોધનું વર્ણન કરું છું.

વિવેચન—ઉપર કહ્યું તેવી રીતે હું (શ્રીમદ્ભગવાચાર્યજી) ભગ-
વાનમાં આસક્ત છું, સંસારાવેશરહિત હોવાથી ઇદ્રિયનિગ્રહથી નિરોધ-
માર્ગને પ્રાપ્ત થયેલો છું, નિરોધની ઇચ્છવાળાઓને સંસારાવેશથી
રહિત કરવાને એ નિરોધનું વર્ણન કરું છું, શ્રીમદ્ભગવાં 'તુ' પદ છે
તે એમ સ્પષ્ટ છે કે એ વર્ણન કરવાનું ખીજું કાંઈ પ્રયોજન નથી.

શ્લોકમાં આંતે 'ત્વમ્' ને બદલે 'તે' : શબ્દ હોય તો 'તારે' માટે
એવો અર્થ કરવો. એટલે કોઈ/કૃપાવાન ભક્તજન ભક્તિશક્તિ કેમ
ધ્યાય વગેરે દ્વારા શ્રીમદ્ધર્માચાર્યને કરે છે તેને પોતે કહે છે કે તારે
માટે, તને નિરોધ પ્રાપ્તિ ધ્યાય તે માટે આગળ વર્ષન કરું છું.

એ પ્રમાણે અધ્યક્ષ અધિપતી વગેરેને માટે નિરોધના
સર્જનની પ્રવિણતા કરીને તેનું વર્ષન કરતાં એવા લોકોને
ઉપયોગી નિરોધનું સ્વરૂપ કહ્યું છે:—

મૂલ્ય-હરિણા યે વિનિર્મુક્તાસ્તે મમ્ના ધવસાગરે ।

યે નિરુદ્ધાસ્તેવાન મોદનાયાન્ત્યહર્નિશમ્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ-કાર્ય-—હુના દ્વાર કરનાર શ્રીહરિએ જેમનો ત્યાગ
કર્યો છે તેઓ ભવસાગરમાં ડુબી ગયા છે, જેઓ ભગવા-
નમાં નિરોધ પામ્યા છે તેઓ જ શુણ્યાનમાં રાત્રિદિવસ
આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન-—વિનિર્મુક્તાઃ એટલે વિરોધીને ત્યાગ કર્યો છે,
નિજ જન તરીકે અંગીકાર કર્યો નથી. અને એટલે શુણ્યાનમાં અને
ભાવનામાં સંસારવેશ થયો તે ભગવાને અંગીકાર કર્યો નથી એમ
દર્શાવનાર લક્ષણ છે. સંસારવેશથી વિરુદ્ધ શુણ્યાન અને ભાવનાવ-
નામાં અહર્નિશ આનન્દની પ્રાપ્તિ થયી તે નિરોધ પામેલા ભગવંત
સામાન્ય લક્ષણ છે.

એ પ્રમાણે, એ નિરોધના લક્ષણનું નિરૂપણ કરીને
ભાવભાવના કરનાર ભક્ત કરતાં શુણ્યાન કરનાર ભક્તની
વિશેષતા કહે છે:—

મૂલ્ય-શુણેષ્વાધિષ્ટિચિત્તાર્તાં સર્વદા મુરવૈરિણઃ ।

સંસારત્રિહલેષો જ સ્યાન્નાં હરિવત્સલમ્ ॥ ૧૨ ॥

શ્લોકાર્થ :—મુરદૈત્યના વેરી પ્રભુના ગુણોમાં જેમનું ચિત્ત સર્વદા આસક્ત છે એવા ભક્તોને સંસાર અને પ્રભુના વિરહથી કલેશ યતાં નથી, પણ પ્રભુની માફક સુખ થાય છે.

વિવેચન—મુરદૈત્યના શત્રુ એટલે જહોષ નિરત કરનાર પ્રભુના શ્રીગોવર્ધનોદ્ધરણ વગેરે ગુણોમાં સર્વદા જેમનું ચિત્ત આસક્ત છે, તેમને અહ-નામતાત્મક સંસાર તથા વિરહકલેશ યતા નથી. ભાવભાવના કરનારા ભક્તોને દુઃખની આશંસા હોવાથી, સુખની આશંસા હોવાથી અને ભગવાન અમારું સ્મરણ કરે એવી આશંસા હોવાથી, વિરહથી યતું દુઃખ વિશેષ થાય છે, તેથીજ તેમનો જલદી લય થાય છે. ગુણુ માનારા ભક્તોને તો સંસારવેશનો અભાવ હોવાથી લે કિક દુઃખ યતું નથી, પ્રભુના વિરહની સ્મૃતિ યતા અંત-નિર્વા થાય છે, અને મહાર પ્રભુના અનુભવ યનાં ગુણુવાન થાય છે, તેથી ભગવાનની માફક સુખ થાય છે.

એ પ્રભાણે ભાવના કરનાર ભક્તો અને ગુણુ માન કરનાર ભક્તોમાં જે-લે: છે તે દર્શાવ્યો, તેલે શુભગાનમાં કૃપા એજ હેતુ છે તે દર્શાવે છે, અને મધ્યમ અધિકારમાં હેતુ અને વ્યવસ્થાનું વર્ણન કરે છે:—

મૂલમ્—તદા ભવેદ્યાહુતમન્યથાકૂરતામતામ્ ।

વાગશઙ્કાપિ નાસ્ત્યત્ર તદ્દધ્યાસોપિ'સિધ્યાતિ' ॥૧૩॥

શ્લોકાર્થ:— ઉપર કહ્યા પ્રભાણે થાય ત્યારે પ્રભુતી

કૃપા સમજવી. તેમ ન થાય તો (પ્રભુના ગુણોમાં ચિત્તનો આવેશ ન થાય તો) ભક્તિમાર્ગમાં પશ્ય અહિ એટલું જાણ.

એમાં કોઈ પ્રકારના બાધની શંકા કરવી નહિ. અને ભગવાનમાં અધ્યાસ પણ સિદ્ધ થાય છે.

વિવેચન—જ્યારે હવે કલા પ્રમાણે ગુચ્છાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે ભગવાનની રૂપા સમજવી. હવે મધ્યમાધિકારીની વ્યવસ્થા કહે છે:—અન્યથા એટલે પ્રણાના ગુચ્છાનમાં ચિત્તને આદેશ ન થાય તો ભગવાનથી અકૂરતા સમજવી, એટલે તે બહુ બહિર્ભાગમાંથી પડતો નથી. ‘મત્તા’ એટલે સંસારાવેશનો અભાવ તેમજ ભગવાનના ગુણોમાં ચિત્તાવેશનો અભાવ એ બેમાં એ અકૂરતા રચક માલમ પડે છે. અને તેથીજ મધ્યમ અધિકાર સમજવો. અહીં ભગવાનની અકૂરતામાં કોઈ પણ પ્રકારકા બાધની શંકા, ભગવાનના અગ્નાયી નિરોધ જતા રહેવાની શંકા કરવી નહિ. તેમજ ભગવાનની પ્રમળતાથી લપ ઘટ જશે એ પણ ન સમજવું. પણ સત્ આસક્તિથી ભગવાનમાં ચિત્તનો અધ્યાસ સિદ્ધ થાય છે. એથી આ સર્વોત્તમભાવના પ્રાકટ્યશાળી મધ્યમ અધિકારીની વ્યવસ્થા સમજવી. આ સર્વોત્તમભાવનું પ્રાકટ્ય એવા નિરોધનું લક્ષણ સમજવું બહિર્વર્ણની પ્રત્યક્ષ યીજમાયે વૃદ્ધે શુ સ્થાત્ સ્થાગાચ્છૂયણકીર્તનાત્’ અર્થ—‘બીજભાવ દહ થવાથી, ત્યાગી અને અવલુપ્તીર્તનથી બહિર્વૃદ્ધિ થાય છે’ એમાં જે બહિર્વૃદ્ધિનાં સાધન કલાં તેના ફળનું આ સ્વોક્ત્ત્વ વર્ણન કર્યું.

હવે જે બહુતો બીજભાવ દહ નથી અને જે બહુ ‘વૃજયા-ચ્છવણાદિભિઃ’ વચેરથી બીજભાવ દહ કરવા પ્રયત્ન કરતો હોય તેવા બહુતે સંસારાવેશ હોવાથી તેની વ્યવસ્થા ત્રણ સ્વોક્ત્ત્વે કહે છે, અને એવા બહુ જે સેવા કરે છે તે આધિદેવિત્રી થાય તો મારે પ્રથમ ઉદ્દેશને કાઢી નાખનાર સર્વવસ્તુસમર્પણરૂપ સાધન કહે છે:—

મૂલમ્—સંસારાવેશદુષ્ટાનામિન્દ્રિયાણાં હિતાય વૈ ।

કૃષ્ણસ્ય સર્વવસ્તુનિ ભૂન્ન ઈશસ્ય યોજયેત્ ॥ ૧૪ ॥

ભગવદ્ધર્મસામર્થ્યાદિરાગો વિષયે સ્થિરઃ ।

ગુણૈર્હિરિમુલ્લસ્પર્શાન્ન દુઃસ્વં ભાતિ કર્હિવત્ ॥ ૧૫ ॥

एवं ज्ञात्वा ज्ञानमार्गादुत्कर्षे गुणवर्णने ।

अमत्सरैरलुब्धैश्च वर्णनीयाः सदा गुणाः ॥ १६ ॥

અર્થઃ—સંસારાવેશથી દુષ્ટ થયેલી ઇન્દ્રિયોના કલ્યાણને માટે સર્વના નિમન્તા, સર્વત્ર વ્યાપક, આનન્દમય પ્રભુને વિષે સર્વ વસ્તુઓનો નિશ્ચયથી વિનિયોગ કરવો. ॥ ૧૪ ॥

ભગવાનના ધર્મોના સામર્થ્યથી વિષયોમાં વૈરાગ્ય સ્થિરતાથી રહે છે, પ્રભુના શુદ્ધ જ્ઞાનથી હિરિમુખનો સ્પર્શ થવાથી કોઈ પણ સમયે દુઃખનું જ્ઞાન થતું નથી. ॥ ૧૫ ॥

એ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગથી ઉત્તમતા બાણીને મત્સર અને ક્ષોભનો ત્યાગ કરીને સર્વજ્ઞ પ્રભુના શુદ્ધજ્ઞાન કરવા. ॥ ૧૬ ॥

વિવેચન—જેનો ખીજભાવ દૃઢ નથી, અને જેનું ચિત્ત સંસારાવેશી છે એના બકતે સંસારાવેશથી દુષ્ટ ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્ર કરવો નિયંત્ર કરતાં ઇન્દ્રિયો ક્ષોભ-ખળભગાટ કરી મુકે છે, તેથી ક્ષોભ ન થાય તે માટે ઇન્દ્રિયોના હિતને અર્થે બકતે પોતાની સર્વ વસ્તુઓનો નહીં સર્વના નિમન્તા સર્વત્ર વ્યાપક આનન્દમય પ્રભુમાં વિનિયોગ કરવો, સર્વ વસ્તુઓ પ્રભુને સમર્પણે ભગવત્સમ્પન્નથી મિશ્રિત કરીને ઉપયોગ કરવો. ક્ષાત્રમક પ્રભુનું સ્થાન કરવાને શ્લોકમાં 'કૃષ્ણ' શબ્દ મુક્યો છે, અવતારનું વિગેરેનું નિવારણ કરવાને 'ભૂમન્' શબ્દ

મુખે છે. માત્ર એટલુંજ (સમર્પણ) સાધન કરવાથી વિષયગ્રા-
સર્ગ નિવારણ દરવાજા સામર્થ્ય પ્રજુભા છે તે સર્વાવવાને 'દેશસ્ય'
અર્થે મુખે છે, 'સંયચાયથોપાસતે' એ શ્રુતિમાં દયા પ્રમાણે
અને 'તરમ્નુચાય' પ્રમાણે ઉપર હાથે (ફાલ, મૂમન, દેશ
શટદોષી સૂચિત) ધર્મો સંહિત ચિન્તાનની આવશ્યકતા હોવાથી
એ તથે ચરો (કૃષ્ણ, મૂમન, દેશ,) દયા છે.

દવે હવેનુ ઉપપાદન કરે છે. સર્વ વસ્તુ સમર્પણ કરી એ
ભગવદર્થ છે એમ એકાદશ સ્કન્ધમાં બીજા અધ્યાયમાં અર્જુનીશખા
શ્લોકમાં પ્રમુક થોયેપરે કહ્યું છે:—

ઈદં વર્ત્ત તપો જત વર્ત્ત યચારમનઃ પ્રિયમ્ ।

દારાન્સુતાન્નૃદાન્માઞ્ઞ્યત્પરસ્મૈ નિવેદનસ્ ॥ ૨૮ ॥

इति भागवतान् धर्मान् शिक्षमन्त्रया तदुत्थया ।

। नारायणपरो मायामज्झस्तरति दुस्तराम् ॥ ૩૩ ॥

અર્થે:—યજ્ઞ, દાન, તપ, જ્ઞાન, વ્રત, જે જે પોતાને પ્રિય
હોય તે, બી, પુત્ર, ધર, પ્રાણ સર્વ પ્રજાને નિવેદન કરવું, આ પ્રમાણે
'ભગવદ્ધર્મો' શીખતો અને એ ભગવદ્ધર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી
ભક્તિથી પ્રજાપરાયણ રહેતો પુરુષ દુસ્વર માયાને જલહી તરી જાય છે
॥ ૨૮ ॥ ૩૩ ॥

અને 'વૈરાગ્ય' હમરૂપ છે એમ ત્રિયોગેશ્વરે બીજા અધ્યા-
યના બેતાલીશમા શ્લોકમાં કહ્યું છે:—

મક્તિ પરેશાનુભવો વિરક્તિરગ્યત્ર લેષ ત્રિક પક્કાલઃ ।
પ્રપદ્યમાનસ્ય યથાશ્રતઃ સ્યુસ્તુદિ પુષ્ટિઃ શુદ્ધપાયોઽનુઘાસમ્ ॥૪૨॥
इत्यच्युताडिधूं भजतोऽनुवृत्त्या भक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः ।
मयन्ति वै भागवतस्य राजस्ततः परां शान्तिमुपैति साक्षात् ॥૪૩॥

અર્થ:—જેમ બોજન કરનારને દરેક કોળીએ સંતોષ, પુષ્ટિ અને કુધાની નિર્ણય થાય છે તેમ ભગવાનમાં પ્રપન્ન પુરુષને એકી વખતે ભક્તિ, પ્રભુતા, અનુભવ અને અન્ય સર્વ સ્વર્ગ વેરાગ્ય એ ત્રણે થાય છે ॥ ૪૨ ॥

હે રાજા ! આ પ્રમાણે અનિચ્છિત ભાવથી પ્રભુતા ચરણ કમલનું ભજન કરનાર ભક્તને ભક્તિ, વેરાગ્ય અને ભગવદ્ભોધ થાય છે ત્યારે તે સાક્ષાત્પરમ સાતિને પામે છે. ॥ ૪૩ ॥

તેથી આ શ્લોકમાં કહેલા સર્વ વસ્તુ સમર્પણ રૂપ ભગવદ્ભક્તિના સામર્થ્યથી વિષયમાં વેરાગ્ય સ્થિર થવારૂપ રૂપ મળે છે. ભક્તિવર્ધિનીમાં હજી છે કે 'સ્નેહાદ્રાગવિનાશઃ સ્યાત્' સ્નેહથી અંસારમાં રાગનો વિનાશ થાય છે), એટલે ત્યાં સ્નેહથી જે હજી અદૃઢ બીજભાવવાગાને હજી, તે દેવની સ્થિરતા આ શ્લોકમાં કહી, માટે તે સ્થિરતા કરનાર સ્નેહનું દૃઢ થવું એ આ શ્લોકમાં દર્શાવે સુચર્યું; એ પ્રમાણે સર્વ સમર્પણ કરી પ્રભુમાં યોગનું તે આના ભક્તના નિરોધનું લક્ષણ સમજવું.

હવે આસક્તિ દૃઢ કરવાનું સાધન બીજી પંક્તિમાં (શુભૈઃ હરિસુખ) કહે છે. દ્વિતીય સ્કન્ધના અનુર્થ અધ્યાયના સોળમા શ્લોકમાં શ્રી શુકદેવજી કહે છે કે:-

ચિત્તક્ષણા ચક્ષરણોપસાદનાત્સદ્ગ્ન્યુદસ્યોમયતોઽન્તરાત્મનઃ ।
ચિન્દન્તિ હિ વ્રજગતિં ગતઃક્રમાસ્તસ્મૈ સુમદ્રઅવસે નમોનમઃ ॥૧૬૫

અર્થ:—જે અંતરાત્મા પ્રભુના ચરણકમલને જ ચરણ જાળી વિચક્ષણ પુરુષો આ લોક તથા પરલોકમાંથી સંગ છોડીને શોક રહિત થયલા પ્રજાગતિ પ્રાપ્ત કરે છે, તે અવધુર્ભગલ યશ્વાન પ્રભુને વારં-વાર નમન કરે છું.

આ પ્રયોગમાં દીર્ઘનપ્રણાલિકાથી ભગવદ્ભક્તિ પ્રાપ્ત કરનાર બ-
હુતોને ‘ શોકરહિત યયલા-’ કહ્યા છે, તેથી શુશ્રુષાદીર્ઘનથી દરિદ્રાશુખનો
સ્પર્શ થવાથી લોકિક દુઃખનું કદિ પણ ભાન થતું નથી. અહીં સર્વ
વસ્તુ યજ્ઞમાં મેળવવાનું પ્રથમ કહ્યું છે; તેથી તે અધિકારરૂપે સમગ્રનું.
આથી આત્મનિવેદન કરનારને ભક્તિરૂપી ફલ પ્રાપ્ત થાય
છે. એવા ભગવદ્ભક્તોએ જો કાદશરકન્ધમાં યોગણીસમા અધ્યાયમાં
છે તેનું સ્મરણ થાય છે. ત્યાં ભગવાન કહે છે કે, મારી ભક્તિરૂપ
ફલ સંપાદન કરવું હોય તેણે મારી અમૂનરૂપી કથાપર યજ્ઞ
રાખવી, હમેશાં મારે દીર્ઘન કરવું. પૂજામાં અત્યંત નિષ્ઠા રાખવી,
સ્તોત્રોથી મારે સ્તવન કરવું, સેવામાં આદર રાખવો; સાક્ષાંગ પ્રણામ
કરવા, મારા બહુતોની અધિક પૂજા કરવી. સર્વે પ્રાણીઓ ઉપર
ભગવદ્ભાવ રાખવો, મારે માટે ચરીરનાં કાર્યો કરવાં, વાણીથી મારા
શુશ્રુષાન કરવા, મન મને અર્પણ કરવું. સર્વે કામનો ત્યાગ કરવો; મારે
માટે ધન, ભોગ અને સુખનો ત્યાગ કરવો. યજ્ઞ, દાન, હોમ, વ્રત,
વ્રત, તપ મારે માટે કરવાં. હે હૃદય! આત્મનિવેદન કરનારને આ
ધર્મોથી મારે વિષે ભક્તિ થાય છે, પણી તેને બીજું શું જાણી
રહ્યું ? તેથી આત્મનિવેદન કરી શુશ્રુષાન કરનારને દુઃખનું ભાન થતું
નથી એ ફલ સિદ્ધ થયું.

એ પ્રમાણે, ફલનું વર્ણન કરીને, હૃદયને મારે શુશ્રુષાન કરવાનો,
ઉપદેશ કરે છે.

એ પ્રમાણે શુશ્રુષાનમાં યાનમાર્ગ કરતાં ઉત્તમતા સમજીને
મત્સર અને લોભ એ બે દોષનો ત્યાગ કરીને સર્વદા શુશ્રુષાન કર્યાં
કરવાં. પારકાનો હુકમ સહન ન કરવો તે મત્સર; અત્યંત અભિલાષ
તે લોભ, ‘ હત્કર્ષઃ ’ એમ પ્રથમ વિભક્તિવાળો પાક હોય તો એવો
અર્થ કરવો કે શુશ્રુષાથી દરિદ્રાશુખના સ્પર્શથી દુઃખનું ભાન થતું નથી,

એમ સમજીને ગુણવર્ણન કરવાથી જ્ઞાનમાર્ગથી ઉત્કર્ષ થાય છે, 'એમ 'સિદ્ધ્યતિ' અધ્યાહાર લઈને વાક્ય પૂર્ણ કરવું. જો સમજ્યા વિના ગુણવર્ણન કરે તો માત્ર દુઃખનું જ્ઞાન ન થાય 'એ-
ટકુંજ', સમજીને ગુણવર્ણન કરે તો જ આ ઉત્કર્ષ. એ પ્રમાણે ભગવાનના ગુણવર્ણન કરવાથી ગુણમાં આસક્તિ થવાથી 'જેને જેના ગુણમાં આસક્તિ થાય તેને તેનામાં (તે પુરુષમાં) આસક્તિ થાય છે' એ ન્યાય પ્રમાણે ભગવાનના ગુણમાં આસક્તિ થવાથી 'ભગ-
વાનમાં આસક્તિ દૃઢ થાય છે. તેથી ભક્તિવર્ધિનીમાં કહેલાં ગૃહ-
પર અશ્વિ, ધરમાં રહેનારાઓના બાધકપણાનું અને અનાત્મપણાનું જ્ઞાન થાય છે. એમ અર્થમયી સમજી લેવું. એ પ્રમાણે ગુણગાન તે આભક્તિવાળા ભક્તના નિરોધનું લક્ષણ સમજવું. હવે ભગવા-
નમાં વ્યસન દૃઢ થવાને ભગવાનમાં સાક્ષાત્ અને પરમ્પ-
રાથી (સીધી રીતે તથા અન્ય કાર્યદ્વારા) પોતાની ઇન્દ્રિયોના
'વિનિયોગરૂપ સાધન ત્રણ મ્લેકથી કહે છે:—

મૂલમ્-હરિમૂર્તિઃ સદા ધ્યેયા સંકલ્પાદપિ તત્ર હિ ।

દર્શનં સ્પર્શનં સ્પૃઠં તથા કૃતિગતી સદા ॥ ૧૭ ॥

શ્રવણં કીર્તનં સ્પૃઠં પુત્રે કૃષ્ણપ્રિયે રતિઃ ।

પાયોર્મલાંશત્યાગેન શેષમાર્ગે તનો નયેત્ ॥ ૧૮ ॥

યસ્ય વા ભગવત્કાર્યં યદા સ્પૃઠં ન દૃશ્યતે ।

તદા વિનિગ્રહસ્તસ્ય કર્તવ્યં ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ:—ભગવાનના સ્વરૂપનું સર્વદા ધ્યાન કરવું, કેમકે સ્વરૂપમાં ભગવદ્ભાવથી દર્શન, સ્પર્શ, ચક્ષુ અને ત્વચાના કાર્યો સ્પૃષ્ટપણે થઈ શકે છે, તેજ પ્રમાણે સર્વદા હાથ પ-

ગના કાર્યો પણ ભગવદ્વિનિયોગમાં આવે છે. યવજ્ઞ કીર્તન પણ સ્પષ્ટપણે થાય છે. કામ પણ કૃષ્ણપ્રિય હોય તો ઉપ-સ્થકાર્ય રતિ ભગવત્સંબંધી થાય છે. પાશુ ઇન્દ્રિયનું કાર્ય જે મલાંશ ત્યાગ કરવો તેવડે તેને ચરીરમાં ગાણનાવ પ્રાપ્ત કરાવવો. જે ઇન્દ્રિયોનો જ્યારે ભગવદ્વિનિયોગ સ્પષ્ટ માત્રમ ન પડે ત્યારે તેનો નહીં નિષ્કર્ષ કરવો. ॥ ૧૭-૧૮-૧૯ ॥

વિવેચન--જે ભક્તનો બીજાનાવ દદ ન થયો હોય, તે ભગવાનમાં વ્યસન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય તો તેણે જે ભગવત્ સ્વરૂપની જેમ સેવા કરતો હોય તેનું નિરંતર ધ્યાન કરવું. એટલે તે સાક્ષાત્ ભગવાન છે એમ સમજી ધ્યાન કરવું. ટારણ કે એમ અભિનયપણાના વિચારથી એટલે સ્વરૂપ સાક્ષાત્ ભગવાન છે એ વિચારથી દર્શન અને સ્પર્શ, ચક્ષુ અને ત્વચાના કાર્ય સ્વરૂપદર્શન અને સ્વરૂપસ્પર્શથી સ્પષ્ટપણે 'ભગવત્સંબંધ' સિદ્ધ થાય છે. પૂજનના પ્રવાહથી મુર્તિમાં ભગવાનનું અંગધાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને 'આન્ત-

૧. બૃહદારણ્યક ઉપાનિષદના ત્રીજા અધ્યાયના વ્યાક્રાણને અંત-માર્ગિશ્વાકાણુ કહે છે. તેમાં કહે છે કે 'યઃ પૃથિવ્યાં તિષ્ઠન્ પૃથિવ્યા અન્તરો યં પૃથિવી ન ચેદ્ વસ્ય પૃથિવી દારીરં યઃ પૃથિવીમન્તરો યમયત્તેવ ત આત્માન્તર્યામ્યમૃતઃ' । અર્થ--જે પૃથ્વીમાં રહેતો હતાં પૃથિવીની અંદર છે, જેને પૃથ્વી નજીવી નથી, જેનું પૃથિવી દારીર છે, જે અંદરથી પૃથિવીને નિયમમાં રાખે છે, તે તારો આત્મા અંતર્યામી અમૃત છે. તે જ પ્રમાણે જલ, અગ્નિ, અંતરીક્ષ, વાયુ, ઘોઃ, આદિત્ય દિવાઓ, ચંદ્રતારાઓ, આદિય, વમસ, તેજસ, સર્વભૂત, પ્રાણુ, વાકુ, ચક્ષુ શ્રોત્ર, મન, સ્પર્શ, દિવ-અંત, રેતસ, વગેરે સર્વમાં ભગવાન રહે છે, પણ જે સર્વે ભગ-

પ્રાપ્તિશ્લાક્ષણ્યમાં કહેલા ન્યાયથી તેમાં ભગવાદેશ પ્રાપ્ત થાય છે, 'શુદ્ધોપસંહારના કાર્યાખ્યાનાધિકરણના 'સંવેધાદેયમન્યગ્રાપિ' એ સૂત્રમાં એ વાતના અંગીકાર કરેલો છે, અને 'નિર્બંધમાં તદ્રૂપં તત્ર

વાનતે જણનાં નથી, એ સર્વ ભગવાનનાં શરીર છે, એ સર્વેને ભગવાન નિયમમાં રાખે છે, તે ભગવાન આત્મા, અંતર્યામી અમૃત છે એમ ત્યાં કહ્યું છે, તેથી એ અંતર્યામિશ્લાક્ષણ્યનાય કહેવાય છે.

૨. શ્રીમદ્દેવ્યાસપ્રણીત બ્રહ્મભાંસના ત્રીજા અધ્યાયના ત્રીજા પાદમાં બ્રહ્મના ધર્મોના વિચાર કરેલો છે, તેને શુદ્ધોપસંહાર કહે છે. તેમાં ૧૮ થી ૨૩ સૂત્રોનું કાર્યાખ્યાન અધિકરણ છે, તેમાં 'સન્ધ્ય-ધ્યાદેયમન્યગ્રાપિ' એ વીસમું સૂત્ર છે. તેમાં કહ્યું છે કે કાર્ય કરવાની ઇચ્છાથી ભગવાનનો પોતાનો છત્રમાં (તેમજ મૂર્તિમાં) આવેશ થાય છે. ત્યારે ભગવાનના આવેશથી ભગવાનના ધર્મો તેમાં આવિર્ભાવ પામે છે. 'ઉપસંહારો દિ તત્રાનુક્તાનામન્યગ્રોકાનાં ગુણાનાં તત્ર સત્યેન જ્ઞાનમાત્રમ્'—અર્થ:—ઉપસંહાર એટલે તે સ્થળે નહિ કહેજા અને બીજે સ્થળે કહેલા શુદ્ધો પણ તેમાં છે એવું જ્ઞાન થવું તે.

૩. નિગન્ધના સર્વનિર્ણય પ્રકરણમાં નીચેના શ્લોકો છે:—

કૃષ્ણસેવાપરં ધીક્ષ્ય દંભાદિરહિતં મરમ્ ।

શ્રીભાગવતતત્ત્વર્થ મજેઽજિજ્ઞાસુરાદરાત્ ॥ ૨૨૫ ॥

તદ્ભાવે સ્વયં ઘાપિ મૂર્તિ કૃત્વા હરેઃ કચિત્ ।

પરિચર્યા સદા કુર્યાત્ તદ્રૂપં તત્ર ચ સ્થિતમ્ ॥ ૨૨૬ ॥

સાકારવ્યાપકત્વાચ્ચ મન્ત્રસ્યાપિ વિધાનતઃ ।

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં આતુર, દંભ વગેરેથી રહિત, શ્રી-ભાગવતના તત્ત્વને જાણનાર એવા પુરુષને ધ્યાનપૂર્વક લક્ષમાં લઈને સન્માનસહિત તે (શુર) નું ભજન કરવું. એવા શુર ન મળે તો પોતે

‘ચ સ્થિતં’ એ શ્લોકમાં પણ મૂર્તિમાં ભગવાનના આવેશનો બોધ કરેલો છે.

પણ કાચિત્ થાદરિની મૂર્તિ દરીને સર્વદા સેવા કરવી; ભગવાનનું સ્વરૂપ તે મૂર્તિમાં રહેલું છે, કેમકે ભગવાન સાદાર છે, વ્યાપક છે, અને ઉપાસનામાર્ગની રીતે વિચારીએ તો મનપૂર્વક પૂજામાં ભગવાનેશ થાય છે.

એ શ્લોકના પ્રકાશમાં શ્રીમદાચાર્યચરણ આશુ કરે છે કે:—

‘અયમેવાસ્ય માર્ગસ્ય પ્રવાર ઉત્તમઃ, યન્મૂર્તૌ કૃતં સર્વં મગયતિ કૃતં ભવતિ । તથ મૂર્તેર્ભગવત્યં ગ્રંથા મિરૂપયાત તદ્રૂપમિતિ । યસ્તુપિચારેણ સર્વસ્ય મગયદ્વરૂપત્વાદિશેષસ્ત્વયમ્-પતમુહરિ-
પ્યામીતિ તથા મૃદાદેઃપાદુર્મૂતઃનામત્તિમાર્ગાનુસારેણાહ તત્ર ચ સ્થિતમિતિ । મૂર્તૌ સ્થિતમ્ । પરં ચત્ર દ્વસ્તરતત્ર દ્વસ્તઃ તત્તદ-
ચયયેષુ તત્તદચયથા इति । તત્ર હેતુઃ—વ્યાપકં સાકારં વક્ષેતિ । અતઃસર્વં કટકાદ્યપચારા મગયદચયયેષ્વેય સાક્ષાત્કૃતામયન્તિ ।
ઉપાસનામાર્ગાનુસારેણાપિ મૂર્તૌયેવ મગયદ્વજનં ભવતીત્યાહ મન્થમ્યાપિ વિધાનત્ इति ।’ અર્થે:—આ ૮/ આ માર્ગમાં ઉત્તમ પ્રકાર છે કે મૂર્તિને વિષે કરેલું સર્વ ભગવાનને વિષે કરેલું થઈ જાય છે મૂર્તિ ભગવાન છે એ વાત તથા ગ્રંથા નિરૂપણ કરે છે. ૧. વસ્તુને વિચાર કરતાં સર્વ ભગવદ્વરૂપ છે. વિશેષ આ છે કે આ (મકન) નો કું દહાર કરીશ એમ કહેતા થતાં મૂર્તિમાં વગેરેમાંથી થોડો અટક થાય છે. ૨. ભક્તિમાર્ગને અનુસરીને રહે છે કે ત્યાં (મૂર્તિમાં) પ્રભુનું સ્વરૂપ છે આ જ્યાં (મૂર્તિનો) દસ્ત ત્યાં (ભગવાનનો) હસ્ત; તે તે (મૂર્તિના) અવયવો ત્યાં (ભગવાનના) અવયવો. એમ હોવાનું કારણ એ, કે પ્રજા વ્યાપક અને સાદાર છે. માટે હાં વગેરે સર્વ અક્ષરો સાક્ષાત્ ભગવાનના અવયવોને ધર્મો જરાખર થઈ

દન્યગોગોલકન્યાયથી ભગવાન મૂર્તિમાં વ્યાપી જઈને બહાર પ્રકટ થાય છે. આ સર્વે કારણોને લીધે મૂર્તિ સ્વરૂપના દર્શન સ્પર્શ વગેરે ભગવાનના જ દર્શન સ્પર્શ છે એ સ્પષ્ટ થાય છે.

હવે એ જ વાત હાથપમના કાર્યોમાં લાગુ પાડે છે:-૬૫૨ કહેલા ન્યાયપ્રમાણે જેમ પૂર્વે કહેલા દર્શન અને સ્પર્શ એ બે 'ભગવત્સંબંધી' સ્પષ્ટ થાય છે. તેમ હાથપમનાં કાર્યો-ભગવત્સેવામાં હાથ, તથા સેરાને માટે આસવામાં પગ-સદા ભગવત્સંબંધી સ્પષ્ટ થાય છે. (સંબંધને લીધે ઉપરનો સ્પષ્ટ શબ્દ વિભક્તિ અને વચનના ફેરફાર માટે અહીં પણ સમજી લેવો.) શ્રોત્ર (શ્રવણ) અને વાણીના કાર્યોનું પણ ભગવત્સંબંધીપણું કહે છે:-અચલ અને કીર્તન સ્પષ્ટ છે. એ બેનું બીજા પ્રકારથી પણ ભગવત્સંબંધીપણું સર્વ સંભવ છે એમ જણાવવાને સ્પષ્ટ શબ્દ ફરીથી વાપર્યો છે. ઉપરથી (જનનેન્દ્રિય)નું ભગવદુપયોગીપણું સ્પષ્ટ નહિ હોવાથી તેનો ભગવત્સંબંધનો પ્રકાર બતાવે છે:-'કામઃ સંકલ્પજઃ સ્મૃતઃ' (સંકલ્પથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે. 'સંકલ્પમભવાન્ કામાન્' (સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થતા કામોને), વગેરે વાક્યોથી સિદ્ધ થાય છે કે કામ સંકલ્પનો પુત્ર છે. એ કામ કૃષ્ણપ્રિય હોય તો રતિ-ઉપરથીકાર્ય (જનનેન્દ્રિયનું કાર્ય) -ભગવત્સંબંધી થાય છે. શ્લોકમાં 'ભવતિ' (થાય છે) અધ્યાહાર સમજવું. ગોપાલતાપનીય ઉપનિષદમાં ભગવાનનું ગાંધર્વપ્રતિ વાક્ય છે કે 'યં માં સ્મૃત્વા નિષ્કામઃ સકામો ભવતિ' (મારું સ્મરણ

જાય છે. કે. ઉપાસના માર્ગની રીતે પણ મંત્ર વગેરેને લીધે મૂર્તિને વિષે જ સાક્ષાત્ ભગવદ્ભજન થાય છે.

૧. યન્દ્યાયોગોલકન્યાય-બોહાના ગોળામાં જેમજેમ અગ્નિનો પ્રવેશ થતો જાય છે, તેમ-તેમ-તે અગ્નિરૂપ ચંદ્ર જાય છે. અને અંતે બહાર અગ્નિનું પ્રાકટ્ય થાય છે, એ ન્યાય.

કરવાથી નિષ્કામ હોય તે સકામ થાય છે). એ વાક્યનું અર્થજ્ઞ કરવાથી અને ભગવાનનું ધ્યાન કરવાથી અને એવા પ્રકારનો મંત્રપ કરવાથી ભગવાન પ્રતિ દામની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને તેથી રતિ થયું થાય છે. ભગવદ્વિષયક કામ જે ભક્તને ઉત્પન્ન ન થાય તેના ઉપરથીના દિલનો પ્રકાર આગળ દહેવાશે. પાપુઉદ્વિપ (ગુદા) નો વિનિયોગ કહે છે:—પાપુઉદ્વિપનું કાર્ય નિસર્જન કરવાનું છે. તે અહીં મહાંય લાગ કરવાનું છે. તે કરીને તે ઉદ્વિપને યરીરમાં ગુણભાવ પ્રાપ્ત કરાવવા; એટલે ભગવાનના વિનિયોગ થના સ્વયરીરમાં તે યરીરના શોધન (શુદ્ધિ) દ્વારા ગૌણભાવ પ્રાપ્ત કરાવવો.

અહીં નીચે પ્રમાણે અર્થ છે—શ્રીવેદંતગીતામાં ‘અક્ષયવર્ત્તમં ફલં’ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણોપનિષદિકાઓમાં ઉદ્વિપોને ભગવાનના વિનિયોગ થતાં ઉદ્વિપોને શુદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહ્યું છે, તેમાં પાપુ ઉદ્વિપનું કાર્ય રોમોદગમ (સ્વાદી ઉભી થતી તે) કહ્યું છે. અને દશમસ્કન્ધના પ્રક્ષિપ્ત અધ્યાયના ‘વર્ષાં તુ ભાગ્યમદિમા’ એ શ્લોકના વિવરણમાં રોમાય અને સ્વેદ એ દશમ ઉદ્વિપ (પાપુ) નાં કાર્ય કહેતાં છે. અને તૃતીય શાસ્ત્રમાં ‘મુચ્ચન્મીલદુશાઽયુ ચ’ એ શ્લોકમાં આનન્દના અધુ પડવા એ પાપુ ઉદ્વિપનું કાર્ય કહેલું છે; આ સર્વ દીન અધિકારમાં ધટતું નથી. કેમકે દ્વિતીયસ્કન્ધના ‘તદ્દશમસાર દ્વદયમ્’ એ શ્લોકમાં તે પ્રમાણે નિર્ણય કરેલો છે. તથા અહીં ઈદોગ્ય ઉપનિષદની ‘અમ્મશિર્ષં ત્રેધાભવતિ’ વગેરે શ્રુતિઓમાં કહેલો જલ અમ્મનો મુત્રપૂરીપાત્રક રધૂવધાતુ અને વેદકમાં ‘કર્ક: પિર્ષં મલ: સ્વેપુ પ્રસ્વેદો નલલોમ ચ | કર્ણધિદ્દુષિકા ચેતિ ધાતૂનાં પ્રમશો મલા: એ શ્લોકમાં કહેલો મહાંય પાપુઉદ્વિપવડે દેહના ગુદા ગુદા ઉદ્વિપદ્વારા બહાર નિકળે છે, એટલેજ પાપુઉદ્વિપનો વિનિયોગ સમજવો; તે ગૌણ હોવાથી તે ઉદ્વિપનો શૈવભાવ સમ-

જવો. વળી પ્રથમ સંસારવેશથી દુષ્ટ ઈન્દ્રિયો કહી; મધ્યમાં મત્સર વિના અને લોભ વિના એમ કહેવાથી એ ગુણવર્ણન કરનાર બકનો માં મત્સર અને લોભ રહેલા છે એમ સૂચવ્યું અને અંતમાં ઉપર કલા પ્રમાણેનું મહાંય ત્યાગરૂપ પાણુનું કાર્ય કર્યું; આ સર્વથી આ બકતો હીન અધિકારી એમ સમજાય છે; તેથી ભક્તિવર્ધિનીમાં દૃઢ બીજભાવ વિનાના જે બકતો કલા તેમને માટે આ ઉપદેશ છે એમ સૂચવ્યું. વળી અહીં મન વગેરે નવ ઈન્દ્રિયોના વિનિયોગનો પ્રયોગ ત્રિલકુલ કહ્યો નથી. વળી ભગવાનને પ્રિય કામ હોય તો જ ઉપરથી વિનિયોગ બતાવ્યો; ભગવદ્વિષયક કામ ન હોય તો ઉપરથી વિનિયોગ શું કરવો તે સૂચવ્યું નથી. એમ હોવાથી એ ઈન્દ્રિયોના ભગવાનમાં ઉપયોગ ન થાય તો શું કરવું એમ આકાંક્ષ થાય તો કહે છે કે જે ઈન્દ્રિયનો ભગવાનમાં વિનિયોગ સ્પષ્ટ ન માલમ પડે તે ઈન્દ્રિયનો નિમ્મલ કરવો આવશ્યક છે. જો તેનો નિમ્મલ ન કરે તો 'તોચેત્ત મમત્તમસદિન્દ્રિયયાજિસુતા' એ શ્લોકમાં કલા પ્રમાણે વિષયરૂપી યત્નઓમાં પડવાથી સંસારવેશરૂપ મહાન અનર્થ થાય માટે નિમ્મલ આવશ્યક છે એમ સમજવું. એ પ્રમાણે હીન અધિકારીઓએ ઉપર કહેલા ઉપદેશ પ્રમાણે કરવું તે પણ તેમને યોગ્ય નિરોધનું લક્ષણ સમજવું, એ પ્રમાણે કરવાથી ઉદ્દેગની નિવૃત્તિ થતાં ધીમે ધીમે ક્રમવાર સેવા આધિદેવિકી થાય, માટે એ જ હીન અધિકારીઓનું મુખ્ય સાધન છે એમ સિદ્ધ થયું.

એ પ્રમાણે સર્વ ઉપદેશ કરીને હીન અધિકારીઓને આ પ્રવૃત્તિ કરાવવાને માટે બીજા ગ્રન્થોમાં ઉપદેશ કરેલાં બીજા સાધનો કરતાં આ સાધન દ્રેષ્ટ છે, એમ નીચેના શ્લોકમાં કહે છે:—

મૂલમ્—નાતઃ પરતરો મન્ત્રો નાતઃ પરતરઃ સ્તવઃ ।

નાતઃ પરતરા વિદ્યા તીર્થ નાતઃ પરાત્પરમ્ ॥ ૨૦ ॥

શ્લોકાર્થ—આ સાધનસમુદાયથી આપ્તાક્ષરમન્ત્ર વગેરે (આવા અધિકારીને માટે) વધારે ઉત્તમ નથી, તેમજ કૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્ર વગેરે પણ વધારે ઉત્તમ નથી. તેમજ ઉપાસના વગેરે પણ વધારે ઉત્તમ નથી, અને આ ઉત્તમ સાધન કરતાં ગંગાદિ તીર્થ પણ વધારે ઉત્તમ નથી.

વિવેચન—હીન અધિકારીઓને માટે ઉપર કહેલા સાધન સમુદાય કરતાં અપ્તાક્ષર વગેરે મન્ત્ર ઉત્તમ ન સમજવા. એ મન્ત્રોના જપ વગેરે સેવાના અંગ તરીકે કહેલા છે, અને અનુકરણથી (ગોષ્ઠ, અનવસરમાં કરવા યોગ્ય) કહેલા છે, માટે સેવાથી ઉત્તમ ન સમજવા. એ પ્રમાણે આગળ પણ સમજી સેવું. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય વગેરે સ્તોત્રના પાઠ પણ સેવાથી ઉત્તમ ન સમજવા, કેમકે તે પણ અનુકરણ અને અંગરૂપ છે, અને વિવેકધેર્યાધિપમાં અંગ તરીકે જ તેમને અંગીકાર કરેલો છે. વિદ્યા એટલે ઉપાસના અને તીર્થ મંગાદિ પણ સેવા કરતાં ઉત્તમ ન સમજવા, કેમકે જગત્કૃપા ન હોય તો તેઓ પણ જનક કાલે વિશ્વંનથી હસ આપે છે. કૃતિમાં સત્કલુપ્તયાય (જેવો સંકલ્પ તેવું હસ) નો આદર કરેલો છે, અને મહાભારતમાં પણ યજ્ઞ અને તીર્થ હસ આપવામાં સમાન છે એમ કહ્યું છે, તેથી વિદ્યા અને તીર્થ આદો જુદા પાંડો કલા છે. તેથી હીન અધિકારીઓને આદો ઉપદેશ કરેલા સર્વ સમર્પણાત્મક યોજના વગેરે તથા ૧ સાધન ધ્યાન જરૂરના છે. એ સાધન કરવાથીજ સ્નેહ,

૧ ચતુર્થ શ્લોકમાં કહેલું સર્વસમપણું પ્રથમ સાધન.

આસક્તિ અને વ્યસન એ ક્રમથી શુદ્ધિયામ થયા પછી પૂર્વોક્ત નિરોધ રૂપ ભક્તિવૃદ્ધિ સિદ્ધ થાય છે એ તાત્પર્ય છે, આચાર્ય શ્રીમેાપીયજી તથા શ્રીહરિરાયજી દ્વરિણા એ ‘વિનિર્મુક્તા’ ‘એ શ્લોક પછી સંસારાયેશ’ શ્લોક લે છે, તેની પછી ‘ગુણેષ્યાધિષ્ટચિત્તાનામ્’ વગેરે ક્રમવાર શ્લોકો લે છે, શ્રીમન્નરાજજી જે ક્રમ લે છે તે પ્રમાણે મેં વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વ્યાખ્યાનનો પ્રકાર સર્વેનો એક રીતનો નથી. તેથી મેં તેનો અનુવાદ કર્યો નથી.

શ્રીઆચાર્યવર્ધનની કૃપાથી ભગવાન મજનાયક શ્રીકૃષ્ણે હૃદયમાં સ્થિતિ કરીને જે વાક્યોની પ્રેરણા કરી, તે વાક્યો શ્રીવિકૃષ્ણેના અરણ્યકમંથના દાસ પુરુષોત્તમે લખ્યાં.

ઇતિ “નિરોધલક્ષણં સમાપ્તમ્”

નમઃ શ્રીકૃષ્ણાય.

“શ્રીસેવાફલગ્રંથ,”

શ્રીસેવાફલગ્રંથ ઉપર શ્રી મહાપ્રભુજીએ સેવાફલ વિવરણ નામનું સાહિત્ય કર્યું છે, તેના આશયો આ દીક્ષાના વિવેચનમાં બતાવવામાં આવ્યા છે. સિદ્ધાન્તમુક્તાવલીમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ સેવા ત્રણ પ્રકારની કહેલી છે. અને તેમાં માનસી સેવા ઉત્તમ કહી છે. ત્યાં આગળ સેવા શબ્દનું અને સેવાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું છે. [ખાટે ત્યાં આગળ જોવું] આપણા માર્ગમાં જે સેવા સ્વતંત્ર પુરુષાર્થરૂપ છે તે સેવાનું નિરૂપણ આ ગ્રંથમાં કર્યું છે.—

પંચદશ શ્લોકની બીજી પંક્તિમાં કહેલું ચુલુગાન દ્વિતીય સાધન, અને સમદશ અષ્ટાદશ શ્લોકમાં કહેલો ઇન્દ્રિયોનો ભગવાનમાં વિનિયોગ એ ત્રીજું સાધન.

શાંકા—જ્યારે સેવાને સ્વર્ગ પુરુષાર્થ રૂપ માને છે ત્યારે સેવા શીવાય બીજા ક્ષણની અપેક્ષા રહેતી નથી, ત્યારે આ મંથમાં સેવાનું ક્ષણ બતાવવાની થી જરૂર છે. ? એવી યંત્ર યાય ત્યાં સમાધાન કરે છે કે, જીવન પર્યંત જે સેવા કરી હોય તે સેવાથી દેહાન્તમાં જે ગતિ યાય તે સેવાનું ક્ષણ છે, આ ગતિદેશી ક્ષણ બતાવવા મંથની જરૂર છે, વળી આજના સમયમાં સેવાથી ભજનમાં જે સર્વાત્મભાવ યાય છે, અને આ સર્વાત્મભાવથી જે ઉત્તમોત્તમ ભજનાનન્દથી ક્ષણ મળે છે તે ભજનાનન્દ ક્ષણ કંઈ સેવાથી જુદું નથી. આટે સ્વર્ગ પુરુષાર્થ રૂપ સેવાથી (ભજન) નું ક્ષણ ભજનાનન્દ જ છે, બીજું છે જ નહિ. કારણ કે મરણે ચા મતિઃ સા મતિઃ પરશુમાં જે મતિ તેજ મતિ છે. આટે સેવા (ભજન) નું ક્ષણ ભજનાનન્દ જ છે. બીજું કંઈ પણ છે જ નહિ. એવું આ શ્લોકથી બતાવે છે.

મૂલમ્—યાદૃશી સેવના પ્રોક્તા વત્સિદ્ધાં ફલમુચ્યતે ॥

અલૌકિકસ્ય દાને હિ ચાચઃ સિદ્ધયેન્મનોરથઃ ॥૧॥

ફલં વાલ્કલિકારો વા ન કાલોત્ર નિયામકઃ ॥

અર્થ—(શ્રી મહાપ્રભુજીએ) જેવી સેવા કરી છે તેવી સેવા સિદ્ધ યાય ત્યારે તેનું ક્ષણ પ્રાપ્ત યાય છે. જ્યારે ભગવાન અલૌકિકનું દાન કરે છે ત્યારે મુખ્ય ક્ષણ રૂપ મનોરથ સિદ્ધ યાય છે, ક્ષણ સિદ્ધ થવામાં કે અધિકાર સિદ્ધ કરવામાં કંઈ પણ કાલનો નિયમ નથી. અર્થાત્ અમુક વખતમાં યાય એવો નિયમ નથી.

વિવેચન—સેવાક્ષણ વિવરણમાં ભગવાન કહે છે કે સેવામાં ત્રણ, ક્ષણ છે. ૧. અલૌકિક સામર્થ્ય. ૨. સાધુજ્ઞ, ૩. વૈકલ્પ વિગેરેના સેવા.

પયોગી દેહ. આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનાં દેહ મળે છે. શ્રીમદ્દાપ્રભુજી એ જે વ્રજભક્તના જેવા ભાવપૂર્વક ભગવાનની સેવા કરવાની આગ્રા કરી છે, તે પ્રમાણે જીવન પર્વત ભગવાનની સેવા કરવી જોઈએ ત્યારે દેવ થાય છે-મહિનરૂપિની મંથમાં કણુ છે. " સેવાયાં યા કથાયાં યા ચસ્યાસક્તિ દૂદા ભવેત્ ॥ જીવતા સુરી ભગવાનની સેવામાં કે કથામાં જોમની દેહ આસકિન થાય છે, તેઓને કાષ્ટ દેશમાં કાષ્ટમાં નાશ નથી. આ પ્રમાણે જીવન પર્વત તેમને સેવા કરવાની કહી છે સેવા કરતાં ત્રણ દેહ પ્રાપ્ત થાય છે કેમકે ભકિત માર્ગમાં પુષ્ટિ, પ્રવાહ, અને મર્યાદા એવા ત્રણ ભેદથી ભગવાન જીવનો અંગીકાર કરે છે, આ અધિકારના નિયમ પ્રમાણે સેવા ત્રણ પ્રકારની છે, અને દેહ પણ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે, તેમાં પહેલાં પુષ્ટિ એવકોના દેહ કહે છે; જે અલૌકિક સામર્થ્ય છે તે કેવલ સર્વાત્મભાવથી પ્રાપ્ત થાય એવો ભજનાન્દ છે. આ ભજનાનન્દનો અનુભવ થાય તે જ ઉત્તમોત્તમ દેહ છે, આ દેહ કરોડો સાધન કરો તો પણ મળનાર નથી કેવલ ભગવાનની કૃપાથી જ મળે છે. આ કૃપાથી જે મક્તમજનાનન્દનો અધિકારી થાય છે, તે અલૌકિક સામર્થ્ય કહેવાય છે. આ ભજનાનન્દરૂપી અલૌકિક સામર્થ્ય વ્રજભક્તને પ્રાપ્ત થયું હતું.

૨ બીજું દેહ સાયુજ્ય કહ્યું છે. મર્યાદામાં જોમનો અંગીકાર કર્યો છે. તેમને પુરુષોત્તમનું સાયુજ્ય મળે છે. આ પુરુષોત્તમનું સાયુજ્ય જ્ઞાનીના અક્ષર ધ્વજના સાયુજ્ય કરતાં ઘણું દરજે ઉત્તમ છે. અક્ષર સાયુજ્યનો કેવલ મર્યાદામાં જોમનો સ્વીકાર કર્યો હોય તેઓને થાય છે પુરુષોત્તમ સાયુજ્યવાળાને તો સમય આવે બહાર પ્રકટ કરે છે. અને જુજનાનન્દનો અનુભવ પણ કરાવે છે. જેમ અન્તર્મુહગતા ગોપીજનોને ભગવાને સાયુજ્યદાન કર્યું હતું-પરંતુ જ્યારે તેઓની સાથે રમણ

કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે તેઓને બહાર પ્રકટ કરી સ્મરણદ્વારા બળનાનન્દનું ઘન કરે છે. અને પુનઃ સાયુજ્ય પ્રાપ્ત કરાવે છે આ પ્રમાણે પુરુષોત્તમ સાયુજ્ય યાત્રીના અક્ષર અક્ષના સાયુજ્ય કરતાં ઉત્તમ છે.

હવે ત્રીજી વૈકુંઠમાં સેવોપયોગી દેહ વિષે કહે છે. નેતા પ્રવાહમાં અંગીકાર કર્યો હોય તેને તેવું ફક્ત થાય છે. આ અક્ષરભક્ત વ્યાપી વૈકુંઠ કે રમાવૈકુંઠમાં સેવોપયોગી દેહની પ્રાપ્તિ થાય છે, આ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાઓમાં જણાવેલા સામાન્ય સૃષ્ટિ પ્રવાહ ન જાણવો. પરંતુ પુષ્ટિમિત્ર આ પ્રવાહ હોવાથી આવું સેવોપયોગી દેહ રૂપિ ઉત્તમ ફક્ત મળે છે. પરંતુ ભગવદ્દિગ્દાશી મર્્યાદામાં જે અલૌકિક બળનાનન્દ ફક્ત મળે છે, તે પ્રવાહમાં મળતું નથી.

ઉપર કહેલા પહેલા ફક્ત અને અધિકારને મેળવવામાં કાલને નિયમ નથી કે અનુક્રમ વખતેજ પ્રાપ્ત થાય, તેના ક્રમને આધીનજ છે.

હવે સેવામાં ત્રણ પ્રતિબંધ થાય છે તે ગણાવે છે.

મૂલમ્—ઉદ્વેગઃ પ્રતિબંધોઃ વા ભોગો વા સ્યાન્નુ વાધકમ્ ॥૨॥

અર્થ—ઉદ્વેગ, અહચ્છેદ, અને લોભ આ ત્રણ સેવામાં આધક છે.

સેવાયાં ફલત્રયમ્

અલૌકિકસામર્થ્ય સાયુજ્યસેવોપયિક દેહોવા વૈકુંઠાદિપુ.

સેવાયાં પ્રતિબંધત્રયમ્

ઉદ્વેગઃ પ્રતિબંધો વા ભોગો વા ત્રયાણાં સાધનપરિત્યાગઃ કર્તવ્યઃ ॥
ભોગો દ્વિવિધો લૌકિકોઽલૌકિકચ્છ ॥ તત્ર લૌકિકસ્ત્યાજ્યપ્વા ॥
પ્રતિબંધોપિ દ્વિવિધઃ સાધારણો ભગવત્ કૃતચ્છ ॥

તત્રાયો હુદ્ગ્યા ત્યાજ્યઃ ॥ અલૌકિકભોગસ્તુ ફલાનાં મધ્યે
પ્રથમે પ્રવિશતિ । મગવત્કુત્રચેત્ પ્રતિવન્ધસ્તદા મગવાન્ ફલં
ન દાસ્યન્તીતિ મંત્ર્યમ્ । તદા અન્યસેવાયિ વ્યર્થા । તદા આત્મ-
રોયં જીવં ઇતિ નિર્ધારઃ । તદા જ્ઞાનમાર્ગેણ સ્પાતવ્યં શોકા-
ભાવાયેતિ વિવેકઃ । નનુ સાધારણો ભોગઃ કથં ત્યક્તવ્યં ઇત્યા
કાંક્ષાયામાહ- સવિગ્નોઽસ્તો યાતકઃ સ્પાદિતિ ॥ સવિગ્નત્વાદ્
અલ્પત્વાદ્ ભોગસ્ત્યાજ્યઃ । ‘૧તી સદા’ પ્રતિવન્ધકી । દ્વિતીયો
મગવત્કુત્રપ્રતિવંધઃ । જ્ઞાનસ્થિતિઅભાવે ચિન્તાભાવાર્થ આહ—
‘દ્વિતીય’ ઇતિ ॥ આદ્યફલાભાવે મગવતો દાતૃત્વં નાસ્તિ તદા
સેવા નાધિદૈવિકીત્યુક્તં ભવતિ મોગભાવસ્તદૈવ સિદ્ધયતિ યદા
ગૃહપરિત્યાગઃ ॥

ઇતિ શ્રીવલ્લભાચાર્યવિરચિતં સેવાફલવિવરણમ્ સમાપ્તમ્.

વિવેચન—૧ સેવામાં પહેલો બાધ કરનાર ઉદ્દેગ છે—

મનમાં જ્યારે ઉદ્દેગ થાય ત્યારે સેવામાં ચિત્ત રહેતું નથી. માટે
મનમાં ઉદ્દેગ રાખવો નહિ. ઉદ્દેગ રહે તો ભગવાનમાં ચિત્ત પડેલા
શુદ્ધ માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી. અને ઉત્તમ ફલ પણ મળતું નથી.
માટે ઉદ્દેગ થવામાં જે જે કારણો હોય તે તે કારણોનો ત્યાગ કરવો.

૨ બીજો બાધ કરનાર પ્રતિમંધ (અહચરણ) તે સામા-
ન્ય અને ભગવાનનો કરેલો સામાન્ય હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો ભગ-
વાન સંબધી હોય તો ત્રીજા શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તવું.

૩ ત્રીજો બાધ કરનાર લોભ છે.—તે બે પ્રકારનો છે, લૌકિક
અને અલૌકિક. લૌકિક સાધારણ ભોગોમાં ચિત્ત પડેલાય તો ભગવાનમાં

મિત્ર રહેતું નથી, સેવા બની શકતી નથી. આ ત્રણ પ્રકારના પ્રતિનિધી (બાધ કરનારા) છે. અલૌકિક ભગવાનથી થએલા દોષ તો ત્યાગ થઈ શકે છે. પરંતુ લૌકિક સાધારણ દોષ તો શુદ્ધિથી ત્યાગ કરવા નોંધએ, એવી આજ્ઞા છે, આ ત્રણે પ્રતિનિધીના કારણરૂપ જે કંઈ દોષ તે ત્યાગ કરવું અર્થાત્ જોના કલેષથી થતો દોષ, જોનાથી અકલેષજો આપતી દોષ, જોનાથી લેલિક ભોગમાં પ્રીતિ થતી દોષ તેનો ત્યાગ કરવો.

શંકા—સાધારણ પ્રતિનિધી દોષ તો ત્યાગ થઈ શકે પરંતુ વિવાહ વિગેરે લૌકિક કે વેદની આજ્ઞાવાગા પ્રતિનિધી આવી પડે તો શું કરવું ?

સમાધાન—સેવામાં બાધરૂપ આવડા લૌકિક કે વેદિક ભગવાનથી નહિ થએલા એવા પ્રતિનિધી સેવાનામાયીના વખતમાં કરવા. પરંતુ તેમાં જરા ખુબ આસક્તિ ન રાખવી. અને સેવામાં જરા ખુબ અકલેષ ન થાય એવી રીતે કરવા. અને તે કરતાં મન ભગવાનમાં જ રાખવું. ॥ ૨ ॥

આ પ્રમાણે સાધારણ પ્રતિનિધી બતાવી ભગવાનથી થએલા પ્રતિનિધીનું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલક—અર્થર્થ્ય ભગવતઃ સર્વથા ચેદ્વર્તિનં

યથા વા સત્યનિર્ધારો વિવેકઃ સાધનં મતમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—ભગવાનને ઉત્તમ ગતિ આપવાની ઇચ્છા ન હોય તો ઉત્તમ ગતિ થતીજ નથી, (આવી રીતે ગતિ ન થાય) ત્યારે જેવી રીતે વલ્લભને નિર્ધાર (નિશ્ચય) થાય તેવી રીતે વિવેક રાખવો એ જ સાધન કહ્યું છે.

વિદેયન—જે જીવ ભગવાનને બકિલથી બંધુ જ પહોંચે તેથી દોષ તેના ઉપર દેશ વિગેરે કરવામાં આવે તો ભગવાન સેવામાં પ્રતિ-

જાંઘ કરે તે ભગવાને કરેલો પ્રતિજ્ઞાંધ કહેવાય છે. ભગવાન સર્વ રીતે સમર્થ છે. જેના પાસે સેવા દરાવવા ઇચ્છા હોતી નથી તેઓને હમેશાં દક્ષનો અભાવ જાણવો. આ ભગવાન તરફથી દક્ષનો અભાવ થાય ત્યારે ખીજા દેવની સેવા કરીશું કે એવું ન માનવું. કેમકે સર્વે દેવો ભગવાનની આગાં પ્રભાણેજ વર્તે છે. ભગવાનની ઇચ્છાને જ આધીન છે. માટે ખીજા દેવો પણ દક્ષ આપી શકતા નથી. માટે તે જીવ આશ્ચર્ય છે એમ માનવું. જે જીવ આશ્ચર્ય થયો હોય છે તે બહતનો દ્વેષ વિગેરે કરે છે. સેવા વિગેરે કરતો હોય પરંતુ ભગવતીયો ઉપર દ્વેષ રાખે ત્યારે જાણવું કે આ જીવ આશ્ચર્ય છે, માટે તેના સંગ પણ કરવો નહિ.

હવે સેવામાં ભગવાનનો પ્રતિજ્ઞાંધ થયો છે તેવું જાણી શોક થાય છે, તે શોક ન થાય તેટલા સારૂ ઉપાય જનાવે છે કે જે પ્રકારના જાનથી શોકનાશ થાય તેવા પ્રકારનું જ્ઞાન રાખવું. એ જ સાધન છે. આ જ્ઞાનથી સમજવું કે આ જગત બહાર છે. હું કોણ છું? સાધન કોણ છે? દક્ષ શું છે? દાતા કોણ? ભોક્તા કોણ છે? વિગેરે તત્ત્વનો વિચાર કરી સ્થિર કરવા, માટે વિવરણમાં કહે છે કે શોકના અભાવ માટે જ્ઞાનમાર્ગમાં રહેવું. જ્ઞાનમાર્ગમાં પણ દક્ષનો એક વિચાર છે કે આશ્ચર્ય જીવ બે પ્રકારના છે, આવેશી અને સદ્જ, તેમાં જે આવેશી છે તે તો જ્યારે આવેશ બાંધ થાય છે ત્યારે બહુદ્વેષ કરતા બાંધ થાય છે, અને જ્ઞાનથી અક્ષર બ્રહ્મમાં લયરૂપી દક્ષ મેળવે છે, પરંતુ જે સદ્જ આશ્ચર્ય હોય છે, તેતો સર્વદા બહુ ઉપર દ્વેષ કર્યા જ કરે છે. તે તો જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરે તોપણ અક્ષરબ્રહ્મનું દક્ષ મળતું નથી પરંતુ તે આત્મનિવેદનથી શરૂઆત આવેલો તેથી તેને શોકના અભાવ રૂપ દક્ષ થાય છે, પરંતુ આશ્ચર્ય હોવાથી ઉત્તમ દક્ષ મળતું નથી. ॥૩૮॥

હવે ભોગરૂપી બાધકની સમ્બન્ધુતી આપે છે.

મૂલમ—બાધકાનાં પરિત્યાગો યોગેષ્યેકં તથા પરમ ॥

નિષ્પત્ત્યુદ્ધં મહાન્ભોગઃ પ્રથમે વિવ્રતે સદા ॥ ૪ ॥

અર્થ—ત્રણે બાધકને ત્યાગ કરવો. તેમાં ભોગ ને બાધક છે તેમાં એક લૌકિક ભોગ બાધક છે. બીજે અલૌકિક ભોગ રૂપ છે. અને નિર્વિદ્ય મહાન્ ને ઉત્તમ ભોગ છે, તેનો અલૌકિક ભોગમાં સમાવેશ થાય છે.

વિવેચન—આ ત્રણ પ્રતિબંધોમાં ને ભગવાનના કરેલા છે તે પ્રતિબંધોને ત્યાગ કરી શકતો નથી. પરંતુ ને બીજા લૌકિક પ્રતિબંધો છે. તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

હવે લૌકિક ભોગ અને અલૌકિક ભોગની સમાનતા નથી એવું બતાવે છે. અલૌકિક ભોગમાં અલૌકિક સામર્થ્યરૂપ ભગવત્ સ્વરૂપના અતુલ્ય પૂર્વકે બળનાનન્દરૂપી ઉત્તમ હસ મળે છે, તેમાં કાંઈ પ્રકારે વિદ્ય આવતું નથી, દુરિરત્ર ન શક્નોતિ કર્તુંવાદ્યાં છુત્તોપદે (ચંપાસ નિશ્ચય) ભગવાન પણ આ ભક્તના ભોગમાં બાધ કરવા સમર્થ નથી તો બીજા ક્યાંથી કરી શકે? માટે આ અલૌકિક ભોગ સાધનથી રક્ષથી અને સ્વરૂપથી દરેક રીતે મેળે છે. લૌકિક ભોગમાં રોગ વિગેરે થવા સંભવ રહે છે. અને તેમાં અનેક રીતે અક્યજ્ઞો આવે છે. માટે લૌકિક ભોગને ત્યાગ કરવો કેમકે લૌકિક ભોગથી તો સેવામાં વિદ્ય આવે છે. અને બ્રહ્મ થાય છે. માટે વિષયાનન્દ અને બળનાનન્દમાં જેમ વિષયાનન્દ હલકો નાકમો અને ત્યાગ કરી દેવા જેવો છે, તેવી રીતે લૌકિક ભોગ ત્યાગ કરવા જેવો છે. ॥ ૪ ॥

હવે લૌકિક ભોગ અને સાધારણ પ્રતિબંધ એ જેનો ત્યાગ કરવો એવું પ્રતિષ્ઠન કરે છે. અને તેમનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

મૂલમ્--સવિદ્નોઽલ્પો ધાતકઃ સ્વાદ્વલાદેતૌ સદા મર્તૌ ॥

દ્વિતીયે સર્વથા ચિન્તા ત્યાજ્યા સંસારનિથયાત્ ॥ ૫ ॥

અર્થ—લૈકિક ભોગ વિધનવાળો, તથા અલ્પ અને સાધારણ પ્રતિનિધિ બળાત્કારથી સેવામાં વિધન કરનાર છે, એવા બન્ને પ્રતિબંધો છે. (તેમનો ત્યાગ કરવો.) પરંતુ બીજો ભગવાનથી કરાચેલો પ્રતિબંધ હોય તો સંસાર જ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે એકાદું ફક્ત મેળવવા સારું ચિન્તા ન કરવી.

વિવેચન—લૈકિક ભોગમાં પીડાઓ તથા અનેક પ્રકારના વિધનો થાય છે. અને સ્વરૂપથી દૃષ્ટી અને સાધનથી ફક્ત અલ્પ છે. સાધારણ પ્રતિનિધિ (અલ્પજ્ઞો) પણ સેવા સમયમાં બાધ રૂપ થાય છે. અને દૃષ્ટમાં પણ બાધા કરનારા છે, માટે તેમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

હવે ભગવાને કરેલો પ્રતિનિધિ ત્યાગ કરી શકાય એમ નથી અને જ્ઞાનભાગની સ્થિતિમાં અધિકાર પણ ન હોય એવા મહમતિને સંમારજ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે બીજો ભગવાને કરેલો જ પ્રતિનિધિ છે તેનાથી તો સર્વ રીતે ભગવાનથી અને બીજા દેવોથી પણ ફક્તો અભાવ થાય છે. માટે તેને તો અહંતામતાત્મક સંસારજ દશ રૂપ મળે છે તેને ઉત્તમ ફક્ત નથી.

સારાંશ કે—લૈકિક ભોગ ત્યાગ કરવો અને તે ત્યાગ થઈ શકે છે. અલૈકિક ભોગ ઉત્તમ છે તે પ્રભુ ઇચ્છાયો મળે છે, લૈકિક પ્રતિનિધિ (અલ્પજ્ઞો) નો ત્યાગ કરવો અને તેનો ત્યાગ થઈ શકે છે. અલૈકિક ભગવાને કરેલો પ્રતિનિધિ (અલ્પજ્ઞ) ને ત્યાગ થઈ શકતો નથી. અને તેનું અધમ ફક્ત સંસાર જ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે ઉદ્દેશ્ય પ્રથમ પ્રતિનિધિ સ્વાધીને ફક્તો અભાવ થાય તો ભગવાનને ફક્ત આપવાની ઇચ્છા નથી. એવું નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ-ન ત્વાયે દાતૃતા નાસ્તિ તૃતીયે વાધકં મૃદમ ॥

અવરયેયં સદા ખાવ્યા સર્વમન્યન્મનોભ્રમઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ-પહેલો શ્રી ભગવાને કરેલો પ્રતિજ્ઞા દોય તો

શ્રી ભગવાનને ઉત્તમ ફલ આપવાની ઇચ્છા નથી એવું જાણવું. અને જે ત્રીજો પ્રતિજ્ઞા જે લૌકિક ભોગ છે, તેને છોડવા સાફ ગૃહત્યાગ કરવાની જરૂર છે, આ પ્રમાણે સેવામાં આવતા પ્રતિજ્ઞા અને ફલ (જે ખતાવવામાં આબ્યા) છે તે જરૂર વિચારવા જાઈએ, આ શીવાય બાકીનું શ્રમ છે.

વિવરણમાં આજ્ઞા કરી છે કે-“સાધકફલમાયે ભગવતો દાતૃતયં નાસ્તિ” જ્યારે પહેલો પ્રતિજ્ઞા જે હૃદય છે તેને ભગવાન તરફથી યાચતો ભગવાનને ક્ષમ આપવાની ઇચ્છા નથી એમ માનવું. અને “તદ્વા સેવા નાધિદેવિકીતિ લક્ષ્યં ભવતિ” ત્યારે આધિદેવિકી સેવા પ્રાપ્ત થતી નથી. “ભોગાભાવસ્તદેવ સિદ્ધયતિ યદ્વા મૃદપરિચાગઃ વર્તેત્યઃ” તેમ જ્યારે કરે ત્યારે લૌકિક ભોગનો ત્યાગ થઈ શકે છે ખારે લૌકિક ભોગ ને સેવામાં બાધક હોય તો મૃદનો ત્યાગ કરવો.

૧ આ પ્રમાણે શ્રી મહાપ્રજ્ઞાએ આ શ્લોક ઉપર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે તે વિચારીને પુનઃ મનન કરીએ. ભગવાન જો કે સર્વના અન્તઃસ્થમાં સબધવાળા છે તેપણ ચિત્તમાં હૃદય રૂપી બાધ કરે તો સેવામાં ચિત્ત ન રહે અને સેવાને આધિદેવિકપણું થતું નથી અર્થાત્ ઉત્તમ ફલનો અભાવ થાય છે. ત્યારે ભગવાનને ક્ષમ આપવાની ઇચ્છા નથી, એમ જાણવું.

૨ અલૌકિક ભોગની વાનતો યોગી શ્લોકમાં કહી ગયા હરે લૌકિક ભોગ યાચતો સેવામાં આચર્યું આવે ખારે તેને ત્યાગ કરવો જોઈએ

તો તેના ઉપાયમાં શ્રીમદ્દામૃત્યુ કહે છે કે ધર છોડી દેવું જ્યાં સુધી ધરમાં રહે ત્યાં સુધી લાકિક ભોગ જનો નથી. નિમંધમાં દહે છે કે “ શૃદ્ધં સર્વાત્મના ત્યાજ્યં ” “ શૃદ્ધનો ત્યાગ કરવો. ત્યાગ ન થઈ શકે તો શ્રીકૃષ્ણમાં તેને યોજવું ” આ પ્રમાણે ત્રણ ફક્ત અને ત્રણ પ્રતિબંધો જે કહેવામાં આવ્યા તેનો હમેશાં વિચાર કરવો. કે જેથી મેવામાં કંઈ બાધકો ન આવે. આ શીવાય બીજા પ્રતિબંધો બહિર્-માર્ગમાં નથી. બીજા પ્રતિબંધના વિચારો કરવા એ લાભ છે. ॥ ૬ ॥

શંકા—જે દેહ, પ્રાણ, આત્મા વિગેરે સર્વ પ્રભુજીને અર્પણ કરી શરણે આવેલાને આ પ્રતિબંધો ન થતાં જોઈએ કારણ કે તેમને ફક્ત રૂપ ભગવાનનો સંબંધ છે. માટે તેમને વાસ્તે આ ફલ અને બાધકોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું એ કમ વ્યર્થ ન કહેવાય ? એવી શંકા થતાં સમાધાન કરે છે.

મૂલમ—તદીયૈરપિ સત્કાર્યં પુણ્યં નૈવ ચિલંચયેત્ ॥

ગુણક્ષોભોઽપિ દ્રષ્ટવ્યમેતદેવૈતિ મૈ મતિઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ—જેમણે કેવલ બ્રહ્મસંબંધ ક્યાં છે તેટલાનેજ આ બાધકો કહેલા છે પરંતુ જેઓને પુષ્ટિમાં (અંગીકાર થયો) છે, તેમને ફલ આપવામાં પ્રભુ વિલંબ કરતા નથી, (સાત્ત્વિક વિગેરે) ગુણોને લીધે (ચિત્તમાં) જે ક્ષોભ થાય (ત્યારે ફલમાં વિલંબ થાય છે.) અને તેની નિવૃત્તિને સાફ બોલ્યું કંઈ પણ સંધન ન માનવું. એવી માત્રી મતિ છે.

વિવેચન—જેમણે બ્રહ્મસંબંધ લીધાં છે પરંતુ ઉત્તમ પ્રેમા વર્યા સુધી પહોંચ્યા નથી. તેઓને આ બાધ ગાય છે પરંતુ જેઓને પુષ્ટિ સ્વીકારથી પ્રભુની આસક્તિ કે વ્યસન સુધીની પ્રભુએ કૃપાં કરી સ્થિતિ કરાવી હોય તો તેઓને ફલમાં વિલંબ થતો નથી. એવો આશય છે. વળી આધુનિક જીવોનો પુષ્ટિમર્ષાદામાં અંગીકાર હોવાથી

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ અથ જય શ્રીકૃષ્ણ વાદ ॥

[શ્રીમદ્ ગૌસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજ વિરચીત].

ૐ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ

પ્રેમના શુભાનુવાદનું, પ્રણનું હરદમેશ હૃદયમાં રટણ થાય,
તેમના આનંદમય સુંદર સ્વરૂપનું હૃદય મંદિરમાં
સ્થાપન થાય, તેટલા માટે શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રોને વારંવાર શ્રવણ કરવા,
નિરંતર તેમનાં નામોચ્ચારણ કર્યા કરવા એ અતિ આવશ્યક છે.
અને એમ કરવાથીજ વિભળ બનેલા હૃદય બચનમાં પ્રભુનો આવી-
ર્ભાવ થાય છે ક્ષિતિય રહને ભાગવતમાં કહ્યું છે કે:—

શૃણ્વતઃ શ્રદ્ધયા નિત્યં ગૃણતશ્ચ સ્વચેષ્ટિતમ્ ।

કાલેન નાતિ દીર્ઘેણ ભગવાન્ વિશતે હૃદિ ॥ ૪ ॥

મવિષ્ટઃ કર્ણ રન્ધ્રેજ સ્વાનાં ભાવ સરોરુહપ્ ।

ધુનોતિ શમલં કૃષ્ણઃ સલિલસ્યાયયા શરત્ ॥ ૫ ॥

(ભાગવત. સ્કં. ૨ અ. ૮ શ્લો. ૪-૫)

* જય શ્રીકૃષ્ણ એ શબ્દ ઉપર શ્રીમદ્ ગૌસ્વામી શ્રીપુરુ-
ષોત્તમજી મહારાજે વાદ અંથ લખેલો છે. ઉક્ત અંથ ઘોડા વખત
ઉપર “ વૈષ્ણવધર્મપતાકા ” માસિકના વર્ષ ૨-અંક ૯ માં મુગ માત્ર
પ્રકટ થયેલો અમારા જ્ઞેવામાં આવવાથી અમેએ શાસ્ત્રી. ભદ્રશંકર
જયશંકરને વિનંતી કરી ગુજરાતી ભાષાન્તર કરાવી આ મન્યમાં
દાખલ કરેલું છે. વૈષ્ણવોએ પરસ્પર “ જય શ્રીકૃષ્ણ ” કરવાનું પ્રયોજન
શું છે, તેથી શું ફળ થાય છે, તે આ ટીકા પાંચાથી સ્પષ્ટ સમજાશે.
(પ્રકાશક.)

એ વાક્યથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે:-શ્રદ્ધાપૂર્વક ભગવદ્વચ્ચિત્તોને શ્રવણ કરનારનાજ, તેમનાં નામોચ્ચારણ ચદણ કરનારનાજ અંતરમાં પ્રભુનો પ્રવેશ થાય છે. જેમ સરદક્ષણનો પ્રવેશ થઈ જલની મયી-નદી અદક્ષ થઈ જાય, જળ નિર્મળ બની જાય. તેમજ ભગવાનનો અંતરમાં આવિર્ભાવ થતાં અગાધ પાપ દગર યદ્યપે હૃદય સ્વચ્છ વિમળ બની જાય છે. એ નિઃસંશય છે.

દ્વિય દિગંત વિજયી શ્રીપુરોષોત્તમ ચરણ એટલાજ માટે બ્યવહારમાં પણ ભગવદ્ ભાવના સિદ્ધ થવા આ “જય શ્રીકૃષ્ણવાદ” નામક અદ્વિવાદ છતાં ગહનવાદની યોજના કરે છે.

દૈષ્ટ્યવેદોએ અ-યોગ્ય નીચ ઉચ્ચ વર્ણોના વિચાર કર્યા ધીરાય જ્યારે પરસ્પર પ્રભંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે “જય શ્રીકૃષ્ણ” એમ ભગવત્પ્રાપ્તિ નિરંતર વારંવાર ઉચ્ચાર કરવો જોઈએ. તેમાં ઉચ્ચ નીચતાના વ્યવહારનું હૃદયનું કામ છતાં તેવો વ્યવહાર સેષ પણ દોષરૂપ નથી. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં અંતે પર્વતી પ્રત્યે ભગવાન શંકરે કહ્યું છે કે:-“પ્રાત્ પુરુષો-શુદ્ધિમ ન સંજ્ઞનો પરસ્પર ઉમા થવં વિનય દર્શવેશ વગેરે ઉત્તમ નિઃ વિનય વિધિ કરે છે. પણ તે જેમની હૃદય શુદ્ધિમાં અંતર્યામિ શ્રી યુ નિરાજે છે. તેમને તદૂપ સમજીને કરે છે, નહિ કે દંભી અભિમાનીને એ પ્રમાણે કરવું જોઈએ” “જય શ્રીકૃષ્ણ” એ નામનું ઉચ્ચારણ ઉચ્ચ મનુષ્ય છે અથવા નીચ મનુષ્ય છે, તેથી કરવાનું છે એમ નહિ, પરંતુ જેમનાં મનો મંદિરમાં ભગવાનની મનોહર મૂર્તિ સ્થરણ કરી રહી છે. એવા ભક્તનાં મોને કરવાનું છે. પછી તે યોગે તે દોષ. દેવ દોષ, આદ્ય દોષ, અગર શુદ્ધ દોષ કે ચાંડાળ દોષ, તે પ્રમદ જેવાનું નથી. એમ ઉપરના મહાત્મા ભગવાન શંકરના વાક્યથીજ સિદ્ધ થાય છે જેમ નિઃસંશય જ્યારે જ્યારે પરસ્પર ઐકિયન થતાં “નામો નારાયણાય” એ

નામનો ઉચ્ચાર કરે છે તે પરસ્પર કંઈપણ બેદ જાણ્યા શીવાય ના-
રાયણ કપતા સમજીને જ કરે છે. તેમ અહિંપણ લેશ બેદ વિનાજ
જય શ્રીકૃષ્ણોચ્ચાર કરવાનું છે. કોઈ વર્ણાશ્રમના અભિમાનને ધારણ
કરનાર બ્રાહ્મણ ઉપર પ્રભાણે કરવાથી કદાચ વૈષ્ણવો ઉપર કોપાયમાન
થાય તો વૈષ્ણવોએ તેવાને તેવા ભાવથી અર્થાત્ એ દેહાભિમાની
હોય તો આપણે પણ દેહાભિમાનથી તેને નમન કરવું. પરંતુ કોઈ
દિવસ પણ વિરહ વાક્યો કહીને તેને કોષ યાય તેવું તો આચરણ ન જ
કરવું કેમકે ભગવાન પોતેજ એકાદ્ય રક્ષકમાં આગા કરે છે કે:—
બ્રાહ્મણોથી બહાણું આ મારું ચતુર્થજાતક સ્વરૂપ પણ નથી, તેમ
સર્વ વેદમય બ્રાહ્મણ છે, અને સર્વ વેદમય હું છું. માટે અપરાધ કર-
નાર બ્રાહ્મણને હે મહારા ભક્તજનો! તમે કોઈ પણ સમય તિરસ્કાર
કરતા નહિ. હજીનાર, છાપ દેનાર પણ વિપ્રને પણ તમે નિરંતર
નમનજ કરો. હું જેમ બ્રાહ્મણોને સર્વકાલ સાવધાન પણે
પ્રજ્ઞામજ કર્યા કરે છું તેમ તમે પણ નમનજ કરો. આ
પ્રભાણે ન વર્તનાર તે મારો અપરાધી છે. તે દંડ યોગ્ય છે.
વિપ્રનું લક્ષણ આપતાં આપ શ્રીકૃષ્ણથી દશમ રક્ષકમાં યાદવો પ્રત્યે
આગા કરે છે કે:—વેદનો અભ્યાસ કરનાર વિપ્ર કહેવાય છે. તથા
વેદાભ્યાસથી વિપ્રત્વ સિદ્ધ થાય છે. એમ સ્મૃતિ પણ જણાવે છે,
આ પ્રભાણેના લક્ષણચુકત હોય તેવાને જ વિપ્ર કહી સદાય. પરંતુ
તેવાપણું ન હોય તો પણ નમન કરવું એજ યોગ્ય છે. “બ્રાહ્મણ
દૈવ વર્ણ છે.” એમ શ્રુતિ ઉપદેશ છે. માટે તદ્વિતર વર્ણોએ ઉપર
પ્રભાણે નમનાદિ કરવું એજ ઉચિત છે. કેમકે તેમાં ઉત્કર્ષપણું સદજ
છે. કદાચ વર્ણથી પણ બ્રાહ્મણ છે એમ સંદેહ ઉત્પન્ન થનો હોય
તો પણ જેવો યુગ છે તેવા બ્રાહ્મણો છે. એમ ધારીને પણ નમન

આદિ અવશ્ય કરવું જોઈએ. પરંતુ જો ગમે તેવો ઉત્તમોત્તમ શાસ્ત્રી હોય છતાં ભગવાનનો દેવી હોય, મિલકુલ પણ ભગવદ્ભાવ હોય જ નહિ તેવાને તો નમન ન જ કરવું. કેમકે તે શાસ્ત્રી જ નથી. શ્રી મહા ભગવદ્ ગીતામાં આસુરી પ્રકરણમાં ભગવદ્ દેવ રાખનાર, પા-
રકા ઉપર વિના કારણે દેવ કરનારા આસુર ગણેશ છે તો તેવો દેવી શાસ્ત્રી નથી પણ અસુરજ છે. આ પ્રમાણે વિચાર પૂર્વક “જયશ્રીકૃષ્ણ” વા નમન વગેરે કરવાનું સમજવાનું છે, એવી વિપરીત કરવું એતો બ્રાહ્મિયો કંપના કરેલું હોવાને લીધે કુરુક્ષા-
તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. એમ કીટા સમજવી.

—:—:—

॥ શ્રીઅષ્ટાક્ષરનિરૂપણ ॥

શુદ્ધ અને સરળ લાપામાં શુદ્ધરસી દીક્ષા.

અષ્ટાક્ષર મહામંત્ર “ શ્રીકૃષ્ણઃ સરણમમ ” એ “શ્રીપ્રજ્ઞન” સર-
સ્વાત્મક નામ સ્મરણ છે, તેમાં શ્રીકૃષ્ણના સરણ્યત્વનો ઉપદેશ બતાવેલો
છે. સ્વ સપ્રદાયમાં સર્વથી પ્રથમ પ્રજ્ઞ સંજ્ઞથી દીક્ષા આજ મહામંત્રથી
આપવામાં આવે છે. આ આઠ અક્ષરનાજ મંત્ર ઉપર મંત્રવર્તમાં દીક્ષા
કરી શ્રી ગુપ્તાઈએ “ શ્રી અષ્ટાક્ષર ચિંતિતિ ” એ નામે ગ્રંથ ગ્રંથે
છે, તે ગ્રંથના આધારે તેમજ વેદ, પુરાણ, સ્મૃતિ, સ્મૃતિ. ૩ કિના,
ગીતા, નાનદર્શનચરણ, આદિ ગ્રંથોમાં શ્રીકૃષ્ણના સરણ્યનો ઉપદેશ
બતાવેલો છે તેના પ્રમાણે સાચે દષ્ટાન્તો ને સિદ્ધાન્તોથી સમર્થ પ્રતિ-
પાદન કરેલું છે, ગ્રંથ. આ ૦-૬-૦ છે આના.

શ્રીમદ્દોસ્વામી મહાનુભાવી શ્રીહરિરાયજી વિરચિત

॥ વડે શિક્ષાપત્ર ॥

મુળ શ્લોક માથે, શુદ્ધ અને સરળ ગુજરાતી ભાષામાં ટીકા.

આ અન્ય મુળ શ્લોક સાથે શબ્દાર્થ તથા વિસ્તૃત વિવેચનપૂર્વક શુદ્ધ અને સરળ ગુજરાતી ભાષામાં તેમજ શ્રીમદ્ ભાગવત, ગીતા, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પોદશ અન્યો, વિગ્રહી, ગીતગોવિન્દ અને અન્ય પુરાણોના પ્ર-
માણો, દષ્ટાન્તો, સિદ્ધાન્તો સાથે ટીકા કરી ભક્તિમાર્ગનું સમર્થ
પ્રતિપાદન કરી બતાવ્યું છે.

આવા પ્રકારની ટીકા શિક્ષાપત્ર ઉપર ગુજરાતી ભાષામાં
આપાર મુદ્દીમાં થઈ નધી એવું ઉત્તમ પુસ્તક છે.

આ અન્ય રચી મહાનુભાવી શ્રીહરિરાયજીએ વૈષ્ણવોને ઉત્તમ
પ્રકારનો બોધ, ભક્તિનું સ્વરૂપ સેવાની ભાવના, શ્રીપૂર્ણ પુરષોત્તમપ્રભુના
સ્વરૂપનું જ્ઞાન-ભાવના, સેવા કેમ કરવી સેવાના પ્રકાર, વિવેક,
ધૈર્ય, આશ્રય, અનન્યતાની ભાવના અન્યાશ્રયથી બચવાના ઉપાય,
શરણ મન્ત્રની ભાવના, નિવેદન મન્ત્ર બ્રહ્મસમ્યન્ધની ભાવના,
શ્રીદાકારજની કુંજ-નિકુળાદિની, નિયતીલાની ભાવના, રાસતીલાની
ભાવના, વગેરે વૈષ્ણવોને ભક્તિમાર્ગ-પુષ્ટિમાર્ગમાં જે દંઘ બચુ-
વાની-સમજવાની જરૂર છે તે વગેરે સમજાવી આ પુસ્તકમાં તેનું
• દષ્ટાન્તો-સિદ્ધાન્તોથી નિરૂપણ કર્યું છે.

વળી મન્યકર્તા શ્રીહરિરાયજી મહાપ્રભુજી તથા તેમના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજી (કે જેમના માટે આ મન્ય રચાયો) તેમના મુદર ઉત્તમોત્તમ ફોટા પણ આપવામાં આવ્યા છે. મોટી સાહજતા ૪૦૦ ઉપગત પદ્મ, મજાસુત શુદ્ધ સ્વદેશી ખાદીનું પુરું કસામાં આવ્યું છે. સ્ત્રીઓએ તો ખાસ અવકાશના ઘખતમાં વાંચવા યોગ્ય છે. તથા નિત્ય નિયમપૂર્વક રાત્રે ભગવદ્વાર્તામાં વાંચવા માટે ઉપયોગી છે. ન્યો. રૂ. ૪-૦-૦ ચાર રૂપીઆ.

શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશ્વર વિરચિતં.

“શ્રીમદ્ભક્તભાષ્યકમ્” તથા

શ્રીમહાપ્રભુજીવિરચિત. “શ્રીચતુઃ શ્લોકી” ગ્રંથ.

કુળ શ્લોક સંહિત, સરસ દીક્ષાના આધારે, શુદ્ધ ને સરળ, વિરતૂત ગુજરાતીમાં દીક્ષ કરી, શ્રીમહાપ્રભુજીનું અલ્પાક્ષીક, અગ્નિ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણવત્સલ ભગવન્મુખારવિન્દ રસાત્મક કેવળ આત્મવેદ સ્વરૂપ છે. એવું ભાગવત, ગીતા, શ્રુતિ, સ્મૃતીના પ્રમાણોથી પ્રતિપાદન કરી બતાવ્યું છે. આવા પ્રકારની ઉત્તમ દીક્ષ આ પ્રથમજ પ્રગટ થાય છે. જેથી દરેક વૈષ્ણવોએ અવશ્ય ખરીદવા જીલ્લું નહિ, વળી શ્રીચતુઃશ્લોકી મન્યની પણ ગુજરાતી દીક્ષ આપી છે. ન્યો. ૦-૬-૦ છ આના .

શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજી મહારાજનાં વહુજી
મહારાજશ્રીની ખાસ આજ્ઞાથી.

તૃતીય ગૃહ તિલકાયિત-કાંકરોલીસ્થ.

શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીગિરિધરલાલજી મહારાજકૃત.

૧૨૦ વચનામૃત.

શ્રીગિરિધરલાલજી મહારાજશ્રીએ પોતે ૮૦ વર્ષની વૃદ્ધ વયે નિત્ય-
દેવી છવે કૃપા કરવા, ગં. ૧૬૩૩ ની સાલમાં કોમોઇ પધારી,
વેણુવોના ખ્યાખ માટે, પ્રાચીન વાનાઓ, સમ્પ્રદાયનું શુદ્ધ રક્ષણ.
વેણુવોને કિન, નિતી, ભાવના ઉત્પન્ન થાય તેવા પ્રસંગો, શ્રીકાકો-
રજીના સ્વરૂપની મેલા, શણગારની ભાવના વગેરે શુદ્ધ ને શુભ રક્ષણ
મય પ્રનયોનું વર્ણન ફરી, છવના સિદ્ધાર્થ કૃપા કરી, સ્વમુખાર
વિંદથી વચન સુધાનું પાન કરાવી ૧૨૦ વચનામૃત લખાવ્યા છે.
જે અત્યાર સુધા અપ્રકટિત હતી. તેથી એ ચાર પ્રતો એકત્ર કરી.

(અક્ષર આ લાઇન જેવાજ મોટા અક્ષરથી)

શુદ્ધ કરી, છપાવ્યા છે. મોટી સાઈઝનાં ૪૦૦ ઉપરાંત પૃષ્ઠ
તેમજ અન્યકર્તા શ્રીગિરિધરલાલજી, તથા શ્રી બાલકૃષ્ણ-
લાલજી, તથા તેમના નિત્યસિલારથ બેલાલજી, તથા હાલ ખિરા-
જતા તૃતીયગૃહતિલક શ્રીમજ્જભૂપણ્ડલાલજી, તથા ચિ. શ્રીવિકુલ-
નાથાવા એમ છ ફોટા આપવામાં આવ્યા છે. આ અન્ય છપાવવા
માટે અમેએ ખાસ શ્રીકાંકરોલી જઈ શ્રીવહુજી મહારાજને વિનંતિ
કરી હતી જેથી પોતે અત્યંત પ્રસન્નતાપૂર્વક છપાવવા આજ્ઞા
આપી છે. માટે ફરેક વેણુવોએ અવસ્ય ખરીદ કરી વાંચવું જોઈએ.
હવે થોડીજ પ્રતો શીલીકમાં છે માટે વહેલો તે વહેલો સમજી તાપ્રીદે
ખરીદી લેવા વિનંતી છે. એજાવર માત્ર રૂ. ૩-૦-૦.

નિજવાર્તા, ઘરૂવાર્તા તથા બેઠક ચરિત્ર

આ ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજીની નિજવાર્તા, ઘરૂ વાર્તાના ૫૨ પ્રસંગની વાર્તા તથા શ્રી આચાર્યશ્રીએ પોતે જ લખત પૃથિવપરિક્રમા કરી, દિગવિજય કરી, ભક્તિમાર્ગ-પુણિમાર્ગને સ્થાપના કરી પોતાની ૮૬ બેઠકો સ્થાપિત કરી તે બેઠકોનું સવિસ્તર વર્ણન તથા તેની જ રીતે શ્રીમાત્રપ્રભુચરણ શ્રીગુણાંકજી, જ્યેષ્ઠ ભાણજી શ્રીગિરિધરજી, ચતુર્થભાણજી શ્રી ગોકુલનાથજી (માંગાપ્રભુ વાળા) મધ્યભાણજી શ્રીરમુનાથજી તથા મહાનુભાવી શ્રીહરિગણજી (મહાપ્રભુજી) શિક્ષાપત્ર આદિ અનેક ગ્રન્થોના કર્તા) આદિ બ્રાહ્મણોએ પણ પૃથિવ પર્યટન કરી, દેવી જીવેને યજ્ઞભૂ ભેદ, સ્વધર્મનાં તત્ત્વો સમજાવી, ધર્મનું પોષણ કરી, માર્ગનો પ્રકાશ કરી, પોતાની બેઠકો સ્થાપિત કરી તેનું ચરિત્ર-સવિસ્તર વર્ણન, તથા શ્રીનાથજીની ચરણચેડી તથા બેઠકોનું ચરિત્ર વગેરે પ્રાચિન અને અપ્રસિદ્ધ હસ્ત લેખિત ગ્રન્થોમાંથી શોધન કરી છપાવ્યો છે. ન્યોમાત્ર રૂ. ૩-૮-૦ સાક્ષાત્કૃત રૂપીયા રાખી છે.

વૈષ્ણવોના નિત્ય નિયમના ૨૪ પાઠ.

‘મૂલ માત્ર જમાં પોકલગ્રન્થો, સર્વોત્તમ, નામરત્ન, વગેરે પાઠો ધણીજ મોટા અદ્ભુતી છપાવ્યા છે. ન્યો. માત્ર ૬ આના જ રાખી છે.